

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Катарина В. Беговић

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КОМПОНЕНТОМ
ЖИВ НА СРПСКОМ И
ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ГОВОРНОМ
ПРОСТОРУ: ДИЈАХРОНИЈСКИ И
СИНХРОНИЈСКИ АСПЕКТ

Докторска дисертација

Београд, 2019.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Katarina V. Begović

PHRASEOLOGISMS WITH THE
COMPONENT ŽIV (*ANIMATE*) IN
SERBIAN AND SOUTH SLAVIC
LANGUAGE AREA: DIACHRONIC AND
SYNCHRONIC ASPECTS

DOCTORAL DISSERTATION

Belgrade, 2019

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Катарина В. Бегович

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КОМПОНЕНТОМ
ЖИВ НА СЕРБСКОМ И
ЮЖНОСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКОВОМ
ПРОСТРАНСТВЕ: ДИАХРОНИЧЕСКИЙ
И СИНХРОННЫЙ АСПЕКТЫ

Докторская диссертация

Белград, 2019 г.

Ментор:

проф. др Александар Милановић

редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

др Виктор Савић

доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду

виши научни сарадник, Институт за српски језик САНУ

др Наташа Вуловић

научни сарадник, Институт за српски језик САНУ

Датум одбране: _____

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КОМПОНЕНТОМ *ЖИВ* НА СРПСКОМ И
ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ГОВОРНОМ ПРОСТОРУ: ДИЈАХРОНИЈСКИ И
СИНХРОНИЈСКИ АСПЕКТ

Резиме

Предмет дисертације је полисемантичка структура придева *жив* и различите фразеолошке јединице у којима се придев остварује у српском језику. Све анализиране јединице посматрају се из развојне, дијахронијске перспективе. С обзиром на природу предмета истраживања, који у различитим сегментима одражава универзалне концепте, и с обзиром на дијахронијску оријентацију рада, корпус је заснован на различитим лексикографским изворима српског и других јужнословенских, а неретко и осталих словенских језика. Поређење са несловенским језицима вршено је тамо где је неопходно, како би се одређена словенска појава поставила у индоевропски контекст.

Теоријско-методолошки оквир рада је еклектичан, а као најважнији приступи издвајају се когнитивнолингвистички, упоредно-историјски, етнолингвистички и методологија структурно-семантичког моделирања.

Као најважнији општи циљ истраживања постављен је интегрални приступ лексичкој семантици придева *жив* и фразеолошкој семантици јединица са овом придевском компонентом. Полазну тачку анализе чини полисемантичка структура придева, а након анализе одговарајућег лексичког значења придева разматране су фразеолошке јединице у које придевска компонента са датим значењем ступа. Овакав принцип анализе заснован је на двема хипотезама: прво, претпоставили смо да је семантика придева индуктор експресивности синтагматских структура и важан чинилац фразеологизационог процеса; друго, претпоставили смо да без увида у конкретне синтагматске спојеве не бисмо имали целовиту слику о концептима које је придев кроз време означавао.

Као природна последица семантичког приступа наметнуо се оквир фразеолошког гнезда, и то не као механички оквир за сагледавање фразеологизама са заједничком лексичком компонентом, већ као структурно-семантичка категорија чија се уређеност може сагледати према основним принципима категоризације из перспективе реализације лексичких значења придева. У корпусу су сагледани

лексички центар и фразеолошка периферија, показане су недискретне границе међу категоријама и истакнута је градуалност као принцип сагледавања тих категорија. Класификација фразеологизама према критеријуму фразеолошког гнезда на овај начин прерађена је у складу са методолошким апаратом теорије прототипа. Анализа самог лексичког значења придева такође је заснована на теорији прототипа и укрштана, тамо где је то било могуће, са компоненцијалном анализом. Теоријско-методолошки оквир анализе фразеолошких јединица чини методологија структурно-семантичког моделирања, која за основни циљ поставља реконструкцију мотивационе базе конкретне јединице и реконструкцију структурно-семантичког модела, са тим да је у раду посебна пажња посвећена улози придевске компоненте у фразеологизационом процесу. С обзиром на то да један део корпуса чине синтагматске структуре између слободних лексичких спојева и фразеологизама у ужем смислу, одређени сегменти анализе заснивају се и на семантичком приступу колокацијама. Рад је утемељен на идеји да језичке структуре одражавају устројство концептних структура у когнитивном апарату, те се свакој језичкој јединици приступа као мотивисаном концептно-језичком материјалу.

Као најважнији закључци у вези са семантиком придева издвајају се следећи:

1) врло слична полисемантичка структура придева посведочена је широм словенског простора, што је очекиван податак с обзиром на то да придев означава суштинску категорију у доживљају стварности и да је семантички потенцијал придевског корена наслеђен из пие. периода;

2) полисемантичка структура је радијално-ланчана; придев *жив* је стабилно-динамичка лексема, чија полисемантичка структура јесте хијерархијски устројена, разграната, издељена на различите категорије и поткатоорије, али са релативном дијахронијском стабилношћу примарног значења и са могућношћу да се остале секундарне семантичке реализације (не све подједнако лако) објасне путем примарног значења, а секундарна путем терцијарних;

3) придев *жив* прешао је дуг развојни пут од семантичког примитива до придева широког, општег примарног значења, што потврђује директну везу између

неодређености значења и важности десигната који је лексичким значењем изражен; анализом примарног значења придева уз лексеме *ватра*, *вода* и *бог* на псл. нивоу, са освртом на ширу индоевропску перспективу, закључено је да је рано пие. примарно значење придева вероватно одговарало концепту 'активан, 'пун енергије' (што одговара базичној семантици примитива 'жив'), а да је тек у каснијем пие. периоду прошло кроз модификацију и постало опонент примарном значењу лексеме 'мртав';

4) основни концепти које значењска структура придева покрива представљени су као чворишта око којих су појединачна значења у структури окупљена – осим концепта 'жив', који је изражен примарним значењем придева, разликују се општи концепти 'постојећи', 'активан', 'интензиван' и 'првобитни облик';

5) као општа семантичка тенденција придева *жив* издваја се потпуна или делимична деплеција, затим позиција интензификатора као последица семантичког пражњења, као и интензивна перспективизација придева у одређеним контекстима, као последица делимичне десемантизације.

Најважнији закључци анализе фразеолошког корпуса су следећи:

1) придев у фразеологизациони процес улази са примарним значењем, што потврђује природу фразеологизама у ужем смислу јер њихова базна синтагма подразумева конкретно денотативно значење;

2) све фразеолошке јединице у ужем смислу одликује жива унутрашња форма, тј. могућност двоструке семантичке интерпретације, те су предложене одговарајуће базне синтагме и њихова денотативна значења у реконструкцији фразеологизационог процеса; могућност двоструке семантичке интерпретације фразеолошких јединица често почива (и) на семантичком потенцијалу придевске компоненте;

3) експресивност је у директној пропорцији са семантичком позицијом придева у свим фразеолошким јединицама са конотативним значењем, и та позиција се најчешће може окарактерисати као позиција интензификатора (и додатног квалификатора) лексичког значења (када се говори о експресивним

колокацијама) или глобалног фразеолошког значења (када се говори о фразеологизмима у ужем смислу);

4) у складу са примарном експресивном функцијом фразеолошке јединице, позиција придева интензификатора (и квалификатора) је углавном обавезна; факултативност придева своди се на последицу универбизације фразеолошке структуре или на појединачне примере.

С обзиром на то да је за предмет истраживања одабрана језичка јединица која одсликава универзални концепт мишљења, нисмо очекивали много језичких особина које би биле ексклузивна одлика српског језичког простора. Сва значења полисемантичке структуре придева *жив* осим једног заједничка су или за сав словенски простор, или за неки његов део, док око 20% фразеолошког корпуса представља аутентичну одлику српског говорног простора. Што се тиче семантичких нијанси придева, он се у позицијама интензификатора (и квалификатора) остварује на целом јужнословенском простору, али српски говорни простор одликује изразитија десемантизација придева и последично, чешћа улога интензификатора и интензивније перспективизације.

На крају, пажња је у раду посвећена и двама важним питањима, која захтевају даља опсежна истраживања – то су реконструкција фразеолошке јединице на прасловенском нивоу и питање фразеолошке полисемије.

Кључне речи: придев *жив*, полисемантичка структура, фразеолошко гнездо, фразеолошка јединица, теорија прототипа, дијахронијска лексичка семантика, дијахронијска фразеологија

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: историја српског језика, историјска фразеологија, историјска лексичка семантика

УДК: 811.163.41(091)(043.3)

811.163.41'373.7(043.3)

811.163.41'37(043.3)

PHRASEOLOGISMS WITH THE COMPONENT *ŽIV* (*ANIMATE*) IN SERBIAN
AND SOUTH SLAVIC LANGUAGE AREA: DIACHRONIC AND
SYNCHRONIC ASPECTS

Abstract

The subject of this dissertation is the polisemantic structure of the adjective *živ* ('alive, animate') and various phraseological configurations in which the said adjective is realized in Serbian. All the analyzed items have been examined from the evolutive, diachronic perspective. With respect to the character of the subject of research, which reflects universal concepts in its various segments, as well as to the diachronic orientation of this work, the corpus is based on a variety of lexicographic sources of Serbian and other South Slavic, and not infrequently even some other Slavic languages. Comparison with non-Slavic languages has been made only when it was necessary, with a view to placing certain Slavic phenomena within a broader Indo-European context.

Theoretical and methodological framework of the thesis is eclectic, the most relevant approaches being cognitive-linguistic, comparative-historical, ethnolinguistic, as well as the methodology of structural-semantic modelling.

What is set as the most important general aim of research is an integral approach to lexical semantics of the adjective *živ* and the phraseological semantics of items with this adjectival component. The starting point of the analysis represents the polisemantic structure of the adjective, and the analysis of the corresponding lexical meaning of the adjective is followed by the examination of various non-phraseological and phraseological syntagms that the said adjectival component with the given meaning enters into. Such principle of analysis is based on two hypotheses: firstly, we assumed that the semantics of adjectives is a catalyst of expressiveness of syntagmatic structures and an important factor of the phraseological process; the other initial assumption is about the idea that without having an insight into specific syntagmatic combinations we would not have a complete picture of concepts denoted by that adjective over time.

As a logical consequence of adopting a semantic approach, the framework of a phraseological nest imposed itself, not as a mechanical frame for observing phraseologisms with a common lexical component, but as a structural-semantic category whose hierarchy could be understood in terms of the basic tenets of categorization from

the perspective of realization of lexical meanings of adjectives. In the corpus we examined the lexical centre and phraseological periphery, showed fuzzy boundaries between categories and pointed out graduality as a principle of observing these categories. Classification of phraseologisms according to the criterion of the phraseological nest is remodelled here to be aligned with the methodological apparatus of the theory of prototypes. Analysis of the lexical meaning of adjectives is based on the theory of prototypes and intersected, where it was possible, with componential analysis. Theoretical and methodological framework of analysis of phraseological units includes the methodology of structural-semantic modelling, which sets as its main aim the reconstruction of motivational base of the specific unit and reconstruction of the structural-semantic model, noting that in the thesis special attention was devoted to the role of the adjectival component in the phraseology-generating process. With regard to the fact that one part of the corpus represents syntagmatic structures ranging between free lexical combinations and phraseologisms in the strict sense, certain segments of analysis are based on the semantic approach to collocations as well. The thesis is founded upon the notion that linguistic structures reflect the system of conceptual structures in the cognitive apparatus, so that every linguistic unit is viewed as a motivated conceptual-linguistic material.

The most important findings in relation to the semantics of adjectives are as follows:

1) very similar polisemantic structure of adjectives is evidenced throughout the Slavic area, which is expected seeing that adjectives denote a fundamental category in perceiving reality and that the semantic potential of the adjectival root can be traced to the Proto-Indo-European period;

2) the polisemantic structure is radially linked; the adjectiv *živ* is a stable-dynamic lexeme, whose polisemantic structure is hierarchically organized, diversified, divided into different categories and subcategories, but with a relative diachronic stability of the primary meaning and with a possibility of explaining other secondary semantic realizations (not all of them with equal easiness) by using their primary meaning, and secondary by using tertiary;

3) the adjectiv *živ* has traversed a long way, evolving from a semantic primitive to an adjective of a broad, general primary meaning, which confirms a direct relation between the indeterminacy of meaning and the importance of the designate, which is expressed in the lexical meaning; by analysis of the primary meaning of the adjective combined with lexemes *vatra* ('fire'), *voda* ('water') and *bog* ('god') at the Proto-Slavic level, along with a brief look into a broader Indo-European perspective, it has been concluded that in early Proto-Indo-European the primary meaning of the adjective probably referred to the concept of 'active', 'full of energy' (which corresponds to the basic semantics of the primitive 'alive'), and that only in later Proto-Indo-European period it underwent a modification and became an opponent to the primary meaning of the lexeme 'dead';

4) the basic concepts that the semantic structure of adjectives covers are represented as clusters around which certain meanings in the structure are gathered – apart from the concept 'alive', which is expressed by the primary meaning of the adjective, we can differentiate between the general concepts 'existing', 'active', 'intensive' and 'original form';

5) as a general semantic tendency of the adjective *živ*, what stands out is a complete or partial depletion, followed by the position of the intensifier as a result of semantic depletion, as well as intensive perspectivization of the adjective in certain contexts, which results from the partial desemantization.

The main conclusions of the analysis of phraseological corpus are the following:

1) an adjective enters the phraseological process in its primary meaning, which confirms the character of phraseologisms in the strict sense, as their base syntagm always entails a concrete denotative meaning;

2) all phraseologisms in the strict sense in the corpus are characterized by an active inner form, that is, a possibility of double semantic interpretation, so we proposed corresponding base syntagms and their denotative meanings in the reconstruction of the phraseological process; the possibility of double semantic interpretation of phraseological units often rests on the semantic potential of the adjectival component;

3) expressiveness is in direct proportion to semantic position of the adjective in all phraseological units with connotative meaning, and that position can for the most cases

be characterized as the position of an intensifier (and additional qualifier) of a lexical meaning (referring to expressive collocations) or global phraseological meaning (referring to phraseologisms in the strict sense);

4) in accordance with the primary expressive function of phraseologisms in the strict sense, the position of an adjective functioning as an intensifier (and qualifier) is mostly obligatory; the optional character of adjectives can be reduced to a result of univerbization of phraseological structure or to individual instances.

With regard to the fact that the chosen subject of research represents a linguistic unit that reflects the universal concept of thinking, we did not expect a lot of linguistic features that are to be an exclusive feature of the Serbian linguistic area. All meanings in the polisemantic structure of the adjective *živ* except for one are common either for the whole Slavic area, or for some of its parts, while around 20% of the phraseological corpus represent an authentic feature of the Serbian linguistic area. Concerning the semantic nuances of the adjective, it is realized in the position of an intensifier (and qualifier) throughout the South Slavic area, but the Serbian linguistic area is characterized by a more pronounced desemantization of adjectives and consequently, a more frequent role of the intensifier and more intensive perspectivization.

Finally, attention is paid in this thesis to two very important questions which require further extensive research – they are the reconstruction of a phraseological unit to the pre-Slavic level and the question of phraseological polysemy.

Key words: *adjective “živ” (‘alive, animate’), polisemantic structure, phraseological nest, phraseological unit, theory of prototypes, diachronic lexical semantics, diachronic phraseology*

Field of scientific interest: *linguistics*

Specialized field of scientific interest: *history of the Serbian language, historical lexicology, historical phraseology*

UDK: 811.163.41(091)(043.3)

811.163.41'373.7(043.3)

811.163.41'37(043.3)

САДРЖАЈ

I. Увод.....	1
1.1. Предмет рада.....	1
1.2. Циљеви	1
1.3. Приступ	2
1.4. Структура рада.....	3
II. Корпус.....	5
2.1. Изазов у стварању репрезентативног узорка историјске грађе	5
2.2. Историјски лексикографски извори	10
2.2.1. <i>Рјечник хрватскога или српскога језика</i>	10
2.2.2. <i>Рјечник из књижевних старина српских</i>	11
2.2.3. Илирски речници	12
2.2.3.1. Илирски штокавски речници.....	13
2.2.4. Довуковска српска ћирилична лексикографија.....	16
2.2.5. <i>Српски рјечник</i> (1818. и 1852)	17
2.2.6. Историјска фразеолошка грађа	18
2.2.7. Историјски извори и етничко одређење корпуса	19
2.3. Савремени лексикографски извори	20
2.3.1. Савремени фразеолошки речници	20
2.3.2. Савремени корпус и однос књижевног и народног језика	21
2.3.3. Проблем дијалекатског корпуса.....	23
III. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА.....	29
3.1. Основна јединица фразеолошког корпуса	30
3.1.1. Општи осврт на литературу о питању	30
3.1.2. Фразеолошка јединица у ужем смислу	33
3.1.2.1. Полилексемност и семантичка аутономност лексичких јединица у саставу фразеологизма	33
3.1.2.2. Репродуковање фразеолошке јединице.....	35
3.1.2.3. Варијантност фразеолошке јединице	36
3.1.2.4. Глобално значење фразеологизма и његова идиоматичност	37

3.1.2.5. Конотативност и експресивност фразеолошке јединице	40
3.1.2.6. Фразеолошка јединица и подршка окружења	43
3.1.3. Граничне категорије у ексцерпираним корпусу	43
3.1.4. Фразеолошка јединица и термини у употреби	47
3.2. Структурно-семантичко моделирање као дијахронијски методолошки поступак.....	50
3.3. Фразеолошко гнездо <i>жив</i>	55
3.4. Полисемија придева у центру фразеогнезда <i>жив</i>	56
3.4.1. Изазови класификације и представљања грађе	57
3.4.2. Анализа полисемије из угла теорије прототипа	59
3.4.2.1. Општи осврт на теорију прототипа	60
3.4.2.2. Теорија прототипа и полисемија.....	61
3.4.2.3. Теорија прототипа и полисемија у дијахронијској семантици	64
3.4.2.4. Приступ анализи полисемантичке структуре придева <i>жив</i>	67
IV. ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КОМПОНЕНТОМ <i>ЖИВ</i> НА СРПСКОМ И ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ГОВОРНОМ ПРОСТОРУ.....	
	70
4.1. Полисемантичка структура придева <i>жив</i> – општи осврт	70
4.2. Примарно значење (I).....	77
4.2.1. О дефинисању примарног значења придева <i>жив</i>	77
4.2.2. Платисемија примарног значења придева	84
4.2.2.1. Човек.....	84
4.2.2.2. Животиња.....	85
4.2.2.3. Биљка	85
4.2.2.4. Огањ/ватра.....	88
4.2.2.4.1. Синтагма <i>живи огањ / жива ватра</i> у словенским језицима и њена значења.....	89
4.2.2.4.2. <i>Огањ</i> и <i>ватра</i> на српском (и хрватском) простору	95
4.2.2.4.3. Одабрана значења синтагме – коментари.....	98
4.2.2.4.4. Историјски примарно значење синтагме	105
4.2.2.4.5. Полисемија синтагме <i>живи огањ / жива ватра</i>	110
4.2.2.4.6. Фразеологизми мотивисани <i>живом ватром</i>	124

4.2.2.4.6.1. <i>Осути (и сл.) <живу> ватру на кога</i>	124
4.2.2.4.6.2. <i>Бојати се (чувати се, плашити се) чега као живог огња / живе ватре</i>	124
4.2.2.4.6.3. <i>Седети (бити, вртети се, горети, стајати и сл.) <као> на <живој> жеравици</i>	129
4.2.2.5. <i>Вода</i>	131
4.2.2.5.1. <i>Синтагма жива вода у словенским језицима и њена значења</i>	132
4.2.2.5.2. <i>Значења синтагме – коментари</i>	135
4.2.2.5.3. <i>Историјски примарно значење живе воде</i>	144
4.2.2.6. <i>Бог у хришћанском културном коду</i>	145
4.2.2.6.1. <i><Ни> за (под) жива (милога, јединога и сл.) бога (живу главу, живе очи)</i>	147
4.2.2.7. <i>Типичност референата</i>	150
4.2.3. <i>Модификација примарног значења придева жив</i>	155
4.2.4. <i>Фразеологија значења I₁</i>	156
4.2.4.1. <i>Жив живца</i> т као реализација једног таутолошког модела.....	156
4.2.4.2. <i>Жив</i> као интензификатор апсолутног упућивања	158
4.2.4.3. <i>Жив</i> као интензификатор и квалификатор лексичког и фразеолошког значења.....	163
4.2.4.3.1. <i>Реализација модела са фразеолошким значењем 'бити много паметан'</i>	163
4.2.4.3.2. <i>Реализација модела са фразеолошким значењем 'бити познат'</i>	168
4.2.4.3.3. <i>Реализација модела са фразеолошким значењем 'бити мршав, изнемогао, болестан'</i>	169
4.2.4.3.4. <i>Реализација модела са фразеолошким значењем 'бити добар/лош у нечему'</i>	172
4.2.4.3.5. <i>Реализација модела са фразеолошким значењем 'бити досадан/занимљив'</i>	172
4.2.4.4. <i>Жив</i> као интензификатор глаголског значења.....	173
4.2.4.4.1. <i>Изјести кога живог и изјести се (појести се) жив</i>	174
4.2.4.4.2. <i>Аналошко формирање фразеосхеме</i>	183

4.2.4.5. Жив ('свеукупан') као индуктор фразеолошког значења.....	189
4.2.4.5.1. <И> ја сам жив чов(ј)ек.....	189
4.2.4.5.2. Колико сам жив.....	190
4.2.4.5.3. Код (поред) мене живог.....	190
4.2.4.6. Жив и здрав и сродни фразеологизми.....	191
4.2.4.6.1. Жив и здрав.....	195
4.2.4.6.2. Да си <ми> ти жив и здрав.....	199
4.2.4.6.3. Жив био, на видео.....	200
4.2.4.7. Жив и мртав у фразеологији.....	200
4.2.4.7.1. Ни жив ни мртав.....	201
4.2.4.7.2. Ко жив ко мртав.....	205
4.2.4.7.3. <Или> жив или мртав.....	205
4.2.4.8. Жив закопан и жив сахрањен.....	206
4.2.4.9. Бубнути (рећи, лупити) и остати жив.....	209
4.2.4.10. Виче (јауче, дере се) неко као да га жива дере.....	210
4.2.4.11. Цртице о једном прецедентном исказу – <i>јарац живодерац</i>	217
4.2.5. Значење 1. (← I ₁).....	225
4.2.6. Значење 2. (← I ₁).....	229
4.2.7. Значење I ₂ (← I ₁) и његова фразеологија.....	230
4.2.7.1. Значење I ₂ (← I ₁).....	230
4.2.7.2. Фразеологија значења I ₂ (← I ₁).....	236
4.2.7.2.1. (Једва) <i>изн(и)јети (извући) живу (читаву) главу</i>	236
4.2.7.2.2. <i>Стављати (ставити, дати) кому што у жива уста</i>	238
4.2.7.2.3. <i>Нема живе душе</i>	238
4.2.7.3. Значење 1. (← I ₂) и његова фразеологија.....	242
4.3. Опште значење II 'постојећи'.....	246
4.3.1. Значење 1. _(II) (← I ₁).....	247
4.3.1.1. О <i>живом језику и живој речи</i>	248
4.3.1.1.1. Значење 1. (← 1. _(II)).....	251
4.3.1.1.2. Значење 1. (← 1. (← 1. _(II))).....	254
4.3.1.1.3. Значење 2. (← 1. (← 1. _(II))).....	255
4.3.2. Значење 2. _(II) (← I ₁) и његова фразеологија.....	255

4.3.2.1. Значење 2. _(II) (← I. ₁)	255
4.3.2.2. Фразеологија значења 2. _(II) (← I. ₁).....	256
4.3.2.2.1. <i>Жив</i> као интензификатор и квалификатор лексичког значења у именичкој синтагми	256
4.3.2.2.2. <i>Жив</i> у значењу 'постојећи' у мотивационој бази фразеологизма	259
4.3.2.2.3. Придев <i>жив</i> у улози интензификатора и квалификатора – значење 'чист'	260
4.3.2.2.4. <i>Бити (бивати, наћи се, налазити се) на <великој (грдној, живој)> муци</i>	261
4.3.3. Значење 1. (← 1. _(II) , ← 2. _(II)) и његова фразеологија	262
4.3.4. Значење 2. (← 1. _(II) , ← 2. _(II))	263
4.4. Опште значење III 'активан'	265
4.4.1. Значење 1. _(III) (← I. ₁) и његова фразеологија.....	266
4.4.1.1. Значење 1. _(III) (← I. ₁)	266
4.4.1.2. Значење 1. _(III) (← I. ₁) и његова фразеологија.....	270
4.4.1.2.1. <i>Живо сребро</i>	270
4.4.1.2.2. <i>Живи креч</i>	274
4.4.1.2.3. <i>Живо блато</i>	275
4.4.2. Значење 1. (← 1. _(III)).....	276
4.4.3. Значење 2. _(III) (← I. ₂) и његова фразеологија.....	276
4.4.3.1. <i>Жива рана</i>	278
4.4.3.2. <i>Ставити (стављати, метнути) соли на (живу) рану</i>	280
4.5. Опште значење IV 'интензиван'	281
4.5.1. О човеку.....	283
4.5.1.1. Значење 1. _(IV) (← I. ₁).....	283
4.5.1.2. Значење 2. _(IV) (← 1. _(IV) // ← I. ₁).....	284
4.5.1.3. Значење 3. _(IV) (← 1. _(IV) // ← I. ₁).....	286
4.5.1.4. Значење 4. _(IV) (← I. ₁).....	288
4.5.2. О човековом окружењу.....	290
4.5.2.1. Значење 5. _(IV) (← I. ₁)	290
4.5.2.2. Значење 6. _(IV) (← 2. _(II))	290

4.5.2.3. Значење 7. _(IV) (← I. ₁).....	292
4.5.2.4. Значење 8. _(IV) (← I. ₁).....	292
4.5.2.5. Значење 9. _(IV) (← I. ₁).....	293
4.6. Опште значење V 'првобитни облик'.....	294
4.6.1. Значење 1. _(V)	295
4.6.1.1. Укрштање концепата 'цео, неоштећен' и 'дивљи, некултивисан'.....	295
4.6.1.2. Концепт 'дивљи, некултивисан'.....	299
4.6.2. Значење 2. _(V) (← I. ₁).....	300
4.6.2.1. Значење 2. _{1(V)} (← I. ₁).....	300
4.6.2.2. Значење 2. _{2(V)} (← I. ₁).....	301
4.7. Терминолошке синтагме.....	302
4.7.1. Критеријуми за дефинисање терминолошких синтагми и њихова примена на корпус.....	303
4.7.2. Класификација терминолошких синтагми са компонентом <i>жив</i>	304
4.7.3. Коментари.....	308
4.7.3.1. Мотивисаност.....	310
4.7.3.2. Устаљеност.....	311
4.7.3.3. Секундарна фразеологизација.....	311
V. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	313
5.1. Интегрални приступ структурно и семантички разуђеном корпусу.....	314
5.2. Полисемија придева <i>жив</i>	320
5.3. О неким особинама фразеологизама са компонентом <i>жив</i>	324
5.4. Резултати истраживања у јужнословенској перспективи.....	325
5.5. Могућности примене спроведеног истраживања.....	328
VI. ФРАЗЕОГНЕЗДО <i>ЖИВ</i>	329
6.1. Структура анализираниог корпуса и техничке напомене.....	329
6.2. Фразеогнездо <i>жив</i> – систематизовани корпус.....	333
Примарно значење (I).....	333
Значење I. ₁	333
Значење 1. (← I. ₁).....	342
Значење 2. (← I. ₁).....	344

Значење I.2 (← I.1)	345
Значење 1. (← I.2)	347
Опште значење II 'постојећи'	348
Значење 1.(II) (← I.1)	348
Значење 1. (← 1.(II))	350
Значење 1. (← 1. (← 1.(II)))	351
Значење 2. (← 1. (← 1.(II)))	352
Значење 2.(II) (← I.1)	353
Значење 1. (← 1.(II), ← 2.(II))	355
Значење 3.(II) (← I.1)	356
Опште значење III 'активан'	357
Значење 1.(III) (← I.1)	357
Значење 1. (← 1.(III))	359
Значење 2.(III) (← I.2)	360
Опште значење IV 'интензиван'	362
Значење 1.(IV) (← I.1)	362
Значење 2.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1)	363
Значење 3.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1)	364
Значење 4.(IV) (← I.1)	365
Значење 5.(IV) (← I.1)	366
Значење 6.(IV) (← 2.(III))	367
Значење 7.(IV) (← I.1)	368
Значење 8.(IV) (← I.1)	369
Значење 9.(IV) (← I.1)	369
Опште значење V 'првобитни облик'	370
Значење 1.(V) (← I.1)	370
Значење 2.(V) (← I.1)	371
Значење 2.1(V) (← I.1)	371
Значење 2.2(V) (← I.1)	372
ИЗВОРИ	374
ЛИТЕРАТУРА	386

СКРАЋЕНИЦЕ.....	407
РЕГИСТАР ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА.....	410
О АУТОРУ.....	419

I. УВОД

1.1. ПРЕДМЕТ РАДА

Предмет истраживања у раду јесте развој полисемантичке структуре придева *жив* и фразеолошких јединица са овом придевском компонентом у историји српског језика.¹ С обзиром на то да је придевом лексикализована суштинска категорија стварности, која у когнитивној лингвистици има статус семантичког примитива, рад је у различитим сегментима нужно добио ареалну ширину и хронолошку дубину. Зато је осим корпуса српског језика анализиран и корпус осталих јужнословенских језика, са повременим указивањем на друге словенске, а у одређеним сегментима и шире индоевропске паралеле у циљу разумевања (старо)српског или јужнословенског стања. Овим поступком унеколико се надилазе оквири предвиђени насловом дисертације јер улазе у поље псл. и пие. реконструкције, тамо где је таква реконструкција, с обзиром на доступне податке и способност аутора рада да дате податке растумачи, била могућа.

1.2. ЦИЉЕВИ

У истраживању су постављени су следећи циљеви:

- 1) објаснити модификацију и усложњавање ранијег пие. концепта *жив* = 'активан' у познији пие. концепт *жив* = 'онај који мора завршити постојање у облику који активни процес подразумева', првенствено на материјалу словенских језика;
- 2) применити актуелне теоријско-методолошке оквири когнитивне лингвистике у анализи полисемантичке структуре придева и приказати

¹ Синтагма *српски језик* уступила је место синтагми *српски (и хрватски) језик* у оним случајевима у којима се подразумева укупност језичког материјала некадашњег српскохрватског језика (истраживање је корпусно утемељено на грађи штокавског, али у мањој мери и чакавског и кајкавског наречја, што је одговарало дијахронијско-компаративном усмерењу рада, али и природи ексцерпираних лексикографских извора). За аутохтони штокавски материјал користи се одређење *српски*. О етничком одређењу корпуса в. тачку 2.2.7.

- лексичку полисемију као високомотивисану дијахронијску категорију;
- 3) са једне стране, указати на значај фразеологије у ширем смислу (фразеологије са интегрисаном теоријом о колокабилности) за разоткривање некадашњег концепта 'жив'; са друге стране, указати на неопходност разумевања семантичког потенцијала придева ради свестране семантичке анализе фразеолошких јединица;
 - 4) методолошки ревитализовати појам фразеолошког гнезда, које се не посматра као формални скуп фразеолошких јединица са заједничком лексичком инваријабилном, већ као структурно-семантичка категорија прилагођена оквирима теорије прототипа у когнитивној лингвистици;
 - 5) указати на могућности фразеолошке реконструкције на прасловенском нивоу;
 - б) упутити на културолошке специфичности анализираног корпуса и оделити аутохтоне српске од општесловенских и других несловенских појава.

1.3. ПРИСТУП

Теоријски и методолошки приступ прикупљеном корпусу је еkleктичан из више разлога.

Једно је лингвистичка интрадисциплинарност условљена предметом истраживања: рад се бави дијахронијском лексичком семантиком и дијахронијском фразеологијом. С обзиром на прелазне типове фразеолошких јединица, у које улазе и колокације, анализа семантичких позиција лексеме *жив* у одређеним сегментима морала се уклопити и у учење о колокабилности као спону лексикологије и фразеологије. Унутар ужих дисциплина говори се о комбинацији одабраних теоријско-методолошких оквира (теорија прототипа, компоненцијална анализа, структурно-семантичко моделирање итд.).

Друго јесте дијахронијска оријентација истраживања у спрези са структурно-семантичким приступом фразеолошкој јединици – дијахронијска фразеологија је нужно интердисциплинарна. Културни набој фразеолошких јединица и њихова улога у рашчитавању језичке слике света етнокултурне

заједнице која се одређеним језиком служи подразумева коришћење етнолошких, митолошких и других, у ширем смислу културолошких података. Фразеологија је у том светлу нужно повезана са етнолингвистиком јер структурно-семантичко моделирање подразумева и одгонетање различитих концепата наивног мишљења.

На крају, одабрана тема и дијахронијска оријентација рада подразумевају упоредно-историјски приступ у различитим сегментима анализе језичког корпуса.

С обзиром на представљену интердисциплинарност, историјат питања даје се у одговарајућим деловима рада у вези са конкретним областима анализе, а одабраном корпусу и методолошким оквирима истраживања посвећена су посебна поглавља.

1.4. СТРУКТУРА РАДА

Након *Увода* (I), у поглављу II (*Корпус*) указано је на специфичности прикупљеног корпуса и на предострожности које се морају предузети у анализи података добијених ексцерпцијом.

Поглавље III носи наслов *Теоријско-методолошки оквири истраживања*. Овде је приказан теоријски апарат кроз који се прикупљена грађа посматра, и у складу са тим су постављени конкретни методолошки оквири у анализи полисемије придева и фразеолошких јединица са придевском компонентом *жив*. Описани су основни начини на које је грађа умрежена и предложена су методолошка решења у вези са класификацијом грађе. Дефинисана је фразеолошка јединица и постављени су критеријуми у ограничењу корпуса у спроведеном истраживању. Дат је општи историјат питања одабраног теоријско-методолошког апарата, са посебним освртом на литературу на коју се аутор у спроведеној анализи ослања.

Поглавље *Фразеологизми са компонентом жив на српском и јужнословенском говорном простору* (IV) јесте најобимније, централно поглавље рада, подељено у седам основних тачака. Након представљене опште слике о полисемантичкој структури придева, анализирана су посебна придевска значења и њихова улога у формирању одговарајућих структурно-семантичких фразеолошких модела. Посебна пажња је посвећена примарном значењу придева и фразеолошким

јединицама чија се анализа испоставила неопходном за ваљану реконструкцију првобитног концепта на које се примарно значење односило. Додатна пажња је усмерена на могућности реконструкције неких фразеолошких јединица на прасловенском, у појединачним случајевима и на праиндоевропском нивоу. После подтачке посвећене примарном значењу придева, анализирана су преостала четири општа концепта која полисемантичка структура придева обухвата, заједно са синтагматским реализацијама придевских значења која дате концепте означавају. Последња тачка поглавља посвећена је терминима, који се представљају као градуална категорија са недискретним границама.

Закључна разматрања (V) подразумевају синтезу истраживања и интегрални увид у структуру фразеолошког гнезда, у којем се према критеријуму придевског значења издваја лексички центар и фразеолошка периферија, са тим да се фразеолошком гнезду у целини, у складу са теоријом прототипа, прилази као дисперзивној категорији недискретних семантичких граница.

Спроведена анализа је представљена систематизованим корпусом целог фразеолошког гнезда у поглављу *Фразеогнездо жив* (VI). Након тога, наводе се *Извори, Литература, Скраћенице* и *Регистар фразеолошких јединица*.

Техничке напомене

Сви примери доносе се у оригиналном графичко-ортографском лику. Године извора дају се поред примера из историјског корпуса, док се године извора у савременом корпусу (од Вука) дају само ако је прецизна хронолошка потврда неопходна у анализи. Примери нису акцентовани осим ако за то не постоји семантички разлог.

Коришћени су следећи симболи у лексичкој и фразеолошкој анализи:

(–) варијанте фразеологизма или лексичког члана фразеолошке јединице;

<–> факултативни члан фразеолошке јединице;

[–] претпостављени део мотивационе базе;

→ трансформација (ток семантичког преноса);

↔ однос (међусобни утицај, семантичко преклапање).

II. КОРПУС

Основни корпус за истраживање ексцерпиран је из различитих лексикографских и фразеографских извора јужнословенског простора. С обзиром на предмет дисертације и дијахронијско усмерење истраживања, ексцерпирани су етимолошки речници, различити једнојезични и вишејезични српски и хрватски историјски речници, општи описни, али и специјални термилошки, дијалекатски и фразеолошки речници јужнословенских језика. По потреби су коришћени и различити лексикографски извори других словенских и несловенских језика.

Осим навођења извора из којих је ексцерпирана основна језичка грађа, морамо представити корпус и критеријуме према којима је његова ексцерпција извршена. Одабир теме, еклектични приступ и теоријско-методолошки оквири тог приступа, али и специфичности коришћених лексикографских извора и њихова ограничења у стварању репрезентативног корпуса захтевају посебан осврт.

2.1. ИЗАЗОВ У СТВАРАЊУ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОГ УЗОРКА ИСТОРИЈСКЕ ГРАЂЕ

2.1.1. Подразумева се да грађа обликује ток сваког истраживања. Историјска грађа је често фрагментарна, неједнако заступљена у времену и простору. Сваки историчар језика у том светлу мора направити отклон у својим закључивањима чињеницом да тачност изведених закључака у великој мери зависи од репрезентативности његовог узорка језичке грађе (Грицкат 1981: 118; Хирартс 1997: 65; Вучковић М. 2013: 12). Говорећи о методолошким изазовима дијахронијске семантике, Д. Хирартс упозорава: „It should be clear, to begin with, that the analysis of cases of semantic polygenesis rests on the representativity of the corpus used“² (Хирартс: 1997: 65).

Лексикографски корпус ексцерпиран за ово истраживање има различитих недостатака:

² „На самом почетку, мора да буде јасно да се анализа примера семантичког развоја заснива на репрезентативности коришћеног корпуса“ (ауторов превод).

- 1) у њему има много више западних него источних штокавских извора;
- 2) не постоји репрезентативни историјски фразеолошки корпус;
- 3) дијалекатски извори нису били много употребљиви јер су дијалекатски речници у српској лексикографији махом диференцијални у односу на *Српски рјечник* (1818) или РСАНУ;
- 4) нема историјског речника бугарског или македонског језика који смо могли користити, па је грађа источнојужнословенског простора остала ограничена на савремени план – савремени синхронијски пресек грађе бугарско-македонског ареала наместо дијахронијског увида није жеља аутора рада већ нужност проистекла из ограничења корпуса;
- 5) нису сви историјски речници једнако информативни нити обухватају (нити могу да обухвате) све жељене временске оквире – подаци о словеначком језику, на пример, доступни су тек од 16. века.

2.1.2. Осим реалних корпусних ограничења, велика опасност у лексиколошким анализама заснованим на историјском корпусу јесу „семантичке пројекције, појава да се лексемама приписују значења која се тек касније развијају“ (Грковић-Мејџор 2007: 375). Ово запажање, изнето у вези са проблемима проучавања старословенске лексике, применљиво је на историјска истраживања уопште. Дешава се да филолог нехотице одређену језичку појаву у негдањем хронолошком оквиру објашњава савременим знањима која нису увек у истој мери и једнако оправдано применљива на историјску раван.

Са овим у вези стоји и чињеница да аутор рада сноси одговорност за све потенцијалне грешке у тумачењу доступних података, којих, с обзиром на недовољно искуство у научном раду, мора бити.

2.1.3. Посебне методолошке предострожности у анализи изискује појава хомогене диглосије у историји српског језика (Грковић-Мејџор 2007: 443–459). Један од основних методолошких принципа у дијахронијској анализи било ког дела језичке структуре, па и лексичког и фразеолошког, подразумева јасно омеђену

селекцију корпуса на релацији *књижевни језик : народни језик*.³ У делу *Slavia ortodoxa*,⁴ књижевни и народни идиоми етнички омеђеног језичког простора доживљавани су као функционално расцепљени кодови истог језика.⁵ Избор овако конципираних идиома, оличених у наслеђеној византијској дихотомији *сакрално : профано* зависио би од врсте текста и његове намене у средњовековној писмености. То теоријски, у случају потраге за народним корпусом, подразумева жанровски омеђену селекцију корпуса на 'писменост свакодневног живота', 'пословну писменост', 'световно-правну књижевност' (уп. пирамиду средњовековних жанрова у Толстој 2004: 153). Међутим, диглосију у старосрпском језику одликује „једносмерна пропустљивост’: у жанровима црквеног карактера јавља се искључиво српкословенски, док се у нецрквеним жанровима реализују и српкословенски и народни“ (Грковић-Мејџор 2007: 451). То значи да, без обзира на жанровску припадност (ако говоримо о нецрквеном жанру), истраживач мора бити опрезан у конкретној анализи јер језички израз више не зависи само од жанра већ и од намене текста.⁶ Имајући све ово у виду, „највише података о језику Срба у средњем веку дају нам повеље и писма“ (Ивић 1998а: 34).

Однос између ових дијасистема у јужнословенском ареалу *Slavia Orthodoxa* (и у хрватском глагољском ареалу *Slavia latina*) додатно отежава појава средњег стила: „два језика се у појединим жанровима могу преплитати [...]. Једна од последица хомогене диглосије јесте и стварање »средњег стила«, као својеврсног прилагођавања књижевног језика говорним моделима“ (Грковић-Мејџор 2007: 445).

³ Овај критеријум примењује се и у савременим лингвистичким истраживањима; искључујемо контрастивна истраживања различитих (дија)система.

⁴ Термине 'Slavia orthodoxa' и 'Slavia latina' у словенску филологију увео је Р. Пикио (2003). О овим терминима, њиховом значењу и употреби уп. и Суботић 2004: 149–153.

⁵ Не сме се занемарити чињеница да хомогена диглосија није увек ограничена на простор *Slavia orthodoxa*; хрватски језички простор глагољске писмености (са седиштима у Истри и на Кварнеру) познаје хомогену диглосију такође (Ивић 1986: 90). Да сумирамо речима Ј. Грковић-Мејџор: „[...] у целом Словенству где је у употреби био црквенословенски налазимо сличну језичку ситуацију“ (Грковић-Мејџор 2007: 446).

⁶ О језику различитих жанрова у историји српске писмености в. преглед у Ивић 1998а: 33–42, Грковић-Мејџор 2007: 447–451, Милановић 2010: 57–64.

Хомогена диглосија у историји српског књижевног језика изискује додатне методолошке предострожности у приступу корпусу који је мешовите структуре. Различити идиоми оличени у вишем (црквени језик), нижем (народни) и средњем стилу (мешавина ових идиома) не могу чинити кохерентни корпус. Са тим у вези, могући спорни примери у РЈАЗУ и Даничићевом *Рјечнику из књижевних старина српских* посебно су проверавани, да би се избегло методолошко огрешење у одабиру корпуса. Редакцијски и виши српскословенски корпус је с обзиром на природу истраживања искључен.⁷

2.1.4. С обзиром на природу корпуса, истраживање је конципирано тако да обухвата два просторно и временски омеђена језичка плана. Једно је за наше истраживање основни, ужи, српски (и хрватски) план, и он обухвата историјску и савремену лексичку и фразеолошку грађу, која се анализира кроз време, са савременим синхронијским пресеком као (тренутном) завршном тачком дијахронијски постављене анализе. Друго је шири, упоредни јужнословенски план (словеначки, бугарски и македонски), представљен у савременом синхронијском пресеку, који је у истраживању имао неколико дијахронијски и синхронијски оријентисаних улога:

- 1) да покаже стање на основу ког се поређењем са савременим српским (и хрватским) пресеком могу извести шире законитости семантичког и формалног развоја одабране грађе и могуће тенденције у даљем развоју;
- 2) да укаже на особености појава типичних (углавном) за штокавско наречје поређењем са српским (и хрватским) корпусом;
- 3) да упути и хронолошки и ареално на шири словенски, а некада посредно и на индоевропски ниво важан за језичку појаву која је предмет анализе.

Како се из наведеног дâ закључити, јужнословенски план је, са једне стране, у функцији дијахронијски оријентисане анализе засноване на српској (и хрватској)

⁷ То не значи да црквени корпус (пре свега старословенски) није консултован по потреби – у вези са пореклом одговарајућих семантичких реализација придева *жив* или фразеолошких јединица са овом компонентом.

грађи, а са друге стране, истраживању у одређеним сегментима пружа неопходну ширину која би проматрањем само српског (и хрватског) корпуса изостала.

2.1.5. Коментари који следе важе и за ужи српски (и хрватски) и за шири јужнословенски корпус. У оба случаја занимала нас је језичка грађа која чини „језгро“, уже – штокавског наречја, са кајкавским и чакавским на ободу говорне територије, и шире – јужнословенског говорног простора. То је корпус који би се могао назвати репрезентативним за апстрактни органски идиом (Брозовић 1970: 10–13) штокавског наречја (са периферним чакавским и кајкавским наречјем), а потом и јужнословенског ареала. За анализу главнине овако конципираног корпуса нису била значајна минимална варирања придевске семантике на нивоу локалних говора, нити нас је занимало која се појединачна фразеолошка јединица у неком говору јавља, а у неком другом не. Ово је нарочито важно јер многи изрази нису прави фразеологизми, већ вишелексемски спојеви узроковани специфичном семантиком придева и његовим колокабилним могућностима. Није нам била важна свака појединачна колокација, него продуктивни синтаксичко-семантички образац према којем се одговарајући тип колокације образује. Покушали смо да покажемо правилности у семантичким помацима који су образовали полисемантичку структуру придева *жив* и структурно-семантичке законитости које су образовале фразеолошки корпус чији је овај придев део. То значи да је корпус на неки начин ваљало апстраховати. Са овим на уму, лексикографски извори су селектовани тако да иду у корист широј слици коју смо желели да прикажемо.

Одабрани обим корпуса наметнуо је три методолошка изазова:

- 1) предострожност у селекцији и приступању историјској грађи;
- 2) проблем односа књижевног и народног корпуса на савременој равни;
- 3) проблем ексцерпције дијалекатског корпуса на целом јужнословенском простору.

2.2. ИСТОРИЈСКИ ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗВОРИ

2.2.1. РЈЕЧНИК ХРВАТСКОГА ИЛИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Штокавска и чакавска грађа коришћена је за израду *Рјечника хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности (у даљем тексту РЈАЗУ), једног од најзначајнијих извора за наше истраживање, тезаурусног историјског речника који поред народне обухвата делом и црквенословенску и књишку лексику од 12. до 20. века. М. Вучковић (2013: 14–15) обавештава да је у грађу за израду речника ушла, много рестриктивније, и кајкавска грађа, у почетку израде речника ограничена на два лексикографска извора.⁸ Међутим, како је речник излазио безмало цели век, рестриктиван однос према кајкавској грађи се мењао, тако да је она једним делом укључена у речник након 1945. године.⁹ Пошто је наш основни корпус ексцерпиран из последњег тома РЈАЗУ, извори из овога речника претпостављају грађу свих трију наречја, мада и даље не у подједнаком обиму: конкретни примери употребе у корпусу упућују углавном на штокавске (већим делом западне) изворе, а затим на чакавске, и на крају, кајкавске.¹⁰ Овакав обухват грађе погодује концепту истраживања: у центру интересовања дијахронијске анализе јесте штокавско наречје, са освртом на чакавску и кајкавску периферију, која се на семантичком плану истраживаних појава углавном поклапа са стањем у штокавском наречју, али понекад даје корисне допунске податке у вези са семантичком реконструкцијом.

Посебна вредност речника, осим енциклопедијске ширине обухвата грађе у простору и времену, јесте и чињеница да РЈАЗУ „велику пажњу посвећује синтаксичком контексту употребе речи, који је иначе ретко предмет експлицитне лексикографске обраде” (Вучковић М. 2013: 15). Ова тврдња добија апсолутну потврду у чињеници да 1) стари вишејезични речници, с обзиром на некадашњу лексикографску концепцију, често не дају примере употребе одговарајућих

⁸ То су *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples* (1742) Ј. Јамбрешића и Белостенчев *Gazophylacium* (1740), који садржи делимично и штокавску лексику.

⁹ О концепцији речника и коришћеним изворима в. *Dodatak – materijali u rječniku* (РЈАЗУ 23/3: 1–144).

¹⁰ Уп. списак извора наведен у *Popisu knjiga i rukopisa upotrebenih za rječnik* (РЈАЗУ 23/3: 933–957).

семантичких реализација лексема; 2) од свих ексцерпираних јужнословенских речника модерне (у домаћој средини 'вуковске' (Гортан-Премк 1984: 139–146) или 'поствуковске' (Шипка Д. 1998: 148–161)) лексикографије, поред РЈАЗУ само још *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ) и *Речник на българския език* (*Речник бугарског језика* Бугарске академије наука, у даљем тексту РБЕ) дају примере употребе семантичких реализација лексема.

2.2.2. РЈЕЧНИК ИЗ КЊИЖЕВНИХ СТАРИНА СРПСКИХ

„Када је *Рјечник из књижевних старина српских* угледао света, ниједан словенски народ није имао историјски речник свог језика“ (Толстој 1976: 498).¹¹ В. Савић (2018: 138), поредећи два капитална лексикографска остварења 19. века, Миклошичев *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (1862–1865) и *Рјечник из књижевних старина* (1861–1864), истиче: „Ни до данас нема завршеног црквенословенског речника који би лексиком и ширином захвата надмашио Миклошичево дело, настало у његовим зрелим годинама. Исто тако ни до данас нема другог српског историјског речника“.

Ђ. Трифуновић у поговору *Рјечника из књижевних старина српских* коментарише изворе које је Даничић користио. То су „добро оцењена посебна издања Павла Јосифа Шафарика, Фрање Миклошића, Александра Гиљфердинга, Вука Караџића, Меда Пуџића и самог Ђуре Даничића“ (Трифуновић 1975: 620); та издања Даничић наводи у кратком списку извора на почетку свог речника (Даничић 1863: VII–XI). Аутор исцрпно представља Даничићев однос према одабраним изворима и закључује да „књижевне старине српске« чине споменици изворног српског порекла и писаних [sic!] на српском језику“ (Трифуновић 1975: 621). У истом светлу, Н. И. Толстој закључује:

Књижевни извори су му били строго одабрани и сва дела општесловенске старе књижевности (јеванђеље, псалтир, апостол, старозаветне књиге, минеји, хомилије, дела св. отаца, преводне хронике и сл.) искључена су из изворног списка. На тај је начин српска редакција

¹¹ О концепцији речника и његовом значају в. Трифуновић 1975 или Толстој 1976, а детаљно о Даничићевом лексикографском поступку уп. Савић 2018.

црквенословенскога језика, добро заступљена у Миклошичевом речнику, код Даничића изостављена (Толстој 1976: 499).

Изнесени подаци говоре о Даничићевој концепцији речника, која је пре свега подразумевала народни и нижи српскословенски израз. В. Савић (2018: 139) коментарише да у оваквој концепцији речника „нема места за свештене и црквене богослужбене књиге зато што су наслеђене из старословенске старине, и настале су превођењем, у својеврсном калкирању и семантичкој транспозицији, уопште у хибридној језичкој продукцији“. Ово је за уврштавање речника у грађу за наше истраживање важно, будући да је редакцијски корпус у анализи искључен, тј. разматра се само онда када је претпостављен као извор појединачних семантичких реализација придева и фразеолошких јединица.

2.2.3. ИЛИРСКИ РЕЧНИЦИ¹²

Осим РЈАЗУ, који поред штокавске садржи чакавску и, у мањој мери, кајкавску грађу, ексцерпирани су различити историјски речници који углавном

¹² Хрватска филологија се опсежно бавила старим лексикографским издањима, па је литература о овом питању веома обимна. Овде дајемо елементарне информације и референце путем којих се лако може доћи до секундарне литературе. Преглед старих речника хрватске и српске лексикографије у време постојања заједничког језика дао је С. Мусулин (1959). Многи су научни скупови посвећени илирској лексикографији и појединачним ауторима речника (нпр. *Međunarodni znanstveni simpozij Isusovac Ardelio Della Bella (1655-1737), Život i djelo*, Split, 1988, (зборник објављен 1990), *Znanstveni skup o Jurju Habdeliću, 400. obljetnica rođenja Jurja Habdelića (1609–1678)*, Gorica (зборник објављен 2009), *Faust Vrančić i njegovo doba: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa održanoga u povodu 400. obljetnice objavljivanja "Novih strojeva" Fausta Vrančića*, 2018, (зборник објављен 2018) – језички део зборника углавном је посвећен Вранчићевом речнику). Уп. и неке од монографија, нпр. Брлек 1987 (о Стулију) или Прањковић 1993 (о Хабделићу), затим опсежна истраживања Б. Маротија о Витезовићевом речнику; аутор је иначе уредио сва издања овог речника. У новије време је велика продукција радова који се баве овим питањем, било да проучавају речник, његову концепцију и лексикографски поступак у целини, или грађу тих речника анализирају са појединачних аспеката. Нарочито су корисна различита приређена издања речника са обимним предговорима попут Витезовићевог (који је штампан први пут 2000, обртни хрватско-латински на основу сачуваног рукописног речника са латинским као полазним објављен је 2009 (Витезовић 2009), а 2010. изашло је критичко издање рукописног речника) или Микаљиног (Микаља 2011), а Стулијев речник са штокавицом као полазном са својим предговором штампао је и Е. Фекете 1987. године.

носе одређење 'илирски' или 'словински'.¹³ Ти стари речници су различитих дијалекатских концепција, карактеристични за католички простор данашње Хрватске. Речници су највећим делом настајали као приручници за савладавање латинског језика у католичким редовима (Ј. Хабделић и А. Јамбрешић, Ј. Микаља, А. Дела Бела били су исусовци, И. Белостенец павлин, а Ј. Стули фрањевац). Углавном су двојезични (илирски и латински); тројезични су Јамбрешићев речник – илирски, немачки и мађарски (сходно политичким и културним струјањима на северу хрватске територије), и Стулијев – илирски, италијански и латински (Стули је Дубровчанин који је једно време провео на богословији у Риму; у његов речник с почетка 19. века природно је укључен италијански као језик културе која је приморски део Хрватске прожимала вековима).

Поред поглавито кајкавских речника, Јамбрешићевог (1742) и Белостенчевог (1740), које смо ексцерпирани без обзира на то што су укључени у изворе РЈАЗУ,¹⁴ ексцерпирани смо још и Хабделићев кајкавски *Dictionar* (1670) и Витезовићев тронаречни речник *Lexicon latino-illyricum* (око 1700).¹⁵ Консултовали смо и Вранчићев *Dictionarium* (1595), али у њему нисмо нашли корисну грађу за ово истраживање.

2.2.3.1. ИЛИРСКИ ШТОКАВСКИ РЕЧНИЦИ

Илирски речници који (највећим делом) доносе штокавски језички материјал јесу (највећим делом) речници дубровачког говора. Припадност тих речника културној и језичкој баштини данас тронаречних Хрвата није спорна, али

¹³ Речници се доносе или са пуним насловом или са уобичајеним скраћеним називом уколико је оригинални наслов предугачак, да се не би оптеретио текст. У списку коришћених извора на крају рада дају се пуни наслови и одговарајући библиографски подаци.

¹⁴ Појединачни увид у историјске речнике био је сврсисходан јер је често помогао у анализи и интерпретацији архаичних значења полисемантичке структуре придева *жив*. Ексцерпирани материјал ових речника не подразумева само придев, већ и део етимолошког гнезда *жив*- значајног за анализу значењске структуре придева. Осим тога, у овим речницима су забележене и фразеолошке јединице које се у РЈАЗУ не наводе.

¹⁵ У нашу грађу ушао је језички материјал из обртног речника, чију су грађу обрадиле и представиле по узору на *Lexicon latino-illyricum* Н. Вајс и З. Мештровић, уредника Б. Маротија. Речник је штампан 2009. године у Загребу.

није ни припадност дубровачког говора историјски аутохтоном српском штокавско-јекавском, тј. источнохерцеговачком корпусу. Грађа штокавских илирских речника је из ове перспективе изузетно важна за проучавање историје српског народног језика.

У том светлу истичемо значај и допринос М. Решетара истраживању језика Дубровника, који је, „како је више пута истицано, најбољи познавалац дубровачких језичких прилика и њихов најозбиљнији проучавалац“ (Стојановић Ј. 2016: 51). Решетарево вишедеценијско истраживање говорног и писаног језика Дубровника сумирано је у његовој приступној беседи Српској академији наука и уметности, коју је А. Белић прочитао 7. 3. 1941. године.¹⁶ Речи које је М. Решетар наменио завршетку своје беседе и данас су актуелне због етничког питања дијалекта који је сменио далматски језик. Износећи аргументе којима подупире насељавање Дубровника и његове околине српским живљем из дубровачког залеђа, завршава своју приступну беседу речима да се:

у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његовом дијелу далматинским чакавско-икавским говором, него увијек само херцеговачким штокавско-јекавским. Из те објективне констатације ја сад не изводим никаквих даљих закључака, јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ја зато нећу никако рећи да се у Дубровнику никако није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати два народа, тај ће морати признати да је Дубровник по језику био увијек српски (Решетар 2016: 0109).

Латинични (највећим делом) штокавски речници, које смо уврстили у корпус јесу: 1) *Blago jezika slovinskoga* Ј. Микаље (1649), са штокавским наречјем као полазним;¹⁷ како извештава С. Мусулин, Решетар је у свом чланку „Микаља и

¹⁶ Беседа је под насловом *Најстарији дубровачки говор* објављена 1951. године у Гласу САНУ. М. Пантић (2005: 21–33) је први објавио оригинални завршетак Решетарове беседе, који 1951. године није објављен. Иначе је Решетарова приступна беседа први пут фототипски донесена јавности 2016. године у зборнику *Српски молитвеник, споменица Милану Решетару (1512–1942–2012)*, уредника Ј. Грковић-Мејџор и В. Савића.

¹⁷ Поред оригиналног издања (имали смо прилике да ексцерпирамо корпус из речника штампаног 1649. године), грађа је ексцерпирана и из речника *Јаков Микаља, Благо језика словинскога, Транскрипција и лексикографска интерпретација* (прир. Габрић-Багарић, Хорват, Ловрић Јовић, Гавранчић), који је Институт

његов рјечник“ тумачио „da se (Микаља, К. Б.) radije priklonio štokavskom narečju, nego Dalmatincima bližem čakavskom“ (Мусулин 1959: 43); 2) речник фрањевца А. Дела Беле *Dizionario italiano-latino-illyrico* (1728) – најрепрезентативнији илирски речник дубровачког језика, настао на обимној грађи штокавских и чакавских писаца; овај је речник нарочито вредан јер је Дела Бела значења лексема поткрепио са неколико хиљада цитата богате дубровачке и далматинске језичке грађе (Мусулин 1959: 49); 3) *Lexicon latino-italico-illyricum* (1801) (варијанта са илирским као полазним језиком издата 1806, а са италијанским као полазним 1810. године) Ј. Стулија. Стулијев *Lexicon* представља најобимнији илирски речник (издат у два тома, речник са илирским као полазним броји 1433 стране); у изворе за израду овог речника ушли су неки до тада објављени речници (првенствено штокавски), као и грађа различитих дела: у речнику је од 160 извора 110 штокавско, а од тих 110 чак 70 припада језику Дубровника; у његов речник ушла су и дела Д. Обрадовића, Ј. Рајића, З. Орфелина (Фекете 1988: 58). Речник садржи пре свега новоштокавску јекавску лексику, али има и чакавских и кајкавских потврда у њему. Ј. Стули је био уверен „da svi Sloveni govore jednim ili sličnim jezikom“ (Фекете 1988: 57), те су у његов речник ушли и русизми, славенизми, бохемизми итд. Баш с обзиром на то да у њему има и славенизама и ауторских неологизама, како извештава М. Вучковић (2013: 14), став редактора РЈАЗУ био је према њему променљив (РЈАЗУ 23/3: 42).

Овде ваља поменути још нешто. А. Милановић (2018: 396) у једном од својих радова упућује на списак извора које је Вук Караџић користио за израду *Српског рјечника* (1818), и који је објавио у *Новинама српским* (бр. 88 и 172). У том списку налазе се речници Ј. Курцбека, А. Дела Беле, И. Белостенца, А. Јамбрешића, Ј. Стулија, Ј. Волтиција и Ј. Хајма.¹⁸ Вук је био свестан језичке вредности илирских речника и штокавски материјал из њих уврстио је у *Српски рјечник* (1818).

Илирски речници које смо ексцерпирани за ово истраживање били су вишеструко значајни. Иако само понекад бележе секундарна значења лексема, сви

за хрватски језик и језикословље издао 2011. године. Отисак је у оригиналу на неким деловима стубаца био мутан или слаб, па смо грађу поредили у лексикографској интерпретацији.

¹⁸ Курцбеков, Волтицијев и Хајмов речник консултовани су, али нису били значајни за ово истраживање.

бележе различите устаљене колокације, неки чак и фразеологизме ужем смислу, синонимски редови¹⁹ домаћих и латинских речи су некада веома опширни, а има и оних који бележе и примере употребе одговарајућих лексема (Витезовић, Белостенец, Дела Бела, Стули). Осим овога, разне лексеме које припадају етимолошком гнезду *жив-* забележене су у тим речницима са архаичним значењима, што је помогло у реконструкцији одговарајућих значења самог придева.

2.2.4. ДОВУКОВСКА СРПСКА ЋИРИЛИЧНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Довуковска ћирилична лексикографија иначе није привлачила много пажње истраживачима (Драгићевић 2018а: 83). Толико се (заслужене) пажње посвећивало модерној српској лексикографији са Вуком као њеним зачетником,²⁰ да су речници претходне епохе обично остајали ван интересовања наших проучавалаца.

Филолог који се, према нашим сазнањима, темељно бавио историјским речницима, рукописним и штампаним пре Вукове реформе јесте В. П. Гутков. Он у својој монографији (Гутков 1993) описује преводне (славено)српске речнике XVIII века (полазни језици су латински, немачки, италијански, мађарски, рускословенски), анализира их и представља њихову концепцију.²¹ Гутков (1993: 4–130) је анализирао следеће речнике: рукописни речник који је Ј. Рајић преписао 1741. године – *Лексиконъ нѣмецкїи и славеносербскїи*; речнике које је З. Орфелин објавио у склопу два своја уџбеника – *Латинскїи букварь* (1766) и *Первые начатки латинскаго языка* (1767); речник који је део *граматике* С. Вујановског *Нѣмецкаа граматика* (1772); *Рѣчникъ малый* (1793) С. Лазаревића – један од Србима најкориснијих речника, издат неколико пута (Драгићевић 2018а: 90); *Немецкїи и сербскїи словарь* (1790–1791) – анонимни речник који је В. Караџић назвао Курцбековим, према издавачу (Гутков 1993: 78); речник у склопу граматике В.

¹⁹ Према Д. Гортан-Премк (2004: 140), 'синонимски низ' чине истозначнице, а 'синонимски ред' блискозначнице. У овом значењу термине користи и Р. Драгићевић (2007: 258–259).

²⁰ Изузетан преглед речника поствуковске епохе налази се у каталогу изложбе *Српска лексикографија од Вука до данас* (2018), уредника М. Тешића, Р. Драгићевић и Н. Ивановића.

²¹ Начелно је мало радова у вези са старим ћириличним речницима. Рукописним речником Ј. Рајића *Лексикон немецки и славеносербски* (1741) бавила се И. Грицкат (1972).

Љуштинe *Грамматика италијанска* (1794); речник у склопу граматике Г. Петровића *Венгерска граматика* (1795), речнике објављене у књижевним преводима на рускословенски Г. Трлајића (1793, 1801).²² У најновијој литератури, лексику и форме учтивости у старим речницима анализирао је Р. Драгићевић (2018а: 82–116).

Из наведеног закључујемо да је довуковска лексикографија код Срба, иако појединачним обимом углавном скромна, била веома плодна. Међутим, најстарији речник 18. века је рукописни; највећи број речника у датом периоду био је мали обимом и штампан у оквиру буквара, граматика, књижевних дела. Када се сагледају ове чињенице, не делује тако необично што су највећи ауторитети србистике мислили да довуковска лексикографија нема шта да понуди и да је „лексикографски биланс XVIII века остао јадан“ (Ивић 1986: 254).

Ми смо консултовали Орфелинов речник, затим речнике у *Немачкој* и *Италијанској граматички*, као и *Речник мали*. Међутим, овај корпус није нарочито информативан за наше истраживање, па није ни уврштен у грађу. Тако је из више разлога. Српски део тих преводних речника у одредницама изражен је обично једном лексемом или синонимним низом, не дефиницијом; примера употребе у оваквој лексикографској концепцији нема; колокације су веома ретке. Такође, пошто су то били приручници за савладавање језика у новом културном окружењу, преводни српски део очекивано подразумева навођење лексема у примарном значењу. Отежавајућа околност је та што је преводни део речника богат народним српским лексемама, али и славенизмима и славеносрбизмима, сходно концепцији славеносрпског језика, тако да истраживач мора бити нарочито опрезан када ексцерпира корпус. Осим тога, речници су углавном тематски, па се информације у вези са етимолошким гнездом *жив* морају „ловити“.

2.2.5. СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818. и 1852)

Литература о *Српском рјечнику* Вука Карацића је очекивано обимна. Само неке од најважнијих студија које се баве Вуковим радом јесу студије Љ. Стојановића (1924), А. Белића (1937, 1948), М. Поповића (1987). П. Ивић (1991) је

²² У прегледу се дају уобичајени скраћени наслови ако је наслов на корицама књига предугачак.

посветио књигу *Српском рјечнику*. Зборници са разних научних скупова посвећених Вуковом делу су, на пример, *Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас*, 17. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1988; *Вук Стефановић Караџић*, ур. Нада Милошевић-Ђорђевић, Београд (САНУ, књ. 156; Одељење језика и књижевности, књ. 27), 2015; „Вуков српски рјечник (1818) у свом времену и данас“, у *Српска славистика*, том II, Београд, 2018 (радови излагани на округлом столу о првом издању *Српског рјечника* у зборнику радова са XVI међународног конгреса слависта) итд. Обиље појединачних радова који анализирају језичку грађу *Рјечника* из разних углова пише се континуирано деценијама.

С обзиром на обим литературе о *Рјечнику*, ми концепцију и обухват грађе првог и другог издања нећемо подробно коментарисати. Оно што је потребно назначити јесте да је за ово истраживање корисније издање из 1852, због ширине ареала који је Вук прикупљањем грађе обухватио. Очекивано, у другом издању има више лексичког и фразеолошког материјала него у издању из 1818. године.

2.2.6. ИСТОРИЈСКА ФРАЗЕОЛОШКА ГРАЂА

Прва ствар која привлачи пажњу у вези са фразеографијом јесте недостатак историјских извора релевантних за ово истраживање. Историјских фразеолошких извора (у ширем смислу) има, али они не садрже фразеологизме са компонентом *жив*. Ако потврђују неки од израза са овим придевом, ти се изрази већ садрже у РЈАЗУ, и то са старијом хронолошком потврдом од оне коју дају фразеографски извори. Тако је колокација *жива боја* једина колокација са придевом *жив* у корпусу Ј. Мушкатировића (1787: 100), посведочена у облику *живима боља бога писати*, а колокација је посведочена у РЈАЗУ примером употребе из 16. века.

Овде се морамо осврнути и на богат корпус пословица и пословичних форми Доситеја Обрадовића, који би се могао прикупити из његовог целокупног књижевног опуса. „Поетичку функцију паремије у просветитељским размерама прихватио је већ Доситеј Обрадовић, и потом је на разне начине обликовао у својим прозним делима“ (Бојовић 2008: 36). Нарочиту употребну вредност пословични израз нашао је код Доситеја у баснама. Међутим, према речима Т. Грујић (2012:

52), у Доситејевим баснама уочава се не само паремиолошки корпус већ и „елиптичност израза, народна фразеологија, колоквијалност, употреба кратких говорних форми [...]“. Нажалост, летимичним погледом у Доситејев опус нисмо пронашли изразе који би ушли у корпус овог истраживања, што не искључује могућност да тих израза има и да би се пажљивим читањем Доситејевих дела они пронашли.

Такође, излистали смо Вукове (2015) и Даничићеве (1871) пословице – у старим збиркама пословица често се може наћи фразеолошка грађа (Вуловић/Миланов 2018: 206). Прегледали смо и *Пословице и изреке у српској периодици 1818–1887* (Радевић 2018). Међутим, у консултованим изворима нема израза са компонентом *жив*. У *Сјају разговора* Ђ. Стојичића (1992) забележене су неке фразеолошке јединице са компонентом *жив*, али те су фразеолошке јединице (углавном) посведочене у РСАНУ.

Из ових разлога историјски извори су се свели на појединачне потврде о изразима у историјским речницима, који неретко дају различите потврде о стабилним колокацијама или спојевима на граници са фразеолошким, термилошким синтагмама и фразеологизмима у ужем смислу.

2.2.7. ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ И ЕТНИЧКО ОДРЕЂЕЊЕ КОРПУСА

Као што се из наведених извора види, сходно дијахронијској перспективи анализе, штокавско, чакавско и кајкавско наречје посматрали смо као историјски континуум, имајући посебно у виду историјски познију, балканску блискост чакавског и штокавског наречја у западнојужнословенском ареалу (Белић 2006: 15–16), коју је наметнула и концепција одговарајућих лексикографских извора (РЈАЗУ и илирски штокавски речници).

Грађа других двају наречја ексцерпирана је у мањој мери у односу на штокавску. Штокавско наречје јесте у центру нашег интересовања и резултати спроведене анализе односе се у највећој мери управо на штокавицу. Отуд у наслову дисертације уже одређење језика – српски:

Основна политичка формација у којој се развио штокавски дијалекатски тип била је средњовековна Србија. Она је у својој почетној фази, судећи по казивањима Константина

Порфиогенита у Х веку и по границама држава српских династа у потоњој епоси, захватала осим Рашке најчешће и Травунију (отприлике од Требиња до Никшића), Дукљу (доцнију Зету односно још доцнију Црну Гору), Захумље или Хум (већи део Херцеговине) и Босну (Ивић 1986: 41–42).²³

Ширину обухвата историјске грађе засновали смо на идеји да је потребно ексцерпирати одабране чакавске и кајкавске лексикографске изворе да се не би занемарило језичко стање на ободу штокавског наречја. Ексцерпирана гранична грађа је понекад на семантичком плану архаична у односу на штокавске иновације, па пружа драгоцен материјал за значењску реконструкцију.²⁴ Како је у уводном делу напоменуто, а у овој тачки оправдано, с обзиром на изложену концепцију основног корпуса, у раду се користи 'српски (и хрватски)' као ознака за језички простор некадашњег српскохрватског језика. Језички материјал ограничен на кајкавске и чакавске изворе посебно је обележаван, као и језички материјал који је обележје хрватског стандардног језика.

2.3. САВРЕМЕНИ ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗВОРИ

2.3.1. САВРЕМЕНИ ФРАЗЕОЛОШКИ РЕЧНИЦИ

Поред фразеолошког корпуса у савременим речницима јужнословенских језика, ексцерпирани су и одговарајући фразеографски извори. Српски (и хрватски)

²³ Према речима А. Милановића у вези са данашњим стањем политичких језика различитих националних предзнака на западном Балкану, заснованих на вуковском српском језику, „постоји лингвистичка литература од које би се могла направити огромна библиотека са хиљадама референци и практично не постоји истакнути савремени српски лингвиста који у последњих четврт века није писао овом проблему“ (Милановић 2015: 55).

²⁴ Словеначку кајкавицу нисмо придружили ужем корпусу иако хрватску јесмо, зато што је хрватска кајкавица ареално и језички ближа штокавском наречју од словеначке. Међутим, увид у словеначке историјске изворе који обухватају грађу од 16. до 19. века (Плетершник 2014, Новак 2014, Стабеј 2014, Сној 2014, Ахачич и др. 2014) очекивано је комплементаран стању у хрватској кајкавици, што је значајно за даље бављење историјским развојем полисемантичке структуре придева *жив* и израза у којима се придев реализује на кајкавском говорном простору. Што се тиче формалне поделе корпуса у овом раду, западнојужнословенски ареал може се посматрати другачије од традиционалне сербокroatистичке (социolingвистичке) поделе на некадашње српскохрватско и словеначко језичко подручје; дијалекатски је природније делити га на штокавски, кајкавски и чакавски ареал. Ми смо се за традиционалну поделу одлучили само с обзиром на ужи предмет интересовања – штокавско наречје са ужом чакавском и кајкавском периферијом која га окружује.

корпус ексцерпиран је из Матешкићевог *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika*, затим *Hrvatskog frazeološkog rječnika* групе аутора и *Фразеолошког речника српског језика* Ђ. Оташевића.²⁵

За словеначки језик ексцерпиран је *Slovar slovenskih frazemov* Ј. Кебера. Овај речник је нарочито значајан за истраживање јер је његова концепција дијахронијска – он обухвата актуелан фразеолошки фонд словеначког језика са тим да се у обради фразеолошке јединице даје мотивација за њен настанак и, тамо где је могуће, дају се паралеле у другим језицима.

Бугарски корпус обухваћен је речником *Фразеологичен речник на българския език* (I–II) групе аутора (у даљем тексту ФРБЕ), са тим да је допуњен новијим речником *Фразеологичен синонимен речник на българския език* А. Нанове (2005).

Ексцерпиран је и *Фразеолошки речник на македонскиот јазик* (I–III) Т. Димитровског и Т. Ширилова (у даљем тексту ФРМЈ). Фразеолошка грађа са компонентом *жив* у књизи *Белешки за македонската фразеологија* С. Велковске (2002) такође је уврштена у корпус.

2.3.2. САВРЕМЕНИ КОРПУС И ОДНОС КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА

Основни корпус који приказује савремено језичко стање разматраних појава у Јужних Словена заснован је на различитим речницима. Српски корпус ексцерпиран је из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ); из *Речника српскохрватског књижевног језика* (у даљем тексту РМС); из *Речника српског језика* (у даљем тексту РСЈ), са тим да је корпус из РМС и РСЈ ексцерпиран ради увида у организацију лексичких значења и евентуалне допуне фразеолошког корпуса РСАНУ. Бугарски корпус исцрпен је корпусом речника Бугарске академије наука *Речник на българския език* (РБЕ). И овај речник, попут РСАНУ, укључује опсежни дијалекатски материјал поред књижевног. Македонски материјал ексцерпиран је из два речника македонског језика: један је *Речник на*

²⁵ Оташевићев речник користан је као попис фразеологизама и устаљених израза који се у српском језику јављају. Међутим, у њему се не наводе извори језичке грађе, тако да се израз морао додатно проверавати ако је посведочен само у овом речнику.

македонскиот језик со српскохрватски толкувања (у даљем тексту РМЈ), а други *Дигитален речник на македонскиот јазик* (у даљем тексту ДРМЈ). У грађу дигиталног речника ушли су следећи лексикографски извори: *Речник на македонскиот јазик* Б. Конеског и *Толковен речник на македонскиот јазик* Института за македонски језик „Крсте Мисирков“. Словеначка грађа ексцерпирана је из двотомног речника књижевног језика *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (у даљем тексту ССКЈ) Института за словеначки језик Франа Рамовша. Грађа хрватског језичког стандарда, консултована такође ради увида у организацију лексичког значења и евентуалне допуне фразеолошког корпуса, исцрпена је једнотомним *Velikim rječnikom hrvatskoga jezika* В. Анића.²⁶ На крају, као допуна грађи по потреби су коришћени електронски корпуси *СрпКор* (верзија *СрпКор2013*), *Hrvatski jezični portal* (ХЈП) и *Hrvatski jezični korpus* (ХЈК).

Чињеница је да је књижевни језик културноисторијски појам и да се на историјскојезичком плану од народног разликује и када је највећим својим делом заснован на народној основи (Грицкат 1966: 62). И. Грицкат као илустрацију ове тврдње наводи периодизације у развоју књижевног језика у односу на народни. Неспорно је да, на пример, периодизације српског књижевног језика Н. И. Толстоја (2004) и Б. Унбегауна (1995) предочавају различиту историју и развој књижевних језика код Срба у односу на периодизације развоја у историји народног језика (нпр. Белић 2006, од многобројних радова П. Ивића, на пример, Ивић 1991: 5–158, Ивић

²⁶ О терминима 'књижевни' и 'стандардни' језик, као и о разликама међу њима писано је доста (Грицкат 1969, Грицкат 1984–1985, Брозовић 1970, Радовановић 1986, Бугарски 2004: 162–199, Милановић 2010: 11–15, Шипка М. 1998: 250–258 итд.). И књижевни и стандардни језик јесу аутономне наддијалекатске творевине, функционално раслојене тако да могу да задовоље потребе заједнице која се њима служи. Књижевни језик као термин наглашава функцију стварања и преношења културе, из историјске перспективе не мора бити стандардизован, а у својим почецима не мора бити ни оптимално раслојен, негова функционална поливалентност уобличава се кроз време (у случају српског књижевног језика средњег века, кроз хомогену диглосију). Модерни књижевни језик, са друге стране, јесте оптимално раслојен и нормиран. Књижевни језик као термин припада филологији. Осим што је лингвистичка дисциплина, историја књ. језика „исто тако представља књижевноисторијску и културноисторијску грану националне науке“ (Грицкат 1993: 142). Стандардни језик, са друге стране, мора бити стандардизован, прописан, и мора бити оптимално функционално раслојен; овај термин изнедрила је социолингвистика у XX веку; уп. тврдњу Р. Бугарског да је „стандардни језик више цивилизацијски појам са нагласком на функционалности, а књижевни језик претежно културни појам који наглашава вредност – што се донекле одражава не само у денотацији него и у конотацији ових назива“ (Бугарски 2004: 167–168).

1998а: 308–475, Поповић И. 1955 итд.). Подразумева се различита природа народног и књижевног језика, од настанка и развоја до функција које у оквиру одређене етно-националне заједнице обављају. Управо зато се разлози специфичног развоја књижевног идиома „не могу тражити нити наћи само у језику већ пре у историјско-културним феноменима“ (Суботић 2004: 147).

Међутим, дихотомија оличена у односу савременог књижевног и народног језика у вези са нашим предметом истраживања није важна. Наиме, одговарајућа дијалекатска основица је темељ сваког савременог књижевног (и стандардног) језика у Јужних Словена.²⁷ Стабилна значењска структура придева готово је преликана из дијалекатских основица у данашње јужнословенске књижевне језике. Изрази са придевом *жив* посведочени у описним речницима јужнословенских језика јесу, са очекиваним варирањем појединачних компоненти (исп. на пример фразем *виче (јауче, дере се) не(т)ко као да га жива дере*), исти или готово исти као изрази посведочени у консултованим дијалекатским изворима.

Корпус савремених књижевних језика јужнословенског простора за ово истраживање није неадекватан, али јесте непотпун јер не приказује свеукупност појединачних језика, што је требало надоместити ексцерпцијом дијалекатских извора.

2.3.3. ПРОБЛЕМ ДИЈАЛЕКАТСКОГ КОРПУСА

Два су основна разлога која у оваквом истраживању намећу ексцерпцију дијалекатског корпуса. Једно је чињеница да смо за грађу одабрали српски (и хрватски), и шире, јужнословенски дијасистем, а друго то да се српска (и хрватска) грађа посматра из развојне језичке перспективе. Поменути Брозовићев термин 'органски' дефинише ексцерпирани дијасистем као онај који не подлеже експлицитном нормирању и насилном конзервирању за нормативисту идеалног језичког стања (што у теорији искључује ексцерпцију речника стандардног, а

²⁷ Термин 'савремени' треба разумети условно јер многи од речника подразумевају књижевнојезичку грађу у распону од доба националних препорода до данас. Такви су РСАНУ, РМС, ССКЈ, РБЕ, а сви се смештају у савремени корпус. Податак о томе да српској култури треба ревидирани савремени речник књижевног језика говори чињеница да је у Матици српској фебруара 2018. године покренут пројекат израде таквог речника, чији је руководилац проф. др Рајна Драгићевић.

обично и књижевног језика, а као нужну подразумева ексцерпцију дијалекатског корпуса). Друго је много пута истицана важност дијалекатске грађе у дијахронијски профилисаним истраживањима (нпр. Толстој 1995: 7–29, Вукомановић 2006: 196–201), где се као посебно драгоцену издваја грађа дијалекатске периферије, која чува старо стање некадашњих епоха у историји језика.²⁸

Међутим, одабир конкретне теме истраживања имплицитно је условио и методолошки оправдао одлуку да дијалекатски корпус не ексцерпирамо системски, већ да дијалекатске речнике у анализи конкретних језичких појава консултујемо по потреби, како бисмо видели има ли већих одступања у дијалекатском корпусу у односу на грађу засновану на представљеним изворима. Тако је из два разлога.

Прво, придев *жив* означава један од суштинских појмова мишљења које се одсликава у наивној и научној језичкој слици света.²⁹ То је узрок очекиване стабилности његове семантике кроз простор и време; полисемантичка структура овог придева је врло слична не само на целом (јужно)словенском подручју већ су основне тенденције развоја заједничке и у другим индоевропским језицима.

Друго, као што је напоменуто, занимала нас је апстрахована слика јужнословенског дијасистема, и у њему посебно српско (и хрватско) говорно подручје. Нису нас занимале особености локалних говора, чија су варирања ионако минимална с обзиром на семантику одабраног придева. Што се тиче штокавског простора, могли смо системски ексцерпирати дијалекатски корпус, и онда заједничке особине локалних говора, заједно са корпусом рубног кајкавског и чакавског наречја, уопштити у српски (и хрватски) дијасистем. То нас је довело до другог проблема. Првобитна идеја да се тако добије репрезентативни узорак корпуса, који би се укрестио са грађом одговарајућих историјских речника, није се могла остварити због природе дијалекатских извора. Сви, за нас најважнији, српски дијалекатски речници су диференцијални, ранији углавном у односу на Вуков *Српски рјечник* (1818), а новији и у односу на РСАНУ (Вучковић М. 2013: 8–10).

²⁸ Дијалектологија ареалну поделу на иновативни центар и архаичну периферију дугује Ј. Шмиту и његовој 'теорији таласа' ('Vellentheorie') у индоевропеистици (Станишић 2006: 7).

²⁹ Термини су преузети из монографије *Лингвокултурологија* Е. И. Зиновјеве и Е. Е. Јуркова (Зиновјева/Јурков 2006: 51–65). У српској лингвистици о овим терминима обавештава нас Р. Драгићевић (Драгићевић 2010: 11–13).

Управо диференцијални карактер дијалекатских речника пресудио је да их искључимо из системске ексцерпције корпуса.

Наиме, одабрали смо неке од најважнијих речника периферних говора са идејом да тамо нађени подаци одреде даљи ток ексцерпције дијалекатског корпуса. Погледали смо различите речнике јужних и југоисточних српских говора. Погледали смо и *Рјечник дубровачког говора*, који јесте новоштокавски, али историјски специфичан и унеколико архаизиран.³⁰

Како речници показују, придев *жив*:

- 1) није обрађен (Златановић 1997);
- 2) обрађен је и наводи се неко од значења придева, међутим, та су значења већ посведочена у РСАНУ; на пример – примарно (Чемерикић 1950), или секундарно – уп. Вујичић 1995, где се бележи следеће значење придева: „некуван, непечен. – Ови качамак жив, слабо куван“ или Чемерикић 1950, где се бележи секундарно значење: „2. fig. који има много живости“;
- 3) није обрађен, али дају се изрази у вези са придевом; ти изрази су најчешће већ посведочени у РСАНУ, или њихов синтаксичко-семантички образац одговара изразима посведоченим у неком од општих или фразеолошких речника (Елезовић 1932–1935; Бојанић/Тривунац 2018).

На крају, ексцерпирани смо *Фразеологију страха и наде у пиротском говору* (Златковић 1989), као и дијалекатске фразеографске изворе који покривају различите типове говора у Хрватској.³¹

Сви консултовани извори потврдили су чињеницу да обухват фразеолошке грађе у РСАНУ, у речницима књижевних (и стандардних) језика и у специјалним фразеолошким речницима чини репрезентативан узорак корпуса некадашњег

³⁰ В. Решетар 1951.

³¹ Ексцерпирани су следећи речници: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj* (Менац-Михаљић 2005), *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* (Менац-Михаљић/Маресић 2008), *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima* (Менац-Михаљић/Менац 2011), *Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita u 20. stoljeću* (Менац-Михаљић/Менац 2014).

српскохрватског језика. Ово сведочи о историјској блискости чакавског, кајавског и штокавског наречја, али и о двама другим чињеницама:

- 1) из историјске перспективе – о утицају штокавског наречја на чакавицу и кајавицу након различитих миграцијских померања, као и о ареалном повлачењу кајавског и чакавског наречја пред штокавским у континенталној, а данас увелико и у острвској Хрватској (Ивић 1986: 60–65);
- 2) из савремене перспективе – о неумитном утицају стандардног језика на локалне говоре у једној етно-националној заједници.

У капиталном делу *Говори Ниша и околних села* (СДЗБ XLV), чији је аутор Пол-Луј Тома, П. Ивић коментарише:

Први пут је детаљно описан актуелни говор једног српског града, и уједно се први пут системски прати, на нивоу монографије, узмицања [sic!] дијалекатских особина пред налетом стандардног језика. Потреба за истраживањима у оба та правца сазрева већ поодавно, а у будућности ће се све оштрије наметати због премештања тежишта популације са села у град и незадрживог продирања стандардног језика у свим српским крајевима [...] Говора Ивкове славе, неокрњеног и живописног, какав је дочарао Сремац, више нема нигде. [...] Аутор с правом истиче да су пред нама две стварности које клизе у простору између традиционалног дијалекта и стандардног језика, с тим што се градски говор креће у оној половини тога простора која је ближа стандарду, а сеоски говори у оној другој половини (Ивић 1998б: 11).

Две деценије касније, у ери мас-медија и интернета, ситуација у вези са очувањем локалних говора може бити само драматичнија.

Ексерпција одабраних дијалекатских извора показала је очекивано универзалну семантику придева, као и заједничке структурно-семантичке законитости образовања фразеолошких јединица са придевом *жив*. На крају, управо је универзалност придевске семантике условила и несметану ексерпцију корпуса јужнословенских речника модерних књижевних језика, насталих на народној основи у време националних препорода у 19. веку.³²

На основу свега изложеног у претходним тачкама, проценили смо да је језички материјал у РСАНУ заједно са грађом из историјских речника

³² Другачија ситуација је у македонском језику, који своју самосталност добија 1946. године, са формирањем Народне Републике Македоније.

репрезентативан да представи слику дијасистема штокавског наречја са периферним кајкавским и чакавским.

Пошто нисмо системски ексцерпирани дијалекатски корпус српског (и хрватског) језичког простора, који је главни предмет интересовања, последично нисмо системски ексцерпирани ни дијалекатску грађу остатка јужнословенског простора.

За бугарски језик ствари стоје врло слично као за српски: бугарске дијалекатске изворе нисмо морали да консултујемо са обзиром на концепцију РБЕ, која је веома слична РСАНУ; РБЕ је речник књижевног и народног бугарског језика са опсежним дијалекатским прегледом.

Македонски језик нема дијалекатске речнике које бисмо могли консултовати.

Што се тиче словеначког језика, с обзиром на то да у основни корпус улазе подаци из *Речника словеначког књижевног језика*, који је настао на основи доњоштајерског дијалекта, консултовали смо дијалекатске речнике других словеначких дијалеката да бисмо видели колико је семантика и фразеологија придева *жив* у њима различита од оне у ССКЈ. То смо урадили с обзиром на дијалекатски разуђену слику словеначког говорног подручја (СЈА (*Slovenski lingvistični atlas*) 2016: 11). Консултовани су следећи речници: *Črnovrški dialekt* (Томинец 2015), који припада ровтарском дијалекту; *Slovar bovškega govora* (Иванчић Кутин 2015), који припада приморском дијалекту; *Kostelski slovar* (Грегорић 2015), који припада долењском дијалекту; *Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega slovarja* (Бенко 2013) – истраживање је спроведено на материјалу корошког дијалекта. Сви су ови речници бар делимично диференцијални у односу на ССКЈ, а ако се придев *жив* у њима обрађује, његова значења и изрази у којима се придев реализује поклапају се са материјалом из ССКЈ. Тако *Slovar bovškega govora* бележи само одредницу у вези са придевом *жив* која за нас није значајна – *trdoživ*; у речничком делу дисертације А. Бенко не наводи се одредница *živ*; у монографији *Črnovrški dialekt* и речнику *Kostelski slovar* сви пронађени подаци подударају се са подацима из ССКЈ (искључујемо фонетско-фонолошке и евентуалне морфолошке особености, које за нас нису значајне).

С обзиром на изнесене податке, пошли смо од чињенице да грађа дијалекатских речника који су нам на располагању не би значајно обогатила корпус, нити да бисмо таквим проширењем корпуса добили релевантне податке који би утицали на исход истраживања. То, како је на почетку ове тачке истакнуто, не значи да дијалекатски корпус није консултован, према процени аутора, када год је анализа то захтевала.

III. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА

Теоријски оквири и методолошки поступци примењени у овом раду захтевају релативно опсежну експликацију (као што је случај, уосталом, са дефинисањем основног корпуса истраживања с обзиром на коришћене изворе). Тако је из неколико разлога:

- 1) Најужа научна дисциплина у оквиру које је истраживање спроведено, поред лексичке семантике, јесте фразеологија. С обзиром на различите дефиниције основне јединице фразеолошког корпуса у науци, требало је експлицити критеријуме према којима су различити вишелексемски спојеви ушли у корпус.
- 2) Са развојем когнитивне лингвистике, прагматике, лингвокултурологије, умножавају се теоријско-методолошки оквири у којима се фразеолошка јединица може анализирати. У основним цртама објашњава се основна методологија којом се приступа појединачним фразеолошким јединицама.
- 3) Истраживање ревитализује појам фразеолошког гнезда (фразеогнезда). Као формални критеријум одабира фразеолошке грађе, припадност фразеолошких јединица одређеном фразеогнезду није увек захвални критеријум за њену селекцију. Међутим, концепција спроведеног истраживања на грађи фразеологизама са компонентом *жив* показала је да би анализа различитих фразеолошких спојева ван контекста фразеогнезда била семантички непотпуна, а тиме би и закључци истраживања били једностранни. На тај начин критеријум фразеолошког гнезда прелази из формалног у формално-семантички.
- 4) С обзиром на методолошки оквир гнезда који подразумева окупљање фразеологизама око једне инваријабилне компоненте, требало је испитати семантичке могућности те компоненте не само у потенцијалном фразеологизационом процесу него и ван њега. Тако смо одлучили да анализирамо полисемантичку структуру придева *жив* пре него што донесемо закључке о његовој улози у појединачним фразеологизационим процесима. Разлог више за овакву методолошку концепцију јесте чињеница

да, осим фразеологизама у ужем смислу, у прикупљеној грађи има доста фразеологизама у ширем смислу, и да много примера представља „граничне случајеве“, и то граничне случајеве двојачке природе: једно је граница од фразеологизма у ширем према фразеологизму у ужем смислу, а друго је питање структурне утемељености лексичког значења (да ли, на пример, придев *жив* са оствареним значењем 'који се састоји од живог' улази у колокације *жива ограда* или *живи зид*, или је то значење производ контекста). Специфичности семантике одабраног придева и однос лексичког значења према значењу фразеолошких јединица у ширем смислу отвориле су даље недоумице у вези са анализом полисемије придева, па се посебно коментарише теоријско-методолошки апарат у оквиру којег је та анализа спроведена.

3.1. ОСНОВНА ЈЕДИНИЦА ФРАЗЕОЛОШКОГ КОРПУСА

3.1.1. ОПШТИ ОСВРТ НА ЛИТЕРАТУРУ О ПИТАЊУ

3.1.1.1. С обзиром на неусаглашеност критеријума којима се дефинише фразеологизам, сваки истраживач који се бави фразеолошким нивоом језика мора (ре)дефинисати језичку јединицу коју проучава. Многи фразеолози имају различите ставове о томе шта све треба да буде предмет изучавања фразеологије – да ли то треба да буду фразеологизми у ужем смислу, или то могу да буду и терминолошке синтагме, устаљене колокације, пословице, крилатице, афоризми, итд. О томе говори и подела С. И. Ожегова (1974: 194) на фразеологију у *ужем* и *ширем смислу* ('фразеология в узком смысле' и 'фразеология в широком смысле'), која одсликава стање ове научне дисциплине од њених зачетака до данас.³³

³³ Пажњу привлачи развој фразеологије у ширем и фразеологије у ужем смислу. Са једне стране, теоријско-методолошки оквири проучавања фразеолошких јединица последњих деценија се умножавају, али се тиме и шире оквири дефинисања фразеологизма. Испоставља се да различити приступи фразеологији редукују критеријска обележја фразеологизма, уместо да их додатно прецизирају. Ожегов (1974: 182–218) темељно разматра проблеме дефинисања фразеолошке јединице, а ставови водећих фразеолога неколико деценија касније показују да је опсег фразеологије у ширем смислу већи него што је био (Мокијенко 2009: 803).

Неуједначеност у дефинисању фразеолошке јединице није необична, из најмање два разлога. Једно је чињеница да је фразеологија још увек млада дисциплина, утемељена научним радом В. В. Виноградова (почев са 1946. годином и радом *Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины*).³⁴ Међутим, овде се мора напоменути да је на Виноградова утицао пионирски рад Ш. Балија (*Traité de stylistique française*, прво издање из 1909. године), који је први дао класификацију фразеолошких јединица. Друго је објективна тежина сагледавања језичког нивоа који Х. Бургер назива секундарним семиотичким системом у језику (Бургер 2003: 80–81, према Вуловић 2015: 22). Од ширине погледа на фразеолошки фонд једног језика зависи да ли ће у основу јединицу изучавања поред фразеологизама у ужем смислу ући и устаљене колокације, термилошке синтагме, крилатице, пословице и пословички изрази, анегдоте, прецедентни искази и формуле, па најшире, и цели прецедентни текстови, чак и неидиоматични одломци текстова, цитати итд. (уп. Бирих и др. 1993: 98–99).

3.1.1.2. Циљ наредних редова није увид у појединачне ставове научника који су се бавили постављањем граница фразеолошког корпуса – само о томе могла би се написати опсежна монографија; поменућемо само неке од важнијих радова и монографија који су се бавили дефинисањем опсега фразеолошког корпуса из различитих углова (а у новијим радовима који се наводе лако се може наћи даља литература о питању). Такође, напомињемо да предност дајемо словенској, пре свега руској литератури, с обзиром на методолошку оријентацију у овом истраживању. Неки од радова у којима се може читати о дистинктивним обележјима фразеологизама јесу Бали 1921, Виноградов 1977, Ларин 1977, Ожегов 1974, Шански 2012, Чернишева 1977, Ројзензон 1973, Жуков 1978, Копиленко/Попова 1978, Мокијенко 1989, 2009 итд., Мељчук 1995, Телија 1996,

Са друге стране, фразеологија у ужем смислу углавном је прецизирала критеријуме према којима се језичка јединица може сматрати фразеолошком (в. тачку 3.1.2).

³⁴ То не значи да фразеологија и раније није привлачила пажњу истраживачима. Н. М. Шански у поглављу *Формирование фразеологии как лингвистической дисциплины* своје монографије упућује на Ломоносова, Срезњевског, Фортунатова, Шахматова, Поливанова, који су размишљали о фразеолошком нивоу језика (Шански 2012: 7–13). Б. Барчот такође упозорава на то да су велики руски и словенски филолози „утрли пут фразеологији“ пре појаве Виноградова (Барчот 2017: 13).

Флајшер 1997, Мун 1998, Бургер 2003, Ланглоц 2006, Мелерович/Мокијенко 2008, Грис 2008, Чермак 2007, Пиренен 2012, и многи други.

Опсежан преглед историје фразеологије у Русији, Хрватској (загребачка фразеолошка школа дала је значајан низ радова и монографија)³⁵ и Немачкој, као и преглед аутора који на различите начине дефинишу основну јединицу фразеолошког корпуса даје Б. Барчот (2017: 12–26).

3.1.1.3. Србистичка литература је последњих година све богатија научним радовима из области фразеологије. Међутим, треба напоменути да су ова истраживања великим делом контрастивна, и да фразеолошки рад на националном корпусу тек предстоји.³⁶

На наш рад несумњиво је највише утицала Д. Мршевић-Радовић својим пионирским подухватом у националној науци – она је монографијама (1987, 2014) и низом појединачних радова утемељила фразеологију као научну дисциплину у Србији.³⁷ Поставке петроградске фразеолошке школе оличене у раду В. М. Мокијенка имале су највећег одјека у радовима Д. Мршевић-Радовић. Ауторка је једна од ретких у региону која фразеологизмима приступа свеобухватно и интердисциплинарно, из дијакронијске перспективе. У дефинисању основне јединице фразеолошког корпуса, пошли смо за њеним размишљањима. Поред Д. Мршевић-Радовић, Н. Вуловић (2015) бави се фразеолошким истраживањем националног корпуса из лингвокултуролошког угла, са ширим, интердисциплинарним, а понекад и дијакронијским освртом на предмет истраживања. Њена се критеријска обележја у дефинисању фразеолошке јединице

³⁵ Уп. Финк Арсовски, Ковачевић, Хрњак 2017. Иако је хрватска фразеолошка школа изузетно плодна, треба напоменути да је мало истраживања која сагледавају фразеолошке јединице из дијакронијске перспективе.

³⁶ Неки од аутора који се баве контрастивном фразеологијом јесу А. Пејовић, С. Поповић, С. Гољак, С. Марјановић, итд.

³⁷ У српској филологији могу се наћи и ранији, за историју фразеологије важни појединачни радови, нпр. Б. Николића (1973) или Ј. Кашића (1973, 1983а, 1983б).

(Вуловић 2015: 20–25) поклапају са ставовима Д. Мршевић-Радовић (1987: 11–20).³⁸

3.1.2. ФРАЗЕОЛОШКА ЈЕДИНИЦА У УЖЕМ СМISЛУ

Без обзира на појединачна интересовања филолога за фразеологију,³⁹ може се рећи да системско дефинисање фразеолошке јединице у српској и хрватској лингвистици почиње од А. Менац (1970–1971, 1978) и Ј. Матешиха (1982). Ј. Матеших (1982: VI) је прецизно дефинисао фразеологизме као „јединице језика значењскога карактера које се као сјелина reproducирају у govornom aktu, raspoložuci pri tome најмање dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, од којих barem једна upućuje на semantičku pretvorbu, јединице које, zbog способности uklapanja у kontekst, poput svake druge riječi, могу vršiti sintaktičku funkciju у rečenici“. Треба напоменути да су се категоријална обележја фразеологизма у последњих 30 година модификовала и умножила. Списак дистинктивних особина фразеолошке јединице у ужем смислу отворен је и данас, и фразеолошку јединицу не дефинишу сви аутори истим категоријалним обележјима. Ми ћемо поћи од Матешихеве дефиниције, размотрити категоријалне особине фразеолошке јединице које наводи, а затим ту листу обележја допунити дистинктивним обележјима фразеологизма која би, према нашем мишљењу, а с обзиром на ставове водећих фразеолога у славистици, требало да важе као универзална.

3.1.2.1. ПОЛИЛЕКСЕМНОСТ И СЕМАНТИЧКА АУТОНОМНОСТ ЛЕКСИЧКИХ

ЈЕДИНИЦА У СASTAVУ ФРАЗЕОЛОГИЗМА

3.1.2.1.1. Уобичајен став фразеолога јесте да фразеолошку јединицу чине најмање две лексеме (Ларин 1977, Телија 1996, Флајшер 1997, Мокијенко 1989, 2007, Шмелев 1977, Шански 2012, Мршевић-Радовић 1987, Ланглоц 2006). Уп.

³⁸ Има још аутора који се баве фразеологијом српског језика, но методологија коју користе није примењена на наше истраживање: Г. Штрабац бави се фразеологијом из когнитивнолингвистичког угла, а А. Пејановић проучава фразеолошке јединице из синтаксичке, прагматичке и лингвокултуролошке перспективе.

³⁹ Н. Вуловић (2015: 23) извештава да је Б. Николић (1973) један од првих аутора који је у српској лингвистици уочио најважније обележје фразеологизма – његово глобално значење, које се не може извести из простог збира лексичких значења саставница.

речи којима В. М. Мокијенко подсећа на дефиницију фразеологизма у својим истраживањима: „фразеологизм, или фразеологическая единица, понимается как и в предшествующих книгах, традиционно – как сочитание слов [...]“ (Мокијенко 2007: 6).⁴⁰

У вези са критеријумом полилексемности Б. Барчот (2017: 26) упозорава на то да има аутора који сложенице сматрају прелазном формом од лексеме према колокацији. Мишљења смо да, без обзира на сличност семантичког саодношења творбених основа у сложеници (или у речима насталим комбинованом творбом) са једне стране, и лексема које улазе у састав колокације са друге стране, граница између ових појава треба да буде јасно повучена. Колокација на нивоу језичке структуре подразумева вишелексемни спој, а под сложеницом се подразумева једна лексема, и то тако треба да буде, бар када се говори о словенским језицима.⁴¹ Ф. Чермак у вези са овим проблемом говори о европоцентричном погледу на фразеологију уопште, где истраживач мора бити опрезан – перспектива лингвисте који се бави фразеологијом аглутинативних, изолативних или инфлективних језичких типова не може се уопштити на све језичке типове, а свакако не на полисинтетичке језике, с обзиром на инкорпорирајуће могућности појединачних лексичких јединица (Чермак 2007а: 20). У индоевропској перспективи посебан (и оправдан) проблем у критеријуму полилексикалности за дефиницију фразеологизма види немачка фразеологија, с обзиром на статус сложеница у том језику (Доналис 2009, према Барчот 2017: 26).

У поље нашег интересовања улази (јужно)словенска фразеологија; ако из наведеног искључимо проблем једнолексемних фразеологизама у немачком језику, нема сметњи да под фразеологизмом подразумевамо вишелексемни спој са глобалним значењем који функционише као јединствена синтаксичка јединица.

⁴⁰ ”фразеологизам или фразеолошка јединица традиционално се разумева, као и у претходним књигама, као **спој речй**” (ауторов превод).

⁴¹ Подразумева се да у језику постоји читава категорија прелазних случајева (нпр. полусложенице), али оне захтевају посебан приступ, у ком треба да буде јасно дефинисано да ли им се приступа као правописно обједињеној колокацији или једној лексеми.

3.1.2.1.2. Поред критеријума полилексемности, треба обратити пажњу на семантички статус лексемâ које улазе у састав фразеолошке јединице. Некада су услов за образовање фразеолошке јединице биле најмање две пунозначне лексеме – уп. Матешихеву дефиницију у предговору *Frazeološkog rječnika hrvatskoga iili srpskoga jezika* (1982). Истина је да је Матеших већ 1988. године у предговору *Hrvatsko-njemačkoga frazeološkog rječnika* истакао да су у речник ушли и „minimalni frazemi“, тј. фраземи као комбинације једне аутосемантичке и једне синсемантичке речи (Матеших 1988: V). Данас је уобичајено (и тачно) схватање фразеологâ према којем се фразеологизам не мора састојати од две пунозначне речи; то могу бити једна аутосемантичка и једна синсемантичка реч (Менац 2007: 15). Такви су, на пример, фразеологизми *као бог, као душа, (од) пре Христа, од Адама*, и многи други.⁴²

У овом раду се под фразеологизмом у ужем смислу подразумева вишелексемски спој од најмање две лексеме, при чему (бар) једна од лексема које улазе у састав фразеологизма мора бити аутосемантичка.

3.1.2.2. РЕПРОДУКОВАЊЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Фразеологизам је релативно устаљени вишелексемни спој, и та је веза међу лексемама чврста, устаљена дугом употребом (Матеших 1982: VI). Репродуковање (‘reproduciranje’) подразумева да се фразеолошка јединица реализује у реченици у готовом облику. Она не настаје у контексту, него се јавља као готова језичка јединица којој треба подршка окружења. Репродуковање фразеологизма као целовите језичке јединице и његова недељивост јесте критеријско обележје фразеологизма од Виноградова до данас (в. нпр. Копиленко/Попова 1978: 10–16, где аутори посебну пажњу посвећују критеријском обележју репродуковања, Мокијенко 1989: 5, Мршевић-Радовић 1987: 12, Флајшер 1997: 30).

⁴² В., на пример, Вуловић 2015: 319–331.

3.1.2.3. ВАРИЈАНТНОСТ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ

3.1.2.3.1. Речено је да је Ш. Бали дао прву класификацију фразеолошких јединица и списак критеријских обележја за њихово препознавање (Бали 1921: 66–92). Аутор разликује унутрашње и спољашње критеријуме за дефинисање фразеологизма, а као спољашње наводи 1) немогућност промене редоследа лексема у фразеологизму и 2) немогућност замене лексеме која улази у састав фразеолошке јединице неком другом лексемом. Међутим, говорећи о овим критеријумима, Б. А. Ларин (1977: 131–132) примећује да је сам Ш. Бали показао на бројним француским примерима, а касније В. В. Виноградов на руским, да су дати критеријуми непоуздани и да се могу прихватити само као помоћни.

Дакле, већ од утемељивача фразеологије као науке релативизује се апсолутна непроменљивост састава и редоследа лексичких јединица у фразеологизму.

3.1.2.3.2. Бавећи се теоријом структурно-семантичког моделирања и њеним методолошким оквирима, В. М. Мокијенко посебно се бавио питањем фразеолошке варијантности. У другом издању своје монографије *Славянская фразеология* посветио је једно поглавље проблему фразеолошког варирања (1989: 9–48), да би се након тога посветио методологији структурног и структурно-семантичког моделирања. Појам фразеолошког варирања је за фразеологију као научну дисциплину врло значајан јер је показао да фразеологизам није окамењена језичка појава, већ жива језичка јединица, која подлеже прилагођавању језичком контексту, ванјезичкој ситуацији, потреби да се експресивност и конотативност ублажи или додатно нагласи итд. Варијантност фразеолошких јединица подразумева варирање на свим језичким нивоима:

[...] варьированию подвергаются все языковые характеристики оборота: фонетическая, словообразовательная, парадигматическая, лексическая, структурно-синтаксическая и семантическая (Мокијенко 1989: 11).⁴³

⁴³ „варирању подлежу све језичке карактеристике обрта: фонетска, творбена, парадигматска, лексичка, структурно-синтаксичка и семантичка“ (ауторов превод).

3.1.2.4. ГЛОБАЛНО ЗНАЧЕЊЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМА И ЊЕГОВА ИДИОМАТИЧНОСТ

3.1.2.4.1. Фразеологизам у ужем смислу подразумева глобално значење које се не изводи из збира значења његових саставница, већ подлеже новој семантичкој интерпретацији. Д. Мршевић-Радовић (1987: 13) истиче да се термин 'глобално значење' користи да означи јединствено значење структурно сложеног језичког знака без обзира на то да ли у процес фразеологизације улази цела мотивациона база или један њен део (у вези са тим објашњава и поделу фразеолошких јединица на глобалне и компонентне). Упућује на зачетнике фразеологије, Ш. Балија, Б. Ларина, В. Виноградова итд., који термин користе у истом значењу.

3.1.2.4.2. У вези са јединственим значењем фразеологизма осврнућемо се на његову мотивисаност. Наиме, фразеолози традиционалне (десосировске, структуралистичке) оријентације посматрају фразеологизме као семантички немотивисане јединице, с обзиром на мању или већу непрозирност мотивације фразеолошког значења, тј. с обзиром на степен њихове идиоматичности (Барчот 2017: 34). Истина јесте да су фразеологизми са највећим степеном идиоматичности семантички непрозирни (према Виноградовљевој подели, то су фразеолошка срашћења или фразеолошке сраслице), али то не значи да су немотивисани, већ да се не може (лако) објаснити семантичка транспозиција првобитног значења мотивационе базе која улази у процес фразеологизације. Као илустрација изречене тврдње може послужити руски фразеологизам *бить баклуши* са значењем 'бездельничать' ('улудо трошити време', 'беспосличити'), који Н. М. Шански (2012: 79–81) наводи као пример за сраслицу, и који се заиста сматрао немотивисаним све док његову унутрашњу форму није рашчитао В. М. Мокијенко (Бирих и др. 2005: 39–40). Н. Вуловић коментарише да је оваквих фразеолошких јединица, са затамњеном унутрашњом структуром, у језику врло мало (Вуловић 2015: 105). Код фразеолошких срашћења некада ни дијахронијска фразеологија не може докучити унутрашњу форму фразеологизма, али то не значи да је фразеологизам као сложени језички знак арбитран. Појединачни језички процеси, аналогije, моћ Де Сосировог *parole* да утемељи појаву у *langue*, културални наноси, семантички калкови (и све могуће комбинације ових и других фактора), који могу бити дубоко у историји, испреплетени и тешко докучиви,

отежавају реконструкцију мотивационе базе фразеологизма, али га не чине арбитрарним. Фразеолози општесловенске традиције су углавном узимали у обзир ове факторе од самих зачетака дисциплине (Ковачевић 2012: 14). О томе говоре и Д. Добровољски и Е. Пиренен – упозоравају да идеја о мотивисаности фразеолошке јединице није нова и да није потекла из когнитивнолингвистичке традиције:

The idea that most idioms are motivated is not new. There is a consensus in phraseological studies – in the tradition of Ch. Bally (1919) – that idioms, for the most part, are not frozen elements of a language and they usually are not arbitrary either, but clearly motivated by different structures of knowledge (Добровољски/Пиренен 2006: 28).⁴⁴

Анализирајући фразеолошки корпус из угла теорије концептуалне метафоре, аутори су закључили да су когнитивни теоријски оквири често недовољни у фразеолошкој анализи, па перспективу шире граничним областима културе, али и историјом језика. Чак постављају изазовну хипотезу односа етимологије и фразеолошке мотивације, али и прагматике, која треба да потврди то да говорник у свом језичком осећању „чува“ наслеђена ограничења из дубоке старине у вези са реализацијом фразеологизма у контексту (в. на пример Добровољски/Пиренен 2006, 2010).

3.1.2.4.3. Што се тиче погледа на фразеолошку јединицу у дијахронијској перспективи, он се природно преплиће са савременом перспективом. Полазећи из савремене визуре, фразеологизам видимо као мотивисану језичку јединицу, а одгонетање те мотивације један је од задатака дијахронијске фразеологије (уп. истраживања спроведена у Мокијенко 2007). Свака фразеолошка јединица (као и јединица сваког другог нивоа језичке структуре) настаје у историјском процесу, и тражење мотивационе базе која улази у процес фразеологизације најочигледније улази у дијахронијски приступ изучавања језика. Фразеологизми се у овој књизи посматрају као високо мотивисане јединице са разноликим изворима и начинима постања, који се посебно коментаришу у појединачним примерима фразеолошке анализе.

⁴⁴ „Идеја да је највећи број фразеолошких јединица мотивисан није нова. У фразеолошким радовима (у традицији Ш. Балија) опште је мишљење да фразеолошке јединице, у највећем броју случајева, нису замрзнути елементи језика и да нису ни арбитрарне језичке јединице, већ да су очигледно мотивисане различитим структурама знања“ (ауторов превод).

3.1.2.4.4. Још једна ствар која привлачи пажњу у фразеолошкој литератури јесте чињеница да се с обзиром на степен идиоматичности фразеолошке јединице понекад говори о степену десемантизације целог фразеологизма (Финк-Арсовски 2002: 6). Х. Бургер је дефинисао идиоматичност као степен раскорака лексичких значења са којим јединице улазе у мотивациону базу и реализованог глобалног значења фразеологизма (Вуловић 2015: 96). Ако би се фразеолошко значење сматрало мотивисаним (што сматрамо једино исправним), онда термин 'десемантизација' није добар да значи семантику фразеолошке јединице. 'Семантичка (ре)интерпретација' је много погоднији термин (уп. термин 'semantische Umdeutung' у Мокијенко 2009). Десемантизација означава процес који може довести до потпуног пражњења семантичког потенцијала речи и свођења језичког знака само на његову номинациону функцију (као, на пример, у властитим именима), а некада семантичко трошење (деплеција) доводи до општег, апстрахованог значења лексеме којој треба контекст да би се могла интерпретирати до краја (такав је случај са придевима добар и леп у српском језику, в. Драгићевић 2007: 139). Терминолошке синтагме се могу уврстити у први случај десемантизације: оне су углавном претрпеле десемантизацију, њихова сликовитост се „истрошила“ – изгубиле су везу са базним обликом, а тиме и могућност двоструке семантичке интерпретације. Другим речима, у прототипичним случајевима ⁴⁵ њихова мотивација више није видљива и оне имају само номинациону функцију у језику. Међутим, 'десемантизација' није одговарајућ термин да значи семантику фразеолошке јединице – Виноградовљеве сраслице су, без обзира на затамњење мотивационе базе, секундарни денотати, док су термини примарни; сраслице, дакле, без обзира на непрепознатљиву унутрашњу форму имају конотативно фразеолошко значење и остварују експресивну функцију у језику, а не само номинациону.

⁴⁵ Говори се о прототипичним случајевима јер се категорија терминолошких синтагми у примени теорије прототипа посматра као категорија коју одликује центар и периферија; центар чине демотивисане јединице (Мршевић-Радовић 1987: 21), док на периферији постоји читава класа мотивисаних термина, који без обзира на своју сликовитост, и даље имају само номинациону функцију у језику (Мокијенко 1989: 219–220).

Истраживачи често говоре о десемантизацији саставница у мотивационој бази фразеологизма. Десемантизација појединачних лексичких значења у процесу фразеологизације је честа (али не и обавезна). Она може бити реализована у већем или мањем степену, од чега зависи и градуелност идиоматичности фразеолошке јединице (Вуловић 2015: 97). Даље, у вези са десемантизацијом лексичких јединица у саставу фразеологизма истраживач мора бити опрезан јер некада не мора ни доћи до праве десемантизације, већ само до перспективизације лексичког значења, којом се у први план истиче једна од значењских компонената лексеме (уп. Мршевић-Радовић 1987: 93–95). Од примера до примера зависиће да ли ћемо говорити само о перспективизацији значења лексичке јединице у саставу фразеологизма, или и о њеној десемантизацији.

Ови процеси унутар семантичких компонената лексема у саставу фразеологизма нарочито су важни за нашу анализу и из лексичке и из фразеолошке перспективе. Сходно томе, посвећена им је посебна пажња у раду.

3.1.2.5. КОНОТАТИВНОСТ И ЕКСПРЕСИВНОСТ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ

3.1.2.5.1. Конотативна макрокомпонента лексичког или фразеолошког значења подразумева податке о маркираности одређене језичке јединице. Конотативност изражава став етно-националне заједнице према одговарајућем денотату. Неке језичке јединице немају „активiranу“ конотативну макрокомпоненту значења, а неке друге имају. Р. Драгићевић примећује да се конотација може успешно испитивати на синонимским редовима, па наводи неке од синонима глагола *умрети* (Драгићевић 2007: 60). Глагол *умрети* има неутралну конотацију (што заправо значи да конотативна макрокомпонента лексичког значења овде није активирана), а *црћи* има непожељну конотацију према истом денотату.⁴⁶ Ту непожељну конотацију има и фразеологизам *отегнути панке*, на

⁴⁶ Термине 'конотат', 'денотат', 'десигнат' ('сигнификат'), 'референт' користимо према Драгићевић 2007: 56–61. Ауторка преузима структуру лексичког значења Н. Ф. Алефиренка (1999: 137), али усложњава његову предметно-појавну макрокомпоненту значења. Ова макрокомпонента се, према Алифиренку, састоји из денотата (типичне представе о означеној појави/предмету на основу енциклопедијског знања – нпр. денотат куће у српској етно-националној заједници биће грађевина са четири зида, прозорима, вратима, наткривена, вероватно једноспратна итд.; денотат је последица односа језика и стварности) и десигната (сигнификата)

пример. За разлику од лексичких јединица, које могу и не морају имати активiranу конотативну макрокомпоненту значења, код фразеолошких јединица та је макрокомпонента значења обавезно активirана. Конотативност је категоријална особина фразеолошке јединице према којој се оне разликују од других устаљених лексичких спојева (Мелерович/Мокијенко 2008: 51–60). Директна последица конотативности фразеолошке јединице јесте њена експресивна функција у језику, коју последично такође сматрамо категоријалном особином фразеологизма (в. следећу подтачку). Конотативну макрокомпоненту истраживачи даље разлажу, па тако, на пример, у лексикологији, једна од подела јесте на емоционалну, експресивну, стилистичку микрокомпоненту и микрокомпоненту процене (Драгићевић 2007: 56). В. Н. Телија (1996: 107) под конотацијом подразумева прагматичку компоненту која допуњује денотативно и граматичко значење следећим компонентама: асоцијативним знањем – искуственим, културно-историјским, знањем одређеног погледа на свет, рационално-оцењивачким или емоционално-оцењивачким ставом говорника према означеном итд. (Телија 1996: 107).

3.1.2.5.2. Сам однос денотативне и конотативне компоненте фразеолошког значења другачији је од истог тог односа у лексичком значењу. Могућност двоструке семантичке интерпретације фразеолошке јединице и њена употреба тај однос усложњавају. Фразеолошка јединица има и експресивну и номинациону функцију, са тим што је експресивна функција коју узрокује њена конотативност примарна у односу на номинациону, која подразумева експликацију денотата. То значи да је денотат фразеолошког значења садржан у његовој унутрашњој форми, а конотативна макрокомпонента у актуелном фразеолошком значењу. Појам десигната у фразеолошком значењу мора да се интерпретира на релацији двоструке семантичке вредности фразеологизма: вредности његове унутрашње форме и реализованог експресивног фразеолошког значења. Десигнат представља онај скуп

(десигнат је резултат односа језика и мишљења, и представља шири појам од денотата, тј., према Л. Згусто (1991: 33) има мање критеријских обележја од денотата; да бисмо нешто препознали као кућу, није важно које је величине, боје, а није пресудан ни облик; важно је да служи становању и да је затворена и наткривена). Наслањајући се на Лајонса (1981: 57), Р. Драгићевић уводи и појам референта, који представља однос лексеме према конкретном предмету у контексту (у реченици *Волела бих да живим у кући* говорили бисмо о денотату куће, а у реченици *Свиђа ми се Маркова кућа* о референту куће).

Згустиних 'критеријских обележја' која повезују унутрашњу форму (последицу денотације) са актуелним реализованим фразеолошким значењем (последицом конотације). Као што смо се у структури лексичког значења највећи делом ослонили на Н. Ф. Алефиренка, исто то чинимо и у вези са структуром фразеолошког значења и његовим виђењем десигната у фразеологији. За њега десигнат представља управо скуп критеријских обележја денотације и конотације, тј. десигнат види као „епидигматическую связь между денотатом и коннотацией идиомы, существующую в виде обобщенно-абстрагированного признака того понятия или представления о денотате“ (Алефиренко 2002: 277–278).⁴⁷

На овакво схватање природе фразеолошког значења позивају се и други аутори (Мелерович/Мокијенко 2008: 121, у србистици Вуловић 2015: 99).

3.1.2.5.3. С обзиром на конотативност као обавезни део фразеолошког значења, у особине фразеолошке јединице укључујемо и њену експресивност као последицу конотативности. Многи фразеолози (попут, на пример, Б. А. Ларина, В. Мокијенка, В. Н. Телије, М. М. Копиленка, З. Д. Попове, А. М. Мелерович) експресивност сматрају категоријалном особином фразеологизма. „Под фразеологической единицей мы понимаем относительно устойчивое, воспроизводимое, экспрессивное сочитание лексем, обладающее (как правило) целостным значением“ (Мокијенко 1989: 5).⁴⁸ То је категоријална особина фразеолошке јединице коју В. Н. Телија назива термином 'яркая коннотативность' или Б. Ларин 'индиректном номинацијом'. У оквирима националне науке, Д. Мршевић-Радовић се у својим теоријским поставкама позива на ауторе попут К. П. Сидоренка, који управо експресивност користи при дистинкцији терминолошких синтагми од фразеологизама (Мршевић-Радовић 1987: 11–24). Н. Вуловић (2015: 100–103), идући за Д. Мршевић-Радовић, такође успоставља границу између фразеолошких јединица у ужем смислу и осталих устаљених лексичких спојева који имају глобално значење према критеријуму експресивности.

⁴⁷ „епидигматску везу између денотата и конотације фразеолошке јединице, реализовану у виду опште и апстраховане особине тога појма или представе о денотату“ (ауторов превод).

⁴⁸ „Под фразеолошком јединицом овде се подразумева релативно сталан, обновљив, експресиван спој лексема, који има (по правилу) целовито значење“ (ауторов превод).

3.1.2.6. ФРАЗЕОЛОШКА ЈЕДИНИЦА И ПОДРШКА ОКРУЖЕЊА

Фразеолошке јединице могу бити различите синтаксичке структуре, али заједничка им је једна особина – подршка синтаксичко-семантичког окружења у реализацији. Д. Мршевић-Радовић (1987: 23) наводи да и целе реченице могу бити фразеолошке јединице, али да им се приступа као реченицама са отвореном, незавршеном структуром. У наш корпус ушли су различити фразеологизми или вишелексемски спојеви на граници са фразеолошким који имају реченичну структуру; међутим, свакој од тих структура потребно је уклапање у контекст да би се реализовала.

На самом крају, ваља напоменути да је, како се из овог прегледа види, неким категоријалним особинама фразеологизма посвећено мање, а некима више простора. Тако је с обзиром на њихову важност за ексцерпирани корпус у овом истраживању.

3.1.3. ГРАНИЧНЕ КАТЕГОРИЈЕ У ЕКСЦЕРПИРАНОМ КОРПУСУ

3.1.3.1. Према В. В. Виноградову (1977: 140–161), фразеологизми се деле на 'фразеологические сращения' – фразеолошка срашћења / сраслице, 'фразеологические единства' – фразеолошка јединства, и на 'фразеологические сочетания' – фразеолошке спојеве.

Фразеолошка срашћења подразумевају фразеологизме са највећим степеном идиоматичности, код којих је изгубљена могућност двоструке семантичке интерпретације, тј. веза са нефразеолошком базом. Њихово глобално значење не може се довести у везу са значењем лексичких компонената саставница и сматра се немотивисаним.

Фразеолошка јединства су прави фразеологизми који су задржали везу са базним обликом, тј. постоји могућност двоструке семантичке интерпретације на основу које се анализом може доћи до мотивационе базе која је ушла у процес фразеологизације, а може се одредити и механизам фразеологизације, као и извор за настајање фразеологизма. Постоји некаква, макар и слаба веза глобалног значења фразеолошке јединице и значења лексичких компонената саставница фразеологизма. То су *закинуть удочку, тянуть ляжку, зарыть талант в землю* итд.

(Шански 2012: 81). У српском језику то су фразеологизми *не знати ни две унакрст*, *продавати маглу*, *обрати зелен бостан* итд.

Фразеолошки спојеви су најшира категорија фразеолошких јединица, и ту долазе различите везе речи у којима се јављају лексеме и са слободним и са контекстуално везаним значењем. Пример за ову категорију јесу спојеви *цекотливый вопрос* и *цекотливое положение* (Шански 2012: 82) – у српском језику то су *шкакљиво питање* и *шкакљив положај*. Шански објашњава да су у овим спојевима лексеме *вопрос* (*питање*) и *положение* (*положај*) у слободној употреби, а да је придев *цекотливый* (*шкакљив*) у везаној употреби, и да се реализује само са овим лексемама. У српском језику проширили бисмо број лексема уз које се реализује придев *шкакљив* у значењу 'незгодан', 'деликатан', нпр. *шкакљива ситуација* или *шкакљива ствар*, где је *ствар* заправо општег значења и у датој вези је синоним за именицу *ситуација*. Не улазећи овде у полисемију придева *шкакљив* (којем је примарно значење 'голицљив', уп. s. v. *шкакљив*, РСЈ), треба скренути пажњу на то да се ово секундарно значење придева реализује уз ограничен број лексема које је могуће побројати: *питање*, *положај*, *ситуација*, *ствар* (и можда још нека која би са наведеним чинила синонимски ред). Закључујемо да су фразеолошки спојеви категорија израза која личи на лексичко слагање са задатим семантичким детерминатором Д. Гортан-Премк (2004: 51). Према Виноградовљевим речима, везана значења лексема у категорији фразеолошких спојева „могут проявляться лишь в связи с строго определенным кругом понятий и их словесных обозначений“⁴⁹ (Виноградов 1977: 25).⁵⁰

3.1.3.2. У грађу за ово истраживање ушли су сви прави фразеологизми са компонентом *жив*. Такви су, на пример, *жива енциклопедија*, *жив сахрањен*, *жив закопан*, *бубнути* и *остати жив* итд. Међутим, због специфичности семантичког потенцијала придева, у наш корпус улазе и различити вишелексемски спојеви, који

⁴⁹ „могу се испољити само у вези са строго ограниченим кругом појмова и њихових вербалних ознака“ (ауторов превод).

⁵⁰ Различита терминолошка решења за врсте фразеолошких јединица у западној лингвистици в. у Вуловић 2015: 20–21.

се, према наведеним критеријумима у тачки 3.1.2, граниче са фразеолошким. Све граничне категорије уврштене су у корпус према двама основним критеријумима:

- 1) значај вишелексемног споја за интерпретацију лексичког значења придева;
- 2) структурно-семантичка вредност за анализирани фразеолошки корпус.

Дакле, иако неки израз није класификован као фразеологизам у ужем смислу, у корпус је ушао ако се његовом анализом добија шири увид у особине лексичког значења придева, или ако су подаци добијени анализом важни за тенденције у фразеологизационом процесу са компонентом *жив*; нарочиту улогу у анализи имале су и језичке јединице у улози „спремишта за различите културне садржаје“ (Мршевић-Радовић 2014: V). Укључивањем граничних случајева у корпус створен је градуални дијапазон семантичких реализација фразеолошких јединица, који се може посматрати као гнездо са центром у лексичком значењу придева, ближом периферијом (вишелексемним спојевима који су у уској вези са семантичким потенцијалом придева) и даљом периферијом (фразеолошким јединицама у ужем смислу). Дата градуалност очитује се у идиоматичности, која ће расти пропорционално са удаљавањем од језгра.

Поред правих фразеологизама, у нашем корпусу налазе се следеће структурно-семантичке категорије, које се све према одређеним критеријумима приближавају фразеологизмима у ужем смислу:

- 1) Различите именичке синтагме са конгруентним атрибутом (на лексичком плану то су устаљене колокације) – *жива ватра* и *жива вода*, *живи бог*, *жива реч* и сл., од кључне важности за разумевање примарног или неког од секундарних значења придева; тако, на пример, спојеви *жива ватра* и *жива вода* имају нарочиту етнокултурну важност широм целог словенског простора (т. 4.2.2.4. и 4.2.2.5); *живо злато*, *жива жеља*, *жива мука*, *жива истина*, и сл. имају значајну улогу у рашчитавању семантичког потенцијала придева (т. 4.3.2.2). На плану семантичке спојивости и језичке функције оне се међусобно разликују, па су у складу са тим и представљене у анализи.
- 2) Експресивне колокације које на синтаксичком плану чине именичке синтагме са именичком заменицом у центру: *нико жив*, *свако жив*, *све живо* итд. Значајне су због улоге интензификатора коју придев има, али и због

тога што спој остварује и фразеолошко значење у савременом српском (и хрватском) језику са поимениченом заменицом у средњем граматичком роду (*све живо зна*).

- 3) Вишелексемни спојеви са номинационом функцијом које на синтаксичком плану најчешће чине именичке синтагме са конгруентним атрибутом (словеначки корпус бележи свега неколико синтагми са придевом *жив* као делом падежног атрибута, нпр. *smolarenje na živo*). Неке од ових колокација су изгубиле своју првобитну мотивисаност, а неке нису. Све имају номинациону функцију у језику и понашају се као терминолошке синтагме, мада нису све термини у ужем смислу зато што је код неких мотивација од базног облика мање или више очигледна. Врло су занимљиве јер представљају прелазну форму од устаљене колокације према термину, а неке су у тој категорији и прешле у праве термине (нпр. *жива трава* – биљка која се употребљава у медицини за заустављање крварења материце). Такве синтагме су *живи језик*, *живи зид*, *живо сребро*, *живи креч (вапно)*, *живи песак* итд. Неке од ових синтагми подлежу и секундарној фразеологизацији (нпр. *живи песак*). Структурно-семантичка анализа термина са компонентом *жив* приказана је у тачки 4.7. у анализи, а појединачни примери анализирају се и у одговарајућим тачкама о придевским значењима.
- 4) Придевски таутолошки спој *жив живица* (тачка 4.2.4.1).
- 5) Придевски спој *жив и здрав*. Овај спој културолошки је важан и потврђен је широм ие. простора; осим тога, неки од израза са овом компонентом индукују секундарна фразеолошка значења у српском језику (нпр. *да си ми ти жив и здрав* са значењем 'не знати, не бити обавештен') (тачка 4.2.4.6).
- 6) Културолошки загонетан српски (и хрватски) прецедентни исказ *јарац живодерац*, чији се делови говорне формуле (*жив клан недоклан*) некада користе у фразеолошком значењу у разговорном српском језику (тачка 4.2.4.11).

Пословице нису ушле у корпус јер припадају категорији израза којима не треба (синтаксичко-семантичка) подршка окружења. Оне не представљају

граничну фразеолошку категорију, већ паремиолошки фонд језика. Међутим, то не значи да су из истраживања искључене – разматране су као фразеолошки извори у конкретним примерима анализе.

3.1.4. ФРАЗЕОЛОШКА ЈЕДИНИЦА И ТЕРМИНИ У УПОТРЕБИ

Поред неусаглашености критеријума за дефиницију фразеологизма, фразеологију као научну дисциплину одликује и изразит плурализам термина.

3.1.4.1. Прво што ваља напоменути јесте да је сам термин 'фразеологија' најмање двозначан. Њиме се означава фразеолошки фонд једног језика, али и научна дисциплина која се бави фразеолошким корпусом (Вуловић 2017: 245; Барчот 2017: 12). Осим тога, фразеологија као научна дисциплина подразумева Ожеговљеву поделу на фразеологију у ширем и ужем смислу, што значи да подразумева и двозначност с обзиром на границе одређења фразеолошког корпуса.

3.1.4.2. Друго, у вези са означавањем основне јединице фразеологије. Д. Мршевић-Радовић наводи да се у домаћој литератури поред термина 'фразеолошка јединица' и 'фразеологизам' користе још и: 'идиом', 'идиоматска фраза', 'устаљена фраза', 'фразеолошки обрт' (израз, конструкција), 'устаљени обрт' (конструкција), 'фразем' (Мршевић-Радовић 1987: 12). Термини 'фразеолошка јединица', 'фразеологизам', 'фразеолошки обрт' преузети су из руске фразеолошке традиције; уп. Бирих и др. 1993, где се наводе и други термини коришћени у руској фразеологији; о терминолошком плурализму у фразеологији в. и Вуловић 2017. Термин 'идиом' припада англосаксонској терминологији и њиме се данас обично означавају семантички непрозирни фразеологизми (Виноградовљеве сраслице), док је 'идиоматска фраза' шири термин (Мршевић-Радовић 2017: 12), али чини се да се не среће много у домаћој литератури. Термин 'фразем' је општеприхваћен термин хрватске фразеолошке школе, и уклопљен је у терминолошки систем хрватског стандарда (уп. термине 'фонем', 'морфем', 'лексем'). У том светлу би се могла предложити 'фразема' као потенцијално погодан термин у србистичкој литератури (уп. термине 'фонема', 'морфема', 'лексема'). Овај термин користе неки бугарски фразеолози попут С. Калдијеве-Захаријеве (Вуловић 2015: 22).

У англоамеричкој и европској лингвистичкој традицији користе се термини *phrasemes, phrasal lexical items, fixed expressions, multiword lexical units* (Пиренен 2012: 32). У домаћој литератури се, по узору на ову терминологију, среће и термин 'фразна лексема' (Прћић 2008, 2011).

Оволики плурализам термина резултат је различитих лингвистичких традиција, али и неусаглашених критеријума према којима би се дефинисала фразеолошка јединица. Тако термин 'фразеолошка јединица' подразумева и фразеологизам у ужем смислу, али може подразумевати и устаљене фразе, термилошке синтагме, пословице, афоризме итд. Под 'фразеологизмом' најчешће се подразумева фразеологизам у ужем смислу, дакле, јединица која задовољава наведене критеријуме у тачки 3.1.2.

3.1.4.3. Ми ћемо у овом раду користити као равноправне термине 'фразеологизам' и 'фразеолошка јединица' за јединице које припадају фразеологији у ужем смислу, с тим да ће се тај термин прецизирати за граничне категорије у корпусу као 'фразеолошка јединица (фразеологизам) у ширем смислу'.

3.1.4.4. Даље, у раду се често користе термини 'синтагма' и 'колокација'. Термин 'колокација' релативно је нов у србистици (уп. Јовановић 2008, Прћић 2008, 2011), а овде се употребљава према дефиницији Ј. Дражић, која под њоме подразумева:

синтагматски лексички спој двеју или више аутосемантичких лексема, устројен према морфосинтаксичким правилима датог језика, са већим или мањим степеном постојаности и међусобне везаности елемената, условљеним језичким и ванјезичким, културно-историјским и друштвеним датостима (Дражић 2014: 73).⁵¹

Из наведене дефиниције јасно произлази да је колокација дефиниција синтагме из угла лексикологије и теорије колокабилности, тј. семантичке спојивости. Према класификацији Ј. Дражић (2014: 80), у колокације улазе и шире

⁵¹ Различита истраживања колокација представила је у својој књизи *Лексикологија српског језика* (2007) Р. Драгићевић у поглављу *Синтагматски лексички односи* (213–231). Посебну пажњу завређује монографија Ј. Дражић *Лексичке и граматичке колокације у српском језику* (2014), која представља прво системско истраживање колокација у србистици. Т. Прћић (2008, 2011) се у више наврата бавио колокацијама, а о њима је писала и Ј. Јовановић (2008).

схваћени термини (чије се значење своди на збир значења лексема саставница, нпр. *жива ограда*), који се на исти начин посматрају и у овом раду.

У раду се често користи и традиционални термин 'синтагма', који је у савременој србистици резервисан за синтаксичку јединицу (Станојчић/Поповић 2011), али у српској фразеологији (Мршевић-Радовић 1987, 2014; Вуловић 2015) носи шире значење у складу са белићевском лингвистичком традицијом (уп. значајан рад А. Белића *О значају синтагма за развитак језичких појава*, ЈФ XX). Белић под синтагмама подразумева јединствену целину, са једним, заједничким значењем, функцијом, или и једним и другим. Оно што Белићево учење синтагматике можда најексплицитније повезује са колокацијом јесте следеће:

Разлика између реченице и синтагме, сем двојства и јединства, у томе је што синтагма претставља нешто што је дато као готово, као статика, док је однос између субјекта и предиката или онога што их замењује творачки, увек нов, динамички (Белић 1953–1954: 2).

Имајући у виду да је фразеологија дисциплина која се истовремено бави и семантиком и синтаксичком структуром језичке јединице, не видимо сметње за коришћење термина 'синтагма', с тим да се подразумева да свака синтагма може бити фразеолошка и нефразеолошка. И подразумева се да се синтагма односи на нивое синтаксе и семантике у језику. Са друге стране, термин 'колокација' подразумева вишелексемске спојеве који нису фразеолошки, тј. њихово значење се изводи из збира значења лексема саставница. Сам термин је погодан када се жели нагласити само значењски однос међу лексемама, па се у вези с тим уводе и термини попут 'колокабилности' или 'колокационог опсега', који ће у неким сегментима рада бити важни.

Из наведеног се закључује да разматрани термини припадају различитим савременим научним дисциплинама, али да се с обзиром на: 1) природу саме фразеолошке јединице; 2) шире схваћен термин 'синтагма', у складу са теоријом синтагматике А. Белића, могу користити и у фразеолошким радовима, у зависности од особине јединице која се анализира, без нужног опредељивања само за један од њих.

3.1.4.5. На крају, термин 'квазифразем' односи се на многе од поменутих прелазних категорија у раду и користе га И. Мељчук (1995) и Ф. Чермак (2007б).

Класификацију квазифразема у чешком језику српској јавности је представила С. Поповић (2013), наводећи примере у чешком и одговарајуће еквиваленте у српском језику. Не улазећи у детаљно испитивање ових категорија, морамо напоменути да је само летимичан поглед на представљене категорије (Поповић С. 2013: 349–350) довољан да читалац схвати како се заправо ради о разнородним групама. Квазифраземи представљени су у шест група, међу којима се јављају и термилошке синтагме (нпр. *курје око*), граматичке везе типа *у односу на неког*, које Б. Тафра назива 'gramatičkim frazemima' (Тафра 2005: 165–166), затим конкретне колокације које заправо, речено терминологијом Д. Гортан-Премк, представљају лексичко слагање са задатим детерминатором – *отворено море*, придевски таутолошки изрази типа *нов новцат*, *плав плавцат* (а ту ће из нашег корпуса доћи и *жив живцат*) итд. Овако схваћен, термин 'квазифразем' из наше перспективе је незахвалан јер у њега може ући било која нефразеолошка синтагма, и то према различитим критеријумима који је приближавају фразеологизму: устаљености, експресивности, глобалном значењу.⁵²

3.2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧКО МОДЕЛИРАЊЕ КАО ДИЈАХРОНИЈСКИ МЕТОДОЛОШКИ ПОСТУПАК

3.2.1. С обзиром на различите теоријско-методолошке оквире проучавања фразеолошких јединица који се умножавају последњих деценија, (структурни, структурно-семантички, ареални, когнитивнолингвистички, психоллингвистички, комуникативно-прагматички, стилистички, лингвокултуролошки итд.) треба прокоментарисати примењени методолошки поступак у овом раду.

Дијахронијска оријентација истраживања природно је наметнула појам структурно-семантичког модела и процеса моделирања као одговарајући методолошки поступак. Структурно-семантичким моделирањем бавили су се различити аутори, а утемељивачем историјске фразеологије у руској традицији

⁵² И. Мељчук (1995) према одређеним критеријумима колокације сматра 'полуфраземимама' ('semi-phrase'), типа *crack a joke*, *do a favor*, или 'квазифраземима' ('quasi-phrase'), нпр. *to start a family*, *shopping center*).

сматра се Б. А. Ларин (в. Ларин 1977: 125–162). Он је задатке фразеологије формулисао на следећи начин:

[...] надо выработать ясную и стройную схему для систематизации фразеологических словосочетаний, надо выяснить их образование и историю, надо уловить закономерность их появления и отмирания, удельный вес и соотношение с другими выразительными средствами языка (Ларин 1977: 127).⁵³

Међутим, у првим редовима своје књиге *Славянская фразеология* В. М. Мокијенко упозорава на то да је методологија историјске фразеологије остала по страни истраживачима, и како након Лариновог дела чека настављаче (Мокијенко 1989: 4). Најзначајнији међу њима управо и јесте В. М. Мокијенко. Он је низом истраживања утемељио теоријско-методолошки апарат моделирања. Нарочито су значајне две његове монографије: *Славянская фразеология* (1989) и *Образы русской речи, Историко-этимологические очерки фразеологии* (2007).⁵⁴ Сам аутор истиче да књиге, заједно са првом у низу – *В глубь поговорки, Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений* (прво издање 1975. године), представљају природну целину у историјским фразеолошким истраживањима.

Књига *Славянская фразеология* вероватно је, заједно са Виноградовљевићевим истраживањима, највише цитирана књига из фразеологије од њених зачетака до данас. У њој аутор разрађује конкретне методолошке поступке моделирања као историјске дисциплине:

в ней (книге, К. Б.) рассматривались прежде всего теоретические вопросы сравнительно-исторической фразеологии, описывалась динамика процессов образования славянских устойчивых оборотов и демонстрировалась методика их научного этимологического анализа (Мокијенко 2007: 3).⁵⁵

⁵³ „Треба разрадити јасну и логичну схему за систематизацију фразеолошких синтагми, треба установити њихово образовање и историју, треба разумети законитости њиховог појављивања и изучирања, њихову специфичну тежину и међуоднос с другим изражајним средствима језика“ (ауторов превод).

⁵⁴ Наводе се године коришћених издања у овом раду.

⁵⁵ „У њој (књизи – К. Б.) размотрена су пре свега теоријска питања упоредно-историјске фразеологије, описана динамика процеса словенских устаљених израза и приказан метод њихове научне етимолошке анализе“ (ауторов превод).

Тиме је ова монографија постала незаобилазни уџбеник фразеологије у словенској и широј европској фразеолошкој литератури, и ми ћемо се у анализи великим делом ослонити на њу.

У србистичкој литератури ову методологију примењује Д. Мршевић-Радовић (1987, 2014), чиме ауторкина истраживања, поред савремене, нужно добијају и дијахронијску димензију (Мршевић-Радовић 1987: 69).

3.2.2. Структурно-семантичко моделирање полази од савремене синтаксичке структуре фразеолошке јединице и њеног актуелног значења. С обзиром на могућности лексичког варирања унутар датог фразеологизма, формирају се унутарњи ограничавајући фактори варијантности. Са једне стране, лексички динамизам фразеолошких компонената у одговарајућем структурном моделу говори о различитим могућностима експресивности и језичке креативности, а са друге стране, његов ограничавајући фактор јесте семантика фразеологизма која се не сме нарушити. Једна од најзначајнијих особина фразеолошке јединице јесте управо њена еластична стабилност (Мокијенко 1989: 47)

Када се сагледају ограничавајући фактори фразеолошке варијантности, истраживач приступа реконструкцији првобитног, прототипичног синтаксичко-семантичког модела. Тај модел подразумева реконструкцију мотивационе базе која улази у процес фразеологизације, али његова права вредност заправо лежи у реконструкцији базног синтаксичког модела којим се остварује одговарајуће фразеолошко значење. То значи да при реконструкцији истраживач долази до структурно и семантички везане фразеолошке инваријанте, али и до факултативних чланова фразеолошке јединице.

Тако, на пример, Д. Мршевић-Радовић на основу бројних примера реконструише следећи продуктивни структурно-семантички модел у српској фразеологији:

глагол са значењем вредности у ширем смислу (*ваљати, вредети, дати, давати*) + ни+ именица у ген. јд. са значењем количине, мере те вредности (опште значење 'новчић, валута': *пара,*

парица, марјаш, крајцара итд.) // именица боб // синтагма лула дувана (Мршевић-Радовић 1987: 74–77).⁵⁶

Фразеолошка варијантност овог модела је вишеструка: она се огледа у факултативним атрибутима (на пример, *не вреди ни пребијене паре, ни пишљива / црвљива / шупља боба*) који доприносе експресивности фразеологизма; затим у могућности додавања мале вредности именици / именичкој синтагми (која већ означава појам мале вредности) и претварања те именице / именичке синтагме у паукалну или партитивну синтагму (*не вреди ни две паре / пет пара, пола гроша* итд.).

3.2.3. Реконструкција мотивационе базе, и шире, структурно-семантичког модела важно је питање за дијахронијску фразеологију. „Окамењивање“ – тренутак репродуковања конкретног синтаксичког споја и његовог монолитног значења као готове језичке јединице је тренутак који у овом историјском процесу посебно занима фразеолога:

Для исторической фразеологии представление о границах устойчивости и вариантности чрезвычайно важно уже потому, что этап «застывания» сочетания – это момент образования фразеологической единицы (Мокијенко 1989: 12).⁵⁷

Тренутком репродуковања фразеологизма његова семантика ће неповратно постати везана за одговарајући синтаксички образац, који ће онда и сам предодредити значење наредних фразеолошких јединица које ће настати датим структурно-семантичким моделом.

Управо налажењем базног облика у дијахронијској фразеологији долази се до фразеолошке инваријанте, постављају се границе фразеолошке варијантности

⁵⁶ Пример је дат ради илустрације. Продуктивност апстрахованог модела реализованог у компонентном фразеологизму глагол у одричном облику + ни + именица (именичка синтагма) у ген. јд., где предлошко-падежна конструкција значи негативни тоталитет шира је од наведених примера; уп. *не рећи ни речи / слова, не одступити ни стопе* итд. (Мршевић-Радовић 1987: 74).

⁵⁷ „Представа о границама устаљености и варијантности изузетно је важна за историјску фразеологију управо због тога што етапа „скамењивања“ израза представља тренутак образовања фразеолошке јединице“ (ауторов превод).

дате јединице и прецизира се фразеолошки низ који настаје лексичким варирањем једне од компонената саставница фразеологизма. Конкретни фразеолошки низови чине фразеосхему, а прототипични базни облик подразумева управо апстраховани структурно-семантички модел, чија се продуктивност огледа у фразеолошкој варијантности (Мокијенко 1989: 27).

Методолошким поступком реконструкције базног облика фразеологизма анализирају се и механизми који доводе до фразеологизације (метафора, метонимија, поређење, елипса итд.). Истражују се узроци фразеологизације (говорна ситуација, културни наноси), као и порекло саме мотивационе базе фразеологизма. Са тим у вези, посебна се пажња поклања аутентичности фразеолошке јединице и њене припадности аутохтоном етнолингвистичком корпусу одговарајуће етно-националне заједнице, као и припадности фразеологизма интернационалном фразеолошком фонду.

3.2.4. Када се говори о пореклу фразеологизма, нарочити опрез захтева творбено и синтаксичко-семантичко калкирање. Често изрази који изгледају „домаће“ представљају семантичке калкове. Такав је случај, на пример, са колокацијом *жива ограда*, која представља вероватни калк са латинског *saeres viva*. Шири, (јужно)словенски осврт на фразеологизме са компонентом *жив* помогао нам је у одређењу порекла фразеолошких јединица. Грађа јужнословенских језика нас је у конкретним примерима подстицала да гледамо и општесловенски план, као и неке несловенске језике, а са друге стране, уверавала у то да су неки фразеологизми аутохтона српска (и хрватска) језичка црта. Треба истаћи и то да врло често, нарочито код интернационалних фразеологизама (нпр. *жива (ходајућа, путујућа и сл.) енциклопедија*), не можемо бити сигурни у то одакле је јединица позајмљена, а некада не можемо бити сигурни у то да ли је уопште фразеологизам позајмљен или представља последицу универзалног развоја концептно-језичког материјала. Некада доступни подаци о фразеолошкој јединици (најстарије појављивање у домаћим и страним изворима, варијантност структуре, културни утицаји итд.) нису довољни за сигурно закључивање. Такође, морамо напоменути да хронологију појављивања фразеолошких јединица на српском (и хрватском) простору није увек било могуће реконструисати. Напоследку, с обзиром на чињеницу да говоримо о реконструкцији дијахронијског процеса, резултате

спроведеног истраживања треба схватити као хипотезе, које ће, ако језичка грађа дозволи, бити даље потврђене или оповргнуте.

3.3. ФРАЗЕОЛОШКО ГНЕЗДО *ЖИВ*

3.2.1. Фразеологизми са компонентом *жив* окупљени су у систем фразеолошког гнезда (фразеогнезда). Говорећи о појму фразеолошког гнезда, Н. Вуловић (2015: 43) нас обавештава да овај термин у фразеологију уводи В. Л. Архангелски још 1964. године. Термин 'фразеогнездо' користи Бушуј (1983). Фразеолошко гнездо или фразеогнездо подразумева формално окупљање фразеологизама око једне заједничке компоненте. Таква класификација фразеологизама према гнездима са истом лексичком компонентом је формалне природе и од конкретног одабира корпуса зависи колико је погодна. Наиме, Архангелски је својевремено полазио од претпоставке да се фразеологизми стварају механички, и да се окупљају око централне компоненте, која се онда реализује у одговарајућим лексичким значењима (Вуловић 2015: 43–44). У фразеологији је овакво схватање фразеолошке мотивације превазиђено, а систематизација према фразеогнезду користи се у нешто ширем значењу: она је погодна за фразеологизме у којима се јављају лексеме одређене тематске групе, па заправо њихово груписање представља семасиолошки принцип са саставницом фразеологизма као полазном тачком – од значења лексема, тј. припадности лексеме одговарајућој тематској групи према фразеолошкој јединици (уп. истраживања спроведена у Ковачевић 2012, Вуловић 2015, Барчот 2017).

3.2.2. Међутим, узрок представљања фразеолошких јединица у оквиру фразеогнезда *жив* у овом раду није мотивисан само формалном класификацијом. Прикупљени корпус је показао колико семантички потенцијал придева може утицати на експресивност одговарајућих колокација и процес фразеологизације уопште и тиме усложио поступак окупљања фразеологизама око централне компоненте. За експресивност фразеолошких јединица у великом броју примера заслужан је управо придев, зато он и има статус централне компоненте око које се фразеологизми окупљају. Занимљиво је, такође, да је на овај корпус делимично

применљива хипотеза Архангелског да од одговарајућег лексичког значења централне компоненте зависи процес фразеологизације. Он, наравно, зависи од различитих фактора јер су извори фразеологизације различити (уп. Мршевић-Радовић 1987: 24–31, Алефиренко 2004: 265), али један од тих фактора јесте и семантички потенцијал самог придева. Тако је зато што су неке од анализираних јединица са компонентом *жив*, како се види већ у тачки 3.1.3, вишелексемни спојеви на граници са фразеолошким, различите колокације са експресивном функцијом, чија експресивност почива на семантичком потенцијалу придева. Са тим у вези, требало је наћи начин представљања фразеолошког гнезда који ће зависност израза са компонентом *жив* од саме лексичке семантике придева моћи адекватно да покаже. Зато смо одлучили да фразеогнездо представимо кроз полисемантичку структуру придева *жив*. На тај начин фразеогнездо од формалног у овом раду постаје семантичка категорија.

3.4. ПОЛИСЕМИЈА ПРИДЕВА У ЦЕНТРУ ФРАЗЕОГНЕЗДА *ЖИВ*

У претходној тачки објаснили смо да се, с обзиром на специфичне структурно-семантичке одлике прикупљене фразеолошке грађе, као природан начин представљања грађе наметнуо принцип фразеогнезда. Међутим, овакву систематизацију грађе усложниле су граничне категорије у корпусу. Анализа ће показати да готово све мотивационе базе правих фразеологизама улазе у процес фразеологизације са реализованим примарним значењем придева. Међутим, граничне категорије у фразеолошком корпусу увелико зависе од семантичког потенцијала придева и често подразумевају придев реализован у неком од секундарних значења или у некој од својих значењских нијанси, које јесу структурно-семантички ограничене, али своју семантичку реализацију дугују најпре инхерентним могућностима придевске семантике и не представљају (до краја) фразеолошки везана значења. Да би се добио увид у детаље семантичких транспозиција колокација и њихову везу са придевским значењем, фразеогнездо *жив* је приказано кроз полисемантичку структуру придева.

3.4.1. ИЗАЗОВИ КЛАСИФИКАЦИЈЕ И ПРЕДСТАВЉАЊА ГРАЂЕ

Оваква класификација и представљање фразеолошке грађе били су изазовни из неколико разлога.

3.4.1.1. Прво, посебну пажњу изискује природа семантике придева уопште, која претпоставља висок степен контекстуалне условљености у својим семантичким реализацијама, поготову када је предмет анализе придев широке основне семантике, као што је то придев *жив*. Некада је изазован задатак разлучити шта је структурно утемељено значење у полисемантичкој структури придева, а шта његова значењска нијанса, тј. контекстуална семантичка реализација. Како смо очекивали, контекстуално ограничене значењске нијансе придева управо су те које су „помериле“ граничне фразеолошке случајеве корак ближе према фразеологизацији. Осим овога, семантика придева *жив* отворила је проблем нејасних семантичких категорија. Наиме, врло брзо смо у анализи одустали од експлицитних граница придевских значења. Значења су у полисемантичкој структури испреплетана и и фазична; једно значење може ући у две или три различите категорије према типичности, у зависности од конкретне семантичке компоненте значења која се ставља у први план.

3.4.1.2. Друго, о односу придевске семантике и семантике граничних случајева. Колокације из групâ граничних категорија у тачки 3.1.3. нису све на исти начин доспеле у те групе. Њихова мотивација није нужно истог порекла с обзиром на припадност одговарајућој категорији. Узећемо као пример само неке колокације из групе 2). То су *живи језик*, *живи зид*, *жива ограда*, *живо сребро*, *живи креч (вапно)* итд. *Живи језик* је термин настао метафором и класификован је у категорију општег секундарног значења 'постојећи' (у полисемантичкој структури придева група значења II). *Живи зид* и *жива ограда* нашли су своје место у придевском значењу I. ← (I₁) и настали су метонимијским преносом. *Живо сребро* и *живи креч (вапно)* припадају општем значењу III у полисемантичкој структури придева и настали су метафором. Међутим, ови и многи други случајеви окупљају се у категорију колокација које имају функцију термина. Дакле, све време је у приступу анализи сучељавана перспектива одговарајућег придевског значења реализованог

у колокацији и структурно-семантичког модела који је условио унутрашње привлачење језичких јединица мотивисаних различитим семантичким преносима.

3.4.1.3. Треће, неке фразеолошке јединице су полисемичне. То значи да се у класификацији фразеолошке грађе неке од њих могу јавити у различитим придевским значењима (значењским нијансама) која су у вези са реализованим значењима колокација. На пример, колокација *жива ватра* јавиће се у категорији примарног значења придева, када се претпоставља да је означавала божанску хипостазу, али и у тачки 4.3.2.2.1, јер ова синтагма значи и велику, јаку ватру, отворен пламен. Метафоричком транспозицијом она добија и значење ватре из оружја, али и страствене особе, па се семантика ове конкретне синтагме сагледава с обзиром на полисемију саме именице *ватра*. Полисемија појединачних фразеолошких јединица (укључујући и оне које су приказане кроз полисемију придева) посебно је приказана у фразеолошком корпусу.

Како се из наведеног наслућује, у анализи смо се довољно пута сусрели са недискретношћу категорија, тј. са истим семантичким категоријама које према различитим параметрима припадају различитим групама, да бисмо границе у семантичким реализацијама и придева и фразеолошких јединица могли прецизно да одредимо и групе да сврстамо без остатка у формиране класе. Управо из овог разлога одлучили смо се за анализу придевске семантике из угла теорије прототипа.

3.4.1.4. Четврто, поменути дијахронијска оријентација истраживања је укључила временски оквир конкретне семантичке промене као неизбежни критеријум у разврставању лексичке и фразеолошке грађе, што је додатно усложнило њено представљање. Полисемантичка структура придева представљена је према хронолошком критеријуму, линеарно, од најстарије до најмлађе групе значења у структури, а семантичке реализације унутар група обједињених општим значењем опет су приказане линеарно, од најстарије до најмлађе, па треба имати у виду да се може десити да је најмлађе значење групе значења II можда млађе од најмлађег значења групе III. Представљање лексичких значења према хронолошком оквиру (који се не поклапа нужно са датирањем у лексикографским изворима, већ се формира и на основу података добијених упоредно-историјским методом) наметнуто је као логичка неопходност с обзиром на то да је

полисемантичка структура придева високомотивисана структура у дијахронијској перспективи. Она се посматра као језичко сведочанство развоја сложенијих, апстрактних концепата од когнитивно једноставнијих, базичних, у складу са „когнитивним основама семантичке промене“ (Грковић-Мејџор 2013: 219–245).

3.4.2. АНАЛИЗА ПОЛИСЕМИЈЕ ИЗ УГЛА ТЕОРИЈЕ ПРОТОТИПА

Прво системско истраживање полисемије у историји семантике представљено је у раду М. Бреала *Essai de sémantique* (1897). У XX веку „заинтересованост за полисемију била је променљива“ (Халас Поповић 2017: 7), мада су велика имена предструктуралистичке семантике попут М. Бреала и А. Мејеа, или структуралиста попут Е. Бенвениста и С. Улмана умногоме допринела изучавању полисемије.⁵⁸ Са увидом у развој (лексичке) семантике и различите лингвистичке правце који су се њоме бавили, потпуно се слажемо са И. Рафаели у тврдњи да је њено изучавање у окриљу когнитивне лингвистике „samo logičan razvoj i preoblikovanje postojećih teza u novome teorijskom ruhu“ (Рафаели 2009: 56). Пре него што кратко представимо полисемију у оквиру теорије прототипа, морамо рећи да је у домаћој науци полисемији највише пажње посветила Д. Гортан-Премк (2004), која се сматра утемељивачем лексиколошке дисциплине у Србији. Поред ње, полисемијом су се бавиле И. Грицкат, М. Радић-Дугоњић, С. Ристић, Р. Драгићевић и други. У најновијој литератури значајна су истраживања А. Халас Поповић (2017, 2018) у вези са полисемијом.

Под полисемијом у овом раду подразумевамо:

способност лексеме да има два или више значења изведених деловањем семантичких деривационих механизма (енг. derivational mechanism) (нпр. метафоре, метонимије, специјализације, генерализације), а која су сва међусобно мотивисано повезана тако да чине јединствену полисемичну структуру дате лексеме (Халас Поповић 2017: 10).

⁵⁸ Е. Бенвенист није приступао лексичком значењу као типичан структуралиста, то се може видети у различитим његовим радовима, уп., на пример, поглавље *Лексика и култура* у Бенвенист 1975.

3.4.2.1. ОПШТИ ОСВРТ НА ТЕОРИЈУ ПРОТОТИПА

3.4.2.1.1. Методолошки оквири теорије прототипа развили су се у психологији и њеним пиониром сматра се Е. Рош (1977). У успону когнитивне лингвистике са, како обавештава Д. Кликовац (2018: 7), Г. Лејкофом, М. Џонсоном, Р. Ланакером и Л. Талмијем на челу, приступ који подразумева појам категорије и њеног прототипичног члана постао је један од кључних приступа изучавању семантике. Пошто когнитивна лингвистика језик посматра као део когнитивног апарата, језику прилази на исти начин као мишљењу – највеће достигнуће когнитивне лингвистике и лежи у открићу да су језичке појаве организоване на исти начин као сазнајне (уп. на пример Лејкоф 1987, Хирартс 1988, 1997, Тејлор 1991, Ланакер 2000).⁵⁹ Кад је психологија открила да је категоризација један од најважнијих когнитивних процеса, појам категоризовања у организацији концептно-језичких структура постао је незабилазан у когнитивној лингвистици. Пионирски радови из ове области јесу Лејкоф 1982, 1987, Талми 1983, Џонсон 1987, Ланакер 1987 и други.

3.4.2.1.2. Према Е. Рош, категоризација је когнитивни процес „помоћу којег се бескрајна разноликост spoljnih stimulusa svodi na когнитивно разумну меру, тако што се објекти које сматрамо једнакима сврставају заједно, у исту категорију“ (Кликовац 2006: 13). Један од основних процеса мишљења за човека јесте способност да знање о стварности организује сврставајући сличне појаве у једну категорију. Више

⁵⁹ Сазнајне категорије се одсликавају у језику, али језичке структуре такође утичу на когнитивне. Према Огдену и Ричардсу (1923), лексичко значење подразумева везу језика, мишљења и стварности. Језик је један од начина на које бележимо стварност око себе, а стварност преламамо кроз призму мишљења. Ситуација се додатно усложњава ако се наведеним чиниоцима прикључи појам културе, која се схвата као „sistem за organizovanje i usmeravanje ljudskog iskustva, pri čemu pojedine kulture na različite načine uprošćavaju - pa time, unekoliko, i iskrivljeno predstavljaju - ukupni svet stvarnosti. Tako svaka kultura obrazuje specifičan okvir unutar kojeg se interpretiraju odabrani spoljni znaci 'realnosti'. A osnovni mehanizam za ovu interpretaciju jeste jezik – koji, međutim, ima i bitnu dodatnu ulogu koja iz toga izrasta. [...] Sva je kultura stvorena zahvaljujući jeziku, kroz jezik, a u velikoj meri i u jeziku; a kako nas opominje Edvard Sapir, vrata svake kulture otvaraju se ključem njenog jezika” (Бугарски 2005: 17).

категорија које имају неке сличне особине формираће ширу категорију. И тако даље.⁶⁰

Већ у првим радовима који се баве оваквим приступом мишљењу (а које је својевремено подстакао Л. Витгештајн), откривено је да се појму категорије често не може прићи класично, аристотеловски (с обзиром на неопходне и довољне услове припадности категорији), већ да постоји репрезентативни члан категорије око којег се према принципу 'родбинске' сличности окупљају други чланови категорије. Ако је за улазак у одређену категорију услов сличност са прототипичним чланом, јасно је да границе категорија не могу бити јасне и дефинитне; оне су, напротив, често нејасне, а увек су флексибилне (Тејлор 1991: 53). Сличност са прототипом не перципира се према неком идеалном параметру, већ према различитим особинама које прототипични члан испољава, а та сличност је градуелна – она може бити било које вредности на замишљеној скали „веома мала – готово истоветна“.

3.4.2.2. ТЕОРИЈА ПРОТОТИПА И ПОЛИСЕМИЈА

3.4.2.2.1. У оквирима теорије прототипа успешно се анализирају лексичке групе, али и појединачна лексичка значења (Драгићевић 2007: 84). Нас у овом раду занима процес категоризације и појам прототипичног члана категорије у истраживањима полисемије. Когнитивна лингвистика полисемију сматра фундаменталним процесом сваког природног језика; она представља начин менталног процесуирања света који нас окружује и структурирања тог стеченог

⁶⁰ На пример, пшеница, овас, раж, хељда, жито иду у категорију 'житарице'. А житарице, воће и поврће иду опет у ширу категорију 'намирнице које нису животињског порекла'. И различите категорије ћемо тако умрежавати све док не дођемо до најопштије категорије 'храна', у коју ће спадати све категорије са општом заједничком компонентом материје коју „живи организми (животиње, човек и биљке) уносе у себе ради развоја и одржавања живота“ (s. v. *храна*, РСЈ). Али није свака храна прототипични члан категорије. Прехрана за биљку и вода којом је заливамо ретко коме падне на памет када чује реч *храна*, исто као што прототипични члан категорије 'воће' за европско тле није ананас или маракуја, али јесте јабука. Теорија прототипа истражује начин разумевања и структурирања знања кроз појам категорије и њеног прототипичног члана.

знања о свету.⁶¹ Полисемија представља природну последицу језичке економије (Улман 1983: 167–168), а полисемантичка структура лексеме је високо мотивисана; како су наше концептне структуре уређене одговарајућим когнитивним механизмима, то се на језичке структуре пресликава уређеност концептног материјала (Хирартс 1997: 90), па последично свака полисемија подразумева дубоку когнитивну мотивисаност.

Неки од важнијих радова који се баве полисемијом у оквиру когнитивне лингвистике, било синхронијски било дијахронијски, јесу, поред већ поменутих пионирских радова у претходној тачки, Дин 1988, Таги 1993, Дирвен/Веспул 1998, Данбар 2001, Виоли 2000, Сето 2003, Нерлих 2003 и многи други.

Незаобилазни аутори који разрађују и примењују теорију прототипа на савременом корпусу у домаћој средини јесу Д. Кликовац (2006, 2018) и К. Расулић (2004). Ауторке су 2014. године приредиле и зборник најважнијих радова из когнитивне лингвистике, чиме су они постали лако доступни српској научној јавности. Д. Кликовац је у оквирима теорије прототипа спровела опсежно истраживање из семантике предлога (2006), а на исти начин приступила је и семантици глаголских префикса *уз-* и *раз-* (2018: 73–112). За нас је посебно значајно истраживање А. Халас Поповић (2018), која се бави применом теорије прототипа у лексикографској обради полисемије.

3.4.2.2.2. Примена теорије прототипа на истраживања полисемије подразумева појам протипичног значења (најрепрезентативнијег представника категорије)⁶² из којег се одговарајућим когнитивним механизмима развијају

⁶¹ У когнитивној лингвистици обично се говори о 'енциклопедијском знању', тј. о енциклопедијској природи значења (уп. 'encyclopaedic nature of linguistic meaning' у Хирартс 1997: 8). Према речима И. Рафаели (2009: 57), „enciklopedijska narav značenja jedno je od općih mjesta kognitivne lingvistike“.

⁶² У семантици има неколико начина одређивања репрезентативног представника категорије, тј. протипичног значења (Дирвен/Верспул 1998: 31). Један је интуиција говорника који препознаје за њега „најуниверзалније“ значење дате лексеме, друго је фреквентност појављивања одређеног значења, при чему се претпоставља да су прототипична значења лексема учестала, а треће критеријум „исходишта“ значења, који подразумева разумевање осталих значења лексема путем њеног прототипичног значења (Рафаели 2009: 64–65). И. Рафаели са правом примећује да прва два начина одређивања прототипичног значења не морају бити поуздана и да је заправо најбољи трећи критеријум – критеријум исходишта значења. Са тим доводимо у везу поглед на прототип В. Еванс (2005), који преноси А. Халас Поповић (2018: 168): „прототип је значење односно

секундарна значења лексеме, чиме се полисемантичка структура образује као зракаста/мрежна категорија (Рафаели 2009: 57). Прототипичном значењу се прилази као оријентир у категорији са нејасним границама (Драгићевић 2007: 81). То је за нашу анализу важно јер придеви подразумевају додатну зависност од контекста у односу на именице или глаголе (в., на пример, Парадиз 2001), што лексички део анализе везује за колокабилне могућности придева.

Секундарна значења лексеме представљају својеврсна чворишта, у којима су центри категорија типична секундарна значења, а семантичке реализације које одступају од типичне према било ком критеријуму наћи ће се ближе или даље у односу на центар категорије секундарног значења. Ако лексема зна за ланчану или радијално-ланчану полисемију, биће тако и са терцијарним значењима, и тако даље (мада се чини да је овако разграната мрежа испреплетаних категорија типична за секундарна значења лексема јер ланчане полисемије има најмање у језику; овако је свакако у случају радијалне или умерене радијално-ланчане полисемије).⁶³

Границе међу значењима унутар једне полисемантичке структуре нису увек јасне, и једно значење може припадати најмање двама различитим „чвориштима“ (категоријама). Тако, на пример, значење придева *жив* реализовано у колокацији *жива рана* улази у посебну поткатегорију општег значења III „који је активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси“, али и у поткатегорију општег значења V „онај који је у свом првобитном стању, природан“. Сва секундарна значења до којих смо дошли анализом лексикографског корпуса представљају сложене категорије које садрже различите поткатегорије значења, од којих је једна типичнија у односу на друге, а многе од њих су више или мање (према принципу родбинске сличности) испреплетане. Зракаста структура полисемантичке структуре лексеме оличена у категоријама и поткатегоријама

компонента која је посредно или непосредно садржана у осталим значењима структуре, те која се као таква намеће као 'природна' основа од које су сва поменута значења директно или индиректно изведена“.

⁶³ Ј. Апријан (1974: 182) полисемију дели на радијалну, ланчану и радијално-ланчану. Радијална подразумева полисемантичку структуру лексеме која се састоји само из секундарних значења насталих из примарног (у духу теорије прототипа 'прототипичног'), ланчана образовање полисемантичке структуре низом примарно – секундарно – терцијарно (итд.) значење, а радијално-ланчана комбинацију поменутих типова. Леп пример и графички приказ врста полисемије даје се у Драгићевић 2007: 133.

релативно верно одражава начин на који је устројен концептни материјал, тј. начин на који човек усваја енциклопедијско знање. Оваква организација полисемантичке структуре не мора се поклапати (нити се најчешће поклапа) са организацијом речничког чланка, мада би било идеално структуру речничког чланка прилагодити оквирима теорије прототипа јер би она за кориснике речника била најприроднија.⁶⁴

3.4.2.3. ТЕОРИЈА ПРОТОТИПА И ПОЛИСЕМИЈА У ДИЈАХРОНИЈСКОЈ СЕМАНТИЦИ

3.4.2.3.1. Више пута до сада смо потцртали дијахронијску природу истраживања, па се морамо осврнути на неке од аутора који полисемију посматрају у оквирима теорије прототипа, али у динамичкој равни језика, кроз време. Прво што се уочава јесте да у региону системских истраживања полисемије у овим оквирима у дијахронијској семантици практично нема. Утолико је за нас била драгоценија књига И. Рафаели *Značenje kroz vrijeme* (2009). Ауторка је целу књигу посветила развоју дијахронијске семантике као посебне лингвистичке дисциплине, њеним теоријским оквирима, наслањању модерне когнитивистички утемељене семантике на предструктурализам и структурализам; посебну пажњу посвећује истраживањима полисемије и методолошке поступке теорије прототипа примењује на конкретном језичком корпусу. Ова књига је незаобилазно штиво за свакога кога занимају дијахронијска истраживања полисемије у актуелним теоријско-методолошким оквирима. У западној литератури ствари стоје другачије. Немали је број аутора који су теоријске оквире когнитивне лингвистике применили на историјски корпус, било да је то из статичне (синхронијске) или развојне (дијахронијске) перспективе. Дијахронијска семантика се, према И. Рафаели (2009: 24–26), етаблира као модерна лингвистичка дисциплина у следећим истраживањима: *Diachronic Semantics (Belgian Journal of Linguistics)* 1990 (у питању је цео број престижног часописа посвећен овој теми), књига И. Свитсер *From Etymology to Pragmatics* (1990), *Historical Semantics and Cognition* 1999 (ур. П. Кош и А. Бланк), *Words in Time: Diachronic Semantics from different points of View* (ур. Р. Екарт и др.). За њено осамостаљивање заслужни су и појединачни радови као што су Винтерс 1992, затим и Ђери 1998, 2002 итд. Посебно место у овом низу

⁶⁴ У вези са тим в. предлог предложеног модела речничког чланка у Халас Поповић 2018: 176–178, а о примени теорије прототипа у историјској лексикографији в. Молина 2008.

и у нашем истраживању заузима рад Д. Хирартса, нарочито књига *Diachronic Prototype Semantics* (1997).⁶⁵

3.4.2.3.2. Дијахронијска семантика као термин обухвата широко поље интересовања, исто као и семантика. Семантика представља науку о значењу уопште, са когнитивним приступом који убедљиво предњачи у односу на претходне лингвистичке традиције. Семантика може бити лексичка, фразеолошка, дискурсна итд. Све ово се односи и на дијахронијску семантику, која у центар својих интересовања ставља мотивацију језичке промене и пут од језичке иновације до системске промене – пут од *parole* до *langue*. Зато је најбоље прецизирати термин 'семантика' одговарајућим атрибутом. То ће за нас бити дијахронијска 'лексичка' семантика у овом раду, а могли бисмо рећи да истраживање о полисемији придева подједнако припада и дијахронијској лексикологији. Наиме, лексичка семантика и лексикологија нису исте научне дисциплине иако се умногоме преплићу. „Лексикологија је део науке о језику који проучава значење речи, као и синтагматске, парадигматске и деривационе везе међу речима“ (Драгићевић 2007: 17). Д. Хирартс у уводу једне од својих књига истиче:

[...] an introduction to lexical semantics is not the same as an introduction to lexicology. The broader domain of lexicology would include topics like social variation in the vocabulary, etymology, and morphology, whereas lexical semantics concentrates strictly on meaning phenomena in the lexicon (Хирартс 2009: 6).⁶⁶

Међутим, истраживање полисемије припада и лексикологији и лексичкој семантици, без обзира на њихове уже импликације.

3.4.2.3.3. Пошто смо анализу полисемије придева *жив* сместили у оквире дијахронијске лексичке семантике / дијахронијске лексикологије, морамо се кратко осврнути на традицију историјских лексиколошких истраживања у србистици. Без

⁶⁵ За више информација о почецима дијахронијске семантике и њеном формирању у самосталну лингвистичку дисциплину исп. Рафели 2009: 20–28, а за формирање њених теоријско-методолошких оквира и наслањање на раније традиције у истраживању феномена значења в. Рафели 2009: 29–54.

⁶⁶ „увод у лексичку семантику није исто што и увод у лексикологију. Широки домен лексикологије би подразумевао теме попут социјалног раслојавања лексике, етимологију и морфологију, док се лексичка семантика бави искључиво феноменом значења у лексикону“ (ауторов превод).

обзира на то што се аутори које ћемо поменути не баве или углавном не баве нашим предметом интересовања, ово истраживање једним својим делом улази у оквире историјске лексикологије и дужни смо да прикажемо на коју се традицију наставља. У српској лингвистици когнитивнолингвистичку методологију и уопште модерне лексиколошке поступке, укључујући и теорију прототипа, на историјску грађу примењују различити аутори. Истраживања Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ подразумевају модеран приступ етимолошком корпусу (уп. на пример, Влајић-Поповић 2002, Бјелетић 2006, Вучковић М. 2013). С. Вучковић бави се старословенском и старом српском лексиком комбинујући традиционалну са модерном, когнитивнолингвистички утемељеном методологијом (Вучковић С. 2017). Ауторка у књизи даје користан преглед историјских лексиколошких истраживања у србистици, са освртом и на различите историјске лексикографске изворе (Вучковић С. 2017: 22–36). Бројеви страна који су у књизи посвећени прегледу истраживања из историјске лексикологије говоре о томе да ова научна дисциплина живи у оквирима националне науке. Истина јесте да нам још увек недостају различита системска истраживања лексике, као и одговарајући експлицирани теоријски оквири оплемењени савременим лексиколошким методама, али рад ауторâ на конкретном корпусу добиће природно и шире теоријске оквири с временом. Српском историјском лексикологијом бавили су се и баве се различити истраживачи, са различитим теоријско-методолошким усмерењима и интересовањима. То су И. Грицкат, П. Ивић, М. Ивић, Љ. Суботић, А. Младеновић, Г. Јовановић, Р. Маројевић, А. Милановић, В. Станишић, В. Савић, Н. Драгин, И. Бјелаковић, В. Поломац, А. Мацановић, и други. Међу њима је за нас нарочито важан рад Ј. Грковић-Мејџор. Ауторка на изузетан начин оплемењује традиционалну методологију модерним когнитивнолингвистичким приступом у својим истраживањима (Грковић-Мејџор 2007, 2013), и њени су радови права ризница података о актуелној литератури о различитим историјским семантичким питањима. На крају, Р. Драгићевић, која се бави савременом лексикологијом, у својој најновијој монографији (Драгићевић 2018а) описала је и лексику прошлих језичких епоха и тиме битно допринела историјској лексикологији српског језика.

3.4.2.4. ПРИСТУП АНАЛИЗИ ПОЛИСЕМАНТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ПРИДЕВА *ЖИВ*

3.4.2.4.1. Анализу полисемантичке структуре придева *жив* засновали смо великим делом на теоријским поставкама Д. Хирартса (1997) и И. Рафаели (2009), са тим што је, како показује сама анализа, теорија прототипа делимично укрштена са компоненцијалном анализом.⁶⁷ Наиме, у току класификације придевске грађе јавила се потреба за растављањем конкретних категорија на појединачне семантичке компоненте (семе). Тиме смо експлицирали повезаност одређених категорија значења у полисемантичкој структури и прецизирали њихову умреженост. Овакав приступ конкретним значењима једноставније је приказао и мотивисаност значења. На потребу за комбинованим приступом теорије прототипа и компоненцијалне анализе указао је Л. Липка (1992).⁶⁸ Говорећи о могућностима теорије прототипа и компоненцијалне анализе, овај аутор закључује:

If necessary, however, prototypes as holistic units or gestalts [...] may be broken down into the “elements” or “attributes” of Prototype Theory. These are doubtless equivalent to semantic features (Липка 1992: 118).⁶⁹

3.4.2.4.2. Српски (и хрватски) корпус анализира се у развојној равни језика, што подразумева посматрање полисемантичке структуре придева *жив* кроз настанак, ширење, гранање, мењање те структуре у низу синхронизацијских тренутака, који се завршавају увидом у садашње стање полисемантичке структуре.

⁶⁷ Више о компоненцијалној анализи и њеној примени в. Д. Гортан-Премк (2004). Основе компоненцијалне анализе, користан преглед важних аутора који су се њоме бавили и различите приступе у оквиру овог теоријског оквира српској научној јавности представља Драгићевић (2007: 65–79). Пошто је компоненцијална анализа изникла из десосировске традиције, њоме су се углавном бавили структуралисти. Е. Козерију је један од најважнијих и за нас најзанимљивијих аутора који је у Европи примењивао ове теоријско-методолошке оквире (в. Козерију 1973).

⁶⁸ Овде се нећемо даље упуштати у теорију приступâ, али треба истаћи да многи когнитивни семантичари замерају компоненцијалној анализи на структуралистичком приступу значењу (уп. Липка 1992: 117). Очигледно је да приступ значењу који подразумева оштре границе, апсолутну припадност категорији, свођење значења на дистинктивна обележја, често не одговара природи мишљења и језика. Међутим, као и сваки приступ, и компоненцијална анализа има своје предности и мане (в. Драгићевић 2007: 78–79), и нашла је примену у дефинисању различитих категорија и у овој анализи.

⁶⁹ „Међутим, ако је неопходно, прототипи се као недељиве јединице или гешталти [...] могу расчланити на ’елементе’ или ’атрибуте’, у складу са теоријом прототипа. Они су (елементи, атрибути, К. Б.) несумњиво еквивалентни семантичким компонентама“ (ауторов превод).

Анализира се наслеђено пие. и псл. значење, прати се развој секундарних и терцијарних значења посведочених на српском (и хрватском) говорном терену. Добија се увид у секундарна значења која су некад била актуелна, а данас су застарела. Са друге стране, прати се стабилан развој значења која су и данас актуелна.

Кључни принцип овако конципиране анализе јесте сукцесивност:

Sirova konstatacija promene i formula suglasnosti koja je rezimira ustupaju mesto uporednoj analizi dva sukcesivna stanja i različitih rasporeda koji ih karakterišu. Tako je dijahronija ponovo uzakonjena, ali kao sukcesija sinhronija (Бенвенист 1975: 15).

3.4.2.4.3. Д. Хирартс у поглављу *Characteristics of Semasiological Change* издваја тачку *Radial Sets Through Time* (Хирартс 1997: 47–62). Ти 'зракасти сетови' су оно што И. Рафаели дефинише као „rekonstrukciju susljednosti“ у својој монографији. Тај принцип сукцесивности реконструише „višeznačnu strukturu pojedinačnoga leksema koja mu je bila svojstvena kroz vrijeme“ (Рафаели 2009: 174). Дакле, у реконструкцији сукцесивности нису сва значења описана у полисемантичкој структури лексеме морала супостојати у одређеном тренутку; та је реконструкција развојна и синхронијски пресеци одређених периода у развоју структуре не могу бити исти. То је реконструкција до које смо покушали да дођемо и релативно је временски одредимо анализом корпуса.

3.4.2.4.4. Посебан проблем намеће се при покушају хронолошког одређења значења или значењске нијансе у развоју једне лексеме. Прво, врло је могуће да су одговарајућа значења постојала у ранијем историјском тренутку, али да просто нису посведочена. Даље, може се лако десити да јесу посведочена, али да нам сведоцбе о значењима нису доступне, или да се нису сачувале до садашњег тренутка. Такође, имајући у виду тежину лексикографског посла, увек треба оставити могућност да приређивачи речника или његови аутори можда неко значење нису забележили.

Из ових разлога уводи се упоредно-историјски метод у анализи. Компаративни приступ пружио је увид у полисемантичку структуру придева *жив* и његову фразеологију у сродним језицима, да би се, на основу анализираних података, са више поузданости могло говорити о наслеђеним, аутентичним или

позајмљеним значењима и изразима. Када смо сумњали на семантички калк у пореклу значења као последицу језичког контакта, уводили смо и контрастивни приступ.

Проблем калкирања је вероватно најтеже решив у лексичкој семантици и фразеологији. Често није могуће дати одговор на питање шта је наслеђено, а шта подразумева логичан, универзални помак у концептној структури појма на који се језичка ознака односи. М. Винтерс, полемишући о арбитрарности језичког знака, упућује на суштинску ствар у развоју полисемије:

Lines of metaphoric, metonymic transformations are not arbitrary; human cognition is the way it is because of our very basic humanity (Johnson 1987). We are bound by the nature of gravity on the planet on which we live, by the nature of our visual system, by many other non-linguistic, and, sometimes, non-cognitive aspects of our existence, which undercut the arguments for strict arbitrariness of language (Винтерс 1992: 510).⁷⁰

Универзалност когнитивног апарата отежава потрагу за етнокултурним категоријама *differentia specifica* јер природа полисемије у дијахронијској реконструкцији отвара поглед у много пута потцртану антропоцентричку природу човека, која, без обзира на визуру преломљену културолошком призмом, често резултује врло сличном перцепцијом света.

⁷⁰ „Начини метафоричких и метонимијских трансформација нису арбитрарни; људско мишљење је такво какво је управо због наше природе (Донсон 1987). Везани смо законима гравитације на планети на којој живимо, природом нашег перцептивног система, и многим другим нелингвистичким и, понекад, некогнитивним аспектима нашег постојања, што подрива аргументацију о арбитрарној природи језика“ (ауторов превод).

IV. ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КОМПОНЕНТОМ *ЖИВ* НА СРПСКОМ И ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ГОВОРНОМ ПРОСТОРУ

У хумболтовски оријентисаној лингвистици одавно је јасно да је језик огледало људског духа (Даничић 1847: 5). Најшири циљ овог истраживања може се дефинисати као покушај приказивања историје једне идеје кроз историју речи (Бак 1949: 5), а изабрана је идеја која одсликава онтолошку категорију у перцепцији стварности – заједничка индоевропска и општесловенска представа о живом и о релацијама које обједињује у фразеолошком фонду српског језика.

4.1. ПОЛИСЕМАНТИЧКА СТРУКТУРА ПРИДЕВА *ЖИВ* – ОПШТИ ОСВРТ

4.1.1. Примарно значење придева *жив* према РСАНУ јесте „који живи, у којему постоје појаве својствене биолошким ткивима и организмима, биолошки процеси; који није умро, угнуо (о људима и животињама); који се није осушио, усахнуо (о биљкама)“ (s. v. *жив*, РСАНУ). То је етимолошки и семантички примарно значење⁷¹ придева у словенским језицима.⁷² Међутим, неки од денотата/референата⁷³ уз које се примарно значење придева реализовало на псл.

⁷¹ О терминима 'етимолошки примарно' и 'семантички примарно значење' в. Драгићевић 2007: 134–135. У овом раду као синоними користе се термини 'историјски примарно' и 'етимолошки примарно значење'. Осим уобичајених термина 'примарно' и 'секундарно значење' (Драгићевић 2007: 131–132), у раду се користе и термини 'примарна' и 'секундарна семантичка реализација' (Гортан-Премк 2004: 37). Термин 'семантичка реализација' користимо као синоним термину 'значење', али и термину 'значењска нијанса'. Термин 'семантичка реализација' шири је од термина 'значење' и 'значењска нијанса', па се може користити када није потребно прецизирати да ли говоримо о семантичкој нијанси или значењу неке лексеме чија реализација није само контекстуална.

⁷² Осим речника који представљају лексичку грађу јужнословенског простора, за увид у општесловенски план коришћени су лексикографски извори руског, украјинског, белоруског, пољског, чешког, словачког речника, као и речници обају лужичких језика. Консултовани су и различити етимолошки речници словенских језика. Нису консултовани корпуси словенских микројезика попут русинског, градишћанскохрватског, молиског, и нису консултовани ободни дијалекти пољског језика (кашупски и словињски), као ни полапска грађа.

⁷³ Термини се користе према Драгићевић 2007: 58–60.

нивоу (ватра, вода, бог) упућују на процес модификације примарног значења придева, које је (вероватно у ранијем пие. периоду) одговарало концепту 'активан', 'пун енергије', а тек у каснијем пие. периоду постало семантички опонент појму мртвог (Грковић-Мејџор 2018а: 17). Реликти историјски немодификованог пие. примарног значења придева *жив* приказани су на псл. језичком нивоу, а могу се пратити и у латинском језику. Тој модификацији историјски примарног значења посвећена је посебна пажња у раду јер су њене последице биле далекосежне по значењску структуру придева и део анализираног фразеолошког корпуса.

С обзиром на то да је савремено, семантички примарно значење (са основним компонентама 'активан' + 'завршава своје постојање у активном облику') истовремено и историјски примарно значење на позном пие. и псл. нивоу, ми у раду нећемо правити разлику између овог значења и ранијег историјски примарног пие. значења ('активан'). Тако поступамо из два разлога:

- 1) ако бисмо само раније значење 'активан' третирали као историјски примарно, позније значење ('активан' + 'завршава своје постојање у активном облику') морали бисмо третирати као семантички примарно, а то не одговара реалности јер је позније значење о ком говоримо актуелно већ у позном пие. периоду према подацима који су доступни у Гамкрелидзе/Иванов 1984;
- 2) у питању је заправо исто значење, које је кроз време претрпело извесне модификације, а третирање различитих фаза у конституисању примарног значења придева као посебних значења не сматрамо неопходним.

Историјски примарно значење придева јесте оно из којег су се радијалном полисемијом развила сва секундарна значења, која су у полисемантичкој структури најбројнија (изведених значења од секундарних и терцијарних има далеко мање), па је оно и најпродуктивније значење придева на (јужно)словенском простору. У складу са теоријом прототипа, говорићемо о прототипичном значењу лексеме, које је за говорнике словенских језика когнитивно истакнуто у односу на друга значења у полисемантичкој структури, са тим да се стара индоевропска прототипична представа живог (\approx *активан*) с временом модификовала у познију индоевропску и

прасловенску представу живог са семантичким компонентама 'активан' + 'завршава своје постојање у активном облику'. Р. Драгићевић (2007: 134–135) за најпродуктивније значење лексеме уводи термин 'доминантно' значење јер примећује да семантички примарно значење лексеме не мора увек бити и најпродуктивније значење.⁷⁴

Увид у лексикографске изворе показује да је полисемантичка структура придева *жив* заједничка не само општесловенском простору него и неким другим индоевропским језицима (романским, германским). Ово је очекиван податак с обзиром на то да 1) придев означава онтолошку категорију у доживљају стварности; 2) да је семантички потенцијал придевског корена очигледно наслеђен из пие. периода; о важности, на пример, компонената активности и интензитета у српском језику, али и у осталим словенским језицима говори и чињеница да су ове семе заслужне за развитак семантичких реализација општег значења III ('активан') и IV ('интензиван'), као и појединачних значења општег значења II ('постојећи'), од укупно четири групе секундарних значења полисемантичке структуре придева.

У вези са семантиком придева стоји важна напомена, истакнута и у методолошким поставкама рада – некада не можемо бити сигурни у то да ли је значењски помак у развоју полисемантичке структуре придева језичка универзалија природно проистекла из семантичког потенцијала примарног значења придева, или семантички калк по узору на структуру придева у неком од језика који су кроз време вршили снажан културни утицај на словенско поднебље (мисли се пре свега на класичне језике, поготову латински, и то на латински утицај на

⁷⁴ Семантички примарно значење лексеме свој статус дугује управо продуктивности – то је значење најзаслужније за гранање полисемантичке структуре лексеме, из ког се одговарајућим механизмима развијају секундарна значења, и последично се та новоразвијена значења разумевају путем њега (то је најчешће изходно значење); оно је когнитивно истакнуто, типично значење, најпродуктивније и у творби деривата те лексеме. Међутим, Р. Драгићевић на савременом плану примећује да семантички примарно значење не мора увек бити доминантно (најпродуктивније) значење. Из наше перспективе, ова слика у синхронијском пресеку показује динамику дијахронијског процеса – када семантички примарно значење престане да буде доминантно и ту доминантност „преузме“ неко од секундарних значења лексеме, говоримо о лаганом потискивању семантички примарног значења на периферију полисемантичке структуре. Ово неподударање доминантног и семантички примарног значења говори о тренутној динамици процеса модификације полисемантичке структуре.

балкански терен по доласку Јужних Словена, као и на утицај који је латински као *lingua franca* науке имао у средњем (и не само средњем) веку; не сме се занемарити ни каснији утицај италијанског, француског и немачког језика у различитим језичким и културним зонама словенског простора).

4.1.2. Што се тиче техничких напомена у вези са обележавањем значења у полисемантичкој структури, сродна значења придева су обједињена категоријом општег типичног значења. Та општа значења, као и појединачна значења која се не гранају даље означена су римским бројевима, нпр. *Примарно значење (I)* или *Опште значење II*. Ако се појединачно значење грана на подзначења (у лексикографским дефиницијама 1. а и 1. б), онда добија своју ознаку у виду арапског броја у супскрипту: I.1. Даље, ако се ради о појединачним значењима унутар групе значења обједињене општим значењем, она су означена арапским бројевима, оним редом којим су потврђена у историјским изворима или с обзиром на претпостављену хронологију образовања значења у процесу реконструкције; поред сваког броја значења у супскрипту у загради налази се ознака општег значења којем анализирано значење припада; нпр. 1.(II), 2.(II), 3.(II) итд. Свако секундарно (и терцијарно) значење означава се према истом принципу, са тим да се поред одговарајуће ознаке у загради стрелицом са десна улево означава његово мотивно значење: 1. (← I.1) или 1. (← 1.(II)). На овај начин сама ознака значења говори о томе ком типичном значењу или групи конкретно значење припада; само на основу ознаке значења може се пратити оквирни развој полисемантичке структуре придева *жив*.

4.1.3. Ради општег увида у семантику придева и лакше праћење даљег текста анализе, овде представљамо његову полисемантичку структуру:

I. Значење I.1: „+ који постоји са свим својим особинама (процесима) као јединка: + 'настаје', + 'храни се', + 'расте', + 'развија се', + 'стари', + 'завршава своје постојање у активном облику“;

(1) Значење 1. (← I.1): „који је сачињен од нечега живог (људи, животиња, биљака)“;

(2) Значење 2. (← I.1): „који и даље постоји као биолошка врста, који није изумро“;

» Значење I.2: „део јединке која постоји са свим својим особинама (процесима); телесни, органски или духовни део“;

(1) Значење 1. (← I.2): (поименичено) „осетљиви, унутрашњи део јединке (човека, животиње или биљке), заштићен кожом/кором; живац“.

II. Група значења „постојећи“:

(1) Значење 1.(II) (← I.1): „постојећи као резултат људског деловања – традиција, предање, легенда, песма, језик итд.“;

1. Значење 1. (← 1.(II)): „слободан, спонтан, природан, динамичан; за разлику од оног што је написано“;⁷⁵

1) Значење 1. (← 1. (← 1.(II))): „о ономе што се изражава говором – изразит, интензиван, буран“;⁷⁶

2) Значење 2. (← 1. (← 1.(II))): „о усменом и(ли) писаном језику и ономе што се дочарава језиком – сликовит, живописан, занимљив“;

(2) Значење 2.(II) (← I.1): „постојећи, узет из живота, онај који нас окружује – пример, сведочанство, доказ итд.“;

2. Значење 1. (← 1.(II), ← 2.(II)): „онај који се дешава (постоји) у реалном времену, који је посебно важан за дати тренутак, актуелан“;

3. Значење 2. (← 1.(II), ← 2.(II)): „верно приказано и јасно доживљено, као да постоји у реалном простору и времену“.

III. Група значења „који је активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси“:

⁷⁵ Мотивно значење за ово јесте значење 'усмен' (о језику), из групе I.(II) (← I.1) – „постојећи као резултат људског деловања“.

⁷⁶ Значења 1. (← 1. (← 1.(II))): „о ономе што се изражава говором – изразит, интензиван, буран“ и 2. (← 1. (← 1.(II))): „о усменом и(ли) писаном језику и ономе што се дочарава језиком – сликовит, живописан, занимљив“ према категорији типичног значења припадају групи IV „интензиван“, међутим, представљена су на овом месту у развоју полисемантичке структуре придева да се не би прекидала развојна линија од мотивног значења 1. (← 1.(II)): „слободан, спонтан, природан, динамичан; за разлику од оног што је написано“.

- (1) Значење 1.(III) (← I.1): „о појавама у природи (ватри, води, вулкану, кречу, песку итд.) – који је активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси“;

Значење 1. (← 1.(III)): „о различитим објектима који су производ човекове делатности – онај који је у функцији“;

- (2) Значење 2.(III) (← I.2): „о органским појавама, телу (човек, животиња, биљка) и његовим деловима – који је активан, који се креће, помера“.

IV. Група значења „интензиван“:

О човеку:

- (1) Значење 1.(IV) (← I.1): „који изражава особине живог појачаним интензитетом – пун животне енергије, активан (живахан, немиран, склон непредвидивим, брзим покретима итд.)“;
- (2) Значење 2.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1): „живахан о духовним особинама“;⁷⁷
- (3) Значење 3.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1): о уму, машти, памети – развијен, бујан“;
- (4) Значење 4.(IV) (← I.1) јесте „економски добростојећ, богат, имућан“;

О човековом окружењу:

- (5) Значење 5.(IV) (← I.1): „пун вреве, кретања, динамичан, прометан“;
- (6) Значење 6.(IV) (← I.1): „о светлости, бојама – јарки, живописан“;
- (7) Значење 7.(IV) (← I.1): „брз, динамичан“;
- (8) Значење 8.(IV) (← I.1): „покретљив, динамичан, који лако мења правац и положај, распоред“;
- (9) Значење 9.(IV) (← I.1): „висок, велик“.

V. Група значења „онај који је у свом првобитном облику“:

(1) Значење 1.(V) (← I.1): „о биљкама – нетакнут људском руком, необрађен, некултивисан, зарастао“;

- (2) Група значења 2.(V) (← I.1): „о храни – она која је у свом првобитном стању“;

⁷⁷ Ово и наредно значење означено је као секундарно иако је могуће да су у питању терцијарна значења, како се види у њиховој анализи.

1. Значење 2.1(v) „о храни – она која није променила првобитни облик“;
2. Значење 2.2(v) „о храни – она која није (до краја) термички обрађена, која није променила своје особине“.

4.1.4. Полисемија овог придева је, према Апресјановој терминологији, радијално-ланчана на целом јужнословенском простору. Према И. Рафаели, *жив* је стабилно-динамичка лексема, чија полисемантичка структура јесте разграната, издељена на различите категорије и поткатоорије, али са релативном дијахронијском стабилношћу примарног значења и са могућношћу да се остале семантичке реализације (не све подједнако лако) објасне путем примарног значења.⁷⁸ Полисемантичка структура придева је високомотивисана и хијерархијски устројена, са представљеним релацијама међу различитим нивоима (примарно значење, секундарна, затим терцијарна значења итд.) и видљивим односом мотивно → мотивисано значење. Осим хијерархијског устројства и мотивисаности, у овако постављеној схеми виде се и основни концепти које значењска структура придева покрива, и они су представљени као чворишта око којих су појединачна значења у структури окупљена: осим концепта 'жив', који је изражен примарним значењем придева, разликују се општи концепти 'постојећи', 'активан', 'интензиван' и 'првобитни облик'.

Представљена структура придева *жив* јесте реконструкција сукцесивне полисемије на српском (и хрватском) говорном простору од 12. до 21. века, с тим

⁷⁸ И. Рафаели (2009: 88), наслањајући се на поделе Ж. Пикоше, Џ. Лајонса и О. Духачека, нуди класификацију лексема на стабилне, стабилно-динамичке и динамичке полисемичне лексеме. Ова подела даје се с обзиром на однос стабилности и динамике унутар полисемантичке структуре лексеме: 1) дијахронијски стабилне лексичке јединице јесу стабилне лексеме, подразумевају истоветност историјски и семантички примарног значења и могућност да се секундарна значења интерпретирају путем примарног; процеси ширења полисемантичке структуре лексеме овде су јасни; 2) стабилно-динамичке лексеме су најчешће придеви, глаголи, предлози; подразумевају стабилност историјски примарног значења и могућност да се секундарна значења објасне путем примарног, али агресивнију динамику померања унутар полисемантичке структуре и њену већу сложеност у односу на групу (1); 3) динамичке лексеме одликују интензивни процеси, слаба мотивисаност лексичких значења унутар полисемантичке структуре, неистоветност историјски и семантички примарног значења и, последично, немогућност разумевања секундарних значења путем примарног. Неки од примера који се наводе за динамичке лексеме јесу *трудан* и *тиштати* (Рафаели 2009: 67, посебно дијахронијска анализа значењске структуре лексеме *трудан* 209–219). Више о овој подели в. Рафаели 2009: 85–143.

што се доња граница реконструкције с обзиром на доступне податке о примарном значењу помера на псл. и пие. ниво. Саму хронологију треба схватити условно јер је семантички потенцијал придевског корена (тј. његова способност да развије секундарна значења која ће се односити на поменуте концепте) резултирао врло сличном полисемантичком структуром придева у различитим словенским језицима;⁷⁹ овакво стање делом представља псл. наслеђе, али делом показује истоветни развој значењске структуре придева у појединачним језицима баш с обзиром на семантички потенцијал корена, универзални когнитивни апарат и наслеђену ширу индоевропску културну призму кроз коју се посматра свет.⁸⁰

У овако постављеној структури налазе се и значења придева заједничка за (јужно)словенски простор (са тим да претпостављена хронологија, осим оне у вези са примарним значењем придева, за шири (јужно)словенски простор неће важити).

4.2. ПРИМАРНО ЗНАЧЕЊЕ (I)

4.2.1. О ДЕФИНИСАЊУ ПРИМАРНОГ ЗНАЧЕЊА ПРИДЕВА *ЖИВ*

4.2.1.1. Под одредницом *live* у Малори/Адамс 1997 дају се подаци и о придеву *жив*:

Cf. also the widespread derivative *g^wih₃os ‘living’: OIr bēo ‘alive’, Wels byw ‘alive’, Lat vivus ‘alive’, Goth qius ‘living’, Lith gývas ‘living’, Latv dzīvs ‘living, fresh, healthy’, OCS živŭ ‘living’, Grk βίος ‘life’, Av jva- ‘alive’, OInd jīvā- ‘living’. Nearly universal in the IE languages (though lacking in Hittite) and clearly of PIE antiquity. *The term apparently referred to all classes of living things, both plants and animals* (s. v. *live*, Малори/Адамс 1997, истакла К. Б.).⁸¹

⁷⁹ О семантичком потенцијалу псл. корена *giv- говори и Т. Павловић (2004: 109–146).

⁸⁰ Полисемантичка структура придева *жив* у словенским језицима врло је слична значењској структури тог придева у романским језицима (у даљој анализи коментаришу се и могући словенски семантички калкови романског порекла). Речници класичног латинског језика не бележе сва значења која се реализују у каснијим етапама развоја појединачних романских језика (француског, шпанског, италијанског итд.), а која јесу заједничка за те језике. То такође може говорити у прилог семантичком потенцијалу лексеме и универзалном развоју значењске структуре овог придева.

⁸¹ „Уп. такође и широко заступљену изведеницу *g^wih₃os ‘жив’: стир. bēo ‘жив’, велш. byw ‘жив’, лат. vivus ‘жив’, гот. qius ‘жив’, лит. gývas ‘жив’, лет. dzīvs ‘жив, свеж, здрав’, стсл. živŭ ‘жив’, грч. βίος ‘живот’,

Према наводима Ц. Малори и Д. Адамса, примарно значење придева *жив* карактерише платисемија у пие. периоду.⁸² То значи да ће хронолошки оквири дати за употребу примарног значења придева уз човека, животињу или биљку бити везани само за појављивање у споменицима и неће бити важни за периодизацију у семантичкој реконструкцији. Гамкрелидзе и Иванов (1984: 465–480) откривају да су категорију 'живо' у пие. језику и култури чиниле различите класе ентитета: бог(ови), човек, животиње и биљке, на основу чега се и може реконструисати првобитно пие. значење придева 'активан', о чему ће посебно бити речи у тачкама 4.2.2.7. и 4.2.3.

4.2.1.2. Прво што примећујемо погледом у лексикографске изворе јесте проблем дефинисања примарног значења придева *жив* иако сваки говорник тачно зна шта *жив* у свом примарном значењу значи. Тако поменута дефиниција овог значења у РЈАЗУ,

- (1) „*što živi, što je u životu; suprotno mrtav, bezdušan*“ (s. v. *živ* – 1.a, РЈАЗУ)

подразумева *circulum indifeniendo*, категорија живог дефинише се путем себе саме. РСАНУ даје врло сличну, само опширнију дефиницију примарног значења:

- (2) „који *живи*, у којему постоје појаве својствене *биолошким* ткивима и организмима, *биолошки* процеси; који није умро, угинуо (о људима и животињама); који се није осушио, усахнуо (о биљкама)“ (s. v. *жив* – 1, РСАНУ).

Сличну или исту дефиницију значења дају речници бугарског и македонског језика:

- (3) „којто е в процес на живеене, на којто е присъщ живот. Противоп. мъртъв“ (s. v. *жив* – 1, РБЕ);

ав. *jva*- 'жив', стинд. *jivá*- 'жив'. Јавља се у готово свим ие. језицима (није потврђена у хетитском) и очигледне је пие. старине. *Изгледа да се реч односила на све класе живих ствари, и биљке и животиње* (ауторов превод).

⁸² Под платисемијом подразумевамо 'широкозначност' (Грицкат 1967), тј. способност једног значења да се модификује у реализацији са одговарајућим референтима/денотатима. Платисемија се разматра детаљно у вези са представљеним денотатима/референтима уз које се примарно значење реализује или се некада реализовало (тачка 4.2.2).

- (4) „што живее, што не е мртов; што спаѓа во животинскиот или во растителниот свет“ (s. v. *жив* – 1, ДРМЈ).

У консултованим речницима словенских и несловенских језика придев *жив* обично подразумева исту грешку у дефинисању. Говорећи о дефиницијама предлога у различитим речницима, Д. Кликовац (2006: 7) примећује исти проблем и закључује „da ova pojava nije ograničena na predloge (ona, naime, важи utoliko što reč ima običnije, 'elementarnije' значење) [...]“. С обзиром на изнесени проблем, одлучили смо да категорију живог пробамо дефинисати некаквим скупом за њу дистинктивних особина, дакле, онолико колико је то за придев могуће, методолошким поступком компоненцијалне анализе.⁸³ Дефиниција примарног значења придева у ССКЈ гласи:

- (5) *sposoben rasti, razmnoževati se* (s. v. *živ* – 1, ССКЈ),⁸⁴

и то су неке од особина живих бића којима се примарно придевско значење може дефинисати тако да се избегне поменути логичка грешка.

4.2.1.3. У наведеним дефиницијама пажњу привлачи још нешто. *Жив* је антонимски супротстављен појму мрвог у РЈАЗУ, РБЕ, РМЈ, РМС, РСЈ, Анић 2009; међутим, у РСАНУ и ДРМЈ, *мртав* улази у уску дефиницију значења придева *жив*:

- (6) „*који није умро, угинуо* (о људима и животињама); *који се није осушио, усахнуо* (о биљкама)“ (истакла К. Б.).

⁸³ Р. Драгићевић (2001) истиче да се компоненцијална анализа не може примењивати у анализи придева јер се придев њоме своди на значења других придева. Међутим, растављање на семантичке компоненте у нашој анализи у комбинацији са методологијом теорије прототипа помогло је у дефинисању примарног придевског значења и у анализи његове платисемије, а у одређеним сегментима анализе, и у анализи секундарних значења. Овакав приступ био је (једним делом) могућ зато што није у питању типична особина, већ комплекс невољних радњи које се у људској свести перципирају као стање.

⁸⁴ Увид у значењску структуру придева и његове деривате показује да сема размножавања уопште није важна у језичкој представи живог јер не индукује ниједно секундарно значење лексеме, нити је продуктивна за семантику деривата придева. Појаву да је семантичка компонента необично важна за ванјезичку стварност, а да не игра никакву улогу у лексичком систему приметила је Д. Гортан-Премк (1997: 45; исто и у Драгићевић 2007: 69–70) у вези са белином зуба – колико год да је ова особина зуба важна у свету који нас окружује, њу језички систем не региструје.

Дефинисање појма живог путем антонима резултат је семантичког саодношења лексема̂ (Драгићевић 2007: 267, 272). Према Р. Драгићевић, да би се однос међу лексемама дефинисао правом антонимијом, оне морају испунити два услова: 1) примарна значења им морају бити супротстављена и 2) морају се семантички саодносити, тј. дефинисати једна другу путем негативне дефиниције.

Међутим, однос праве антонимије се усложњава јер придев *жив* значи 'бити активан', тј. подразумева различите процесе, а крајња етапа тих процеса јесте смрт.⁸⁵ Појам 'живог' без 'мртвог' данас у свести *одраслог* човека не постоји. Живо јесте оно што се рађа (исклијава), храни се (ово треба схватити врло широко – треба му унос материја из спољног окружења, а когнитивно истакнута категорија хране јесте оно што човек или животиња унесе у себе), расте, развија се, стари, умире (тј. престаје са свим процесима који га дефинишу као живо).⁸⁶ Према последњој семантичкој компоненти разликоваће се денотати у вези са којима се примарно значење придева реализује (за човека, животињу и биљку категорија живог подразумева крај, а за божанске хипостазе не).

Р. Драгићевић (2007: 274) истиче тврдњу М. Риђановића да су антоними семантички најсродније речи у језику после синонима, и ту тврдњу илуструје примером антонимâ *мушкарац* и *жена*. Служећи се компоненцијалном анализом, ауторка закључује да су им заједничке и архисема и све диференцијалне семе осим једне (за наведени пример то ће бити само сема пола). Права антонимија подразумева „wordconcepts that have all the same contextually relevant properties but one“ (Марфи 2003: 170).⁸⁷

⁸⁵ Општи однос супротности међу придевима *жив* и *мртав* дефинише се као 'активност : неактивност' (Драгићевић 2007: 281).

⁸⁶ Репрезентативни чланови категорије живог типично дишу (уп. одредницу из Микаљиног речника: „sgiv, duhati, viuo špirante [sic!] Vivus, a, m. špirans, tis“ (s. v. *sgiv*, Микаља 1649). Тако је у нашој перцепцији света. У науци је јасно да нпр. кисеоник не треба свему што врши метаболичке процесе и има способност самоодржања; међутим, овде се не ради о науци, већ о наивном мишљењу. Јасно је, такође, да има много живих организама који не дишу онако како дише човек (еупнеја), али типична представа живог бића у човека подразумева дисање. Више о типичности денотата уз које се реализује примарно значење придева *жив* и њиховим особинама в. у тачки 4.2.2.7.

⁸⁷ „језичке концепте који имају исте све контекстуално релевантне карактеристике осим једне“ (ауторов превод).

Међутим, однос праве антонимије међу придевима *жив* и *мртав* подразумева још нешто: *мртав* немамо како дефинисати него путем живог ('мртав' је одсуство свих особина и процеса живог бића, неактивност категорије којој је активност инхерентна особина). То није тако са свим правим антонимима, нпр. придев *бео* се у РСЈ дефинише као онај „који је боје снега, млека“ (s. v. *бео*, РСЈ), а *црн* као онај „који је боје угљена или чађи“ (s. v. *црн*, РСЈ).

Познато је да је веза међу антонимима једна од најважнијих веза у менталном лексикону (Марфи 2003). Когнитивнолингвистички приступ лексичком систему полази од тога да семантички односи међу речима одсликавају концептуално знање о њима, а не лексичко. Овај приступ фаворизује проучавање антонимије у контексту јер је управо контекст заслужан за модификације концептних структура (Марфи 2003: 25). Један од закључака које је овакво проучавање антонимије изнедрило јесте чињеница да су антоними градуалне категорије са могућношћу промене концептне структуре представа које означавају и да формирање лексичке релације антонимије углавном зависи од контекста (нпр. Марфи/Ендрју 1993). То не искључује постојање ограничених парова речи које су инкорпориране у ментални лексикон и повезане снажном везом. То су прави антоними, које говорник препознаје као антониме ван контекста.

У случају придева *жив* и *мртав* однос праве антонимије и јаке асоцијативне везе међу њима није споран. Међутим, говорећи о антонимији, И. Грицкат (1961–1962: 87–88) закључује да однос супротности много зависи од ванјезичког знања и узраста (тј. енциклопедијског знања). Малочас је напоменуто да код одраслог човека концептна структура 'жив' подразумева да ће активност коју подразумева дати концепт морати да се заврши. Код детета није тако. Незахвалан задатак сваког родитеља јесте да у једном тренутку детету објасни да све што је живо има свој крај. Тако енциклопедијско знање модификује концептну структуру 'жив' – она добија још једну компоненту, завршетак активности као нужност која одликује живи свет.

Оно што се мора истаћи јесте чињеница да је модификација ранијег концепта примарног значења 'активан' заснована управо на овој компоненти, чијим се усвајањем успостављају релације праве антонимије међу лексемама *жив*

и *мртав*. Дакле, до исте модификације примарног значења придева *жив* до које долази у развоју детета дошло је на нивоу колективног мишљења Праиндоевропљана.

Изгледа да су концептне структуре 'жив' и 'мртав' испреплетане, тј. да су сами десигнати примарног значења 'жив' и 'мртав' у једној тачки преклопљени. Смрт би, као крајња тачка животног процеса, према терминологији Л. Згусте, била једно од критеријских обележја која обликују до краја концептну структуру типично 'живог' у мишљењу.

Овим не желимо да кажемо да су прави антоними делови исте концептне структуре, али чињеница јесте да се блискост међу антонимима *жив* и *мртав* не своди само на супротност лексичког значења према једној важној диференцијалној семи (овде 'активност : неактивност').

С обзиром на до сада изложене податке, одлучили смо дефинисати примарно значење придева *жив* следећим дистинктивним компонентама: + 'настаје', + 'храни се', + 'расте', + 'развија се', + 'стари', + 'завршава своје постојање у облику који активни процес подразумева'.

На крају, желимо да истакнемо да доминантност придева *жив* у антонимском пару потврђују још две чињенице:

1) полисемантичке структуре обају придева врло су развијене (РСАНУ бележи 16 семантичких реализација придева *жив*, а 15 придева *мртав*), међутим, полисемантичка структура придева *мртав* развијала се великим делом аналошки према структури придева *жив* (то се може проверити увидом у значења обају придева и хронологију јављања тих значења у РЈАЗУ);

2) компонента *-и(-)* у псл. **mьrtvь(jь)* и лат. *mortuus* < пие. **mьrtos* није етимолошка, већ аналошка, према придеву **givь*, *vivus* < пие. **g^hi-uo-s* (s. v. **mьrtvь(jь)*, ЕССЈА).

4.2.1.4. Даљи поглед у примарно значење 'жив' додатно осветљава природа придева, која подразумева додатну контекстуалну условљеност:

Adjectives are intrinsically prone to ambiguity and vagueness in that they are semantically underspecified. They require the presence of a noun for a fully-fledged interpretation (Парадиз 2000: 237).⁸⁸

Опште примарно значење реализује се, с обзиром на природу придевских јединица у језику, на нивоу односа лексичког значења према ванјезичкој стварности, са денотатом или са конкретним референтом. На тај начин се значење придева перспективизује, па уз одговарајући денотат/референт подразумева и модулацију значења.⁸⁹ Та ће модулација значења истаћи одговарајуће семантичке компоненте, па ће тако *жив човек* и *жива животиња* подразумевати и сему + 'покретан' или + 'дише', док на пример, *жива биљка* неће. Даље, код човека ће се осветлити и сема + 'самосвестан', док ће код животиња и биљака та сема бити неактуализована. И тако даље.

На плану лексичког значења, десигнат придева нејаснији је од десигната, на пример, именице. Колективна представа *куће* много је „конкретнија” од колективне представе особине коју изражава придев, поготову ако је широког значења као што је то *жив*. Зато се у савременим истраживањима придеви често и описују као категорије које одликује „концептна нејасност“ (Рафаели 2009: 119). Она особина коју, структуралистичком терминологијом, језичка ознака побуђује у вези са означеним, у ванјезичкој стварности овде подразумева и денотат / конкретни референт исказан именицом, који перспективизује придевско значење.

Што је више прототипичних референата, лексичко значење ће се више ширити, а последица таквог проширења јесте апстрактност примарног значења. Већ је истакнуто да наслеђено примарно значење подразумева човека, животињу и биљку. Но, лексикографски корпус и упоредна филолошка и етнологска грађа упућују на то да постоје још два референта у вези са којима је могуће реконструисати примарно значење придева на псл. нивоу – то су ватра и вода; од

⁸⁸ „Придеви су суштински склони различитим интерпретацијама и нејасности јер њихов семантички садржај није прецизиран до краја. Они захтевају присуство именице за потпуну семантичку интерпретацију“ (ауторов превод).

⁸⁹ Термин 'перспективизација' преузет је из Улман 1983. О перспективизацији говори и Р. Симић (2000), а у српску лексикологију га уводи Р. Драгићевић (2001) у анализи придева са значењем људских особина, угледајући се на Тејлора.

покрштавања Словена платисемија придева *жив* подразумеваће још и Бога у јудео-хришћанској традицији.

4.2.2. ПЛАТИСЕМИЈА ПРИМАРНОГ ЗНАЧЕЊА ПРИДЕВА

Термин 'платисемија' србистика дугује И. Грицкат (1967). Платисемија је статична полисемија, широкозначност, „под коју се подводе они случајеви за које се ни историјски ни према данашњем језичком осећању не може тврдити да представљају било у ком правцу филијацију неког првобитног јединственог значења, апстраховање или померање” (Грицкат 1967: 224). Ауторка запажа да је платисемија карактеристична за именице, придеве и глаголе, а Д. Гортан-Премк (1996: 77) додаје и да се јавља и код предлога и прилога.

Примарно значење придева *жив* дефинисали смо као платисемично с обзиром на његове реализације са одговарајућим денотатима/референтима. Природа платисемије примарног значења и могућности његове реконструкције, као и статус те платисемије у историјској визури дају се у наредним тачкама.

4.2.2.1. ЧОВЕК

С обзиром на то да је примарно значење придева реконструисано на пие. ниво, остаје само да се осврнемо на примере употребе примарног значења придева уз референт 'човек' у писаним изворима. Међу примерима употребе придева у РЈАЗУ у вези са људима налази се и онај у најстаријој сачуваној повељи писаној народним језиком на српском језичком простору, у *Повељи бана Кулина* (1189):

- (1) „Pravu prijatel⁹⁰ byti vamъ dokolê sьmъ živъ, Monumenta serbica 2“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Историјски примарно значење у вези са човеком стабилно је у дијахронијској равни, исп. наредне примере:

- (2) „Počtenu volim smrt ... ner stati živ. Š. Menčetić 33“ (Из Менчетићевог опуса, 15/16. век, s. v. *živ*, РЈАЗУ);

⁹⁰ У питању је грешка у транскрипцији. Према закону прасловенског јотовања, именица може бити транскрибована Даничићевом графијом само као *prijatel*.

- (3) „Наш лијечник даде болеснику некакве лијекове [...] и овај остане жив (НПр Чајк., 430)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

4.2.2.2. ЖИВОТИЊА

Један од најстаријих сачуваних примера употребе придева у вези са животињама у писаним изворима јесте с почетка 14. века:

- (1) „Ѓъто съмъ даљ отъ дома крајевъства ми живога или мртвога dobytka. (1302-1321) Mon. serb. 75“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Даља је употреба придева очекивано стабилна, уп:

- (2) „Poslaše iskati blaga (t. j. stoke) živoga (Seń, 1511) Mon. croat. 198“;
(3) „Video sam i živa međeda. 3, 32. Nar. pjes. vuk 2, 556 (*u biļešci*)“ (1845) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Постоје и старије потврде примарног значења придева *жив* у вези са животињама. Овај придев се врло рано у историји српског језика јавља супстантивизиран:

- (4) „Da se ne uzme ničъto u meste semъ svetemъ unutrъ crъkve ili izvъnъ ili u žive ili u mrtve. (XIII v.) Mon. serb. 18“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Рана супстантивизација може упућивати само на давну регуларну употребу придева у вези са животињама на прасловенском нивоу.⁹¹

4.2.2.3. БИЉКА

4.2.2.3.1. Најстарији примери употребе о примарном значењу придева *жив* у вези са биљкама у писаним изворима јесу из 18. века, нпр.:

⁹¹ Супстантивизација придева јавља се у вези са људима, животињама и живим светом уопште. Не постоји пример у РЈАЗУ који би сведочио о супстантивизацији само у вези са биљкама, што се може сматрати једним од језичких доказа да је прототипични носилац особине човек или животиња, али не и биљка. Тако је у разним другим ие. језицима, на пример у латинском (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879, у домаћим изворима s. v. *vivo*, Дела Бела 1728). На исти начин се понаша придев *мртв*: „Vivi, e mortī. Vivi, mortuique. ſcivi, i martvi“ (s. v. *vivo*, Дела Бела 1728).

(1) „Živo drvo sa(h)ne. Dobretić 501“ (1782) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).⁹²

Употреба примарног значења придева у вези са биљкама је стабилна, в. илустративни пример с краја 19. века:

(2) „Што је живу дрвету кора његова, то су народу обичаји његови (Мил. М. Ђ. 25, 178)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Овде треба истаћи још нешто. Реализација примарног значења придева *жив* уз денотат/референт из биљног света најмање је типична у односу на реализацију уз остале денотате/референте јер не подразумева интенционално кретање. Пошто је типичност референата према различитим критеријумима, који укључују и категорију „самопокретности“ и „самоактивности“ (Грковић-Мејџор 2013: 294) описана у тачки 4.2.2.7, у наредним редовима ћемо кратко представити други пол словенске и српске културе у вези са категоријом дрвета – „душевно“ дрво.

4.2.2.3.2. Култ дрвета био је развијен и изузетно богат код свих Словена, код којих је различито дрвеће као део живог света добило своју улогу у његовој симболичкој интерпретацији (в. Раденковић 1996: 189–256).⁹³ Према речима Љ. Раденковића (1996: 189), „од свих делова природе биљке су схватане као најближа веза између човека, с једне стране, и божанства или демона, с друге“.

У словенском и уже, српском фолклору, различито дрвеће може бити станиште душâ и такво дрво зове се сеновитим. Сеновите биљке

припадају или каквој души (то су, на пример, воћке и лозе које се саде по гробовима [...]) или каквом добром или злом демону (брест, јасен, јела, бор припадају вилама; зова и орах неким злим демонима) или дивовима, који су у ствари најстарије форме паганских богова (отуда дивље воћке и дивље животиње – тј. које припадају дивовима) или најзад божанствима (храст богу громовнику, леска неком великом женском божанству, липа такође неком великом божанству) (Чајкановић V 1994: 172).

⁹² Старицу употребе придева *жив* уз лексеме из тематске групе 'биљка' требало би додатно проверити у лекарушама, медицинским кодексима и сл., могуће је да би се тамо нашле одговарајуће потврде. Катићев *Терминологишки речник српске средњовековне медицине* овакве синтагме не бележи.

⁹³ Улога дрвета у прасловенској троделној перцепцији света представља индоевропско наслеђе у којем је дрво света део „основног мита“ (Иванов/Топоров 1988), за који знају и други евроазијски народи; за основне податке о дрвету света код Словена в. s. v. *мировое древо*, Словенске древности.

Етимолошки подаци потврђују појам дива као најстарију форму паганског бога – корен *див-* представља псл. континуант ие. **dyeu-* / **dyu-*. Из овог корена развијају се називи врховних богова различитих ие. религија: староиндијски *dyau-* (обоготворено небо), старогрчки *Ζεύς* (уп. ген. *Διός*), латински *Jupiter*, хетитски *Šiu-*; исти словенски корен Чајкановић препознаје у придеву *дивљи*, који се у наивној пие. интерпретацији света односио на животиње и биљке које припадају домену богова, док људима припадају питоме биљке и животиње (Лома 2005: 12).

Дрвећу које је уживало статус божанства приносиле су се различите жртве, бор или храст били су место окупљања по селима и центри различитих обредних радњи (s. v. *бор*, s. v. *храст*, Чајкановић IV 1994, где в. етнолошке изворе). Тврдњу П. Софрића да није случајно што се хајдук моли богу под зеленом јелом (истакнуто сеновитим, светим дрветом) В. Чајкановић, заједно са свим осталим етнолошким подацима што указују на развијен култ светих и божанских дрвета у Срба, Словена и других ие. народа, тумачи чињеницом да је божанско дрвеће било претеча храмова (Чајкановић 1994 V: 172–175).

В. Чајкановић двоструко интерпретира сеновитост дрвећа: једно је дрво као станиште душе (људске или демонске), а из дрвета као станишта каквог демона или божанства последично произилази дрво као примитивна претеча храма; друго је „обожење“ светог дрвета, тј. перцепција дрвета као божанства, што се нарочито добро види у односу Словена према храсту и улогом бадњака у ритуалу божанског васкрсавања. „Badnjak je duhato nešto, nešto živo“ (Нодило 1981 III: 39). Бадњаку се „о Бадњем вечеру приносе жртве, упућују поздраве и молитве, [...] третира [се] не као дрво него као личност, као божанство које се прописно спаљује, да би се (према схеми која нам је позната из религије Атиса, Озириса, Адониса, Сандана и других) поново родило“ (Чајкановић 1994 V: 174).

Из овога јасно произлази да васкрсавање у ватри треба разумети у идеји кружног времена – рађања, сазревања, смрти и поновног рађања (Елијаде 1991: 42) А. Лома (2005: 17–18) такође указује на храст као свето дрво код европских Индоевропљана – Грка, Латина, Германа, Словена и Балта. Храстовом дрвету је у култури ових народа припало централно место с обзиром на наслеђену космологију

ватре као суштински појам старе пие. религије – храст је код ових народа свето дрво бога громовника.⁹⁴

У лексикографском корпусу нема реализације придева *жив* уз дрво које би се у датом контексту препознало као сеновито, али не треба занемарити посебну категорију денотата/референата у вези са биљкама као носиоцем особине живог, и то сложену категорију која подразумева дрво као стан душе, али и појам дрвета бога.

4.2.2.4. ОГАЊ/ВАТРА

Κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀείζων, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα (Ἡράκλειτος) (Дилс/Кранц 1985, 22 В 30)⁹⁵

Култ ватре је универзалан за све примитивне и данас цивилизоване заједнице. Упоредна историјска, археолошка, етнолошка и културолошка изучавања упућују на то да не постоји људска заједница у којој у одговарајућем историјском тренутку култ ватре није заузимао централно место у вези са наивним схватањем света (Тројановић [1930] 1990: 15–34).

О ватри је у оквирима историје религије, фолклора и народне традиције писано изузетно много, што је очекивано с обзиром на предмет изучавања – она је један од елемената чије је овладавање примитивног човека увело у свет културе (Лома 2008: 263–264). Ми ћемо се у наредним редовима на упоредне, у ширем смислу културолошке податке освртати онолико колико је то могуће – сходно досадашњим сазнањима о феномену ватре, а, надамо се, и колико је то потребно – с обзиром на етнолингвистички предмет интересовања, са жељом да се текст не претвори у коментарисање науци познатих података.

⁹⁴ О храсту као култном дрвету народâ југозападне Азије в. Гамкрелидзе/Иванов 1984: 616–617.

⁹⁵ „Овај поредак свих ствари није створио ниједан бог нити човек, него је одувек био и јесте и биће: вечно жива ватра, која се закономерно пали и гаси“ (превод А. Ломе, преузет из Лома 1999б).

Поћи ћемо од актуелних значења синтагме у словенским језицима и на основу језичког, историјског и савременог корпуса, и упоредних етнолошких података, реконструисати (очекивано и у складу са литературом) примарно значење синтагме *живи огањ / жива ватра*. Иако се у литератури наводи податак да је *жива ватра* вероватно означавала ватру која се заиста доживљавала живом (Тројановић 1990: 30), дијахронијска анализа полисемантичке структуре ове синтагме је, колико је нама познато, остајала ван интересовања српских и јужнословенских филолога.

4.2.2.4.1. СИНТАГМА ЖИВИ ОГАЊ / ЖИВА ВАТРА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА И ЊЕНА ЗНАЧЕЊА

За потребе анализе колокације *живи огањ / жива ватра*, поред коментарисаних лексикографских извора јужносл. простора, ексцерпирана је грађа из још 14 електронских корпуса различитих словенских језика (они укључују и тезаурусне речнике одговарајућих академија наука, двојезичне речнике, дијалекатске речнике, језичке корпусе који подразумевају не само речничку грађу већ и књижевноуметничке, публицистичке текстове итд.). Овим је покривен највећи део простора који припада словенском етносу: српски, хрватски, словеначки, бугарски, македонски, руски, белоруски, украјински, пољски, чешки, словачки, горњолужички и доњолужички. Напомињемо да осврт на општи словенски план користимо да бисмо српску (и хрватску) језичку појаву сместили у одговарајуће јужнословенске, тј. свесловенске оквире, без намере да системски анализирамо сав прегледани језички материјал.

4.2.2.4.1.1. Српски (и хрватски) говорни простор

Најстарије потврде о колокацији *живи огањ* јесу из 16. века са значењем отвореног, јаког пламена, из РЈАЗУ (s. v. *živ*):

- (1) „Put ove velike gore, ka ogañ svoj živ meće sve vike k visine nebeskoj D. Ranina 128^a“ (1563);
- (2) „Sfe živućim oĝnem užga. Zoranić 16“ (1569);
- (3) „Živi ogañ z grada nas istira. Krnarutić 18^b“ (1584).

Живи огањ (огањ живи) јавља се на српском (и хрватском) простору код различитих писаца у распону од 16. до 20. века (уп. примере употребе s. v. *огањ*, РЈАЗУ и *Popis kńiga i rukopisa upotrebljenih za rječnik* (РЈАЗУ 23/2: 541–564). Синтагма се користи углавном у значењу јаког, отвореног пламена. Користи се и у метафорички транспонованом контексту, нпр:

- (4) „Огањ живи мѐ љубави... хоће свијету да се објави. Bobađević 223“ (16. в.) (s. v. *огањ*, РЈАЗУ).

Метафоричка употреба синтагме посведочене у 16. веку свакако претпоставља стабилно значење 'јак, отворен пламен' у ранијем периоду историје језика.

Многи примери употребе синтагме *живи огањ (огањ живи)* са значењем отвореног пламена или горуће, активне ватре у РЈАЗУ јесу из српске народне поезије. Само у другој књизи Вукових *Српских народних пјесама* пронашли смо 22 потврде синтагме, уп.:

- (5) „На њега су до три обиљежа: | Вуча шапа и орлуја панца, | Из зубах му живи огањ скаче [...] | Све у живи огањ запретала, | На огањ је сина нагорела.“ (*Змија младожења*, варијанта из Црне Горе, Вук 1845 II: 63);
- (6) „А огањ ве изгорио живи! | Па ве вода мутна ћердосала!“ (*Душан хоће сестру да узме*, Вук 1845 II: 127);
- (7) „Плану Марко, као огањ живи“ (*Сестра Леке капетана*, Вук 1845 II: 239) итд.

Колокација *жива ватра* са значењем јаког пламена јавља се први пут у 18. веку (s. v. *vatra*, РЈАЗУ):

- (8) „Živa vatra prosu se iz grada. Kačić razg. 273^b“ (1759);
- (9) „Svaku vatru čađa slidi... al' najgora čađa biva koju daje vatra živa. 87^b Tomiković živ“ (1794).

Српска епска поезија такође зна за колокацију *жива ватра (ватра жива)*, са значењем отвореног, јаког пламена или горуће ватре:

- (10) „Па је трећу књигу накитио, | Па је меће на ту ватру живу, | Живу ватру богом заклињаше: | 'А за Бога, моја ватро жива! [...]’“ (*Чини Имбра Челебије*, Вук 1841 I: 475);⁹⁶
- (11) „Ја украдох од змије кошуљу, | Па је турих на ту ватру живу“ (*Змија младожсења*, Вук 1845 II: 59);
- (12) „А кад Марко саслушао речи, | Крену Шарца, оде низ Косово, | Добра Шарца врло расрдио, | Из копита жива ватра сева, | Из ноздрва модар пламен лиже“ (*Марко Краљевић укида свадбарину*, Вук 1845 II: 421) итд.

У другој књизи Вукових песама забележена је девет пута.

Има и примера из ауторске књижевности у којима се може наћи реализација синтагме у значењу горуће, активне ватре у вези са именицама *огањ*, *ватра*, *пламен*, *плам*, нпр:

- (13) „One vječni plam čuvaše, da se uvijek živ nahodi. Ć. Palmotić 1, 99“ (17. в.) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Придевом се такође наглашава активност уз *жар*, *жишку*, *жеравицу* итд. (s. v. *živ* – 1. i) *o čemu što gori (vatra, plamen, žerava, ugljen, iskra, тића)*, aa) *и pravom značeњу*, aaa) *иорце* –, РЈАЗУ).⁹⁷

Лексикографски извори поред поменутих бележе и друга значења синтагми – ватру која има апотропејску моћ, ватру из оружја, болест, страст, пожуду, не само страственог човека већ и коња итд. (s. v. *živ*, РЈАЗУ; s. v. *жив*, РСАНУ; s. v. *жив*, РМС; s. v. *живи огањ*, Рјечник (1852); s. v. *vatra*, s. v. *oganj*, s. v. *žar*, s. v. *žeravica*, Матешкић 1982; s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Анић 2009; s. v. *živa vatra*, Менац-Михалић 2005; s. v. *živa vatra*, Менац-Михалић / Менац 2011; s. v. *živa vatra*, ХФР).⁹⁸

⁹⁶ Песма се налази међу Вуковим женским песмама, али Вук сâм у напмени каже да је песма „више јуначка него женска“ (Вук 1841 I: 470).

⁹⁷ Колокације *жива ватра*, *живи огањ*, *жива жишка*, *жива жеравица*, *живи жар* у поменутих значењима систематизоване су у корпусу према ширим структурно-семантичким групама које се обрађују: једно је група у којој *жив* има функцију придева интензификатора, а друго је група у којој *жив* има значење 'активан' (значење I_{III}). Међутим, све синтагме које остварују и права фразеолошка значења анализирани су (и) у тачки 4.2.2.4.5, која се бави полисемијом синтагми *живи огањ* / *жива ватра*.

⁹⁸ *Жива ватра* је код Ђ. Стојичића (1992: 185) наведена без значења.

Међу наведеним значењима издваја се једно по старини, које се у анализи, заједно са значењем отвореног пламена, доводи у директну везу са реконструкцијом историјски примарног значења синтагме. То је термилошко значење које В. Карацић наводи под бројем два у одредници *живи огањ*:

1) (у Грбљу) некакве красте по глави, 2) огањ који се вади тарући двоје липово дрвљади једно о друго докле се не упале, па кажу да пепелом од овога огња ваља посути оне красте и проћи ће (s. v. *живи огањ*, Карацић 1852).

Колокација *живи огањ* / *жива ватра* (синтагма са именичким центром ватра посведочена је у РСАНУ и РМС) овде је реализована као термилошка синтагма која подразумева нераскидиву везу придева и именице и има специјализовано значење у вези са прасловенским култом ватре. Ово значење ће се, заједно са значењем јаког и активног пламена, посебно коментарисати у тачки 4.2.2.4.3. За сада упућујемо на чињеницу да цели словенски простор зна за термилошку синтагму *живи огањ* у окриљу етнологије без обзира на то што је речници савремених језика често не бележе. Треба имати у виду и то да се она не мора јавити у овом облику (мада је он за нас филолошки значајан) и да има одговарајуће варијанте:

О. ж. — ‘живой’, ‘новый’, ‘молодой’, ‘божий, святой’ (реже — ‘дикий’): živ- (о.-слав.), напр., с.-х. жива (ватра), болг. жив, болг. диал. ж’иф оган’, пол. żywy (ogień) и т.д.; *nov- (рус. волж. новый огонь, болг. нов огън); *svēt- (ю.-слав., гуцул., пол., бел.-полес., с.-рус.), напр., пол.-карпат. świenty ogień; bog- (пол., чеш., болг. нсврокоп.), напр., пол.-карпат. boży ogień, *mold- (болг. млад огън); div- (словен., с.-х., болг. родоп. див огън) (s. v. *огонь живой*, Словенске древности).⁹⁹

Дефиниција фразеолошког варирања према В. Мокијенку подразумева могућност замене лексема у фразеологизму неком другом лексемом из исте тематске групе (као што је то случај са наведеним примерима). Међутим, она подразумева и синониме лексема што улазе у састав фразеологизма, па ћемо,

⁹⁹ Мотивација за настанак фразеолошких варијанти *божеји* и *свети огањ* је очигледна. Варијанта *див огањ* јасна је у контексту етимологије придева (уп. ие. **dyeu-* / **dyu-* у тачки 4.2.1.2.3.2); овим кореном изражен је појам бога у ие. традицији. Мотивација за настанак варијантних термина *нов*, *млад* и *зелен огањ* јесте у вези са ритуалним бележењем почетка новог соларног циклуса. У Русији је позната и термилошка варијанта *купалске ватре*, тј. ватре Јована Крститеља (Тројановић 1990: 295–296). О руским дијалекатским варијантама исп. и Петченко 2008.

сходно томе, *живи огањ* и *живу ватру* уврстити у однос фразеолошке варијантности такође (Мокијенко 1989: 25).

4.2.2.4.1.2. Шири јужнословенски ареал

1. ССКЈ бележи употребу придева *жив* уз именицу *огањ* и друге именице што означавају појмове из ватреног домена: „ki še deluje: živo oglje še tleče / pazi, če je ogenj kje še živ“ (s. v. živ – 4, ССКЈ). Потврде указују на реализацију именица у примарном значењу и придева *жив* у значењу 'активан, горући'. Савремени словеначки корпус не бележи колокацију *živi ogenj* у значењу отвореног, јаког пламена; то други пример показује својом синтаксом – овде је *жив* део именског предиката, а не именичке синтагме, чија синтаксичка структура упућује на устаљеност и стабилност значења исказаног колокацијом.

Словеначки корпус такође упућује на фразеолошко значење 'изузетно енергична, страствена особа' (s. v. živ, Кебер 2015).

Међутим, у једној песми словеначких сточара (култ ватре је иначе код балканских сточара веома очуван, уп. Антонијевић 1982: 64) појављује се формула у којој синтагма остварује значење отворене ватре као прождируће немани, што је користан податак за даљу анализу:

(1) „Živi ogenj, jari žerec, kožoderec, vse polizavec, vse požigavec, hom, hom, hom“ (Пајек 1884: 132; Штрекељ 1914: 402).

2. Савремени бугарски корпус бележи термилошку синтагму *живи огањ* са различитим варијантама: *самодивски огън*, *свещен огън*, *Божий (жив) огън* (s. v. *огън*, РБЕ).

Јавља се и колокација *жив вџлен* – 'незагаснал вџлен' (жив угљен) (s. v. *жив* – РБЕ), у којој придев *жив* има значење 'активан', 'горући'.

3. У македонском корпусу синтагма *жив жар* налази се заједно са другим колокацијама у којима, према лексикографским наводима, придев *жив* значи 'вистински' (s. v. жив б – РМЈ). Иста колокација бележи се и са фразеолошким значењем 'многу жив, темпераментен' (Велковска 2002: 60). *Речник на*

јужнословенска митологија бележи термиолошку синтагму *жив оган* (Стојковска 2004: 122).

4.2.2.4.1.3. Општи словенски ареал

1. Источнословенски језици¹⁰⁰

Велики речници савремених књижевних источнословенских језика синтагму *живи огањ* не бележе, но синтагма је забележена у дијалекатским и фразеолошким речницима, нпр. *живы огни* (са значењем ватромета); *живой огонь* (јака ватра), *живой уголь* (ватра, жар који тиња) (Павловић 2004: 122, 126). У свеобухватном руском дијалекатском речнику наводе се два значења синтагме; прво је значење отвореног, јаког пламена, а друго је значење ритуалне ватре (s. v. *живой*, СРНГ).

2. Западнословенски језици¹⁰¹

У корпусу пољског језика *живи огањ* забележен је у значењу отворене, јаке ватре:

- (1) „Podrapane kolana i łydki paliły, smagane żywym ogniem. Lecz cóż znaczy ból wobec myśli, że za chwilę odkryje“; „[...] strony niewiernych grozi ci zjedzenie, zamknięcie w domu wariatów, przypalenie żywym ogniem i tym podobne przyjemności, zwiększa tylko szansę na beatyfikację“ (КЈП).

У чешком језику такође, овде се наводи пример са метафоричким преносом:

- (2) „Oči mu vzplanuly neobyčejně živým ohněm. Just“ (s. v. *оheň*, ПСЈЧ).

У савременом словачком језику *живи огањ* значи само ватру, а у речнику А. Бернолака из 1825. године бележи се ова колокација као термиолошка синтагма са значењем сумпора (s. v. *žiwi оheň*, Бернолак 1825).¹⁰²

Синтагму *живи огањ* нисмо пронашли у корпусу лужичких језика.

¹⁰⁰ Украјински језик зна за лексему *ватра* поред *огња* (s. v. *ватра*, СУМ).

¹⁰¹ Пољски, чешки и словачки језик такође знају за лексему *ватра* као последицу контакта са сточарским културама на карпатском појасу (s. v. *watra*, СЈПД, s. v. *vatra*, ПСЈЧ; s. v. *vatra*, ССЈ).

¹⁰² У питању је калк према латинском језику: „2. Of things concr. and abstr.: [...] Plin. 36, 19, 30, § 138: “sulphur”“ (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879; ОЛД).

Табела 1: Приказ најважнијих значења синтагме *живи огањ (ватра)*¹⁰³

		'апотропејска ватра'	'горућа ватра'	'отворен, јак пламен'
јсл. језици	срп. (хрв.) <i>живи огањ (ватра)</i>	+	+	+
	словен. <i>živi ogenj</i>	+	+	–
	буг. <i>жив огњ</i>	+	–	–
	мак. <i>жив оган</i>	+	–	+
исл. језици	рус. <i>живой огонь</i>	+	+	+
	белорус. <i>жывы агонь</i>	+	–	–
	украј. <i>живий вогонь</i>	+	–	–
зсл. језици	пољ. <i>żywy ogień</i>	+	–	+
	чеш. <i>živý oheň</i>	+	–	+
	слов. <i>živý oheň</i>	+	+	–

4.2.2.4.2. ОГАЊ И ВАТРА НА СРПСКОМ (И ХРВАТСКОМ) ПРОСТОРУ

Речено је да се колокације *живи огањ* и *жива ватра* јављају упоредо у српском (и хрватском) корпусу, са тим да су потврде о колокацији са центром *огањ* старије (16. в.) од потврда са синонимном лексемом *ватра* (18. в.). Тражећи потврде о колокацијама у фолклорном коинеу, закључили смо да је *жива ватра* мање фреквентна од конкурентне синтагме *живи огањ* у другој књизи Вукових песама (Вук 1845 II). Наиме, *жива ватра (ватра жива)* у одабраном корпусу епске поезије јавља се два пута мање у односу на *живи огањ (огањ живи)*, тј. у 29% случајева од

¹⁰³ Сва одсуства одговарајућих значења треба узети условно јер би увид у ширу дијалекатску грађу вероватно потврдио нека од њих. Но, и овакав преглед је довољан да се стекне општа слика о семантичким реализацијама синтагме на општесловенском простору.

укупних потврда синтагми.¹⁰⁴ Без обзира на мању учесталост лексеме *ватра* у корпусу (и даље је то једна трећина примера), паралелна употреба ватре и огња начелно дозвољава реконструкцију синтагме *жива ватра* (*ватра жива*) на старију раван од 18. века. На крају, *жива ватра* као стајаће место у језику народне поезије, заједно са синонимном колокацијом *живи огањ* (*огањ живи*), одсликава специфични колективни доживљај феномена ватре српског етноса, за који се могу претпоставити дубљи псл., вероватно и пие. корени, са обзиром на средишње место ватре у пие. религији (Лома 1999б).¹⁰⁵

Лексеме *огањ* и *ватра* имају статус релативних синонима у савременом српском језику.¹⁰⁶ Имају врло сличну полисемантичку структуру и идентично примарно значење; *огањ* чува нека застарела значења (попут значења 'огњиште') и доживљава се стилски маркираним и релативно архаичним у урбаним срединама у односу на ватру (s. v. *ogań*, s. v. *vatra*, РЈАЗУ). *Огањ* је прасловенска и свесловенска лексема наслеђена из пие. језика (s. v. **ognь*, ЕССЈА, Малори/Адамс 2006: 122–123). Лексема *ватра* је иранског порекла – *ātar-/āthro-* (Лома 2005: 21–22; Малори/Адамс 2006: 123), и претпоставља се да је у јужнословенски простор ушла као псл. позајмица из западноиранских дијалеката (Тројановић 1990: 357–372). А. Лома (2005: 21) прецизира Тројановићеву хипотезу тиме што претпоставља да је ир. *ватра* на делу словенског простора последица давнашњег утицаја Скита и Сармата на некадашњи југоисток прасловенске територије.

Што се потврда тиче, лексема *ватра* је код Срба и Хрвата забележена тек у 17. веку – најстарија сачувана потврда је у Микаљином речнику (1648). Међутим,

¹⁰⁴ Инверзијом конгруентног атрибута у именичкој синтагми иначе се постиже интензификација, уп. и друге примере у тачки 4.3.2.2. (*мука жива*, *ужас живи* итд.). Међутим, то за корпус народне епске поезије не важи. Вероватно је да се ради о фиксираном старом реду речи 'именица + придев' јер се придев у историји словенских језика померао од постопозиције према препозицији у односу на синтагматски центар (Павловић 2013: 92). Исто у вези са синтагмом *бог живи* (→ *живи бог*) коментарише и Ј. Грковић-Мејџор (2018а: 17), в. више у тачки 4.2.2.6.

¹⁰⁵ Притом се у одређивању старине епских формула не треба водити временом њиховог бележења већ могућностима интерпретације колокација у текстолошкој реконструкцији пие. епског наслеђа (уп. Лома 2002).

¹⁰⁶ О врстама синонима в. Драгићевић 2007: 250–252.

овде треба бити опрезан: вероватно је да се одсуство раније потврде у писаним изворима не може узети као *argumentum e silencio* за време примања позајмљенице.

Наиме, према наводима А. Ломе (2004: 40–41; 2005: 21–22), стари Иранци су некада давно морали делити континуант индоевропског **ngnis*¹⁰⁷ као име за обоготворену ватру не само са Индијцима већ и са Словенима, Балтима, и Латинима. Сви ови народи, који су знали за ие. **ngnis*, спаљивали су своје мртве на светој погребној ватри. Међутим, у новом концепту зороастризма Иранци су напустили кремацију и прешли на инхумацију. Некадашња света ватра изражена кореном **ngn-*, која је, заједно са ветром, у разним ие. традицијама имала улогу психопомпа у обредима кремације (опширно о томе у Лома 2004: 40–61), доживљава се нечистом и укаљаном у додиру са телом мртваца. Дакле, са преласком кремације на покопавање, јавила се и потреба за другим апелативом који ће означити свету ватру: то је ир. *ātar-/āthro-*. Са друге стране, археологија сведочи о томе да је југоисток прасловенске територије заједно са наслеђеном кремацијом почео паралелно и покопавати своје мртве у кругу черњаховске културе, од 2. до 5. века н. е. (Седов 2012: 338). Како је поуздано да су Словени у најраније доба своје мртве спаљивали, као и Германи и Балти (s. v. *kultura polja sa urnama*, АЛ 1997), претпоставља се да је новији обичај инхумације резултат утицаја скитско-сарматског појаса на граничне прасловенске територије. Заједно са инхумацијом, дошло је и ново име за обоготворену ватру.

С обзиром на доступне податке, вероватно је да су обе лексеме, и *ватра* и *огањ*, наслеђене. На српском (и хрватском) културном простору од давнина су употребљаване као синоними, и та је синонимија необично дуго опстала у језику.

¹⁰⁷ Етимологија корена није сасвим разјашњена јер готово свака реконструкција подразумева различите формалне недостатке. Фасмерова реконструкција **ognis* : **egnis* не објашњава мотивацију превоја (s. v. **огонь*, Фасмер 1986). Формом **ngnis*, коју реконструишу Де Сосир, Педерсен, Меје, и која је дата као најпоузданија у ЕССЈА (s. v. *огнь*, ЕССЈА) словенско стање може се објаснити само одсуством Брикнеровог закона. Малори и Адамс такође полазе од форме са слоготворним сонантом у иницијалној позицији, али га реконструишу у складу са ларингалном теоријом као **h₁ng^wnis* (Малори/Адамс 2006: 122–123). Трубачовљева етимологија, која претпоставља префигирани облик са негирајућим префиксом **(o)n-* и основом **gn(e)i-* ('гњити, трулити') са првобитним значењем обредне ватре у ритуалу кремације, мора подразумевати пие. варијантност са аспирираним гутуралом – **gnei-* : **ghnei-* (Лома 2004: 39, где в. и литературу о досадашњим хипотезама).

Огањ је као домаћа лексема вероватно био фреквентнији, а можда је чак имао и бољи статус у конкуренцији дублета. То се да̂ наслутити у његовој древној етимолошкој и обредној вези са култом огњишта; малопре је напоменуто да је једно од архаичних значења лексеме *огањ* управо 'огњиште'. О истој ствари можда посредно може сведочити и чињеница наведена у РЈАЗУ (s. v. *vatra*) – у тексту Душановог законика (1351) налази се само лексема *огањ*, а Даничићев речник (1863–1864) не бележи лексему *ватра*. Пошто је најстарија потврда за ватру Микаљина, а о колокацији *жива ватра* сведочи наш фолклорни коине, изгледа као да је у распону од 14/15. до 18. века (ако *Душанов законик* и податке из *Рјечника из књижевних старина српских* условно узмемо као *terminus post quem*) конкуренција синонима јачала, да би од 18. до 20. века *ватра* однела превагу у конкуренцији дублета, бар у урбаним срединама, и у колокацији, и у самосталној употреби.

4.2.2.4.3. ОДАБРАНА ЗНАЧЕЊА СИНТАГМИ – КОМЕНТАРИ

Остављајући за сад по страни очигледна секундарна метафоричка значења синтагми, прокоментаришаћемо значења колокација на којима се заснива реконструкција историјски примарног значења синтагме. То су: 1) значење отвореног, јаког пламена; 2) значење горуће ватре; 3) термилошко значење живе ватре која се добија трењем дрвета о дрво у псл. култу ватре.¹⁰⁸

4.2.2.4.3.1. Значење 'отворен, јак пламен'

О потврдама синтагме која се реализује у значењу отвореног пламена писали смо у претходној тачки. Њих налазимо на ширем словенском простору – у западнојужнословенском ареалу (са македонским језиком на размеђи јужнословенских глоса), у делу западнословенских језикâ – пољском и чешком језику, у руским дијалектима итд. У неким језицима ово значење синтагме је застарело, у неким није, а потврде на широком словенском простору могу

¹⁰⁸ Ваља напоменути да се прва два значења јављају и у латинском корпусу, у ком је посведочена синтагма *vivus ignis* (s. v. *vivus*, ОЛД). Међутим, с обзиром на потврде на општесловенском простору, културолошки значај синтагме *живи огањ / жива ватра* и, на крају, шири индоевропски контекст, словенску живу ватру не сматрамо калком према латинској синтагми, већ заједничким индоевропским наслеђем.

говорити о старини синтагматског значења. Могуће је да оваква дисперзивност на словенском плану говори о псл. наслеђу (са тим да треба оставити као могућност и комплементарни семантички помак у сродним језицима).

Међутим, у вези са овим значењем колокације морамо скренути пажњу на специфичност семантике придева. У синтагмама *живи огањ / жива ватра* придев има значење интензификатора и квалификатора, са функцијом да нагласи и додатно профилише особине појма исказаног именицом. Значењска нијанса придева настала је наглашавањем апстраховане компоненте општег придевског значења + 'који постоји са свим својим динамичним особинама (процесима)' – перспективизацијом примарног придевског значења. Последица перспективизације значења јесте и делимична десемантизација примарног значења придева. *Живи огањ / жива ватра* означавају јак, отворен пламен (ватру у „свој својој суштини“), а редукција семантике придева на општу компоненту + (чија даља семантика зависи од именичког окружења) продуктивна је у савременом језику у синтагмама и у вези са живим и у вези са неживим појмовима исказаним именичком компонентом: *жива сила, жива истина, жива жеља* итд.¹⁰⁹

4.2.2.4.3.2. Значење 'активна, горућа ватра'

Речено је да у примерима употребе у РЈАЗУ (s. v. *živ*) (за овакво значење знају и други словенски језици) има и потврда у којима *жив* подразумева горући огањ, ватру или пламен, активан, онај који се још увек није угасио (без интензификације):

- (1) „One vječni plam čuvaše, da se uvijek živ nahodi. Ć. Palmotić 1, 99“,
- (2) „Još je iskrica živa, odnimi slamu. Kanižlić kam. 211“ итд.

Ово значење придева *жив* уз именицу *огањ* јесте значење 1._(III) у систематизованој грађи – „о појавама у природи (ватри, води, вулкану, песку итд.) – који је активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси“. Настало је метафоричким преносом БИТИ ЖИВ ЈЕ АКТИВНОСТ, ком се

¹⁰⁹ *Живи огањ / жива ватра* у значењу отвореног, јаког пламена сврставају се у структурно-семантичку категорију анализирану у тачки 4.3.2.2, где се описују и поменути семантички процеси (синтагме *живи огањ / жива ватра* из савремене перспективе означавају природну појаву, не биће).

придружује и метафора ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ СУ БИЋА: ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ СУ ПОКРЕТЉИВЕ И АКТИВНЕ ↔ БИЋА СУ ПОКРЕТЉИВА И АКТИВНА. Међутим, у вези са ватром и водом ово значење може представљати и реликт идеје о обоженим природним силама – најважнија особина живог јесте активност, способност кретања (уп. 4.2.1.2.8), тако да је врло могуће да је значење живе ватре као горуће и живе воде као текуће лексикализован реликт наивног мишљења, које смо наследили од наших пие. предака.

4.2.2.4.3.3. Терминолошка синтагма са значењем ритуалне ватре

О ритуалној ватри именованој синтагмом *живи огањ / жива ватра* на свесловенском простору писано је много. Део литературе о питању може се наћи у библиографији словенских радова о ватри, коју је саставио Д. Ајдачић (2008). За упознавање са појмом живе ватре упућујемо на одреднице *огонь живой* и *ватра (1)* и *(2)* у *Словенским древностима* и *Речнику словенске митологије*, затим на податке о живој ватри у одабраним референцама: Фаненшмид 1878, Нодило 1981 VI: 20–21, Тројановић 1990 (где в. и друге изворе), Потебња 1989: 530–552, Лома 1999а, 1999б, 2004, 2005,¹¹⁰ Белова/Петрухин 2008. О улози живе ватре у зимском и летњем циклусу в. Чичеров 1957, Агапкина 2002. Овај списак могао би бити значајно шири, али у наведеним радовима лако се долази до даље литературе о живој ватри. Што се тиче незаобилазних уџбеника културе, упућујемо на податке о култу ватре и живој ватри у Фрејзер 2003, Леви Строс 2008, Елијаде 1982.

У наредним редовима дајемо кратак преглед основних, добро познатих података о живој ватри код Словена. Т. Павловић (2004: 90) извештава да је „добијање живе ватре било [је] најраспрострањеније на сјеверу – на Поволжју, у Сибиру, те у Бјелорусији, а често и на јужноруској територији“, према А. Ф. Журављеву (1978: 81–84). Међутим, познато је да је култ ватре нарочито добро очуван на југу словенске територије, посебно код Срба и Хрвата (Нодило 1981 VI: 20) и балканских сточара (Антонијевић 1982). Најисцрпније податке о култу ватре, а онда и живој ватри и начинима њеног вађења код Срба даје С. Тројановић (1990),

¹¹⁰ А. Лома се опсежно бавио појмом ватре и њеним различитим симболичким манифестацијама не само у прасловенској него и у старој индоевропској религији.

а подаци о култу ватре уопште код Јужних Словена могу се наћи у различитим етнолошким изворима, укључујући и податке из бугарског и словеначког фолклора (нпр. Вила 1868: 172; поменути Пајек 1884: 132; Штрекељ 1914: 402), чиме се стиче шира слика о култу ватре на јужнословенском простору.

Из језичке перспективе за нас је нарочито важно да терминолошку синтагму В. Иванов и В. Топоров (1965: 144) реконструишу на прасловенском нивоу – **živu(jь) ognь* (**živa(ja) vatra*).¹¹¹

Жива ватра *вади се (извија)* у (пра)словенском култу трењем дрвета о дрво, и то трење двају дрваца има симболику сексуалног чина (Лома 1999а: 133). Ова симболика не читује се само у начину вађења живе ватре (о различитим поступцима код Срба в. Тројановић 1990: 74–129; код других ие. народа 129–137), већ и у имену дрвета која се користе: код Срба су то у неким крајевима мушкара и женскара (Тројановић 1990: 74), а према речима А. Ломе (1993: 133), „симболика сексуалног чина као у овим српским називима присутна је код дрваца чијим се трењем изводила жртвена ватра у староиндијској религији“, ¹¹² са којом словенски култ ватре дели убедљиво највише сличности у односу на друге ие. традиције. Обред вађења живе ватре трењем дрвета о дрво посведочен је и код других индоевропских народа. Код Германа, Словена и Хелена потврђена је и експлицитна метафора фалуса за мушко дрво (Лома 1999а: 137). Сексуални чин са собом носи симболику стварања, па ватра има истакнуту улогу у култу плодности (човека, стоке, усева), ¹¹³ али треба имати на уму да је за старе Индоевропљане ватра као централни космогонијски елемент имала главну улогу у свеопштој обнови живота (Лома 1999а, 1999б) тако да су функције овако добијене свете ватре (трењем дрвета о дрво) биле многоструке.

¹¹¹ Аутори реконструишу на псл. план обе синтагме, а из анализе се види да се постанак синтагме са лексемом *ватра* сужава на период 2–5. век н. е.

¹¹² О називима дрваца у староиндијској религији, симболици извођења живе ватре, као и о суштинској симболици плодности и стваралачке снаге ватре код Индоевропљана в. поменути рад А. Ломе (1999а).

¹¹³ Као једну цртицу из улоге ватре у култу плодности наводимо занимљив и архаичан пример „обредâ под маскама“, који представљају влашку инсценацију венчања, смрти, васкрсења, са „позорницом“ испред велике ватре, све у циљу побољшања плодности код стоке (Антонијевић 1982: 69–70).

Ватра има централно место у обнови соларног циклуса, и зато се огњишна и жртвена, *жива ватра* код Словена, као и жртвена ватра код других индоевропских народа симболички обнавља у време уласка у пролећно-летњи циклус (нешто ређе у време зимског циклуса) и тиме добија кључну улогу у симболичкој обнови света. Улогу ватре у смењивању годишњих доба, а тиме и цикличној обнови живота илуструје поменути архаични обичај спаљивања бадњака, којим соларно словенско божанство васкрсавањем односи победу над зимом (тј. смрћу и неплодности). У контексту спаљивања обоженог дрвета и његовог ускрснућа, ваља подсетити и да ватра нарочито место има у култу мртвих – код старих Индијаца, Словена, Балта, Германа и Латина имала је улогу психопомпа (Лома 2004).

Жива ватра је апотропеј,¹¹⁴ штити домаће животиње од болести (Тројановић 1990: 70, 72), а њоме се радо лече и људи (Тројановић 1990: 73; уп. такође и поменути дефиницију живог огња у *Српском рјечнику* (1818) дату у претходној подтачки). У суштинској је вези са култом огњишта, ту представља словенски континуант ие. жртвене ватре, која има заштитничку моћ. Има централно место у животном циклусу, од рођења па све до смрти користи се у различитим ритуалима прелаза. Дакле, није само заштитница и ватра која има пурификацијску моћ, већ је и важно средство преображаја, трансмутације (Елијаде 1982: 116). Према речима Ж. Требјешанина (1990: 437–438), ватра уопште има кључну функцију у сваком важном тренутку у људском животу, јер тада треба бити нарочито опрезан и заштитити се од демонских сила (са тим у вези уп., на пример, порађање у колиби испред огњишне ватре у Антонијевић 1982: 58).

Време, место вађења живе ватре и учесници у ритуалу обично су строго одређени и табуисани на јужнословенском простору: она се код Срба типично мора водити пре изласка сунца, без сведока, у потпуној тишини, могу је водити само здрави и способни мушкарци – они који ни на који начин нису маркирани – хроми,

¹¹⁴ 'Апотропеј', некада и 'апотропајон', пореклом је од старогрчког *ἀποτρόπαιος*. Обично подразумева предмет (амајлију), различите радње или прагматичке јединице у језику (молитве, узречице, различита бајања, басме и сл.), које штите од несреће, болести (s. v. *ἀποτρόπαιος*, ГЕЛ; s. v. *apotropej*, Клајн/Шипка 2006).

разроки итд. (Тројановић 1990: 76). Треба напоменути и да однос према женама у ритуалу није увек рестриктиван; некад ради наглашавања симболике рађања живе ватре у ритуалу учествују мушко и женско, а често се зато користе „мушке“ и „женске“ врсте дрвета:

О. ж. нередко добивају паренђ и девошка или малђик и девошка (серб., черногор.), мужина и женщина, раздетје догола и прикрјте старым исподним белђем (рус. Новгород) В ряде болг. областей для ритуала получения О. ж. берутся деревья «мужской» и «женской» породы, например, дуб и лещина (леска), ясенђ и шелковица (черница) (Георг.БНМІ67) (s. v. *огонђ живой*, Словенске древности III).

За читање симболике живе ватре врло је важна семантичка интерпретација глагола који именују радњу добијања овакве ватре – она се извија или вади. А. Потебња (1989: 536–541) то извијање интерпретира у складу са једним од начина вађења живе ватре, који подразумева окретање (мушког) дрвета у (женском) дрвету, што подражава стварање ватре на земљи као аналог рађања сунца на небу. То је тачно, међутим, чини се да није пресудно то што се ватра извија, већ што се извијањем вади.¹¹⁵ Та ватра која се добија трењем је у дрвету скривена, латентна.¹¹⁶ Овакво виђење ватре налази потпуну паралелу у староиндијској представи о три ватре, коју читамо у следећим редовима Ригведе (X 45): „Agni se prvi put rodio od neba, drugi put od nas [ljudi] kao znalac bicâ (jâtâvedâs-, naziv za žrtveni oganj), treći put u vodama“ (Лома 1999а: 15).¹¹⁷

Н. Нодило (1981 VI: 20–21), поредећи живи огањ код Срба и Хрвата са индијском жртвеном ватром истиче да је

¹¹⁵ Исто коментарише и Т. Павловић (2004: 90–91). Међутим, ауторка ову Потебњину анализу израза *извити живу ватру* тумачи као аргумент који не поткрепљује порекло имена термилошке синтагме (то зашто се баш та ватра зове живом). Потебња коментаре о ф. ј. *извити ватру* иначе не прилаже као аргумент мотивацији имена словенске ритуалне ватре (уп. Потебња 530–552), па није најјасније зашто га је ауторка поставила у тај контекст.

¹¹⁶ Она не мора бити скривена само у дрвету него и у камену (Иванов/Топоров 1974: 116).

¹¹⁷ „У основи те Агнијеве троликости је космолошка представа о ватри која кружи кроз васиону: силазећи са неба у виду муње она оплођава воду својим заметком, који путем земних сокова продире у биљке из којих онда човек измамљује огњишну или жртвену ватру; на другој страни се тај заметак, назван „златним ембрионом“ (higanyagarbha-), сваког јутра у мору наново рађа као сунце. Додамо ли да се ватра димом претаче у ваздух, а ваздух прелази у воду претварањем магле у росу, облака у кишу, тиме се затвара кружни ток елемената у природи, у чијој је основи огањ као непропадљиво начело“ (Лома 2005: 16).

Pravi Oganj, božanstveni oganj na zemlji, jest 'živi Oganj', koji se dobija trenjem drveta o drvo, te njemu pripisuju osobitu moć [...] A 'živi' je 'Oganj' nebesnoga, munjevnoga postanka, po vjerovanju naroda. I ako taj oganj ljudi izviju dolje na zemlji, tarući dvoje drvljadi, opet on s neba silazi, jer je njemu početnica Ognjena Munja.

Добро познате словенско-индијске паралеле овде дозвољавају условно изједначавање словенске живе ватре са једном од Агнијевих хипостаза – жртвеном индијском ватром.¹¹⁸

На крају, о обоготвореној ватри код Словена не говори само култ живе ватре у поменутом поређењу. Словени су сунце доживљавали као небески огањ, а ватрену стихију као живо биће (s. v. *сунце*, s. v. *ватра*, РСМ). Афанасјев (1994 II: 5) подсећа на то да су Словени Сварожића називали огњем. Познато је да се у словенској митологији Перун идентификује са громом, Дажбог са сунцем, а Сварожић управо са огњем. Не улазећи у проблеме реконструкције старе словенске религије, подсећамо да се као могућност у њеној реконструкцији намеће хенотеизам (Лома 2005), који подразумева централно божанство са мноштвом хипостаза с обзиром на различите божанске функције, територијалну раслојеност, особености локалних култова итд (уп. дефиницију хенотеизма у Милер 1878: 260). Кључни лик у хенотеистичком концепту словенске религије могао би бити управо Перун громовник, који представља „само један од посебних видова пројављивања исте стихије, небеског огња“ (Лома 2005: 15).¹¹⁹ Као илустративни пример ове тврдње наводимо ауторски пример употребе из РЈАЗУ:

- (1) „Srdit Perun preko neba mahnu...iz nosa mu modar plamen sijeva, a iz zubi kreše vatra živa. Osvetn. 1, 40“ (1861) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

¹¹⁸ Староиндијски *Агни* и словенски *огањ* деле претпостављену етимологију пие. обожене ватре (s. v. **ognь*, ЕССЈА 32).

¹¹⁹ Обоготворени небески огањ, тј. активно небо у чијем се домену појављује сунце, гром, муња, спада у цивилизацијски архетип. На упоредном индоевропском плану пие. бог неба **Dyeus* доводи се у везу са муњом (Лома 2005: 14, Малори/Адамс 2006: 408–409).

4.2.2.4.4. ИСТОРИЈСКИ ПРИМАРНО ЗНАЧЕЊЕ СИНТАГМЕ

4.2.2.4.4.1. Реконструкција

Чини се да је за наше предаке ватра била жива. Та симулација рађања ритуалне, код Словена живе ватре на земљи, која представља божански заматак са неба, стигао до биљака путем муње или капљица воде, како нам говоре ведски подаци, говори о њеном божанском пореклу.

Када се сумирају коментарисана значења у претходној подтачки, намеће се закључак да је синтагма *жива ватра* некад означавала огњеног бога, тј. да је историјски примарно значење ове синтагме било дословно – она је означавала ватру *која је заиста жива*. Ова претпоставка у литератури није нова (Фаненшмид 1878: 493, Кун 1859: 223–228, Тројановић 1990: 30) и убедљиво је поткрепљују етнолошки подаци. Међутим, ову хипотезу покрепује и језички материјал. Сва коментарисана значења синтагми *живи огањ* / *жива ватра* на српском (и хрватском) простору, као и на ширем словенском простору, могу се извести из претпостављеног историјски примарног значења огњеног бога.

1. Ватрена стихија → ритуална ватра.

Псл. термилошко значење ритуалне ватре лако се изводи из претпостављеног значења огњеног бога. Претпостављамо да је синтагма *живи огањ* / *жива ватра* прво означавала обожену, заиста живу ватру, а онда, секундарно, метонимијски (специјализацијом примарног значења)¹²⁰ специјализовану жртвену и апотропејску ватру (ону ватру која је имала кључну улогу у различитим доменима под покровитељством бога ватре), чије се значење до данас одржало на словенском простору.

¹²⁰ Специјализацију и генерализацију значења у овом раду посматрамо као подврсте метонимијског механизма развоја значења (Круз 2004: 108). Баш зато што се заснивају на метонимијском преносу (Халас 2017: 17), у србистичкој литератури се најчешће не помињу као механизми семантичког преноса. Специјализација и генерализација подразумевају прогресивно сужавање и ширење значења, и, како извештава А. Халас (2017: 17–18), заслужни су за развој линеарне полисемије. О овим механизмима у фразеологији в. Мелерович/Мокијенко 2008.

2. Ватрена стихија → 'отворен, јак пламен, ватра у свој својој суштини' и ватрена стихија → 'горућа ватра'.

Речено је да је историјски најстарије забележено значење синтагме *живи огањ / жива ватра* 'отворен, јак пламен, ватра у свој својој суштини' на српском (и хрватском) простору (16. в.). Ово значење придева интензификатора уз именице *огањ* и *ватра* јавља се и у другим словенским језицима. Напоменули смо да је придев у овим примерима претрпео перспективизацију примарног значења и делимичну десемантизацију, и да додатно наглашава именице *огањ* и *ватра*. Дакле, у интерпретацији овог значења синтагме пошли смо од историјски примарног значења придева 'који постоји са свим својим особинама / процесима' и претпоставили да је управо оно претрпело дефинисане семантичке помаке.

Даље, придев *жив* се на западнојужнословенском (и на ширем словенском) простору такође користи у значењу 'активан' уз именице *ватра* и *огањ*. У овом значењу користи се и уз друге именице које означавају појмове из „ватреног“ домена (*жар, жишка, жеравица* итд.). Речено је и да је значење 'активан' из савремене перспективе секундарно, метафорички мотивисано.

Међутим, ватра је облик оксидације који прати ослобађање топлоте и светлости, од количине кисеоника зависи колико се *шири* и *помера*, она је активан, динамички процес. Делује живо. Пошто историјска перспектива подразумева архетип ватре која се заиста доживљавала живом, претпостављамо да је у псл. синтагми *живи огањ / жива ватра* остао окамењен реликт архаичних веровања о обоженој ватри. Мислимо да је то значење претходило значењу синтагме са придевом интензификатором и значењу жив = 'активан'. *Жива ватра* је она 'која постоји са свим својим динамичним процесима (особинама)' (настаје, расте, развија се, шири се, опада, завршава постојање у облику који активни процес подразумева).

Изгледа као да су оба значења (секундарно значење 'активан' и значење са придевом интензификатором) остатак наивног мишљења наших предака који су ватрену стихију доживљавали живом. Са временом, првобитни концепт живе ватрене стихије је избледео, а традиција и фолклор очували су трагове о поимању живе ватре као живог бића.

Кратко су коментарисане синтагме *жива ватра* и *живи огањ* у српској народној епици. Да ли се могу наћи аналогне синтагме у старим текстовима различитих индоевропских традиција, остаје отворено питање. Међутим, српски (и хрватски) корпус упућује на претпоставку да су појмови изражени именицама из ватреног домена уз придев *жив* заиста означавали огњеног бога. С. Тројановић (1990: 30) претпоставља да синтагму *живи огањ* / *жива ватра* (и друге синтагме чији су центар „ватрени“ појмови попут муње и грома) треба разумети управо са тим првобитним значењем: „У ватри је стари свет увек видео неко живо биће, а тако и данас верују сви примитивни народи, а биће и име наше живе ватре отуда да долази“. У том кључу треба разумети и одговарајуће кратке форме, као окамењене језичке наносе у вези са наивним мишљењем: „Овога ми живог огња!, „Жива га муња спалила!“ (Требјешанин 1990: 409).¹²¹

Када се посматра однос значења 'који постоји са свим својим особинама/процесима' → 'активан', у историјској перспективи се закључује да је промена статуса денотата/референта довела до секундарног значења горуће ватре. Наиме, наивна представа о ватри као живом бићу културним помаком свела се на представу о ватри као активном елементу – она је жива док гори.

Анализа значења Ш₍₁₎ – „о појавама у природи – који је активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси“ у тачки 4.4.1. упућује на то да се, са једне стране, употреба придева *жив* уз ватру и воду своди на ознаку активности архетипских основних елемената, (могуће) насталу блеђењем давнашње представе о тим елементима као живим и животворним, а са друге стране, у добу научног мишљења, бар у цивилизацијски развијеним друштвима, подразумева метафорички пренос ПРИРОДНА ПОЈАВА ЈЕ ПОКРЕТЉИВА И АКТИВНА КАО ШТО ЈЕ ЖИВО БИЋЕ ТИПИЧНО ПОКРЕТЉИВО И АКТИВНО.

Напоследку, полазимо од претпоставке да није свака ватра за Словене била жива јер тако није било ни у пие. представи о ватри. Једно је земна, свакидашња ватра, без конотације, а друга је активна, жива, божанска еманација на земљи.

¹²¹ Додајемо да лексеме *огањ* и *ватра* могу метонимијски означавати и муњу или муњу са громом: „Led iliti tuča s kišom i vatra iliti gromovi i muње prosipaju se iz istog oblaka. Lastrić ned 391a“ (1766) (s. v. *vatra*, РЈАЗУ).

Дихотомију ватре – божанске и „земаљске“, видео је А. Меје на плану језика, и са тим у вези упућујемо на два различита ие. корена за ватру: „На сосуществовании двух и.-е. названий огня **ngni-* и **pur/*peṓr-* были построены далеко идущие выводы, особенно Мейе с его склонностью к социологизированию, причем первое ассоциировалось с сакральным, а второе – с материальным“ (ЕССЈА 32: 32). Претпоставља се да су два различита ие. корена за ватру означавала две различите ватре, божанску, ритуалну, жртвену и апотропејску и земаљску, материјалну, свакодневну. Ова хипотеза у индоевропеистици није усамљена, а у прилог јој иде чињеница да се различити корени јављају у ареално блиским језицима (што упућује на специјализацију појмова у домену ватре), као и однос лексикализованих представа о ватри у светлу активне типологије ие. језика: мушки род **ngni-*, која стоји као опозит пасивном **pur/*peṓr-* средњег рода:

The two main competing terms, **h₂ng^wnis* and **péh₂ur*, both mean 'fire' but have been seen to have originally constituted an opposition. The first word, regularly masculine in gender, is seen to represent the concept of 'fire' as something active, hence its deification in Oind Agni- 'fire (god)' who is one of the most invoked deities of the Rgveda. In contrast, **peh₂ur* is neuter in gender and traditionally regarded as the inactive conception of 'fire' as purely a material substance (Малори/Адамс 1997: 202).¹²²

4.2.2.4.4.2. Остале хипотезе о мотивацији синтагме *живи огањ / жива ватра*

Нодило (1981 VI: 21) интерпретира живу ватру као животворну. Ритуална ватра не само код Срба и Хрвата (и код других Словена) већ и код других Индоевропљана јесте животворна. Ватра је један од архетипски основних елемената у стварању живота и света уопште, тако је и у примитивним културама и у високоцивилизованим заједницама. Фрејзер (2003: 615–622) подсећа на елементарну животворну снагу ватре, као и на њену пурификацијски

¹²² „Оба основна конкурентна облика, **h₂ng^wnis* и **péh₂ur*, значе 'ватра', али изгледа да су првобитно стајали у опозицији. Сматра се да је прва реч, редовно мушког граматичког рода, означавала концепт ватре као нечега активног, и отуд њена деификација у стинд. Агнију, богу ватре, који је један од највише призиваних божанстава у Ригведи. Са друге стране, **peh₂ur* је средњег граматичког рода, и традиционално је мишљење да је означавала инактивни концепт ватре као искључиво материјалне супстанце“ (ауторов превод).

Напомињемо да има аутора који не придају значај дихотомији активно : инактивно (Матасовић 2004: 186).

интерпретирану рушитељску снагу, представљену у чистилачкој теорији о пореклу светковина са ватром (ватра као сила која уклања неповољне утицаје и као апотропеј). Улога ватре у цикличној обнови света, у вези са соларном теоријом о пореклу ватре, већ је коментарисана. Њену кључну улогу у симболичкој интерпретацији рађања света из хаоса најбоље описује Хераклитов цитат са почетка наше анализе.

Међутим, коментарисани етнологски подаци убедљиво говоре о томе да је она била и жива, а не само животворна. Такође, језички подаци говоре о томе да се *живи огањ / жива ватра* у наивном концепту мишљења може интерпретирати као еманација бога на земљи (најочигледније у поређењу са ведским изворима). Ватра се интерпретира и као жива и као животворна, са тим да на основу анализираних података у интерпретацији саме синтагме *живи огањ / жива ватра* дајемо предност значењу обожене ватре.

Т. Павловић (2004: 93) претпоставља да је ритуална словенска ватра жива зато што се *родила* (трењем дрвета о дрво): „„жив(а)“ значи 'рођен(а) на сличан начин као сва жива бића'“. ¹²³ Ова хипотеза је свакако могућа, међутим, изгледа да је у њој поједностављена перспектива семантике коју носи ватра, без увида у њену ширу индоевропску етнологску и религијску позадину. Она се заиста *рађа*, настаје трењем двају дрваца у симболици сексуалног чина. Поменути ведски подаци потврђују да је оваква ватра латентна, сакривена, представља божански заматак са неба. Ако се ослонимо на ведске паралеле у реконструкцији значења, ватра није жива јер настаје радњом која има симболику сексуалног чина, већ је, напротив, она жива јер представља еманацију небеске ватре на земљи, па се онда, управо зато што је жива, у култу ватре симулира њено секундарно рађање на земљи као аналог рађања на небу. Такође, чињеница да се у тренутку вађења живе ватре морају погасити све друге ватре у селу не говори о томе да жива ватра носи семантику прва (Павловић 2004: 93), већ да носи семантику *једина* – она је инхерентно жива и божански се пројављује ритуалним чином трења. На крају, осим обимне етнологске

¹²³ Ауторка на исти начин (с обзиром на симболику рађања) тумачи и мотивацију за настанак колокација *жива вода* и *живо сребро*. Нисмо се наслањали на ове хипотезе у истраживању, са којима се у одређеним сегментима нисмо могли сложити. Оне се кратко коментаришу у одговарајућим тачкама рада. За потпунији увид у овакве могућности интерпретације колокација упућујемо на Павловић 2004.

и религијске литературе која ово може поткрепити, то чини и језик. Фразеолошке јединице *извити ватру* и *извадити ватру* подупиру реконструкцију засновану у поређењу са ведским материјалом.

На самом крају, сумарно изнесени подаци о словенском култу ватре, индијском Агнију и трансформацији култа свете ватре код Иранаца продубљују се у индоевропској перспективи. У једном од својих радова (Лома 1999а: 13–38), аутор упућује на сличности аријског култа са Аполоновим. Истиче и паралеле иранског култа ватре и предсократовске филозофије, али сада у реинтерпретацији архаичног Аполоновог култа. Дакле, без обзира на очигледан утицај заратустризма на Хераклитову космологију ватре, аутор доноси новину досадашњим истраживањима о овом питању закључујући „да се овде ипак не ради о калемљењу страног тела на Аполонову теологију од стране његових следбеника стоичара, већ пре о сусрету две прасродне концепције [...]“ (Лома 1999а: 17). Увид у архаичну природу Аполоновог култа и различита схватања његове божанске природе, заједно са мноштвом других компаративних података, упућују на стари култ ватре реконструисан на праиндоевропски план. Оно што се са сигурношћу може закључити јесте да је култ свете (псл. *живе*) ватре заједнички за Индоевропљане, а како се види на примеру иранског зороастризма, и народи који су одустали од кремације наставили су да негују култ ватре, само са прерасподелом њених дотадашњих функција.

Што се тиче реконструисаног прасловенског материјала, на основу етнолошких и језичких података закључујемо да се синтагма *живи огањ / жива ватра* убедљиво реконструиса на прасловенском нивоу. Свесловенско и прасловенско значење синтагме јесте значење ритуалне, свете ватре. Чини се да је ово значење већ метонимијски секундарно и да је потиснуло некадашње значење синтагме које је сачувало наивну представу обожене ватре, фиксирано у језику народне поезије и различитим говорним формулама у разматраном (јужно)словенском језичком материјалу.

4.2.2.4.5. ПОЛИСЕМИЈА СИНТАГМЕ ЖИВИ ОГАЊ / ЖИВА ВАТРА

Према нашим увидима у литературу, фразеолошка полисемија у србистици није нарочито обрађивана. Н. Вуловић (2015: 179–181) упозорила је на важност

фразеолошке полисемије, као и на различите методолошке предострожности неопходне при њеном проучавању: однос глобалног фразеолошког значења и вишезначности лексема које улазе у састав фразеологизма, трансформацију унутрашње форме као узрок развоја секундарног значења фразеологизма, затим однос хомонимије и полисемије у фразеологији, итд. Што се јужнословенског простора тиче, М. Омазић и Г. Шмит (2008) објавили су чланак у вези са фразеолошком полисемијом, а о полисемији у фразеологији писали су Чернишева (1977), Палм (1995), Корнилова (2011) и други. Н. Вуловић (2015: 179) преноси да „поједини лингвисти који су се бавили овом појавом у руској фразеологији (В. В. Виноградов, В. П. Жуков, С. Г. Гаврин, В. И. Зимин и др.) сматрају да је полисемија слабо развијена у области фразеологије [...]“, а да се, чак и када је има, „заправо ради о двозначности“. Са друге стране, К. Палм (1997: 53–58)¹²⁴ је анализом компаративног фразеолошког корпуса енглеског и шведског језика дошла до закључка да фразеолошке полисемије заправо има много више него што се то очекује.

Под фразеолошком полисемијом подразумевамо појаву да јединице фразеолошког лексикона развијају више међусобно повезаних значења. Синтагма *живи огањ / жива ватра* на српском, хрватском, словеначком, македонском говорном простору поред анализираних развија и друга секундарна значења. Нека од њих се, како је већ описано, одређеним семантичким помацима (метафором, специјализацијом, перспективизацијом) доводе у везу са симболиком живе ватрене стихије и реконструисаним примарним значењем. Међутим, сва секундарна значења синтагме (са изузетком терминолошког значења ритуалне ватре) могу се свести на одговарајуће секундарно значење именица *огањ/ватра* са факултативном употребом придева *жив* у функцији интензификатора и(ли) квалификатора. Дакле, треба имати у виду да се у вези са развитком неких значења предочавају две или чак три различите могућности значењске мотивације, што целу слику развитка полисемантичке структуре на српском (и хрватском) простору значајно усложњава. Пре него што прокоментаришемо укупну слику полисемије анализираних колокације, навешћемо значења у којима се она остварује.

¹²⁴ Овај податак преносе Омазић/Шмит (2008: 100).

4.2.2.4.5.1. Значења синтагми *живи огањ / жива ватра*

1. Историјски примарно значење

Реконструисали смо историјски примарно прасловенско значење синтагме *живи огањ / жива ватра* као ватрену стихију, огњеног бога са најочигледније отелотвореном паралелом у лику староиндијског Агнија.

2₍₁₎.¹²⁵ Секундарно значење ритуалне ватре

Терминолошко значење синтагме јесте прасловенско и метонимијски се изводи из историјски примарног значења: жива ватрена стихија → једна од божанских еманација, ритуална ватра која се специјализовала за одређене домене под покровитељством огњеног бога. Овакво сужавање историјски примарног значења синтагме приписујемо метонимијски заснованом механизму специјализације значења.

3_(1/1.0).¹²⁶ Секундарно значење горуће ватре

Мотивација за настанак придевског значења 'активан' у вези са ватром већ је коментарисана. Закључили смо да значењски помак може бити заснован на промени статуса денотата/референта из историјске перспективе, која се на савременом плану рашчитава кроз метафорички пренос од примарног значења придева *жив*, реализован уз примарно значење именица *огањ/ватра*. Метафоричка мотивација придевског значења 'активан' у савременим језицима показује системност у вези са различитим именичким денотатима/референтима. Како се у наставку анализе придевске семантике види, метафора БИТИ ЖИВ ЈЕ ПОМЕРАТИ СЕ могла је резултирати ограниченом колокабилношћу придева са именицама које означавају различите појмове из тематске групе природних појава (т. 4.4.1). Дакле,

¹²⁵ Број у супскрипту загради (2.₍₁₎) представља мотивационо значење за секундарно значење које се описује.

¹²⁶ Ознака 1.0. у супскрипту јесте ознака за немаркирану ватру, ону која није интерпретирана као божанска. Нека секундарна значења синтагме нису морала имати (или нису имала) полазиште у обојеној стихији. Ако је мотивационо значење синтагми у анализи секундарног значења означено као 1.0, мотивацију за дато значење треба тражити у комплементарном значењу именица *огањ/ватра* и у колокабилности придева *жив* у улози интензификатора или квалификатора. Ако се у супскрипту налази ознака 1/1.0, могућим се чине два полазишна значења: и примарно значење синтагме ('обојена ватра'), и одговарајуће значење именица *огањ/ватра*.

значење је секундарно ако се полази од мотивације у божанској стихији (1), а ако се полази само од именичке семантике, представља примарно значење именице *ватра* са придевом као факултативним интензификатором.

4_(1/1.0). Секундарно значење отворене, јаке ватре

Секундарно значење јаке ватре настаје захваљујући перспективизацији и делимичној десемантизацији придева, како је коментарисано. Чини нам се да се ово значење може извести из историјски претпостављеног значења обожене ватрене стихије. Могућност треба оставити и томе да је оно резултат само специфичне семантике придева, који врло често има функцију интензификатора. Синтагма је у овом значењу посведочена на западнојужнословенском простору заједно са македонским језиком, али и у другим словенским језицима (чешки, пољски итд.).

5_(1.0) Секундарно значење искре, варнице

Из примарног значења именице *ватра* (са наглашеном природом горуће, активне ватре, која се шири, пуцкета, варници (значење које се изражава и синтагмом (3) – *жива ватра*) специјализацијом се развија следеће значење именице *ватра* – „svijetle iskre, koje skaču, kad se udara ogñilom o kremen ili kad se kakvim gvozdenim predmetom udara o drugi, koji je od gvožđa ili kamena“ (s. v. *vatra*, c., РЈАЗУ). Именица се у овом значењу некад остварује са факултативним придевом интензификатором:

- (1) „Kad udara Pivljanine Bajo, kad udara bega Ľubovića, prosijeca svilu i kadifu, a iz svila živa vatra sipa (t. j. iskre, jer su ispod svilene košulje tri pancira). Nar. pjes. Vuk 3, 470“ (s. v. *vatra*, c., РЈАЗУ).

Наредни пример илуструје други део дефиниције из ЈАЗУ (ударање гвожђа о гвожђе или камен):

- (2) „Dobra šarca vrlo rasrdio, iz kopita živa vatra seva. Nar. pjes. Vuk 2, 421“ (s. v. *vatra*, c., РЈАЗУ).

Ватром се иначе назива и кремен према метонимијском моделу ИНСТРУМЕНТ ЗА РАДЊУ:

- (3) „[...] Donesu onom čoveku vatru (t. j. kremen) i gļive (ili truda). Bos. vila (1887) 204“ (s. v. *vatra*, c., РЈАЗУ).

Оно што је из фразеолошке перспективе занимљиво јесте да синтагма *жива ватра* у значењу искри које се добијају кременом подстиче употребу антонима *мртав* уз именицу *ватра* у метонимијски насталом значењу кремена; исти пример из Босанске виле сведочи о томе:

- (4) „Znam ja, ko ima mrtve vatre; vidite onoga, što čibuk za vratom drži, onaj ima za pojasom kesu, i u kesi mrtve vatre [...]. Bos. vila (1887) 204“ (s. v. *vatra*, с., РЈАЗУ).

Дакле, *ватра*, али и *мртва ватра* јесте кремен из којег још увек „није извучена“ (жива) ватра.¹²⁷

б(1.0). Секундарно значење кожне болести

Ритуална *жива ватра* користи се за лечење различитих болести. Видели смо да у Српском рјечнику (1852) постоји податак да се *живи огњем* означавају красте по глави, а онда и ритуална ватра која помаже у лечењу те болести. Дакле, код Вука је ритуална ватра секундарно значење терминолошке синтагме, а примарно је кожна болест. Тројановић (1990: 72–73) наводи различите болести животиња и људи које се лече живом ватром, а међу њима убедљиво предњаче различита кожна обољења, нпр. куга, богиње, оспице по ноздрвама у коза, жива ватра (црвене оспе по лицу), громуљице на лицу (зла оспа), пасје красте. За многе од њих Тројановић утврђује да су синоними једне исте кожне болести. Овом болешћу зове се и дифтерија (s. v. *ogañ*, РЈАЗУ), која се манифестује променама на слузокожи грла такође (оне изгледају као бели пликови).¹²⁸

Кожна обољења се у народу зову *живим огњем* / *живом ватром* можда зато што подсећају на опекотине. Могућа мотивација подразумева здружено деловање метафоре и метонимије:¹²⁹ красте, болна места изгледају као да су узрокована ватром, што одговара метафори КОЖНА БОЛЕСТ ЈЕ ОПЕКОТИНА, у којој

¹²⁷ У примерима употребе који се тичу ватре добијене кременом нисмо уочили специфичности које би је повезале са ритуалном живом ватром. То не значи нужно да Срби и Хрвати уопште нису вадиле ритуалну живу ватру кременом, већ да овај податак прикупљена грађа не показује (уп. Тројановић 1990: 143–144).

¹²⁸ Нека кожна обољења не зову се *живи огањ*, већ само *огањ*, нпр. у Бјелопавлићу (Тројановић 1990: 143). Очекивано, висока температура и грозница у словенским језицима називају се *огњем* (*ватром*) према метафори ТЕМПЕРАТУРА ЈЕ ВАТРА.

¹²⁹ О здруженом деловању метафоре и метонимије (метафтонимије) в. Барселона 2003.

препознајемо метонимијску формулу УЗРОК ЗА ПОСЛЕДИЦУ. Још једна претпоставка јесте да је номинација мотивисана истом метафором зато што се болест шири брзо као ватра.¹³⁰

7. Сродна секундарна значења „ватрене особине“

Под значењем 16 одреднице *ватра* у РСАНУ наводе се за нашу анализу важна значења: „а. веома вредан, жустар, хитар (на послу). [...] б. брз као муња, ватрен (за коња). [...] в. одважан, куражан, храбар (човек, јунак). [...] г. кочоперан. [...] д. веома привлачан, заносан.“ (s. v. *ватра*, РСАНУ).¹³¹ Сва ова значења се наводе и као фразеолошка значења синтагми *живи огањ / жива ватра / жива жеравица* у ексцерпираној грађи. Међутим, грађа РСАНУ и РЈАЗУ, као и лексикографска грађа других словенских језика на ширем плану, потврђује да су ово заправо секундарна значења именица појачана употребом придева интензификатора, па не можемо говорити о правом фразеологизационом процесу.¹³² Наведена значења су сродна и углавном су заснована на универзалној метафори ЧОВЕК ЈЕ ВАТРА. Да су сва ова значења настала поређењем човека са ватром (или неким од појмова из истог домена) говори чињеница да се приписивање „ватрених“ особина човеку језички може изразити и путем поредбеног фразеологизма – еталона као (*жива*) муња, (s. v. *жив*, Оташевић 2012).¹³³

7.a(1.0) Секундарно значење 'срчан и храбар човек'

Човек има особине ватре: он је стихија, застрашујућ, али и агилан, брзо се помера итд. Он је, метонимијски, због особина које испољава, и храбар, срчан, итд.

¹³⁰ Евентуална мотивација може бити и значење придева *жив* = 'активан' (значење 2.ш, т. 4.4.3): може бити да мотивација именована кожно болести *живим огњем / живом ватром* јесте чињеница да се болест тешко лечи. Семантичку паралелу представља *жива рана* као рана која тешко или никако не зараста. Друга могућност подразумева метонимијски пренос ЛЕК ЗА БОЛЕСТ: болест се лечи живом ватром, па се зато тако и зове. Ова је могућност најмање вероватна јер је метонимија регуларна и њени су обрасци универзални, а у овој формули нема универзалности.

¹³¹ Слична значења наводе се и под тачком 10 одреднице *огањ* (s. v. *огањ*, РСАНУ).

¹³² Довољно је погледати значења именице *огањ* у бугарском (РБЕ), македонском (РМЈ) и словеначком (ССКЈ) корпусу, али и у руском, или, на пример, пољском језику.

¹³³ О еталону в. нпр. Телија 1996: 241; у домаћој литератури Драгићевић 2010; Вуловић 2015: 125–128.

У српском (и хрватском) језику синтагма *живи огањ / жива ватра* користи се да означи храбре ратнике, и то од 16. века:

- (1) „Prid nim živi ogañ Bošnjani se vide. Krnarutić 8^a“ (1584) (s. v. *ogañ*, РЈАЗУ);
- (2) „Tatarin je – vatra živa – preti mačem, pa doziva. Radićević (1880)“ (s. v. *vatra*, РЈАЗУ).

Међутим, и овде су *огањ* и *ватра* носиоци семантике колокације, а најбољи показатељ тога да придев доживљавамо као интензификатор и факултативни члан израза јесте чињеница да се именице у овом значењу користе самостално:

- (3) „Pak na tefter uzeše hajduke, nabrojili pet stotin vatara. Nar. pjes. petr. 3, 597“ (1867) (s. v. *vatra*, РЈАЗУ);

или са неким другим придевом:

- (4) „Kupi Jure vojsku po Epiru ... u sve vojske petnajest (hilada, ali je to ogña žestokoga. Kačić razg. 95“ (1759) (s. v. *ogañ*, РЈАЗУ).

У народној поезији коњ се често представља као ватрена стихија, уп.:

- (5) „Iz usta mu (t. j. koñu) živi ogañ sipa, a iz nosa modar plamen suče. 2, 140“ (друга књига Вукових народних песама) (s. v. *ogañ*, РЈАЗУ).

Овакви „ватрени“ атрибути приписују се змајевима, коњима и јунацима у народној епизи. Дајемо предност интерпретацији оваквих примера у складу са старом (не искључиво) индоевропском представом коња као соларне животиње (Гамкрелидзе/Иванов 1984: 548–557; s. v. *horse*, Малори/Адамс 1997; Лома 2002: 104, 244–250; о жртвовању коња в. Воткинс 1995: 265–276).

Данас је у српском (и хрватском) језику „ватрени“ коњ онај који је склон брзим покретима, живахан, пун снаге (значење под онаком 7.в у анализи):

- (6) „Kola lepa i laka: arnjevi novi, konji mali ali živa vatra. . . Sremac 3, Građa“ (s. v. *vatra*, Матешкић 1982);
- (7) „Jako je lijep, a da je ŽIVA VATRA, s obzirom na podrijetlo – ne čudi. Lipicanac je to ... gotovo pa čist! (G)“ (s. v. *vatra*, ХФР).

7.б_(1.0/7.а) Секундарно (терцијарно) значење 'спретан, вредан човек'

У вези са истим значењем (живе) ватре као храброг јунака, наводи се испод датих примера у РЈАЗУ и следеће: „О ђовјеку, који много i brzo radi, каже се данас: *vatra* је он!“ (s. v. *vatra*, k, РЈАЗУ). Осим што се значење интерпретира, као и претходно, као значење засновано на метафори ЧОВЕК ЈЕ ВАТРА, оно се може интерпретирати и са незнатно другачијом мотивацијом. Можда је ово значење такође настало перспективизацијом метафоричког значења у вези са особинама храбрих јунака. Наиме, ово може сведочити о промени културних вредности: некада су ратници били носиоци цењених особина, а сада су то људи који добро раде свој посао, који су брзи, окретни, вредни, способни. Тако можда и долази до перспективизације метафоричког значења. Оно што подвлачимо јесте чињеница да се именица *vatra* у придевској служби, да означи вредног, спретног човека, може користити и самостално и са придевом интензификатором, потпуно исто као и у претходном сродном значењу.

7.в(1.0) Значење 'немиран, живахан човек (често о детету) или коњ'

Ово значење углавном бележе фразеолошки речници и оно се у савременом језику третира као право фразеолошко значење (s. v. *vatra*, s. v. *oganj*, s. v. *žeravica*, Матеших 1982; s. v. *vatra*, s. v. *ogaњ*, s. v. *жеравица*, s. v. *муња*, Оташевић 2012; s. v. *vatra*, ХФР). Сродно је наведеним значењима у групи (7). Оно што је значајно опет јесте чињеница да се *vatra* сама може користити у овом значењу иако корпус баш ову нијансу у значењу у вези са именицама *ogaњ* и *vatra* не бележи. Особине онога ко је немиран, живахан, испољавају се физичким манифестацијама појачаног интензитета (брзином, наглом променом правца у кретању и сл.). Дакле, и оно значење које се наводи као право фразеолошко у речницима заправо представља секундарно значење именице у споју са придевом интензификатором.

7.г(1.0) Секундарно значење 'страствен човек'

У овом значењу препознају се две метафоре: ЧОВЕК ЈЕ ВАТРА, али и СТРАСТ ЈЕ ВАТРА, а ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ЕМОЦИЈУ. Значење такође представља секундарно значење лексема *ogaњ* или *vatra*, са факултативном употребом придева интензификатора (в. нпр. 10. б значење, s. v. *ogaњ*, РСАНУ).

Међутим, примери употребе из речника врло често сведоче о томе да се особина односи на припаднице женског пола. Некад је то без сексуалне конотације:

(1) „Bijaše živ oganj ta njegova kćerka. Red.“ (s. v. *oganj*, Матешкић 1982), а некад се наслућује сексуална конотација – у ХФР под одредницом *жива ватра* (s. v. *živa vatra*) стоји „1. vrlo temperamentna osoba“, међутим примери сведоче (и) о сексуалној страсти:

(2) „Znao sam da je Imočanka, te su cure ŽIVA VATRA. (Y);

(3) Gabriella je ŽIVA VATRA u potrazi za izazovima. U očima joj se vidi da je vrcava. Nema problema s tabuima i nadasve uživa u uzbuđenjima. (N)“.

Мислимо да синтагма *жива ватра* у овим колоквијалним примерима има значење страствене особе, у првом чак експлицитно особе са наглашеном сексуалности; у другом примеру то се додатно појашњава њен авантуристички дух, али у очима је „вркава“, и „нема проблема са табуима“, што се разумева бар делимично у сексуално конотираном кључу. Значење страствене особе, особе са повишеном сексуалношћу јесте најскорије значење синтагме *жива ватра* (тј. лексеме *ватра*). Оно је настало у 20. веку, под олабављеним стегамa патријархалног друштва, у којем сексуалност није више (толико) табуизирана. Мотивација за настанак значења лежи у метафорама ПОЖУДА/СТРАСТ ЈЕ ВАТРА и ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ЕМОЦИЈУ. Метонимијски, садржатељи за ову емоцију називају се самом емоцијом. Иначе су *ватра* и *огањ* са значењем емоције, љубави, али и страсти и пожуде забележени врло рано, у 16. веку (s. v. *vatra*, s. v. *ogaň*, РЈАЗУ).

У свим наведеним примерима за групу значења седам (7) носиоци фразеолошких значења су именице. Придев има функцију интензификатора. Исто је и у словеначком корпусу, у ком је посведочен израз „dekle je živi ogenj“ (s. v. *ogenj*, ССКЈ) са значењем живахне, ватрене девојке. О факултативности придева уз наведена метафоричка значења именица *огањ/ватра* говори и стање на ширем (јужно)словенском простору, јер се значења живахне особе, страствене особе реализују без придева интензификатора (уп. s. v. *огън*, РБЕ; s. v. *оган*, ДРМЈ; s. v. *огонь*, БТС; s. v. *вогонь*, СУМ; s. v. *ogieň*, СЛПД; s. v. *оhej*, ПСЈЧ, итд.). Факултативност придева *жив* препознаје се и у фразеологизмима који су мотивисани *живим огњем / живом ватром* (в. 4.2.2.4.6).

8.(1.0) Секундарно значење 'пуцњава из оружја'

На крају, *огњем* и *ватром* (а онда и синтаagmaма *живим огњем* и *живом ватром*) означава се пуцњава из ватреног оружја (s. v. *ogañ*, s. v. *vatra*, РЈАЗУ). Потврде које се у РЈАЗУ дају за ова значења именица *ogañ* и *ватра* јесу из Дела Белиног и Шулековог речника. Најстарија потврда се налази у Гундулићевом опусу:

- (1) „Smiona (t. j. Sokolica) grdi bez pripasti ogñe, mače, strijele i luke. Gundulić 412“ (прва половина 17. века) (s. v. *ogañ*, РЈАЗУ).

Најстарија потврда са придевом интензификатором у овом значењу јесте из Качићевог опуса:

- (2) „Od oka je Ivan pogledao i lombardi živi ogannn dao. Kačić razg 269“ (1759) (s. v. *ogañ*, РЈАЗУ).

Најстарија потврда за ватру у овом значењу јесте потврда из корпуса А. Томиковића:

- (3) „Nije se moglo videti, što se čini, od velike vatre, i praske pušaka. Tomiković živ 207“ (1794) (s. v. *ogañ*, РЈАЗУ).

Значење ватре из пушака (које се овде остварује још једном са факултативним придевом интензификатором) уз именице *ogañ* и *ватра* је универзално. Посведочено је у германским, романским, словенским језицима итд. Засновано је на метонимијском преносу ИНСТРУМЕНТ ЗА РАДЊУ (Халас 2017: 23) јер се барут палио да би се из оружја могло пуцати. Вероватно је да је се ово значење развило на словенском терену са употребом ватреног оружја.

Овде истичемо једну занимљивост из грађе, везану за српски и хрватски простор. Најстарије потврде овог значења именица *ogañ* и *ватра* су са простора Далмације и Дубровника (А. Качић Миошић је из средње Далмације, а И. Гундулић из Дубровника). Следећа хронолошка потврда је Томиковићева, а ради се о преводу *Живота Петра Великог* са италијанског језика. У историјском речнику италијанског језика најстарије потврде именице *fuoco* у значењу ватре из оружја и у значењу ватреног оружја јесу већ у корпусу Н. Макијавелија (1469–1527) (s. v. *fuoco*, Батаља 1995). Могуће је да смо прво дошли до ватреног оружја у додиру са развијеном Италијом, а онда на географском утицају под италијанским културним

и цивилизацијским утицајем преузели и дато значење именице *ватра* (семантички калк).

Оно што, без обзира на могуће културне утицаје, говори о универзалности метонимијске формуле јесу значења ватре и огња (са факултативним придевом *жив*) посведочене у народној књижевности, нпр.:

- (4) „Уриш чине, никад не престају, | И на шанац живу ватру дају (НП Вук 5, 334)“ (s. v. *ватра*, РСАНУ).

Има много примера употребе из народне поезије за значење „с. *vatra* као објект уз неке глаголе“ (s. v. *vatra*, РЈАЗУ).

9. Терцијарно значење ’борба, битка’

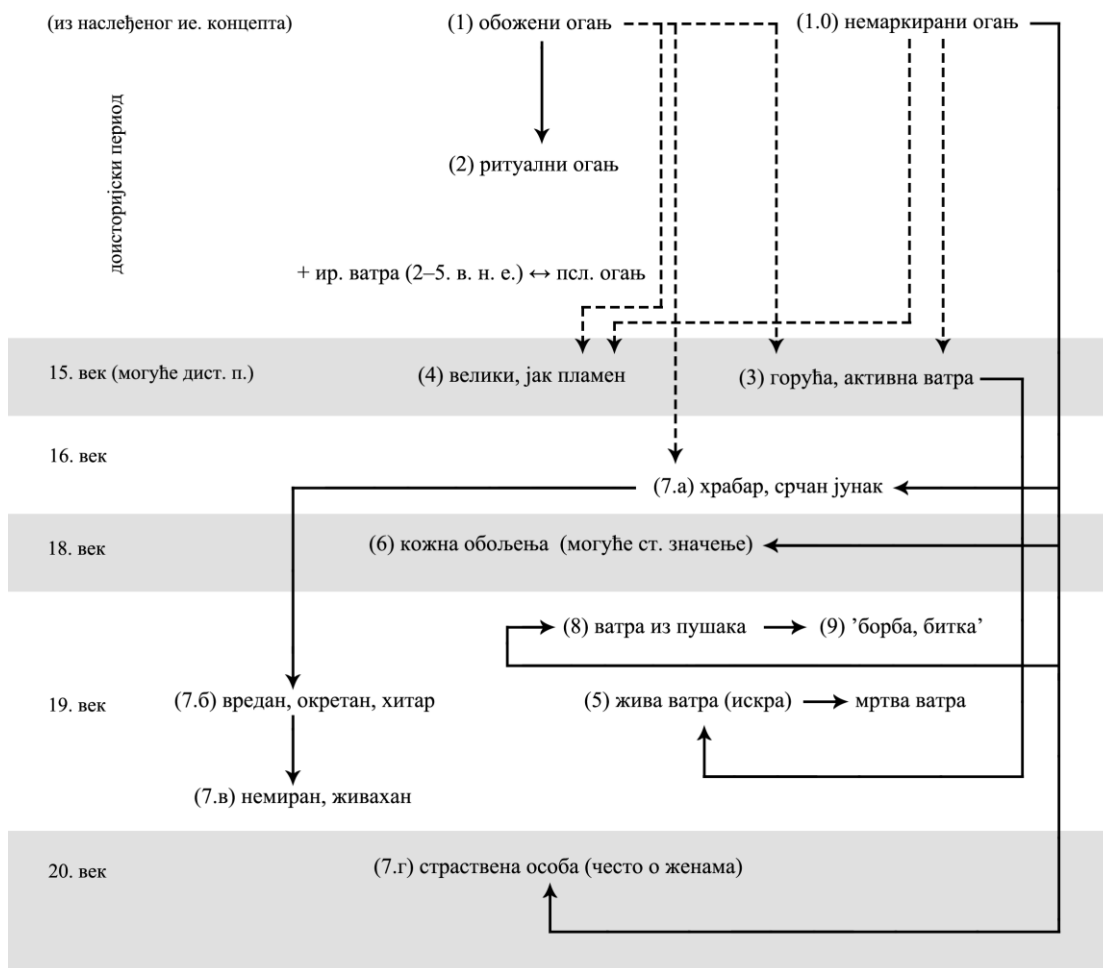
Значење бр. (8) метонимијским преносом индукује терцијарно значење ’борба, битка’:

- (1) „П’ у живи огаћ угазити ил’ Требића допанути града. Osvetn. 2, 69“ (1862) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Треће значење синтагме *жива ватра* у РМС забележено је као „борба, мука, погибија“ (s. v. *жив*, РМС).

4.2.2.4.5.2. Графички приказ: реконструкција полисемантичке структуре¹³⁴

Схема 1: *Живи огањ / жива ватра*

4.2.2.4.5.3. Фразеолошки статус синтагме

Како се из предложене схеме види, полисемантичка структура анализираних синтагми (углавном заснована на полисемантичкој структури именичких центара) врло је разграната. Има чак 12 значења, са тим да су четири међусобно повезана и испреплетана (група (7)). Ако изузмемо могућу мотивисаност унутар ове групе

¹³⁴ Значења у предложеној схеми означена су на исти начин као и у тексту. Пуне стрелице показују смерове семантичког развоја од мотивног значења према секундарном, а испрекидане стрелице показују могуће алтернативне смерове од мотивног значења према истом мотивисаном.

значења (7.a → 7.б) и терцијарно метонимијски настало значење (9) 'борба, битка', сва преостала значења су секундарна.

Једино засигурно реинтерпретирано глобално значење синтагми јесте (2) термилошко значење ритуалне ватре. Оно, сходно природи термилошке синтагме, није експресивно. Сва остала значења заснована су из савремене перспективе на семантици именичког центра са факултативном употребом придева интензификатора. Из историјске перспективе, значење горуће ватре (3) и значење отвореног пламена и јаке ватре (4) могу представљати остатак наивне преставе о обоготвореној ватри. Међутим, ова значења нису синтагматска, већ лексичка. Дакле, ако ова значења представљају окамењен податак о обоженој ватри, која је некада била реализована синтагмом, придев *жив* је веома рано (како видимо од 15. века, а могуће и много раније, упоредни материјал за то пружају подаци из других сл. језика) постао факултативни члан у реализацији значења у вези са ватреном стихијом.

Значење искре, варнице (5) је опет сведено на значење именице, са тим да факултативна употреба придева индукује фразеолошку (у ширем смислу) антонимију *жива ватра* → *мртва ватра*. Употреба обају придева је факултативна, зато се и може говорити само о фразеолошком статусу у ширем смислу. Значење болести (6) своди се на лексичко значење именице, као и значења из групе (7).

Као права фразеолошка значења у савременом језику доживљавају се значења спретне и хитре особе, страствене особе. Међутим, и та значења представљају секундарна значење именица *огањ/ватра* са употребом придева интензификатора. Дакле, ни из савремене перспективе ова значења нису права фразеолошка јер не почивају на реинтерпретацији значења лексема саставница фразеолошке јединице. Са друге стране, значења су експресивна, захваљујући метафорички насталим значењима именица, али и захваљујући специфичној семантици придева интензификатора. То је оно што ову синтагму приближава правом фразеологизму (и зато их фразеолошки речници уредно бележе).

Генератор „фразеолошке“ полисемије овде је полисемантичка структура именица *огањ/ватра*. Придев је факултативан (свуда осим у значењу ритуалне ватре), устаљен је употребом кроз векове, па га та устаљеност, заједно са

експресивности, приближава фразеолошкој јединици. Ову синтагму у свим значењима (изузев термилошког) одликује устаљеност и релативна стабилност оличена у могућности варирања синонимних лексема *огањ* и *ватра*. Тиме оне улазе у фразеологију у ширем смислу.

Међутим, у вези са значењима из групе седам треба начинити врло важну напомену. Више пута је констатовано да се значења синтагме свде на значења именичких центара. Међутим, у свим представљеним метафоричким значењима историјски извори не дају хронолошку предност семантичким реализацијама израженим лексемама *огањ* или *ватра* у односу на исте те реализације изражене синтагмама *живи огањ* или *жива ватра*. Напротив, у историјски најстаријем значењу 'срчан и храбар човек' (7.а) синтагма *живи огањ* користи се у датом значењу од 16. века, а само *огањ* или *ватра* од 18. века (или се уз именице јављају придеви из исте тематске групе, нпр. *жесток*). Сва остала значења из групе седам су релативно нова, а многа су (врло могуће) и терцијарна, па хронологија јављања значења није важна.

Изнесени податак у вези са значењем (7.а), као и могућности реконструкције значења (3) и (4) упућују на могућност семантичке кондензације, тј. универбизације фразеолошке структуре (Валтер/Мокијенко 2018: 332), према којој структурно-семантички центар синтагме може постати носилац глобалног фразеолошког значења, што на нивоу површинске фразеолошке структуре резултира тиме да некада неопходни члан синтагме (*живи*) у историјском процесу, од оног тренутка кад је центар синтагме постао фокус глобалног фразеолошког значења, постаје факултативан.

За сада не треба искључити две могућности реконструкције синтагме, које повлаче њен фразеолошки статус: једно је придев у улози интензификатора уз одговарајуће значење именице (из ове перспективе говори се о фразеологизму у ширем смислу); друго је значење именице историјски мотивисано значењем синтагме, као последица (структурно-)семантичке кондензације фразеологизма.

Различита значења именица *огањ/ ватра* са факултативном употребом придева интензификатора мотивисала су настанак различитих фразеологизама у ужем смислу.

4.2.2.4.6. ФРАЗЕОЛОГИЗМИ МОТИВИСАНИ ЖИВОМ ВАТРОМ

4.2.2.4.6.1. *Осути (и сл.) <живу> ватру на кога*

Структурно-семантички модел „глагол са значењем испаљивања муниције из оружја (*осути, сасути, отворити, оборити, сипати* итд.) + именица у служби реакцијске допуне (прави објекат) са значењем муниције или радње испаљивања муниције (*ватру, паљбу*)“ према метонимијској формули ЦЕЛИНА ЗА ДЕО (Халас 2017: 23), осим примарног остварује и фразеолошко значење ‘напасти/нападати некога оштрим речима, оштро критиковати некога, изгрдити/грдити некога’ (s. v. *ватра*, Оташевић 2012). Овај фразеологизам је посведочен у речницима српског језика у различитим варијантама: „отворити, осути паљбу на кога *почети кога оштро нападати, грдити*“ (s. v. *паљба*, РСМ), „сасути на кога ватру *напасти га оштрим речима*“ (s. v. *ватра*, РСМ), „отворити (осути, оборити и сп.) ватру а) *опалити, запуцати из ватреног оружја*, б) *напасти оштрим речима, изгрдити, искритиковати*“ (s. v. *ватра*, РСЈ) итд. У њему се придев *жив* јавља факултативно уз лексему *ватра* као интензификатор именичког значења. У Мршевић-Радовић (1987: 104) наводи се као структурно-семантички модел „пуцати (у кога) = изгрдити кога“.

Фразеолошко значење засновано је на универзалним метафорама ЈЕЗИК ЈЕ ОРУЖЈЕ и РАСПРАВА ЈЕ РАТ (в. Кликовац 2004). Фразеолошко значење овог израза не бележи се у историјским речницима, а најстарији примери употребе из РСАНУ јесу из половине 19. века, нпр.:

- (1) „Осули су ... у „Истоку” општу ватру на „Видело” (Видело 1880 52/1)“ (s. v. *ватра*, РСАНУ).

Што се порекла фразеологизма тиче, без обзира на универзалну природу метафора на којима се заснива фразеолошко значење, можда треба оставити могућност позајмљивању из француског или немачког језика у 18–19. веку.

4.2.2.4.6.2. *Бојати се (чувати се, плашити се) чега као живог огња / живе ватре*

1. Најстарији пример употребе фразеологизма на српском (и хрватском) простору јесте из грађе М. Дивковића:

(1) „Svega se ovoga imamo čuvati ... kako ogña živoga. Divković nauk 126^{ac}“; s. v. *živ*, PJA3Y (1611).

Фразеологизам је посведочен и у савременом језичком корпусу: „бојати се (чувати се) чега као живе ватре“ (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *vatra*, Матешић 1982). Иста варијанта забележена је у словеначком језику: „*razíti se (báti se) kóga/čésa kàkor živega ôgnja*“ (s. v. *ogenj*, Кебер 2015). У бугарском језику то је: „Бягам (пазя се) като од огън. Разг.; Отбягвам се като од огън. Остар. и диал.“ (s. v. *огън*, РБЕ). У македонском: „Бега како от оган“ (s. v. *оган*, ДРМЈ).

За овај фразеологизам знају и други словенски језици, уп. руски „Боятся кого-, чего-л. как огня (очень сильно). Бежать от кого-, чего-л. как от огня (стремительно, быстро)“ (s. v. *живой*, БТС); украјински „Боятися (стерегтися) як вогню (s. v. *вогонь*, СУМ); белоруски „Баяцца як агню“ (s. v. *агонь*, Скарник); пољски „*bać się jak ognia; stronić jak ognia*“ (s. v. *ogień*, СЛПД); чешки „*jako ohně jsme se ho báli. Jir. Hist.*“ (s. v. *ohěň*, ПСЈЧ); словачки „*bát' sa niečoho ako o-a*“ (s. v. *ohěň*, ССЈ).¹³⁵

С обзиром на то да је фразеологизам посведочен у свим словенским језицима осим лужичких, претпостављамо да је наслеђен из псл. периода.

2. Н. И. Толстој (1995: 82), говорећи о реконструкцији фразеологизама на псл. плану, истиче да је, за разлику од лексичке реконструкције, пожељно да фразеологизам не буде посведочен у свим словенским језицима, већ само у периферним дијалекатским зонама (што сведочи о старини фразеолошке јединице). Такође подвлачи да аутентични псл. фразеологизам не сме бити посведочен у другим ие. језицима, пре свега не у западноиндоевропским.

Међутим, мишљења смо да је могуће да прасловенски спојеви речи опстану на великом делу словенског говорног простора, а да то не значи нужно иновацију у развоју појединачних словенских језика или калкирање; очекивано је да спојеви

¹³⁵ Забележен је и у историјско-етимолошком руском фразеолошком речнику (s. v. *огонь*, Бирих и др. 2005).

речи који одражавају суштинске културне концепте буду историјски стабилни (Валтер/Мокијенко 2018).¹³⁶

Према Х. Валтеру и В. М. Мокијенку, на постојаност псл. фразеолошког фонда неспорно упућује словенски језички материјал, и то језички материјал посведочен на општесловенском простору (као један од примера псл. фразеологизма наводи се *држати језик за зубима*, који је посведочен на ширем словенском простору, и у пољским споменицима већ од XV века; уп. Валтер/Мокијенко 2018: 331–332). Међутим, аутори наглашавају неразјашњен статус псл. фразеолошког фонда у истраживањима словенских језика и указују на велику дискрепанцију у сигурности лексичке псл. реконструкције у односу на фразеолошку: „Die Darstellung der slawischen Ursprache stößt jedoch auf ein Paradoxon. Wenn die urslawische Lexik als bewiesen gelten kann, dann bleibt jedoch der Status der urslawischen Phraseologie unbestimmt“¹³⁷ (Валтер/Мокијенко 2018: 332). Осим тога што псл. фразеолошки фонд има велику улогу у реконструкцији вишезначности псл. лексема (фразеологизам *држати језик за зубима* аутори наводе као аргумент више у реконструкцији полисемантичке структуре лексеме *језик* у којој ће њено етимолошки примарно значење бити соматско), нарочиту пажњу захтевају лексички спојеви (не нужно фразеологизми у ужем смислу) који су кроз историју показали способност семантичке кондензације до лексичког значења, тј. универбизације („die semantische Kondensation (resp. die Univerbierung)“, Валтер/Мокијенко 2018: 332). (Врло је могуће да управо такав пример представља *живи огањ / жива ватра*.) Аутори, дакле, не указују само на неоправданост искључивања псл. фразеолошког фонда из псл. реконструкције фразеологије ради, већ указују и на неопходност истраживања псл. лексичких спојева ради веродостојне реконструкције лексичког фонда.

¹³⁶ То не искључује нужно чињеницу да се псл. фразеологизам може архаизирати и очувати само у периферним зонама словенског простора (мислимо да је тако са синтагмом *жива вода* у значењу воде која извире и текуће воде). Више о овоме в. у тачки 4.2.2.5.2.1, где се додатно коментаришу Толстојеви наводи.

¹³⁷ „Међутим, презентација прасловенског језика наилази на парадокс. Колико се прасловенска лексика сматра доказаном, толико статус прасловенске фразеологије остаје неразјашњен“ (ауторов превод).

Из наше перспективе, посведоченост фразеолошке јединице у општесловенском корпусу може говорити о (1) аутентичном псл. наслеђу, (2) ширем ие. наслеђу, (3) позајмљивању или о (4) истоветном развоју појединачних словенских језика. На истраживачу је да компаративно-филолошким методом, а затим и контрастивним приступом, тамо где је то потребно, као и увидом у етнолошку и ширу културолошку грађу открије која је од понуђених могућности за реконструкцију најубедљивија.

Терминолошка синтагма **živu(jь) ognь* је прасловенска; исто је са синтагмом **živa(ja) voda* са значењем посведоченим у корпусу словенских бајки, са изразом **dъrati kozq / *dъrati kožq* итд. у анализираном корпусу.

На крају, о овоме сведочи и индоевропски песнички језик. Могуће је да ие. спојевни речи преживе у историји појединачних ие. језика, пре свега у митско-магијским обредима и народном песништву, па да путем прасловенског доспеју у данашње словенске језике (исп. истраживања спроведена у Иванов/Топоров 1974, Лома 2002).

3) Сам фразеологизам *бојати се (плашити се, чувати се итд.) чега као живе ватре* јесте компонентни поредбени фразеологизам.¹³⁸ Представља реализацију структурно-семантичког модела *глагол у нефразеолошком (примарном лексичком) значењу + рекцијска допуна: неправи објекат + поредбена одредба (носилац фразеологизације)*. Основа поређења исказана је примарним лексичким значењем, а поредбена јединица је носилац фразеологизације и има улогу интензификатора реализованог глаголског значења: може се заменити прилогом за количину *много/веома* (уп. Вуловић 2015: 200). Фразеологизација се остварује поређењем на скали интензитета. Фразеологизам није идиоматичан јер лексичке компоненте саставнице нису десемантизоване (Марјановић 2017: 151–153); одликује га жива унутрашња форма. Има смањену експресивност (уп. Мршевић-Радовић 1987: 96–97) без придевске компоненте, а са придевом интензификатором *жив* уз именице *огањ/ватра* фразеолошка експресивност се појачава. Како се види из упоредног корпуса словенских језика, придев *жив* је обавезан члан поредбене јединице само

¹³⁸ Преглед аутора који су се бавили поредбеним фразеологизмима код Срба и Хрвата даје С. Марјановић (2017: 142–149).

на српском (и хрватском) и словеначком простору, а и ту је у разговорном језику данас факултативан.

Оно што привлачи пажњу код поредбених фразеологизама на синтаксичком плану јесте чињеница да је носилац фразеологизације синтаксичка јединица у функцији поредбене одредбе. У процесу фразеологизације она постаје обавезна на структурно-синтаксичком плану и тиме формира фразеолошки модел. Релативна устаљеност фразеологизма, која резултира фразеолошким варијантношћу, изражена је глаголима из исте тематске групе: синонимима *бојати се* и *плашити се*, а онда и лексемом из исте тематске групе: *чувати се*, *пазити се*, *бежати (од)* и то према метонимијском моделу ПОСЛЕДИЦА ЗА УЗРОК. Структурна стабилност модела огледа се у неправим повратним глаголима или непрелазним глаголима који увек траже рекцијску допуну у генитиву. Осим неопходне конгруенције која подразумева подршку окружења, неправи објекат представља лексикализовану подршку окружења за реализацију фразеологизма.

С обзиром на старину потврде на српском и хрватском простору, као и с обзиром на упоредни словенски материјал, фразеолошка јединица могла би се реконструисати на псл. план као **bojati se česogo kako ognа* или **bojati se česogo kako <živa(jego)> ognа*. Лексеме *бојати се* и *огањ* потврђене су као инваријанте у готово свим словенским језицима који знају за фразеологизам (само је у бугарском језику употребљен гл. *бежати*), а тиме потенцијално и као основне јединице реконструисаног облика фразеолошке јединице. Остављамо могућност синтагми **živa(ja) vatra* као некадашњој синонимској варијанти поредбене јединице у делу словенског ареала у додиру са скитско-сарматским појасом пред распад псл. заједнице. Употреба интензификатора *жив* је могућа, али не и нужна на псл. плану.

Мотивацију за фразеолошко поређење видимо у опасности ватрене стихије, а исто објашњење даје се и у дијакхроничком словеначком фразеолошком речнику (s. v. *živ*, Кебер 2015). Међутим, треба имати у виду да се у руском историјско-етимолошком фразеолошком речнику мотивација фразеологизма објашњава доказивањем невиности на тај начин што је оптужени стављао руку у ватру (s. v. *огонь*, Бирих и др. 2005).

Дубинска структурно-семантичка фразеолошка инваријанта могла би се реконструисати као 'неправи повратни глагол у примарном значењу са значењем стања + рекцијска допуна у генитиву + поредбени везник + прототипични проузроковач страха'.

Осим варирањем глаголске компоненте, варијантност фразеологизма на ширем словенском плану постиже се и мењањем именичке компоненте у поредбеној јединици: *плашити се чега као (живог, самог) ђавола (врага)*.

4.2.2.4.6.3. Седети (бити, вртети се, горети, стајати и сл.) <као> на <живој> жсеравици

Оташевићев речник бележи фразеологизам *седети (бити, вртети се, горети, стајати и сл.) <као> на <живој> жсеравици* са значењем 'бити врло узнемирен, нервозно чекати; бити у непријатном положају'. Исти фразеологизам бележи Кеберов речник: „bíti [kot] na žerjávici“, као и варијанту „sedéti [kàkor] na žerjávici“ (s. v. *žerjávica*, Кебер 2015).

Фразеологизам је глобални метафорички, са тим да се реализује и у поредбеној фразеолошкој варијанти са експлицираним везником *као*. Представља реализацију модела 'глагол мировања у примарном значењу + предлошко-падежна конструкција са значењем места: предлог на + именица / именичка синтагма у локативу'.¹³⁹ Фразеолошко значење је метафорички мотивисано: носиоцу стања је тешко, непријатно, нелагодно као да га муче ватром.

Описани структурно-семантички модел може се схватити као део шире фразеосхеме са општим фразеолошким значењем стања или емоције – уп. фразеологизме *бити на седмом (деветом) небу*, *бити на иглама*, *бити на танком леду* итд. Већ из датих примера се види да је фразеосхема универзална и за њу знају и други европски језици. Дефинише се као модел 'глагол (прототипично глагол

¹³⁹ Синтаксичка функција предлошко-падежне конструкције није иста у свим фразеолошким варијантама с обзиром на лексичко варирање глаголске компоненте. У варијанти са видским парњацима *бити/бивати*, предлошко-падежна конструкција има функцију прилошког копулативног предикатива, а у варијантама са видским парњацима *наћи се / налазити се* има функцију прилошке допуне за место.

мировања) + предлошко-падежна конструкција – у језицима који чувају флексију у деклинацији то ће бити *на* (у/в) + именица / именичка синтагма у локативу.¹⁴⁰

Квалификација непријатне ситуације заснива се на сензацији прекомерне топлоте узроковане ватром, тј. предметима са улогом проузроковача исте те сензације: жар, жеравица, угљевље и сл.

Конотативна значења настала фразеологизационим процесом нису увек иста. *Седети* (*бити, вртети се, горети, стајати и сл.*) <као> *на* <*живој*> *жеравици* означава непријатну ситуацију, са тим да реченични контекст некада експлицира узрок непријатности квалификоване фразеолошком јединицом – чекање; фразеолошко значење се у таквом контексту прецизира као 'бити нестрпљив', а некада и као 'бити врло узнемирен, нервозан'.

Уп. следеће словеначке примере (s. v. *žerjavica*, Кебер 2015):

- (1) „Če bi bil mahnil nazaj ali me odkrito razdražil, bi mi bilo to v olajšanje in opravičilo; toda cvrl me je počasi, da sem ležal pol noči kakor na žerjavici. (Ch. Dickens – O. Župančič, David Copperfield III, 1938, 46)“ – значење 'мучити се';
- (2) „Mene je naravnost sram, da sem prisiljen pisati Vam še enkrat. Čakal bi sicer na odgovor, kolikor časa bi bilo treba, a sedaj sem na žerjavici. (I. Cankar, Lavoslavu Schwentnerju, Pisma II, NB)“ – значење 'бити нестрпљив';

¹⁴⁰ Оташевић 2012 (s. v. *жив*) наводи и фразеологизам *бити* <као> *на* <*живој*> *ватри*, такође као секундарни номинат за непријатну или тешку ситуацију. Међутим, у прикупљеном корпусу не постоји ниједан пример употребе датог фразеологизма, нити се може наћи претрагом у електронским изворима. Да атрибут није део првобитног фразеолошког модела потврђују варијанте у другим словенским језицима, без факултативне придевске компоненте: буг. „Горя в (на) огњ“ (s. v. огњ, РБЕ); чеш. (2) „těžká zkouška, utrpení, nesnadná situace vůbec. Mladí v ohni zkušebním zlepšují ideje starých. Maj.“ (s. v. оheň, ПСЈЧ). У анализи синтагме *живи огањ / жива ватра* упозорено је да факултативност члана фразеолошке јединице може бити последица универбизације фразеолошке структуре. Међутим, семантички план ту хипотезу овде не подупире. Као последица фразеолошког варирања описане фразесхеме јавља се фразеологизам са нешто другачијим значењем: *нећи се на тихој ватри* у значењу 'мучити се споро, полако'. Индуктор новог фразеолошког значења овде није само варирање глаголске компоненте (*нећи*) већ и употреба обавезног атрибута израженог придевом *тих*. О придевској јединици у улози атрибута као обавезном делу фразеологизама в. Мршевић-Радовић 1987: 116–125.

(3) „*Dva dni je Ruth čakala kakor na žerjavici.* (U. Sinclair – A. Petrišič, *Petrolej*, 1955, 301)“ – значење ’бити нестрпљив’;

(4) „»Prosim, čigava je?« vpraša. Dvignili so se trije hkrati, *le ženska v široko nabranem krilu se je začela presedati kot na žerjavici.* (N. Lapajne, *Tovariš* 1971, št. 25, 26)“ – значење ’узнемирити се’.

Варирањем глаголске компоненте постиже се додатна експресивност фразеолошке јединице. Фразеолошка варијанта са глаголском компонентом *вртети се* перспективизује денотативно значење фразеологизма – субјекат добија семантичку улогу агенса,¹⁴¹ па се његова активност паралелно актуализује и у конотативном фразеолошком значењу као последица непријатне ситуације у којој се субјекат налази. Придев *жив* има улогу факултативног интензификатора. Улази у мотивациону базу као интензификатор лексичког значења именичке јединице, а у процесу фразеологизације постаје интензификатор фразеолошког значења (експресивност фразеолошког значења појачава се његовом употребом).

Кеберов речник бележи овај фразеологизам и у другим словенским језицима: „*bolg. vartja se kato na žerava, slš. byt’ ako na [žeravom] uhlí, sediet’ byt’ ako na [žeravom] uhlí, ukr. vertitysja jak na žaru*“ (s. v. *žerjavica*, Кебер 2015). Према наводима из речника, фразеологизам је у словеначком језику први пут забележен у Плетершниковом речнику као превод немачког <*wie*> *auf glühenden Kohlen sitzen*.

4.2.2.5. ВОДА

Записе о симболици и значају воде у словенској митологији и фолклору налазимо у средњовековним изворима. Различити митолози и етнолози наглашавају да се словенски култ воде помиње већ код Прокопија из Цезареје (VI в.), Ибна Фадлана (почетак X в.), Нестора (XI в.), Хелмолда (XII в.) итд.¹⁴² У етнолошкој литератури која се односи на словенски и нарочито јужнословенски простор симболика воде опсежно је обрађена; њоме су се бавили В. Чајкановић, С.

¹⁴¹ У реализацији фразеолошких варијанти са глаголима мировања (*бити, налазити се, наћи се, стајати, седети* и сл.) субјекат остварује семантичку улогу експеријенсера у фразеолошком значењу.

¹⁴² Исп. Чајкановић 1924 I: 348–349, Петровић П. Ж. 1932: 174, Раденковић/Толстој 2001: 466.

Тројановић, С. Зечевић, П. Ж. Петровић, Љ. Раденковић, М. Влаховић, Д. Маринов, Е. Мицева, А. Л. Топорков, Л. Н. Виноградова, Т. А. Агапкина и многи други.¹⁴³

Покушаћемо да осветлимо колокацију *жива вода* у језичком, митолошком и обредном корпусу, и уклапање појма исказаног колокацијом у архетипски образац наивног мишљења.

4.2.2.5.1. СИНТАГМА *ЖИВА ВОДА* У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА И ЊЕНА ЗНАЧЕЊА

За потребе анализе колокације *жива вода*, поред јужнословенских извора коришћени су различити словенски лексикографски и корпусни извори, као и за потребе анализе колокације *живи огањ / жива ватра*.¹⁴⁴

4.2.2.5.1.1. Српски (и хрватски) говорни простор

Најстарије потврде о живој води код Срба и Хрвата јесу из 15. века: „Istočnikъ živije vody. (XV v.) Starine 22, 196“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ). Као један од илустративних примера о значењу синтагме може се узети и Мрнавићев пример, такође из РЈАЗУ: „Voda živa, ona koja izvira. Mrnavić ist. 47“ (1627). Пример из РСАНУ: „Источник живе воде извире подну самога села (Љуб. 3, 36) (1903)“ (s. v. *жив*, РСАНУ), сведочи о стабилном значењу синтагме *жива вода* кроз векове: то је вода која сама извире, појављује се „ниоткуда“, из земље, и наставља да се креће, текућа (изворска или речна).

РМС бележи још једно значење синтагме *жива вода* које други извори не бележе – *чудотворна вода која оживљава* (s. v. *жив*, РМС).

4.2.2.5.1.2. Шири јужнословенски ареал

Словеначки речнички корпус такође бележи значење извора, текуће воде, изворске или речне: „ekspr. pred hišo ima živo vodo *tekočo vodo, navadno studenec*“

¹⁴³ В., на пример, Чајкановић 1924 I: 330–364, Петровић П. Ж. 1932, Влаховић 1930, Агапкина 2002: 269–270, Раденковић/Толстој 2001: 87–93, 466–467, као и секундарну литературу наведену у датим референцама.

¹⁴⁴ Корпусу системски не припада старословенска грађа, у којој ће се наћи значење *живе воде* у хришћанском религијском концепту, новијег датума; то ће бити архетипско значење воде реинтерпретирано у хришћанском кључу (исп. тачку 4.2.2.5.2.3).

(s. v. *živ*, ССКЈ). *Жива вода* са значењем 'животворна' јавља се у опусу народних бајки (Лазар 2010: 118–122) и у словеначком књижевном корпусу, као лековита вода, мотив преузет из народних бајки (нпр. Малешич 1928).

Македонски језик зна за оба значења синтагме: „Жива вода – во народните приказни, вода од која мртов човек оживува; Жива вода – извор“ (s. v. *жив*, ДРМЈ).

У бугарском корпусу бележи се само значење воде која оживљава: „Жива вода. Обикн. в приказките – чудотворна вода, с която може да се възкреси умрял, да се излекува болен и под“ (s. v. *жив*, РБЕ).

Бугарско-македонски ареал зна још за фразеологизам *жива вода* у значењу 'потпуно мокар', српски еквивалент му је *гола вода* (s. v. *жив*, РБЕ; s. v. *жив*, РМЈ).

4.2.2.5.1.3. Општи словенски ареал

1. Источнословенски језици

У руском језику значење синтагме *жива вода* јесте животворна вода у корпусу народних бајки: „Живая вода (в народных сказках: чудодейственная жидкость, возвращающая жизнь умершим)“ (s. v. *живой*, БТС). Према *Руском историјско-фразеолошком речнику* староруски извори бележе синтагму *жива вода* у значењу текуће воде (s. v. *вода*, Бирих и др. 2005). Дијалекатски речници бележе значење извора (s. v. *живой*, СРНГ).

У белоруском корпусу *жива вода* је животворна: „Жывая вада (у казках) – пудадзейная вада, якая вяртае жыццё мёртвым“ (s. v. *вада*, Скарник).

У украјинском језику синтагма *жива вода* јавља се такође у бајкама. Има значење животворне воде (која се јавља удвојена, као *жива* и *мртва* вода у корпусу сл. бајки) или воде која има чудесне моћи, па дарује невероватну снагу ономе ко је попије. Није посведочена у тезаурусном речнику украјинског језика, али је забележена у специјалном речнику *Знаки української етнокультури: Словник-довідник* (Жајворонок 2006):

2) жива́ вода́ — джерельна вода, особливо цілюща [...]; 3) жива́ (живи́льна, живу́ща) ме́ртва вода́, цілю́ща (зцілю́ща) / безси́ла вода́ — фольклорні образи води, яка додає сили або забирає їх; у казках герої набувають нелюдської сили, коли їх окропляють живущою або цілющою

(зцілющою) водою, а мертві оживають [...] (s. v. *wodá*, *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*).

2. Западнословенски језици

Синтагма *жива вода* у пољском језику значи животворну воду, са пореклом у општесловенском корпусу бајки. Речник пољског језика (*Słownik języka polskiego*) не бележи ову синтагму, али се у савременом језику она јавља у значењу наслеђеном из корпуса словенских бајки: „[...] czarnym rynku można dostać antybiotyk. To słowo zabrzmiało magicznie, jak żywa woda z bajek, więc Paweł wsiadł na motor. W Taszowie dowiedział [...]“ (s. v. *żywa woda*, КЈП; значење бележи и речник, s. v. *woda*, СЈПД). Синтагма се јавља и у значењу текуће воде, са квалификатором *застарела* (s. v. *żywu*, СЈПД).

У чешком језику синтагма *жива вода* јавља се у два значења:

1) као животворна: „*živá voda (podle lidového podání v pohádkách) oživující, dávající život. Podej mi, chlapče, živé vody, nechť bude [mrtvé] tělo beze škody, jako bývalo. Erb.*“ (s. v. *živý*, ПСЈЧ);

2) као текућа: „(o vodě) *pramenitý, bystře proudící, tekoucí, čerstvý. Když žena divoška porodí, odebere se ihned s dítětem někam k živé vodě, umyje je. Ner.*“ (s. v. *živý*, ПСЈЧ).

Словачки језик зна за синтагму *жива вода* на сличан начин као и украјински: *rozpráv. živá v., mŕtva v. majúca schopnosť „oživovať“ al. „usmrcovať“* (s. v. *voda*, ССЈ).

У корпусу доњолужичког језика синтагма *жива вода* јавља се у библијском контексту – њоме се означава Свети Дух или чудотворна вода која лечи (s. v. *żywa woda*, ДБ; s. v. *żywa woda*, Хотко).

У горњолужичком српском језику синтагма се такође користи у библијском контексту, на исти начин као у доњолужичком (s. v. *žiwa woda*, Хотко).

Међутим, треба нагласити да је значење животворне и чудотворне воде сачувано у корпусу лужичких народних бајки (припадају општесловенском корпусу бајки). Значење ове магичне воде означава се синтагмама *жива вода* и *вода живота* (исп. Гољевшчек/Герланц 1988 или *Вода живота, Народне бајке*

Лужичких Срба). Како је у питању преводна књижевност, треба бити нарочито обазрив; међутим, оригинални материјали који су нам за сада доступни упућују на постојање синтагме *жива вода* у очекиваним значењима у лужичкосрпском корпусу.

Табела 1: Приказ значења

	<i>жива вода</i>	'текућа вода'	'животворна и лековита вода'	Жива вода у хришћанском културном коду: 1) 'Свети Дух' ; 2) 'лековита вода' .
јсл. језици	срп. (хрв.) <i>жива вода</i>	+	+	
	словен. <i>živa voda</i>	+	+	
	буг. <i>жива вода</i>	–	+	
	мак. <i>жива вода</i>	+	+	
исл. језици	рус. <i>живая вода</i>	+	+	
	белорус. <i>жывая вада</i>	–	+	
	украј. <i>жива вода</i>	–	+	
зсл.	пољ. <i>żywa woda</i>	+	+	
	чеш. <i>živá voda</i>	+	+	
	слов. <i>živá voda</i>	–	+	
	доњолуж. <i>żywa woda</i>	–	+	
	горњолуж. <i>žiwa woda</i>	–	+	

4.2.2.5.2. ЗНАЧЕЊА СИНТАГМЕ – КОМЕНТАРИ

4.2.2.5.2.1. Жива вода – 'вода која извире и тече'

Како табеларни приказ показује, значење текуће воде постоји у западнојужнословенском ареалу, на српско-хрватско-словеначком терену, са посведоченим значењем на југоисточном ободу ареала, у македонском језику. Поред дела јужнословенских језика, за ово значење данас знају чешки и пољски језик, а синтагму у датом значењу бележе и староруски језик и дијалекатски извори. С обзиром на чињеницу да су потврде синтагме са значењем текуће воде дисперзивне и да обухватају безмало сав словенски простор (изузев лужичких језика) и имајући у виду да се значење текуће воде на делу словенског говорног простора не јавља, као и то да у неким језицима ово значење застарева (руски, пољски), а чува се на ободу данашње словенске територије, мишљења смо да се значење синтагме може поуздано реконструисати на псл. ниво. Синтагма је

историјски стабилна (потврде из српског (и хрватског) корпуса датирају из 15. века, а синтагма се јавља и у староруском корпусу). Међутим, Н. И. Толстој, коментарише да је за реконструкцију фразеологизма на прасловенском нивоу важно:

да а) он не буде представљен у свим словенским језицима (или дијалектима) редом (најбоље је ако је он познат расуто у појединим архаичним словенским зонама) и б) да га у индоевропским језицима нема, или да буде представљен у појединим индоевропским језицима, преважно не западноиндоевропским (Толстој 1995: 82).

Толстој полази од тога да је псл. фразеологизам углавном застарео у савременим словенским језицима, што не мора нужно бити (уп. пређашњу тачку о *живој ватри* или фразеологизму *бојати се чега као (живе) ватре*).¹⁴⁵ Ако је застарео на општесловенском простору, биће посведочен дисперзивно у појединим дијалекатским зонама. Овај принцип реконструкције може се применити на синтагму *жива вода* у значењу извора или реке, јер се ово значење синтагме у савременим зсл. и исл. језицима не препознаје (укључујући и бугарски) или застарева.

Оно што је за даљу анализу важно јесте да чињеница да аутохтони прасловенски фразеологизам не би требало да буде посведочен у зие. језицима. Ако је фразеологизам посведочен у зие. језицима, вероватно је да је позајмљен. Толстој (1995: 82 — 84) посебно упозорава на врсте калкова и проблем њиховог препознавања у историји словенских језика. Но, и ову чињеницу у одређеним случајевима треба релативизовати.

Словени су изворе, реке, текућу воду уопште доживљавали живом. О томе говоре опсежни етнолошки подаци који се ниже наводе и то није спорно. Међутим, поставља се питање колико је назив *жива вода* за извор или реку прасловенска творевина. *Aqua viva* или *flumen vivum* у значењу извора, реке, текуће воде јавља се у латинском језику такође: „2. Of things concr. and abstr.id. ib. 14, 713: [...] “aqua,” running, Varr. L. L. 5, § 123 Müll.; so, “flumen,” Liv. 1, 45“ (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879). Словенски простор упознао је различите појмове у додиру са развијенијом

¹⁴⁵ Речено је да Х. Валтер и В. М. Мокијенко (2018) упозоравају на то да фразеолошка јединица не мора имати статус архаизма на општесловенском простору.

римском културом, па је можда позајмио и синтагму *жива вода* за означавање текуће воде. Но, овде се поставља питање хронологије, ареалне распрострањености и културолошког декодирања. Прво, *жива вода* у значењу извора (реке) јавља се у старосрпском и староруском корпусу рано (до 15. века). Рано појављивање у српским (и хрватским) изворима теоријски може бити последица утицаја балканског романског супстрата. Али не може се објаснити у староруском. Важније, *жива вода* у значењу извора један је од најважнијих етнокултурних словенских симбола. Због тога је хипотеза калкирања према латинском облику мање вероватна.¹⁴⁶

Чак и ако синтагма за именовање извора или реке јесте калк са латинског, треба имати у виду да она представља језичку позајмљеницу, не и културну. Наиме, с обзиром на општесловенске представе о води као живом и животворном елементу, лексичко позајмљивање (ако га је било) требало би схватити у духу језичке ревитализације појма живе воде. Наиме, дихотомија природних елемената на активно : пасивно, у којој је концепт извора или реке активна категорија, потиче из пие. периода и тај концепт је реконструисан у пие. језику (као и концепт ватре; уосталом, латински језик зна и за *vivus ignis*, па се, без обзира на то, претпоставља да псл. **živy(jь) ognь* (**živa(ja) vatra*) није калк):

The main word for ‘water’ was **wódr̥* which is attested in most language groups (e.g. OIr uisce ‘water’ [> NE whiskey], Lat unda ‘wave’, NE water, Lith vanduo ‘water’, OCS voda ‘water’ [and the Russian derivative vodka], Alb ujë ‘water’, Grk húdōr ‘water’, Arm get ‘river’, Hit wātar [genitive witenas] ‘water’, Skt udan- ‘water’) while **h₂eP-* (the labial appears sometimes voiced, sometimes voiceless) is preserved as ‘river’ in a number of languages, more generally as ‘water’ in others (e.g. OIr ab ‘river’, MWel afon ‘river’ [and thus from British the various English river names Avon], Lat amnis ‘river’, OHG river names in -aVa-, OPrus ape ‘river’, Hit hāpa- ‘river’, Av āfš ‘water’, Skt āp- ‘water’, Toch AB āp ‘water, river’). The combination of attested meanings suggests

¹⁴⁶ Хронологија јављања у изворима не може бити одлучујући аргумент у вези са калкирањем. *Живо сребро* као преведеница лат. *argentum vivum* јавља се релативно рано (15. век). У обзир се мора узети утицај латинског језика као језика науке, и, вероватно најважније, чињеница да *живо сребро* не припада словенском културном коду.

an original ‘living water’, i.e. ‘water on the move’. Thus these two words for ‘water’ act in much the same way as do the two for ‘fire’ (Малори/Адамс 2006: 125–126).¹⁴⁷

Етнолошки извори у вези са српским етничким простором (Павловић 1957: 613, Бандић 1980: 256, Влаховић 1930: 349, Петровић П. Ж. 1932: 175) говоре о томе да наивно мишљење у Срба текућу воду види као живу, као натприродну силу – божанство. У овим изворима синтагма *жива вода* посведочена је у функцији именовања реке или извора.¹⁴⁸ То се веровање везивало за ону воду која извире сама, ниоткуда, својом вољом, и која је активна, покретна, тече, која делује живо:

Скрнављење извора се сматра у нашем народу као велики грех [...] У овом је веровању очуван народни појам, као да су извори жива бића, која располажу својом вољом. То потврђују и народни називи »жива«, противно томе »мртваца« или »мртваја« вода [...] (Петровић П. Ж. 1932: 175).

Самостално извирање воде и њена даља активност оно је што извор или реку у наивној представи света чини живом. У наивној перцепцији света извирање из земље схватано је као рађање животворног елемента који је неопходан истој тој земљи из које се извор рађа. Њено извирање и отицање на земљи схватано је као пројављивање божанске стихије, аналогно животворном плъуску: „жива вода која

¹⁴⁷ „Основна реч за воду **wódy* посведочена је у готово свим групама језика (нпр. стир. *uisce* ‘вода’ [> енгл. *whiskey*], лат. *unda* ‘талас’, енгл. *water*, лит. *vanduo* ‘вода’, цсл. *voda* ‘вода’ [и руска изведеница водка], алб. *ujë* ‘вода’, грч. *húdōr* ‘вода’, јерм. *get* ‘река’, хет. *wātar* [генитив *wītenas*] ‘water’, скит. *udan-* ‘вода’), док је **h₂eP-* (лабијал се некада реализује као звучан, а некада као беззвучан) посведочен као ‘река’ у мањем броју језика, а више као ‘вода’ у другим (нпр. стир. *ab* ‘река’, срвелш. *afon* ‘река’ [и отуд из британског енглески називи за реку *Avon*], лат. *amnīs* ‘река’, стпрус. *ape* ‘river’, хет. *hāra-* ‘река’, ав. *āfš* ‘вода’, скит. *ār-* ‘вода’, тох. АБ *ār* ‘вода, река’). Комбинација посведочених значења претпоставља ‘живу воду’, тј. ‘воду у покрету’. Ове две речи за воду понашају се на исти начин као две речи за ватру“ (ауторов превод).

¹⁴⁸ Нарочито су занимљиви могући етимолошки подаци које у вези са словенском лексемом *ива* са значењем дрвета тисе и врбе наводи Д. Мршевић-Радовић (2014: 63; 67–68): Волошина мисли да је *ива* (тиса) различитог порекла од *иве* са значењем врбе; наиме, она корен *иве* у значењу тисе (четинара, божанског дрвета) повезује са хет. *eia*, (исти је корен у старохебр. *hawwah* (Ева), лат. *aevum* (живот, век, вечност), *juvenis* (млад)), док *ива* у значењу врбе представља утицај уралског и алтајског на словенске, германске и балтичке језике и значи божанство воде – уп. алт. *huwa* (поток, вода), ур. *uwa* (поток), алт. *u(a)* (вода). Ову етимологију ЕССЈА не прихвата и корен обају дрвета изводи из псл. **jьva* са првобитним значењем четинара тисе, а онда с обзиром на црвенкасту боју стабла, и разних врста врбе (и то је значење које се у словенским језицима углавном очувало). Корен се повезује са ие. кореном у значењу *vitni* (s. v. **jьva*, ЕССЈА).

извири из врела јесте, као и киша, божанска крв, семе неба“ (Петровић С. 1999: 46).¹⁴⁹

Очигледна је мотивације назива *жива вода* за текућу воду – она је у покрету, самостално извири и отиче. Ово значење синтагме мотивисало је именовање стајаће воде мртвом на словенском простору. Међутим, у именовању текуће воде живом крије се и представа обоготворене воде у наивном доживљају света.

Многе етнолошке и језичке чињенице које иду у прилог текућој води као живом бићу на општесловенском плану посведочене су у различитим етнолошким изворима, а најважнији подаци сумирају се и у *Речнику словенске митологије* (s. v. *река*, РСМ). Подаци се односе на текућу воду. Овде се прилажу неки од тих података:

1) Према сведочењу Прокопија из Цезареје (VI в.) Словени су, поред других божанстава, поштовали реке и приносили им жртве;

2) Сведочења Лева Деакона из X века говоре о приношењу људске и животињске жртве код Руса и обављању самог чина у Дунаву;

3) Словени су реку називали богињом, и њој и митском бићу које живи у њој (и сматрано је богом) приносили су жртве: „ов реку богыню нарицаеть и зверь, живушь в ней, яко бога нарицаая, требу творить“ (додатак преводу „Слова” Г. Богослова, XI в.);

4) Словени знају за антропоморфизирану представу реке, уп. „пришел-де я к тебе, матушка-вода, [...] простите и вы меня, водяные деды и прадеды“ (Иванов/Топоров 1965: 153). На словенском простору забележено је обраћање реци именима Јелена, Јордана, Мајчица вода, Божја сестрица, Христова мајка (са прихватањем хришћанског културног кода) приликом различитих радњи, захватања воде, приношења жртви, лустративних или апотропејских обреда итд. (s. v. *река*, РСМ);

5) Готово сви словенски језици бележе метафору ВОДА ЈЕ ЖИВО БИЋЕ; овде се прилаже део материјала из српског језика:

¹⁴⁹ О перцепцији плъуска још код Индоевропљана в. Гамкрелидзе/Иванов 1984: 679–680.

У нашем народу се вода замишља као свако живо биће. Она се у обредима поздравља и позива: „Водице, побогу сестрице, однеси моје грознице.” Приликом вађења мазије (гвожђа) из вреле воде, свештеник се обраћа води: „Водо, кумим те небом и преклињем земљом, поштеди праву душу од живог огња” (мазије). Када вода пред кључање почне да зуји, онда је треба уклонити с ватре, да се не би „мучила”. Пошто се вода унесе у кућу, спусти се на земљу „да се одмори”, па се онда пије. Када лети речна вода опада, онда се на бродовима (најплићим местима за прелазе преко реке) јавља жуборење, па се у народу казује да се то вода прозевље (зева). [...] (s. v. вода, РСМ).

На основу расутих потврда о живој води као текућој у словенским језицима, затим примера употребе из српског (и хрватског) корпуса већ из XV века, као и забележеног значења у староруском корпусу, синтагму *жива вода* у значењу текуће воде реконструишемо на псл. план (**živa(ja) voda*). Како се из скромног увида у етнолошку грађу види, мотивација за називање текуће воде живом није само њена активност, већ чињеница да се због те активности оваква вода заиста и доживљавала живом. Могуће је да је сама синтагма у овом значењу калк са латинског језика, али то не чини општесловенску представу о текућој води као живој мање аутентичном.

4.2.2.5.2.2. *Жива вода* – ’животворна’ и ’чудотворна’ вода

Идеја о живој води као животворној, магичној, оној која враћа у живот, даје натприродне моћи, лечи од сваке болести, јесте један од најважнијих сегмената митско-религијске представе о улози воде у наивном општесловенском концепту мишљења. Ово значење колокације *жива вода* чува се на целом словенском простору у корпусу бајки.¹⁵⁰

Животворност воденог елемента је архетипска. У космогонијским митовима, вода је *materia prima*. Има универзалну симболику извора живота,¹⁵¹ а затим и средства прочишћења и симболичког обнављања:

¹⁵⁰ Ово значење је универзално, и порекло различитих бесмртних, магичних, исцељујућих напитака у различитим културама треба тражити у животворном воденом елементу – уп. птичје млеко (Мршевић-Радовић 2008: 20–27), санскр. *amrita* (*amartyā*), грч. *νεχтар* или *αμβροσια* (*immortalis*), средњовековно име дестилата *aqua vitae* итд.

¹⁵¹ Живот иде, пролази, али такође и *тече* и *има свој ток*, на основу чега се препознаје метафора ЖИВОТ ЈЕ РЕКА.

Vode [...] sadrže klicu klica, sva obećanja razvoja, ali i sve prijetnje resorpcije. Uroniti u vode da bi se iz njih izišlo, ne rastvorivši se sasvim u njima, osim simboličkom smrću, znači vratiti se izvorima, napojiti se u golemom spremištu potencijala i crpsti otud novu snagu: prolazna faza regresije i dezintegracije, koja uvjetuje progresivnu fazu reintegracije i obnavljanja (s. v. *voda*, PC).

Када говори о митолошком систему словенске бајке, В. Проп претпоставља да постоје две *живе воде* (Проп 1990: 301–304). Једна је лековита, магична вода од које болесник оздрави, јунак добије потребну надљудску снагу, слеп прогледа итд. Та се вода увек налази у далеком царству, које симболизује свет мртвих, „онај свет“ (Проп 1990: 425–450), до ког се стиже савладавањем различитих препрека. Друга је вода у вези са ритуалом прелаза у култу мртвих. То је вода која се јавља удвостручена као жива и мртва вода. Проп наводи пример из бајке о Ивану Царевићу, Жар-птици и сивоме вуку. Ивана Царевића браћа растргну. Сиви вук га пронађе након неколико дана у шуми, и тражи гаврану који се ту затекао да одлети преко девет брда и девет вода и из десете земље донесе живу и мртву воду. Након три дана гавран се вратио и донео два меха – један са живом, а други са мртвом водом. Пре него што пошкропи Ивана Царевића водом, вук проверава да ли је вода заиста чаробна: растргне гаврановог птића на два дела, попрска га мртвом водом – и гавранчић срасте поново, попрска га живом водом – гавранчић оживи и полети.

Шкропљењем мртвом водом јунак заправо прелази у царство мртвих, а шкропљењем живом водом оживљава. Из овога се види да појмове не треба третирати као антониме. То је „удвостручена“ вода са истом функцијом. И једна и друга вода имају кључну улогу у ритуалу прелаза. Поредиши функцију ове воде у корпусу бајке и детаље из материјала о загробном животу старих Грка, Проп закључује:

Pretpostavljam da su »živa i mrtva voda« i »slaba i jaka voda« jedno te isto. Gavran koji odlijeće sa dva mjehura donosi upravo tu vodu. Mrtvac koji želi dospjeti u drugi svijet upotrebljava samo jednu vodu. Živi čovjek koji želi tamo dospjeti upotrebljava također samo jednu vodu. Čovjek koji je nastupio na put smrti a želi se vratiti u život upotrebljava oba oblika vode (Проп 1990: 304).

Ову двоструку природу (исте) воде бележи и дијалекатски корпус руског језика у синтагми *ж и в о м е р т в а я вода* (s. v. *живомертвый*, СРНГ).

Жива вода као лековита, чудотворна, вода која даје бесмртност, може бити пореклом од живе воде у ритуалу прелаза. Да је значење живе воде у ритуалу

прелаза можда претходило општијем значењу животворне и магичне воде иде у прилог чињеница да ритуал прелаза припада култу душа предака. Цео словенски, а нарочито српски религиозни систем добрим делом формирао се управо на овом култу; он је „чак чинио и полазну тачку у нашој старој религији“ (Чајкановић 1994 V: 66).

У погребном култу не. народа, текућа вода има кључну улогу. Река као хтонски простор који спаја светове јесте архетипска идеја коју налазимо у старим цивилизацијама (нпр. Утнапиштимова потрага за травком живота у *Епу о Гилгамешу* или Харонова симболика у грчкој митологији (s. v. *Харон*, РГРМ). Душа покојника путем реке доспева у царство мртвих у старој српској религији (Чајкановић 1994 V: 347–350).

Текућа вода има велику улогу у култу мртвих код Срба (и осталих Словена). Реци се приносе различите жртве (вода, храна итд.) које путем ње доспевају до покојника на „онај свет“ (Чајкановић 1994 I: 330–364). Низ њу се пуштају чак и делови одеће преминулог, да оду заједно са њим у загробни живот (Петровић С. 1999: 46).

Нарочито важно, у старој српској (а и словенској) религији вода је и место где душе предака чекају да буду инкарнисане у неко тело; она има улогу хтонског простора у ком мртви могу боравити ако нису отишли „даље“, у загробни живот (Чајкановић 1994 V: 82).

Река има архетипску улогу споне, моста између светова и кључну функцију у ритуалу прелаза. Литература о овом питању је непрегледна, али и овако кратак увид у улогу реке у култу душа предака чини могућом Пропову хипотезу о пореклу чудотворне живе воде у бајкама. Прастари појам живе воде као животворне подразумевао је симболику текуће воде (овде симболику реинтеграције) у ритуалу прелаза; новије значење чудотворне, лековите воде специјализовало се из обреда уласка у свет живих, а таква жива вода проширила је свој домен употребе: не само да оживљава (наслеђено значење) већ и лечи, даје надљудску снагу итд.

4.2.2.5.2.3. Жива вода у библијском контексту

Жива вода помиње се и у *Старом* и у *Новом завету*. У оба случаја у монотеистички модел пресликана су наслеђена архетипска значења животворне воде. Значења синтагме у библијском контексту очекивано важе за цели словенски простор.¹⁵²

У *Старом завету* Бог се поистовећује са извором живе воде: „Јер два зла учини мој народ: оставише мене, извор живе воде, и ископаше себи студенце, студенце испроваљиване, који не могу да држе воде“ (Јер 2, 13).

Живом водом симболички се у *Новом завету* означава Свети Дух. Ради се о истој метафори као у старозаветном тексту, само је она овде прилагођена хришћанској теолошкој мисли о Светом Тројству. У чувеној причи о Исусу и Самарићанки (Јов 4, 7–29) Исус пита да му жена да воде са Јаковљевог извора. Она је изненађена што Јеврејин пита њу, Самарићанку и жену, да му захвати воде. Међутим, Исус каже: „[...] да ти знаш дар Божиј, и ко је тај који ти говори: дај ми да пијем, ти би искала у њега и дао би ти воду живу“ (Јов 4, 10). Објашњавајући да ће онај ко пије воде са бунара Јаковљевог бити вечно жедан, говори даље: „[...] Сваки који пије од ове воде – опет ће ожедњети. А који пије од воде коју ћу му ја дати – неће ожедњети до вијека; но вода што ћу му ја дати биће у њему извор воде која тече у живот вјечни“ (Јов 4, 13–14).

Жива вода у јудео-хришћанском концепту подразумева божанско пројављивање водени елемент као извор живота, чиме спаја архетипску симболику обоготворене воде и животворног елемента. У складу са наслеђеним семиотичким системом *живе воде*, хришћански религиозни концепт препознаје још и живу воду као чудотворну и лековиту, али то мора бити освећена вода, која добија натприродна својства јер ју је дотакао Свети Дух.¹⁵³

¹⁵² Симболика воде уопште има велику улогу и у другим монотеистичким религијама (попут ислама), али то за нас није нарочито важно јер највећи део словенског простора припада хришћанском културном моделу. Осим тога, симболика воде у свим млађим религијским системима само је могла бити наслеђена из паганизма, или из још ранијег периода у историји религије, из времена култа (Петровић С. 1999: 10–15).

¹⁵³ Исп., на пример, симболику воде на Богојављење – освећена вода постаје лековита и чудотворна.

4.2.2.5.3. ИСТОРИЈСКИ ПРИМАРНО ЗНАЧЕЊЕ ЖИВЕ ВОДЕ

Вода је услов *sine qua non*. Човеку (и свем живом свету) је неопходна; свежа вода заиста делује лековито на некога коме је била ускраћивана. Физичка својства текуће воде су бистрина, свежина, кретња, она је кључан елемент у процесу очишћења, буквалног, физичког, а онда и ритуалног, духовног. Она није чврста и опипљива, стално је у покрету, бескрајна и непозната у наивном концепту мишљења, „вода је, за првобитног човјека, морала бити једно од највећих чуда која је око себе посматрао” (Влаховић 1930: 348). Човек је њоме морао бити фасциниран на сличан начин као и ватром – она је истовремено била природна стихија које се плашио и основни елемент живота. У оквирима митског мишљења, човек је води приписивао натприродне особине. А доживљавање воде као божанске силе у старој српској и словенској представи света доводимо у везу са синтагмом *жива вода*.

Мислимо да се њено етимолошки примарно значење може реконструисати као вода која јесте жива. Томе у прилог иде семантика пие. корена за воду која сведочи о рецепцији текуће воде као активног принципа, затим савремено значење синтагме *жива вода* (‘текућа’), као и обиље етнолошких материјала који показују да су Словени текућу воду доживљавали као божанску. Ако значење текуће воде јесте позајмљено из латинског језика, наглашено је да се посматра као језичко, не и културно позајмљивање, што значи следеће: калк је опстао зато што је за Словене било природно називати нешто што је активно живим (најважнија семантичка компонента примарног значења придева жив јесте ‘активан’; то је наслеђени концепт из пие. периода, уп. тачку 4.2.3); у словенском концепту наивног мишљења текућа вода је већ била жива (како сведоче етнолошки извори), па је обележавање њене активности придевом *жив* било само лексикализовање културног концепта. Овим се не тврди да су Словени називали поток живом водом зато што је поток за њих заиста био жив, већ се тврди да је употреба синтагме *жива вода* у значењу текуће, била она позајмљена или не, имплицитно подразумевала свест о текућој води као живој, и то као божанској хипостази.

Према општој анимистичкој теорији (у оном значењу у ком је анимизам дефинисао Е. Б. Тејлор), вода је због својих особина, проточности, брзине, неопходности, али и непредвидљивости (поплављивања), због примитивном

човеку необјашњивог извирања из земље (Петровић П. Ж. 1932) доживљавана живом. Као таква је повезивана са божанском силом уопште.

Некадашња свест о води као божанској хипостази је избледела, а опстало је значење активне воде, оне која се креће, оне која нам изгледа „као“ да је жива. Значајан податак може бити и чињеница да се дâ повући потпуна паралела овако постављене реконструкције синтагме *жива вода* са могућностима реконструкције историјски примарног значења синтагме *живи огањ / жива ватра* и његовог каснијег семантичког континуанта ватре која се креће, помера, изгледа „као“ да је жива.

На самом крају, треба истаћи језички статус синтагме *жива вода* у значењу животворне и текуће воде. Оне припадају фразеологији у ширем смислу. Историјски су стабилне синтагме са глобалним значењем, репродукују се као целовите језичке јединице (у оба случаја придев *жив* није факултативан) и имају функцију термина.

4.2.2.6. БОГ У ХРИШЋАНСКОМ КУЛТУРНОМ КОДУ

Придев *живи* уз Бога у јудео-хришћанској традицији јесте један од епитета који долази на словенски простор са примањем хришћанства у преводу са грчког предлошка, нпр.: „zaklanъъ въ bogomъъ живъимъъ katъъ тоѡ ѡѡвѡтос ѡеѡѡ Supr 264,13; c(ы)нъъ в(о)га живаго тоѡ ѡеѡѡ тоѡ ѡѡвѡтос Mt 16,16 Zogr Mar As Ostr“ (s. v. живъ, РСЈА).

Придев *живи* уз именицу *Бог* наслеђен је у ссл. корпусу, а јавља се и у клишеираним изразима у повељама писаним народним језиком у касном средњем веку (обично као део аренге и у формули заклињања): „Zakleъ se bogomъъ živimъъ. (Isprava vojvode Sandaļa, 1410) Mon. serb. 274“ (s. v. živ, РЈАЗУ) (исти пример дат је у Грковић-Мејџор 2018а). Као илустративни пример, опет у религијском дискурсу, може се узети пример из Јерковићевог корпуса „Sina boga jedinoga, živoga i istinoga. Jerković 16“; (1634) (s. v. živ, РЈАЗУ).

Но, пре него што у најкраћим цртама представимо појам 'живог Бога' у јудео-хришћанском контексту, морамо указати на специфичност формуле грчког предлошка и формуле из *Исправе војводе Сандаља* (и њима сличних). Ј. Грковић-

Мејџор (2018а: 15–16) износи неколико чињеница у вези са заклињањем *богом живим*:

- 1) заклињање је у раном хришћанству забрањивано, а без обзира на то што га је Црква касније прихватила, у Антиоховим *Пандектама* забрањује се управо заклињање *живим богом*;
- 2) иста формула посведочена је у српској епској поезији (*А ја ти се живим богом кунем*);
- 3) конгруентни атрибут у постпозицији (*бог живи*, а не *живи бог*) упућује на старије стање у историји словенских језика, пре померања одредбе у препозицију у односу на управну реч (атрибут у постпозицији као реликт раније прасловенске синтаксичке структуре кратко је коментарисан у тачки 4.2.2.4.2);
- 4) у староруском корпусу посведочене су сродне формуле (очигледно старије од хришћанског контекста јер се као један од актера у формулаичном исказу јавља и Перун – уп. Лавр. 34, према Грковић-Мејџор 2018а: 17); у њима се бог пројављује као активни принцип који „надзире заклетву и њено чување“ (исто), и кажњава свако кршење датих заклетви;
- 5) на крају, у формули *живи бог* у јудејској традицији „крије се изворно древна митска представа племенског божанства, активног, оперативног, који интервенише у световним збивањима“ (Грковић-Мејџор 2018а: 17).

На основу изнесених података, поткрепљених различитим примерима, ауторка претпоставља велику старину формуле *бог живи* и закључује да се придев *жив* у датој формули остварује као 'активан', дакле, у историјски примарном значењу пре модификације компонентом + 'који завршава постојање у активном облику' (јасно је да се ова компонента ни у ком случају није могла односити на бога као референта уз семантичку реализацију придева; међутим, изгледа да се иза синтагме *живи бог* крије активна сила, као иза *живе ватре* или *живе воде*, и да је хришћанска симболика *живог бога* заправо реинтерпретација старијег концепта).

Синтагма *живи бог* живи у словенским језицима како у теолошким оквирима тако и у разговорном језику – уп. универзалну формулу која је у бугарском језику посведочена у варијанти *жив е бог (господ)* (s. v. *жив*, РБЕ); њоме

се означава нада у остварење жеље, замисли итд.; синонимна јој је формула *дај боже, даће бог, ако бог да* и сл.

Живи Бог у хришћанској филозофији сложен је у симболичкој интерпретацији више него у ма којој другој монотеистичкој религији. Хришћанска мисао представља Бога у суптилном хенотеистичком концепту – он је један, али се оваплоћује у симболици Светог Тројства: „хришћански концепт вере као тринитарни монотеизам јесте структура највише љубави, тројичности (Света Тројица), као односа који превазилази дуализам (двојност) на којем је конструисана старозаветна теологија“ (Вуловић 2015: 237). Бог је *вечно жив* креатор речи (логоса) као свепрожимајућег продуховљеног импулса у стварању света. Он је апсолутна категорија живог и животворног: прожима свет кроз увек делајуће присуство Светог Духа, који представља суптилну еманаацију божанске силе на земљи, око сваког човека и у сваком човеку, чиме се филозофски надилази мисао трансценденалности јер човек остаје урођен у Бога. На крају, свеприсутан у хришћанској апологији љубави, једини Бог се оваплоћује у лику Богочовека Исуса Христа (у конкретизованом односу Отац – Син) и силази међу људе зачет опет свепрожимајућим начелом Светог Духа, чиме се још једном испољава његова *свудаприсутност* (уп. апофатичка својства биће Божијег у Вуловић 2015: 238). У хришћанској филозофији Богу је могуће „оваплотити се, постати један од нас, живети међу нама, и све нас узети у себе, тако да Бог у Христу узима лик човека и омогућава нам тако да распознамо у Светом Духу свако човечје лице у Богу“ (Клеман 2015: 42).

4.2.2.6.1. <Ни> ЗА (ПОД) ЖИВА (МИЛОГА, ЈЕДИНОГА И СЛ.) БОГА (ЖИВУ ГЛАВУ, ЖИВЕ ОЧИ)

У фразеолошком корпусу синтагма *живи бог* посведочена је у фразеологизму *ни за жива (милога, јединога и сл.) бога* (s. v. *жив*, Оташевић 2012; Матешкић 1982). Фразеологизам је забележен у Вуловић 2015: 48, али се не обрађује. Представља реализацију структурно-семантичког модела предлошко-падежне конструкције '(речца ни +) предлог за + именичка синтагма у акузативу', са значењем тоталне негације: 'нипошто, ни по коју цену'. Зна за варирање именичке компоненте и последично се јавља у фразеолошким варијантама *ни за живе очи* (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982) и *ни за живу главу* (s. v. *жив*, РМС;

s. v. *глава*, РСЈ; s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982). Јединица са компонентом *глава* посведочена је у македонском – *ни за жива глава* (Велковска 2002: 60), и у словеначком језику – *za živo glavo* (s. v. *živ* – ССКЈ).

Лексичко варирање именичке компоненте, као и придевске компоненте у реализованој фразеолошкој варијанти са именичком компонентом *бог* указује на релативну стабилност структурно-семантичког модела. Међутим, упућује и на вероватно порекло фразеологизма јер је фразеолошко варирање посведочено искључиво на штокавском језичком простору, а варирање се заснива на претпостављеном стабилном моделу.

О могућој реконструкцији образовања фразеолошког модела сведочи пример из корпуса А. Шеное:

- (1) „Al kako ću djevojku prisiliti, kad ga ona mrzi, kad ga za živoga Boga neće?“ (Шеноа 1885: 58).

Код истог писца (али и код многих других у 19. и 20. веку, уп. s. v. **živu glavu*, ХЈК) јавља се и варијанта (*ни*) *за живу главу*:

- (2) „Po svojoj ćudi niesam cjepidlaka, niti se marim proslaviti točnimi piknjami, nu uhvatim li koju stvar, shvati li ona mene, neumirih se za živu glavu, dok joj nenadjem korien“ (Шеноа 1885: 7).

РЈАЗУ бележи ову варијанту такође, са тим да је посведочено и лексичко варирање предлога *за* и *под*:

- (3) „Ne smije ništa progovoriti za živu glavu. Pravdonoša (1851) 27“;
(4) „Ona ne bi pod živu glavu ni zalogaja uzela. (*Otok u Slavoniji*) Zborn. za nar. Živ. 2, 431“ (19. в.) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Релативни хронолошки оквир за дате фразеолошке варијанте је 19. век, са тим да су оне најстарије посведочене без речце за негативно истицање (*ни*), о чијој факултативности говори и пример из словеначког корпуса. Потврде у претраженом корпусу (ХЈК) говоре о факултативној употреби речце и кроз 20. век, са тим да је фразеолошка варијанта са речцом неупоредиво фреквентнија (од укупно 25 примера са краја 19. и у 20. веку само је пет без речце). Пошто су фразеолошке варијанте посведочене у књижевном корпусу већ у 19. веку, фразеолошки модел

морао је бити образован знатно раније. С обзиром на податке о факултативности употребе речце, као и с обзиром на њено факултативно значење (*додатно* истицање), претпостављамо да је фразеолошки модел секундарно проширио базну синтагму речцом.

Фразеологизам (*ни*) за *жива* (*милога, јединога и сл.*) *бога* (*живе очи, живу главу*) је глобални фразеологизам настао метафоричком транспозицијом, али са сачуваном јасном унутрашњом формом. Његово значење је изразито експресивно. Мотивациона база са свим варирањима именичке компоненте подразумева изражавање немогућег услова за реализацију одговарајуће радње изражене контекстом. Радња се условљава културолошки важним, суштинским појмовима баш зато што не постоји услов под којим би она била реализована. Суштински културни концепти метафоричким преносом упоређују се са замишљеним појмом на врху скале важности. На тај начин се и успоставља лексички динамизам на равни *бог – глава – очи* (у традиционалној култури један од најважнијих органа, уп. заклетву „Тако т‘ живи твоји очи . . . Pelegrinović 188“ (16. век) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Придевска компонента представља обавезан део фразеологизма; обавезна је и у варијантама са компонентама *глава* и *очи* (хипотетички изрази *ни за главу* и *ни за очи* не значе ништа). *Жив* је у датом окружењу пре свега у функцији интензификатора фразеолошког значења. Обавезан статус придевске компоненте и њено варирање у фразеолошкој варијанти са лексемом *бог* (уп. *ни за милога, јединога, самога и сл. бога*) узроковано је чињеницом да саме именичке синтагме у фразеолошкој јединици представљају формуле, у којима се препознају стални епитети: *живи бог, једини бог, свемогућ бог, сами бог* и сл. Притом, придев се не празни семантички увек „до краја“, већ у фразеологизмима „провејава“ и његово примарно значење, тј. постоји могућност двоструке семантичке интерпретације: тако је *жива глава* ’живот’, али сликовито и ’глава на раменима’, тј. глава живог човека, *живе очи* су очи у глави као орган од суштинске важности за живог човека, а *жив бог* је у складу са поменутом хришћанском концепцијом онај који јесте (’постојећи’) и онај од којег је све постало (’активни’).¹⁵⁴

¹⁵⁴ Из наведеног се закључује да у семантичку транспозицију све именичке компоненте улазе у свом примарном значењу. Дакле, именица *глава* у мотивациону базу фразеологизма не улази у секундарном значењу

4.2.2.7. ТИПИЧНОСТ РЕФЕРЕНАТА

У предложеној табели представљена је типичност особина категорије живог и типичност денотата/референата уз које се примарно придевско значење остварује према лексикографским и етнолошким изворима. И особине и денотати/референти означени су према претпостављеној скали типичности, како се види у легенди у горњем левом углу табеларног приказа.

Белим су означени референти и особине референата које се сматрају типичним, светло сивом нијансом мање типични референти и особине референата, и тамнијом нијансом сиве нетипични.

Табела 1: Типичност референата

ТИПИЧНИ	МАЊЕ ТИПИЧНИ	НЕТИПИЧНИ	(1) човек	(2) животиња	(3) биљка	(4) ватра	(5) вода	(6) бог
						појавни облици ватре	појавни облици воде	
особине	земаљско	земаљско			небеско			
		небеско						
дисање	+	+	+	–	–	–	–	–
вољна кретња	+	+	+	–	+	+	+	+
има свој крај у датом облику	+	+	+	+	–	–	–	–
					+	+		+

'живот', већ се синтагма *жива глава* у фразеолошком значењу остварује **и** као 'живот'. О дилемама у вези са фразеологизмима са компонентом *глава* и решењима у фразеолошкој анализи в. Мршевић-Радовић 1979 и Р. Драгићевић 2009.

Основни параметри за поделу рефераната у дате категорије дефинисани су према категоријама:

- 1) припадност земљи : небу, тј. опозиција људско : божанско;
- 2) дусање;
- 3) вољна кретња;
- 4) смрт као крајња етапа животног процеса (има свој крај).

Треба нагласити да је ових критеријума могло бити више (уп. поделу живог света у реконструисаној пие. култури у Гамкрелидзе/Иванов 1984: 465–480). Овде је представљена основна подела категорије живог, наслеђена из пие. прошлости. Подела се једним делом наслања на поделу Гамкрелидзеа и Иванова, али у њој нисмо наводили све тамо наведене опозиције које важе за живи свет (нпр. однос четвороноги : двоноги живи свет, говорећи : неговорећи, слободни : неслободни итд.) из два разлога: прво, нису све опозиције које карактеришу пие. живи свет посведочене у анализираном језичком корпусу (то не значи да нису наслеђене, али значи да у историјском периоду језичког развоја вероватно нису биле толико важне); друго је то да њихово навођење не би променило статус типичности денотата/рефераната. Даље, експлицирани су додатни параметри важни за спроведену анализу примарног значења – кретња која је прецизирана као вољна, као и смрт као крајња етапа животног процеса. Критеријуми су дефинисани с обзиром на заједничко ие. наслеђе са једне стране и с обзиром на анализирану језичку и етнолошку грађу словенског простора са друге. Циљ је био да се према установљеним критеријумима системски опишу денотати/референти уз које се примарно значење придева *жив* реализовало на псл. плану.

(1) Почели смо од најопштије индоевропске дихотомије живог света, а то је подела земно : небеско, тј. људско : божанско, која је сачувана у етимологији пие. језика у вези са помињаним називом за бога ведрога неба (**dyeu-* / **dyu-*) и његовим дериватима и нпр. у вези са латинским *homo*, *hominis* који дели етимологију са *humus*, а слично је и у неким другим ие. језицима (Гамкрелидзе/Иванов 1984: 475). Човек је биће које припада земљи, али треба имати у виду да не припада земљи све што се на земљи налази – уп. поменуто поделу биљака и животиња на оне које припадају човеку, и на оне које припадају боговима (дивље).

Ова је дихотомија суштинска и на скали типичности земно је типично, а небеско нетипично. У вези са категоријама типичности увек треба имати на уму антропоцентричку представу света. Човеково окружење је оно које типично, њему блиско, познато. Све што је непознато или различито улази у категорију нетипичног, а са тим и старе словенске представе о боговима и обоженим природним силама, а исто тако и оно што је у вези са човеку непознатим биљкама и животињама. Оне зато припадају „другој страни“.

Видели смо да то не значи да Словени богове или природне силе нису замишљали у типичним представама (уп. наведене податке о ватри и води као живим бићима са људским особинама), али то типичнијим чини њихове појавне облике (који су и посебно издвојени у табели, они нпр. имају свој крај, ритуална ватра може се угасити и извор може пресушити), али не и њихову живу и животворну, исцелитељску, апотропејску, пурификацијску и истовремено рушитељску суштину, која је различита од људске, стога – нетипична.

(2) Дисање је једна од најважнијих пие. критеријума за разликовање живог света (категорија *одушевленный/одушевленный*, Гамкрелидзе/Иванов 1984: 465–468).¹⁵⁵ И тај критеријум је забележен у ексцерпираним изворима. У старим српским и хрватским изворима *жив* је онај који је духат: „*duhati, viuo*“ (s. v. *sgiv*, Микаља 1649); „*Adbuc spirans. Duhat, ta, to*“ (s. v. *vivo*, Дела Бела 1728); „*spirans*“ (s. v. *Siv*, Белостенец 1740). Типично у људској перцепцији света јесте оно што дише – човек и животиње. Ова категорија суштински супротставља човека и животиње биљкама, и део је шире поделе која се може класификовати као ’активно (човек и животиње) : инактивно (биљке)’.

(3) Осим дисања, суштинска дистинкција којом се успоставља опозиција ’човек и животиња : биљка’ у категорији ’активно : инактивно’ јесте кретање. То кретање живог бића мора бити вољно да би ушло у категорију активно (то што нпр. ветар носи лишће у наивној представи света не чини живим лишће већ ветар). Ова опозиција у перцепцији света у суштинској вези са категоријом живог, и њу бележи и језик. Сходно активној типологији пие. језика, биљке се реконструишу као

¹⁵⁵ Излишно је коментарисати добро познату етимологију дисања, даха, духа и душе (s. v., ЕССЈА).

категорија инактивна у односу на човека и животињу (Гамкредлизе/Иванов 1984: 467). И реконструисани корени за ватру и воду могу се посматрати у светлу пие. активне типологије. Ј. Грковић-Мејдор (2013: 294) подсећа да на општесловенском плану о истом говори и категорија аниматности, која се очитује у акузативу једине именица мушког рода – категорија живо се у историји словенских језика једначила према генитивном облику: *Видим човека*, а категорија неживо задржала је акузатив једнак номинативу (као и цели граматички средњи род): *Видим сто*. Биљке мушког рода граматички су неживе; кажемо *Видим храст (дуб), јасен, бор* итд., а не *Видим храста (дуба), јасена, бора*.

Семантичку компоненту активности придев *жив* понео је из пие. епохе. О томе сведоче 1) полисемантичке структуре придева у сродним и мање сродним индоевропским језицима у којима се као посебно лексичко значење издваја *жив* 'активан' или *жив* = 'живахан' (који се брзо помера, мења правац кретања итд.; тако је у словенским и романским језицима, на пример). Такође, тамо где таквог значења нема, постоји лексичка јединица са значењем 'живахан', 'брз' итд., али њен корен сведочи о етимолошкој вези са придевом *жив* (тако је нпр. са придевом *quick* у енглеском језику).

(4) Прототипични носиоци живог (човек и животиње, а онда и биљке) имају свој крај у оном облику који активни процес подразумева, а божанске силе не.¹⁵⁶ Подела према овом критеријуму опет успоставља однос 'земаљско : небеско'. Ова је опозиција од суштинске важности за све примитивне и цивилизоване културе које су концептом жртве симболички обнављале свет да као недељива јединица буде вечно жив онако како су божанске стихије живе (Фрејзер 2003).

На крају, оправдана је следећа критика хипотезе у вези са ватром, водом, богом – ако су доживљавани живима, зашто би се у језичкој реализацији посебно маркирали употребом придевом *жив*?

Прво, *жив* у датим контекстима не може значити 'онај који није мртав', већ 'самопокретан, активан, силан'.

¹⁵⁶ Облик је врло важан, зато што је култ предака вероватно најстарији култ примитивних заједница, а он је подразумевао живот после смрти, али у другачијем облику од прототипичног.

Друго, у прототипичним контекстима не маркирају се други носиоци особине живог, тј. у реализацији са прототипичним денотатима/референтима ова особина обично се не експлицира употребом придева уз одговарајуће именице. Међутим, нису сви носиоци особине живог у свести наших предака (нити су нама данас) подједнако типични. Типичнији носилац особине живог су човек и животиња у односу на биљку. У томе видимо потребу наших предака да на плану језика истакну чињеницу да су ватрена и водена стихија живе, тј. активне.

Треће, нису ни баш свака ватра и вода доживљаване живом (уп. термин *мртва вода* за стајаћу (s. v. *mrtav*, РЈАЗУ; s. v. *мртав*, РСАНУ) као антоним живој, покретној изворској и речној води); тиме на први поглед плеонастичко истицање особине живог придевом имплицитно добија још једну потврду.

Још једна замерка која би се могла поставити реконструкцији ватре и воде као живих ентитета јесте чињеница да је природномитолошка школа у историји религије одавно претрпела озбиљну критику, пре свега са развојем етнологије и открића функционалне стране религије. Једностран поглед на религију древних народа који је сводила религијски систем на симболичку интерпретацију природних стихија релативизован је и одавно је уступио место свестранијим изучавањима историје религије (Лома 2008: 262). Критика анимистичке интерпретације природних појава испоставила се у истраживањима историје религије често примереном, али то не значи да је сва религијска мисао људске заједнице потекла из социјалних оквира. Овде се не полази од претпоставке да су обојеној ватри или извору Словени и други Индоевропљани приступали са Милеровим „напором да се схвати непојмљиво“ (Диркем 2008: 75). Напротив:

Razum se ne opire a priori pretpostavci da takozvana neživa tijela, baš kao i ljudska, pokreće inteligencija, premda se suvremena znanost tom hipotezom teško zadovoljava. Kada je Leibniz predložio da se vanjski svijet pojmi kao golema zajednica duhova među kojima ima i može biti samo duhovnih odnosa, želio je postupati kao racionalist i u tom univerzalnom animizmu nije vidio ništa što se može ogriješiti o razum (Диркем 2008: 82).

С обзиром на увид у етнолошке, шире културолошке и религијске изворе, закључује се да је анимизам ватрене и водене стихије за наше претке природан, логичан и функционалан у религијским оквирима. Тај анимизам заснивао се на

приступању ватри и води као класи активних ентитета; отуд и њихова квалификација придевом *жив*.

4.2.3. МОДИФИКАЦИЈА ПРИМАРНОГ ЗНАЧЕЊА ПРИДЕВА *ЖИВ*

На основу изнесених података у вези са примарним значењем придева, закључујемо да се историјски примарно значење своди на семантички примитив 'жив', који би се могао дефинисати као 'самопокретан'. Примитив 'жив' према А. Вјежбицкој (1996: 124–126) припада категорији нементалних предиката који се сврставају у класу 'кретање'. Претпоставка да је примарно значење придева *жив* прошло кроз модификацију од примитива до широког општег примарног значења поткрепљена је чињеницом да је суштинска дистинкција у пие. језику којом се успоставља опозиција 'човек и животиња : биљка' у категорији 'активно : инактивно' вољно кретање:

- 1) према активној типологији пие. језика, биљке (које су непрототипични носиоци особине 'жив') се реконструишу као категорија инактивна у односу на човека и животињу (Гамкредлизе/Иванов 1984: 467);
- 2) на општесловенском плану о истом говори и категорија аниматности, која се очитује у акузативу једнине именица мушког рода – категорија 'живо' се у историји словенских језика једначила према генитивном облику, а биљке мушког рода граматички су неживе;
- 3) реконструисани корени за ватру и воду могу се посматрати у светлу пие. активне типологије;
- 4) платисемија примарног значења придева на псл. плану (слично и у латинском језику) може се интерпретирати као последица некадашњег примитивног концепта 'жив';
- 5) полисемантичке структуре придева *жив* широм индоевропског простора знају за значење 'интензиван', 'активан' (или постоји лексичка јединица са значењем 'живахан', 'брз' итд., а њен корен сведочи о етимолошкој вези са придевом *жив*);
- 6) на крају, о томе да је *жив* прво значио 'активан, самопокретан', а тек касније модификовао своје значење компонентом 'који завршава своје постојање у активном облику', може говорити и чињеница да деца ову компоненту

примарног значења придева касније усвајају и тиме усложњавају првобитни концепт 'жив'.

Из свега наведеног, као два основна корака у модификацији и усложњавању првобитног концепта издвајају се:

- 1) рано сужавање на само неке од класâ ентитета (човека, животињу и биљку) које је концепт првобитно подразумевао (искључују се ватра, вода и бог, а реликти немодификованог историјски примарног значења сведеног на семантички примитив очитују се управо у датим контекстима);
- 2) заједно са сужавањем референтног опсега у прототипичној представи о живом опао је интензитет активности који јединка мора испољавати да би се перципирала живом (или је промена референтног опсега овиме узрокована) – човек и животиња (и биљка) испољавају нижи интензитет активности у односу на неке од денотата/референата уз које се примарно значење некада реализовало – природне стихије ватру и воду.

4.2.4. ФРАЗЕОЛОГИЈА ЗНАЧЕЊА I₁

Фразеолошке јединице са компонентама *ватра*, *вода* и *бог* и њихове варијанте коментарисане су у претходним тачкама анализе. Остали фразеологизми са придевом *жив* реализованим у примарном значењу у мотивационој бази представљени су у наредним тачкама.

4.2.4.1. ЖИВ ЖИВЦАТ КАО РЕАЛИЗАЦИЈА ЈЕДНОГ ТАУТОЛОШКОГ МОДЕЛА

О придевским синтагмама које се могу именовати таутолошким, са моделом 'описни придев + исти придев модификован суфиксом *-цат (-цит)*' са значењем апсолутног суперлатива (елатива) писано је из различитих перспектива и у србистици и у кроатистици (Ивић 1995, Менац 2007, Марковић И. 2007, 2009, Марковић Б. 2011). Реализације датог модела представљају придевски спојеви *пун пунцат*, *го(л) голцат*, *нов новцат*, *прав правцат* итд. Да би се конкретна особина представила у највећем могућем степену, значење придева којим се изражава особина интензификује се његовим понављањем, али не у идентичном облику – поновљени придев је изведеница образована од исте придевске основе суфиксом -

цат (-*цит*).¹⁵⁷ Придеви су најчешће једносложни,¹⁵⁸ а употреба облика *-цат* или *-цит* зависиће од фонетског окружења (облик *-цит* је уопштен дисимилацијом вокала, уп: *здрав здравцит, сам самцит* (Ивић 1995: 321). Описаном таутолошком моделу припада и *жив живцат* (s. v. *živ*, s. v. *živcat*, РЈАЗУ; s. v. *živ*, ХФР).¹⁵⁹

Од свих радова који су се бавили овом темом, за нас је најзначајнији рад М. Ивић (1995), која је упутила на порекло и развој ових таутолошких спојева.¹⁶⁰ Према увидима М. Ивић (1995: 321), таутолошки спој развијен је у околини Задра још у 16. веку; о томе говори пример *сам самцат*, из корпуса Петра Зоранића (1569). Коришћење удвојених придева са истим значењем био је стилски манир приморских писаца, па су се, између осталог, заједно користили и придеви *пун* и *крцат*, из чијег је споја универбизацијом настао придев *пунцат*. М. Ивић, поред поменутог *сам самцат*, наводи примере *нов новцат, пун пунцат*, забележене у Микаљином речнику (1649), као најстарије посведочене потврде о аналошком уопштавању појаве (о образовању продуктивног модела). Примећује да се суфикс прво додавао на придеве који означавају привремену особину – поред *пун, нов, сам*, а наводе се и придеви *го, здрав, прав*, чије се варијанте *голцат, здравцат, правцат*, с обзиром на доступне податке у РЈАЗУ, употребљавају „ако не раније, а оно свакако у XVIII веку“ (Ивић 1995: 322).

Овome као могући најстарији пример реализације таутолошког модела са придевом који означава инхерентну особину додајемо *жив живцат*, са примером употребе из 18. века: „Ženu živu živcatu najdoše. Kanižlić utoč. 78“ (1759) (s. v. *živ*, s. v. *živcat*, РЈАЗУ).

¹⁵⁷ М. Ивић (1995: 320) пажњу посвећује овим суфиксима јер имају наддијалекатски карактер. Друге варијанте суфикса *-цат* и њему синонимни суфикси помињу се у Ивић 1995: 320 и Марковић Б. 2011: 24.

¹⁵⁸ Таутолошки модел остварују и неки придеви са двосложном основом (аналогијом према првобитном обрасцу, који је био ограничен на једносложне придеве): *мртав мртавцат, зелен зеленцат* и сл. (Марковић Б. 2011: 24).

¹⁵⁹ О терминолошком плурализму у вези са овим типом придевских синтагми в. Марковић Б. 2011: 25–26.

¹⁶⁰ Неки аутори говоре о овом моделу као о посебној врсти редупликације. Више података в. у Марковић И. 2009.

С обзиром на то да за таутолошке придевске синтагме овог типа знају и други балкански језици, македонски, бугарски (чијем корпусу придружујемо и наш пример *жив-живеничък* (s. v. *жив*, РБЕ)), затим румунски, М. Ивић претпоставља да је анализирани модел црта која балканске словенске језике одваја од осталих сродних језика. Међутим, чини се да би дати модел требало испитати и на материјалу других словенских језика јер је могуће да и тамо постоји; уп. у руском језику *новый новёхонький, близкий близёхонький, рад радёхонек* и сл. у Менац 2007: 57. *Речник руских народних говора* бележи придевску синтагму *жив-живцов* такође, са потврдом с краја 19. века: „В жизни; живя. Жив-живцов. Я еще не видывала эдакого оказья. Ветл. Костром., 1896“ (s. v. *живой*, СРНГ).

А. Менац (2007: 42) овај модел назива таутолошком (придевском) фразеосхемом, по узору на Шмелова и Леонидову, који тако именују реченичне структуре типа *человек есть человек, шов на шве* и сл. Ауторка истиче да овакви таутолошки спојеви завређују посебан статус јер немају реинтерпретирано глобално значење, па тиме ни статус фразеологизма у ужем смислу. Са друге стране, дати модел је историјски стабилан, продуктиван, његове реализације се репродукују као готове јединице (мада се варијанте придева на *-цат/-цит* могу се употребљавати и самостално), експресиван је. Тиме добија статус фразеолошке јединице у ширем смислу.

4.2.4.2. ЖИВ КАО ИНТЕНЗИФИКАТОР АПСОЛУТНОГ УПУЋИВАЊА

4.2.4.2.1. На целом јужнословенском простору користи се синтагма *све живо*, са центром у поимениченом придеву и конгруентним атрибутом израженим општом придевском заменицом *сав*, да нагласи сваки члан категорије 'живо' у датом контексту: срп. *све живо* (s. v. *жив*, РСАНУ); слов. *vse živo* са квалификатором *žarg.* (s. v. *živ*, ССКЈ), *сѐ живо* (s. v. *жив*, ДРМЈ), *всичко живо* (s. v. *жив*, РБЕ). Синтагму *све живо* осим РСАНУ, РМС, РСЈ и Анић 2009 бележе и фразеолошки речници (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *živ*, ХФР). Појава је везана за савремени корпус, уп. следеће примере употребе:

- (1) „Видећеш како ће то све живо играти пред нама (Глиш. 8, 52)“ (s. v. *жив*, РСАНУ);

- (2) „Кад се почео сутон хватати, подиже се све живо из града (Ворк., Нпр Чајк., 106)“ (s. v. *жив*, РСАНУ);
- (3) „Той помни как беше в турско. Щом се покаже оддолу по пътя аскерът, всичко живо в селото се изпокриваше. Б. Несторов, СР, 185“ (s. v. *жив*, РБЕ);
- (4) „Благо пролетно слънце пече над село. Всичко живо се е размърдало. Елин Пелин, Съч. V, 45 (s. v. *жив*, РБЕ)“
- (5) „ekspr. tam je bilo vse živo“ (s. v. *živ*, ССКЈ).

Дистрибутивна семантика средњег граматичког рода изражена синтагмом *све живо* подразумева потпуну обухваћеност категорије 'живо', па се семантички фокус синтагме помера на заменицу, а придев добија функцију интензификатора. Осим тога, контекст – нпр. *подиже се све (живо) из града, све ће (живо) играти пред нама* итд. експлицира упућивање опште придевске заменице ср. грм. рода на категорију 'живо'. Процес би се могао представити на следећи начин: *све живо* → *све (+живо) живо* → *све (+живо) (живо)*.¹⁶¹ На овај процес је, поред поменутих чинилаца, могла у српском и македонском језику додатно утицати и аналогија према структурно-семантичкој конфигурацији синтагми са различитим именичким заменицама за лица и ствари.

4.2.4.2.2. Наиме, у српском (и хрватском) и македонском језику *жив* се користи у датој семантичкој позицији уз различите именичке заменице за лица и ствари: *свако жив, нико жив, ништа живо, ико жив, ко жив* и сл. (s. v. *жив*, РСАНУ; s. v. *živ*, РЈАЗУ); *никој жив, ништо живо* (s. v. *жив*, ДРМЈ). Уп. примере из РСАНУ (s. v. *жив*):

- (1) „Свак их је жив презирао (Шапч. 8, 91)“;
- (2) „Тој кризи нитко жив не зна излаза (Крл. 6, 17)“;
- (3) „Доша је глас с Цетиња, да се нико живи не смије копати пред црквом (Павл. 18, 1)“;
- (4) „Ал' ко ће се живи на врлет попети? (Змај 1, 444)“;
- (5) „Тешко да ће то ико жив поверовати (Ред.)“.

¹⁶¹ Исти процес се реконструише и за синтагму у мушком граматичком роду као немаркираном (*сви живи*), али средњи род је из перспективе фразеологизационог процеса занимљив.

Из наведеног следи да се придев интензификатор користи уз опште и одричне именичке заменице за лица/ствари, тј. уз заменице са апсолутном упућивачком вредности за категорију 'живо'. Забележена потврда у РСАНУ са упитном именичком заменицом за лица „Ал’ ко ће се живи на врлет попети? (Змај 1, 444)“ такође подразумева апсолутно упућивање: *ко живи = који жив човек (+ иреалан услов изражен предикатом) = нико*.¹⁶² Ограничавајућ фактор у употреби придева интензификатора јесте семантика заменице: придев се не може употребити уз неодређене заменице, које немају способност апсолутног упућивања: * *неко жив*, * *нешто живо*.

Све представљене именичке синтагме су бинарне конструкције чији је центар именичка заменица, а конгруентни атрибут изражен је придевом *жив*, који се десемантизује и добија функцију интензификатора. Модел се може представити на следећи начин: 'именичка заменица са апсолутном упућивачком вредности + придев жив у функцији интензификатора'. Видели смо да је оваква семантичка позиција придева је контекстуално условљена – у свим наведеним примерима употребе заменице подразумевају категорију 'живо' и без употребе придева; до семантичког пражњења долази управо зато што је његова употреба факултативна. С обзиром на упућивачку природу заменица, интензификација изражена придевом транспонује се у апсолутну обухваћеност појма на који заменица упућује: *свако(+ жив) жив* → *свако (+ жив) (жив)*. Експресивност се постиже употребом придева; заменице упућују на апсолутни појам, тј. на свакога/све из одређене категорије, па је интензификација придевом семантички редувантна и представља стилски функционалан плеоназам. Синтагме немају глобално фразеолошко значење које се заснива на збиру значења лексема саставница, али јесу експресивне, колокацијски стабилне и налазе се на граници између релативно устаљене колокације и фразеологизма у ужем смислу: *свако жив* значи 'баш свако', *нико жив* 'баш нико', *ко жив* (са антиципацијом одричног одговора) опет значи 'баш нико'.

¹⁶² У датом примеру ограничавајућ фактор за употребу интензификатора јесте и категоријално значење лица: не може се рећи * *Шта живо он зна?* иако се антиципира одричан одговор као у питању са заменицом *ко*. Тако је због дистрибутивне семантике заменица средњег рода; оне у спречи са придевом интензификатором подлежу фразеологизацији.

Релативни хронолошки оквир за придев у улози интензификатора са именичким заменицама које упућују на категорију 'живо' за срп. (и хрв.) простор јесте 18. век:

- (6) „Nitko se, nitko živ ne začē neotrovan jedom ove zmiје. Lastrić svetń. 175^b“ (1755) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

4.2.4.2.3. Међутим, поменута дистрибутивна семантика средњег рода у синтагмама *све живо* и *ништа живо* узрокује праву фразеологизацију, и то само у српском (и хрватском) и македонском језику.

Индуктор фразеологизационог процеса јесте дистрибутивно значење заменица у средњем граматичком роду. Има примера употребе у којима се оне не односе више на сав живи свет, него на потпуну обухваћеност било које категорије дате контекстом, и ту се реализују као фразеологизми у ужем смислу, уп.:

- (1) „Свѐ ми *живо* о̀днесе и по̀пи“ (s. v. *жив*, Елезовић 1932);
(2) „Kažem da je Viktor bio hiperaktivan, da ga je *SVE ŽIVO* interesiralo. Špišić“ (s. v. *živ*, ХФР).

Овде би могли доћи чести примери из разговорног језика – *све живо зна* (*ништа живо не зна*) и сл.

Описане структурно-семантичке промене обухватиле су све синтагме чији би се модел могао уопштити као 'заменица + придев *жив*', али најдинамичније промене претрпела је синтагма *све живо*: *све живо* → *све* (+*живо*) *живо* → *све* (+*живо*) (*живо*), и само је та синтагма, због дистрибутивне семантике средњег рода, имала потенцијал да кроз структурно-семантичку реконфигурацију (тј. фразеологизацију) прође до краја.

Додатна интензификација значења описаних синтагми и фразеолошких јединица у ужем смислу постиже се употребом антонима *мртав* (или истокоренског *нежив*):

- (1) „U staro vreme . . . sve je čoveka slušalo, i mrtvo i živo. Nar. prip. Vila (1868) 21“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ) (фразеологизам у ширем смислу);

- (2) „Imaju mogućnost da kontroliraju mase, da kroje mentalitet, mišljenje i događaje koji se tiču naših glava, te tako ostvaruju svoje interese. SVE ŽIVO I NEŽIVO pretvaraju u kupnju i prodaju. (G)“ (s. v. *živ*, ХФР) (фразеологизам у ужем смислу).

Ширење базне синтагме антонимом појачава експресивност, при чему се „настанак фразеолошког значења објашњава [се] као резултат логичког уопштавања, сливања два појма у појам вишег реда“ (Мршевић-Радовић 1987: 57). У описаним случајевима упућивање на неизречени хипероним који обједињује категорије ’живо’ и ’мртво’ маркирано је додатном експресивношћу јер се уврштавањем ’мртвог’ у категорију ’свега’ постиже парадокс – категорија ’мртвог’ не улази у категорију ’све (што постоји)’ јер оно што је мртво више не постоји у реалном свету. Изречени парадокс не постоји у споју *живо и неживо* – лексеме *нежив* и *мртав* нису синоними јер категорија ’мртав’ подразумева чланове који су били живи, а категорија ’нежив’ подразумева чланове који не могу припадати категорији ’жив’ (*нежива природа, неживи свет*). Семантичко преклапање лексема *нежив* и *мртав* могуће је само делимично, и то лексеме чини неправим, контекстуалним синонимима.

4.2.4.2.4. Што се тиче историјског развоја разматране семантичке позиције придева, у РЈАЗУ (s. v. *živ*) су врло рано (16. век) забележени примери употребе синтагми са придевом у примарном значењу без десемантизације уз општу заменицу средњег рода:

- (1) „Kako zoru sunca svtlos, a sve živo osin družī . . . Ćubranović 150. Starine 3, 248“ (16. в.);
(2) „Sve živo do gada . . . prid strahom opada. Baraković vila 205“ (1682).

Примери показују почетни формални и семантички фокус синтагми: центар је поименичени придев у средњем граматичком роду, а придевска заменица *сав* је у функцији конгруентног атрибута – *све живо*.

Према хронолошком оквиру анализираних примера, у 18/19. веку је у српском (и хрватском) језику дошло до структурно-семантичке промене унутар датих синтагми. У примерима у којима контекст експлицира категорију ’живо’ на

коју упућује заменица ср. грм. рода, семантички фокус се помера на заменицу и то узрокује даље промене.

Синтагма је у историјски примарном структурно-семантичком облику посведочена у свим словенским језицима (уп. s. v. *жив*, РБЕ; s. v. *жив* ДРМЈ; s. v. *živ*, ССКЈ; s. v. *живой*, БТС; s. v. *живій*, СУМ; s. v. *жуву*, СЛПД итд.).

4.2.4.3. ЖИВ КАО ИНТЕНЗИФИКАТОР И КВАЛИФИКАТОР ЛЕКСИЧКОГ И ФРАЗЕОЛОШКОГ ЗНАЧЕЊА

Један део ексцерпираног корпуса чине именичке синтагме са конгруентним атрибутом које се условно могу подвести под исту фразеосхему. Ради се о образовањима типа *жива енциклопедија*, *жива легенда*, *живи мртац* итд., које имају категоријално именичко значење и припадају тематској групи 'човек'.¹⁶³ Фразеосхема би се могла дефинисати као структурно-семантички модел 'именичка синтагма са конгруентним атрибутом израженим придевом *жив*' са значењем 'човек је носилац особине изражене именицом у великој мери', тј. човеку се у фразеологизационом процесу атрибутивно приписује значење изражено именицом, па су тако овом фразеосхемом изражене различите људске физичке и психичке особине – 'бити много паметан', 'бити много досадан', 'бити много духовит', 'бити много лош у нечему', 'бити много познат', 'бити мршав до крајњих граница' и сл.

Наведене синтагме имају функцију секундарне номинације, експресивне су, имају глобално значење настало метафоричким преносом и могућност лексичког варирања. Придев *жив* у фразеологизационом процесу постаје интензификатор и квалификатор фразеолошког значења, а цела синтагма има могућност двоструке семантичке интерпретације.

4.2.4.3.1. РЕАЛИЗАЦИЈА МОДЕЛА СА ФРАЗЕОЛОШКИМ ЗНАЧЕЊЕМ 'БИТИ МНОГО ПАМЕТАН'

4.2.4.3.1.1. Фразеологизам са значењем 'бити много паметан' остварује се у облику *жива (ходајућа, путујућа, и(и)ела једна) енциклопедија (лексикон, књига)*.

¹⁶³ У дати структурно-семантички модел иде и већ обрађена јединица *жива ватра* са одговарајућим значењем људске особине ('спретност', 'страственост' и сл.).

Фразеологизам је посведочен у различитим словенским језицима у различитим варијантама:

- (1) срп. (и хрв.) *жива (цијела, једна, ходајућа) енциклопедија (лексикон)* (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *enciklopedija*, s. v. *leksikon*, s. v. *knjiga*, Матешкић 1982, s. v. *enciklopedija*, ХФР);
- (2) словен. *živa enciklopedija (leksikon)* (s. v. *živ*, ССКЈ, s. v. *živ*, Кебер 2015);
- (3) буг. *жива енциклопедия (Жива книга, бачо Добре (бачо Начо))* (s. v. *жив*, РБЕ);
- (4) пољ. *człowiek encyklopedia* (s. v., КЈП);
- (5) чеш. *živá encyklopedie // chodící encyklopedie // chodící slovník* (s. v. *živ*, Кебер 2015);
- (6) слов. *živá kniha* (s. v. *živ*, ССЈ);
- (7) рус. *ходячая энциклопедия* (s. v. *энциклопедия*, БТС);
- (8) укр. *ходяча енциклопедія* (s. v. *енциклопедія*, СУМ);
- (9) блр. *хадзячая энцыклапедыя* (s. v. *энцыклапедыя*, Скарник).

Лексикографски наводи сведоче о варирању и именичке и придевске компоненте, даље наводимо примере употребе из јужнословенског корпуса:¹⁶⁴

- (1) „... Faller je kao naš filolog Budmani, cijela jedna enciklopedija. Matoš 5, Građa“ (s. v. *živ*, Матешкић 1982);
- (2) „Ona je svojim znanjem odavala da je živa enciklopedija. Red.“ (s. v. *živ*, Матешкић 1982);
- (3) „Slovio je za PUTUJUĆU ENCIKLOPEDIJU jer je znao sve o otoku, čak i o onom mističnom vremenu daleko prije svojega rođenja. (Borčić)“ (s. v. *enciklopedija*, ХФР);

¹⁶⁴ Варирање придевске компоненте често подразумева и лексему *ходајућа*, и такву фразеолошку варијанту бележе други словенски језици, али је српски и хрватски лексикографски извори не бележе.

- (4) „Odgovor ne znam, pa ću se obratiti svom dragom profesoru, ŽIVOM LEKSIKONU. Bio je veliki novinar, veliki HODAJUĆI LEKSIKON (ne samo) splitskoga sporta [...]“ (s. v. *enciklopedija*, ХФР).

Придевске компоненте које се користе у лексичком варирању најчешће припадају тематској групи 'активност', тј. 'кретање', чиме се категорија 'неживо' експлицитно одваја од категорије 'живо': *жив*, *путујући*, *ходајући*, и за овакво варирање знају и словенски и други европски језици у којима је фразеологизам посведочен.

4.2.4.3.1.2. Матешин речник бележи још једну варијанту фразеологизма:

- (5) „On vam je živa knjiga. . . V 1885, Građa“ (s. v. *živ*, Матешин 1982).

У речнику је варијанта са компонентом *књига* наведена као посебна фразеолошка јединица, као и *лексикон*, међутим, чини се да су у питању варијанте истог модела:

- 1) све фразеолошке јединице имају исто значење;
- 2) центар синтагме увек чини нека од лексема која припада тематској групи 'књига' јер је књига уопште симбол знања; претпоставка је да се варијанта са именичком компонентом *књига* јавила као последица лексичког динамизма у појединачним словенским језицима, а да је фразеологизам са компонентом вероватно *енциклопедија* позајмљен, уп: фр. *encyclopédie vivante* (s. v. Ларус), шп. *enciclopedia viva* (s. v. ДЛЕ); енгл. *walking encyclopedia (dictionary)* (s. v., ЕД), нем. *eine lebende Enzyklopädie (ein wandelndes Lexikon)* (немачки информатори)¹⁶⁵ итд.

Међутим, фразеолошка варијанта са лексемом *књига* може се интерпретирати и другачије. Д. Мршевић-Радовић (2004: 97) анализира је фразеолошке јединице са компонентом *књига* и показала следеће:

¹⁶⁵ На основу усмено пренетих информација од Н. Вуловић, резултати мини-анкете коју су спровели студенти групе за лингвистику Универзитета у Келну, а која је обухватила говорнике од 20 до 60 година, показано је да фразеологизам *eine lebende Enzyklopädie* постоји углавном као део пасивног фразеолошког фонда. Старијим испитаницима фразеолошка јединица била је потпуно позната, а млађим генерацијама је прва асоцијација на овај фразеологизам био други, новији – *ein wandelndes Lexikon*.

у српском језику књига улази са значењем „јеванђеље“ [...], и са значењем „књига из које се учи читање и писање“ (синоним – буквар). У првом значењу, књига којом се преноси духовно наслеђе „симбол је знања и мудрости“; у другом, реч је о књизи из које се стичу неопходна знања која одређују човеково место и положај у свету (уп. РС 1983).

С обзиром на важност *књиге* у значењу 'јеванђеље' у српској култури, порекло фразеолошке јединице са компонентом *књига* можда треба тражити у наслеђеној јудео-хришћанској традицији (у словенским језицима уопште); у том светлу, *жива књига* би се могла посматрати паралелно са *живом (Божјијом) речи* и (*живим*) *јеванђељем*.

У тачкама посвећеним анализи *живе ватре* и *живе воде* разматран је проблем фразеолошког калкирања. Показано је да изрази не морају бити нужно позајмљени ако се јављају у несловенским језицима, нити да морају бити нужно позајмљени ако се јављају широм словенског простора (Толстојеве хипотезе). Као одлучујући аргумент понуђен је културолошки код. Ако је фразеолошка јединица део етнокултурног словенског бића, вероватно је прасловенска (било да је аутентична прасловенска или континуант ие. културног и језичког прамодела).

Културолошка важност фразеологизма може се применити као критеријум и на савремени корпус. Појам енциклопедије у словенској култури није био културолошки обојен, и то се може узети као један од потенцијалних аргумената у корист њеном статусу позајмице у општесловенском фразеолошком фонду. Друго, овај фразеологизам је млад и посведочен је тек у 19. веку. Када би његов хронолошки оквир био старији и културолошка важност већа, теоријски би се могла разматрати аутохтона припадност словенском простору. Овако његов интернационални статус упућује на позајмљивање, не на заједнички развој, утолико пре што се јавља у западноевропским језицима; тиме ова јединица иде у оне случајеве који поткрепљују разматране Толстојеве тврдње о пореклу фразеологизма.

Зато је једна претпоставка да је фразеолошка јединица могла бити калкирана према истом облику у француском језику. Осим културолошког кода треба узети у обзир 1) интернационални утицај француског језика у 18. и 19. веку; 2) најстарије потврде су из 19. века, што искључује калкирање према енглеском или шпанском. Могућност да је фразеолошка јединица калк према италијанском облику остаје

само за језике у контакту са италијанским. Појам енциклопедије европска култура дугује француској ренесанси, тако да није нужно сигурно, али није ни нелогично очекивати да се фразеологизам управо у француском језику и развио. Могла је бити калкирана и према истом облику у немачком језику, с обзиром на утицај немачког на српски језик у 18. и 19. веку. Обе изречене претпоставке морале би се проверити детаљним увидом у историјске изворе потенцијалних језика давалаца, али и посебним увидом у корпус српског језика у 19. веку.

4.2.4.3.1.3. Анализирана јединица је прави фразеологизам који настаје глобалним метафоричким преносом. Као што се у енциклопедији или лексикону даје ошти приказ знања о свету, тако човек може бити толико образован, имати толико знања колико се може прочитати у енциклопедији. Семантичке компоненте које одликују књигу у процесу фразеологизације приписане су човеку, уз помоћ обавезног атрибута који осим улоге интензификатора има и улогу да недвосмислено упути на особину која одликује човека: 'жив', 'путујући', 'ходајући', дакле, покретан, активан, за разлику од књиге која не може бити покретна и активна. Придев *жив* у фразеологизационом процесу постаје и квалификатор и интензификатор фразеолошког значења: енциклопедија је буквално *жива* – односи се на човека, а тај човек *много* зна (интензификација).

Оно што је вредно пажње у даљем развоју фразеолошке јединице јесте чињеница да се у разговорном језику данас може чути на пример, *Шта сам ја, енциклопедија, па да морам све да знам...* (и то не само у српском него и у другим словенским и несловенским језицима). То значи да придев у површинској фразеолошкој структури постаје факултативан јер лексема *енциклопедија* у разговорном језику постаје носилац фразеолошког значења, тј. глобално фразеолошко значење транспонује се у лексичко – долази до семантичке кондензације, тј. универбизације фразеолошке структуре (Валтер/Мокијенко 2018: 332).

4.2.4.3.1.4. Специјализована фразеолошка значења: 'много знати историју', 'много знати језик'

Западнојужнословенски језици знају још и за фразеологизам *жива хроника* (*кроника*) (s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *živ*, ССКЈ). За наведени фразеологизам знају и западнословенски језици, уп. на пример:

- (1) „Rád spomínal, bol živou kronikou. (A. Mat.)“ (s. v. *živý* – 9, ССЈ);
- (2) „Něco pověděli žebráci, tyto živé kroniky na dědinách. Pitt. [Dohazovačka nevěst byla] živou kronikou dalekého okolí. L. Steh.“ (s. v. *živý* – ztělesněný, vtělený, ПСЈЧ).

Колико нам је познато, фразеолошка јединица се не јавља у романским и германским језицима, и могуће је да је настала варирањем именичке компоненте тако да се уклопи у већ постојећи образац (Шански 2012: 74–75), само употребом лексема која је индуктор ужег фразеолошког значења: 'много знати историју'. У бугарском језику не јавља се *жива хроника*, али је као паралела посведочен фразеологизам *жива историја* (s. v. *жив*, РБЕ; ФРБЕ) са истим значењем.

У бугарском језику забележена је још једна фразеолошка јединица настала варирањем ове, *жива граматика*, са значењем „Чужденец, в непрекјснатата дружба с когото и с помощта на когото някой усвоява непосредно говоримата реч на чуждия език“ (s. v. *жив*, РБЕ; s. v. *жив*, ФРБЕ).

Као општи закључак у вези са датим фразеолошким моделом може се истаћи лексички динамизам подстакнут аналогизацијом (аналогизација као когнитивни механизам омогућава парадигматско повезивање синонима или лексема исте тематске групе, које се онда могу замењивати у синтагматском низу). Све наведене реализације модела са значењем 'бити много паметан', као и посебне фразеолошке јединице настале варирањем почетне синтаксичко-семантичке фразеолошке структуре, потврде су фразеолошког динамизма и говоре о продуктивном структурно-семантичком моделу.¹⁶⁶

4.2.4.3.2. РЕАЛИЗАЦИЈА МОДЕЛА СА ФРАЗЕОЛОШКИМ ЗНАЧЕЊЕМ 'БИТИ ПОЗНАТ'

Словеначки језик зна фразеологизам (*kot*) *živa legénda* (s. v., Кебер 2015). Фразеологизам је глобални метафорички и настаје на исти начин као и анализирани

¹⁶⁶ О синтаксичко-семантичком динамизму фразеологизма в. Мршевић-Радовић 1982.

фразеологизам *жива енциклопедија*. Кеберов речник упућује и на друге језике у којима се фразеологизам јавља – енгл. а *living legend*, фр. *une légende vivante*, чеш. *živá legenda*, рус. *живая легенда*.

Овај фразеологизам не бележе српски лексикографски извори, али се може се чути у савременом разговорном језику, уп. новински наслов *Meril Strip – živa legenda filmske umetnosti*,¹⁶⁷ највероватније као калк према фразеолошкој јединици у енглеском језику: „An extremely famous or notorious person, especially in a particular field, ‘the man was a living legend’“ (s. v. *legend*, ЕД), мада, опет треба оставити могућност и томе да се развио у српском језику независно од интернационалних потврда.

4.2.4.3.3. РЕАЛИЗАЦИЈА МОДЕЛА СА ФРАЗЕОЛОШКИМ ЗНАЧЕЊЕМ ’БИТИ МРШАВ, ИЗНЕМОГАО, БОЛЕСТАН’

4.2.4.3.3.1. Значење ’бити мршав, изнемогао, болестан’ изражено је фразеолошком јединицом *живи мртвац (леи)* у различитим варијантама широм словенског простора, овде се наводе неке од потврда:

срп. (и хрв.) *живи мртвац (леи)*¹⁶⁸, *живе мошти* (s. v. *živ*, Матешић 1982; s. v. *živ*, ХФР)

- (1) словен. *živ mrlič* (s. v. *živ*, ССКЈ);
- (2) буг. *жив труп* (живи мошти) (s. v. *жив*, РБЕ; s. v. *жив*, ФРБЕ);
- (3) мак. *жив умрен, жив мртовец (леи, труп)* (Велковска 2002: 60);
- (4) рус. *живой труп* (БТС) *живые мошци* (Ларионова 2014), *живой (ходячий) мертвец* (Фјодоров 2008);
- (5) укр. *живий труп* (s. v., ФСУМ);
- (6) блр. *жывы труп* (s. v., Скарник);
- (7) слов. *živá mrtvola* (s. v. *živý*, ССЈ).

¹⁶⁷ Вест се налази на сајту <http://kulturmikisobran.com>, приступљено последњи пут 25.8.2019.

¹⁶⁸ *Живи леи* је варијанта која се јавља у разговорном језику, а лексикографски извори је не бележе.

Фразеологизам је глобални метафорички и темељи се на нелогичном споју појмова који се искључују, тј. на оксиморону (Вуловић 2015: 143). Има доста варијаната, и у већини варијантних облика посведочен је у словенским језицима. Према подацима из белоруског *Етимолошког фразеолошког речника*, фразеолошка јединица *живи труп* је калк према француском *cadavre vivant*, уп. „Живы труп. Відаць, калька з франц. м. (*cadavre vivant*). Вельмі слабы, хворы, блізкі да смерці чалавек“ (s. v. *труп*, Лепешав 2004).

С обзиром на то да је фразеологизам интернационалан, могуће је да је дошао из француског језика на словенски језички и културни простор, али могуће је и да се развио самостално с обзиром на универзалну представу о измученом, омршавелом, болесном човеку као полумртвом.

4.2.4.3.3.2. Овде треба истаћи чињеницу релевантну за српски језик. Фразеологизам *живи труп* на српском простору није уобичајен, већ варијанта *живи мртвац* или *живи леш*. Тако је зато што у српском језику лексема *труп* ретко значи 'леш', већ углавном значи '(мртво) тело без главе'. С обзиром на то да је источнословенски *труп* буквални превод фр. *cadavre*, а *живи мртвац* (*леш*) не, може бити да се фразеологизам развио независно на српском говорном простору.

Секундарно значење именице *мртвац* у РСАНУ (s. v.) јесте „слаба, изнурена, изнемогла, исцрпљена особа“, уп. примере употребе:

(1) „Жена опет родила . . . А да их видиш, не зна се ко је гори мртвац, она, или онај њен весели муж (Паун. С. 1, 435)“.

Живи мртвац се у речнику (s. v. *мртвац*, РСАНУ) наводи као израз са придевом интензификатором, који појачава секундарно значење именице „жив(и) ~ у појачаном значењу: мртвац (2)“:

(2) „Што се тиче оне двојице немоћника . . . баруну срце не да гледати их онако јадне. — Два права жива мртваца. (Цар Ем. 5, 460)“;

(3) „Зар сви нијесмо као живи мртваци и сухи и мршави и гладни (Ћор. С. 9, 251)“;

(4) „Дете лежаше непрестано у несвести . . . Жив мртвац, јер живота не беше ни у чему; сем у грудима. (Весел. 8, 80)“.

На основу примера у РСАНУ не може се закључити да ли је старији лексемски спој или секундарно значење именице. РЈАЗУ не бележи метафоричко значење именице *мртвац*, нити фразеолошку јединицу *живи мртвац*.

С обзиром на податке којима располажемо, изгледа да:

- 1) синтагма *живи мртвац (леш)* у српском језику није калк;
- 2) *живи мртвац* је могао настати на два начина:

а) у јединици није дошло до правог фразеологизационог процеса, већ се придев у функцији интензификатора користи уз секундарно значење именице *мртвац*; међутим, тиме што се употребом придева постиже изразита експресивност, а синтагма добија статус оксиморона, она се приближава фразеологизму у ужем смислу;

б) секундарно значење именице *мртвац* о болесном, изнуреном човеку могло је настати универбизацијом фразеолошке структуре (*живи* ↔ *мртвац* → *живи мртвац* → *живи* (*живи+мртвац*) → (*живи*) *живи+мртвац* → *живи+мртвац*).

У прилог томе да је *живи мртвац* настао универбизацијом можда могу говорити паралелни подаци о варијанти *живи леш*, јер *леш* нема секундарно значење изнурене особе, већ то значење остварује у фразеологизационом процесу (s. v. *леш*, РСАНУ; РМС). РМС под ознаком 1. б) са квалификатором *фигуративно* бележи пример:

- (1) „Човек је постепено постајао живи леш. Прод.“.

Као једини пример употребе метафоричког значења лексеме *леш* дат је пример у синтагми *живи леш*.

4.2.4.3.3.3. Лексички динамизам синтагме *живи мртвац* у српском језику постиже се варирањем именичке компоненте (*леш*). Међутим, поред фразеолошких варијанти *живи мртвац* и *живи леш*, у српском и бугарском језику заједно са источнословенским језицима посведочен је фразеологизам *живе мошти*, јединица настала варирањем именичке компоненте из стилски маркираног, сакралног дискурса. Према Н. Вуловић (2015: 143) *живе мошти* су синонимна фразеолошка јединица са *живим мртвацем (лешом)*. Међутим, јединице би се могле третирати

као варијантне јер без обзира на порекло лексеме припадају истој тематској групи 'тело након смрти' (*мртавац, леш, труп, кости, мошти*).

Матеших (s. v. *grobље*) бележи још једну фразеолошку јединицу са истим значењем – *живо (неопојано) гробље*, са тим да треба имати у виду да је метафоричка транспозиција у фразеологизационом процесу овде заснована на метонимијском моделу ОБЈЕКАТ → МЕСТО НА КОМ СЕ ОБЈЕКАТ НАЛАЗИ.

4.2.4.3.4. РЕАЛИЗАЦИЈА МОДЕЛА СА ФРАЗЕОЛОШКИМ ЗНАЧЕЊЕМ 'БИТИ ДОБАР/ЛОШ У НЕЧЕМУ'

Хрватски фразеолошки речник бележи фразеолошку јединицу *живи очај* са значењима „1. netko veoma loš [...] 2. nešto veoma loše“ (s. v. *очај*, ХФР); међутим, значења је боље прецизирати као: (1) особа која је лоша у *нечему* у чему се очекује да буде добра, па доводи до наше реакције – очајања (а некада се значење може уопштити и као особа која је лоша у *свему*); 2) лоше реализован догађај, неквалитетан предмет (производ) као резултат лоше обављеног посла и сл. Уп. примере из речника:

- (1) „Peter Sellers je obilježio tu ulogu za sva vremena, a Steve Martin je ŽIVI OČAJ. (N)“;
- (2) „Stari je gundao. Pogledaj ovo, je li ovo obrana? Očaj – odgovori Žele – ŽIVI OČAJ. (Pavličić)“;
- (3) „Kutija je tragikomična. Ne da je tragikomična, nego je ŽIVI OČAJ. Ne znam kako su to uopće pustili u prodaju. (G)“.

С обзиром на то да се фразеолошко значење не своди на лексичко значење именице (лексема *очај* није забележена у секундарним значењима у РМС), наведена синтагма има статус фразеолошке јединице у ужем смислу и припада жаргону.

4.2.4.3.5. РЕАЛИЗАЦИЈА МОДЕЛА СА ФРАЗЕОЛОШКИМ ЗНАЧЕЊЕМ 'БИТИ ДОСАДАН/ЗАНИМЉИВ'

Још један фразеологизам новијег датума јесте *жива досада* са значењем незанимљиве особе, досадњаковића:

(1) „Na toj zabavi zalijepio se za mene Mirjanin brat, ŽIVA DOSADA, koji me je pola sata gnjavio bezveznim temama, a ja sam samo gledala okolo, u nadi da ću ugledati Nevena, zbog kojega sam i otišla na tu zabavu, a njega, naravno, nije bilo“ (s. v. *dosada*, ХФР).

Секундарно значење 'незанимљива особа' именице *dosada* није забележено у РСАНУ и РМС, тако да јединица има неспорни статус фразеологизма у ужем смислу.

На крају, занимљиво је да позитивно конотиране фразеологизме, са значењем духовите особе, бележи македонски и бугарски језик, али не и српски, уп. *жива смеа* (Велковска 2002: 61)¹⁶⁹ и *жива разкрива* (s. v. *жив*, РБЕ; ФРБЕ).

Као општи утисак о анализираној фразеосхеми са значењем 'човек је носилац особине изражене именицом у великој мери' може се издвојити сложеност статуса фразеолошких јединица и проблем универбизације. Занимљиво је да се овом моделу приближавају синтагме исте структуре и истог ширег значења, које не пролазе кроз фразеологизациони процес, већ је значење синтагме сведено на лексичко значење именице, а придев *жив* користи се као интензификатор и квалификатор именичког значења; таква је синтагма *живи ђаво (враг)* са значењем 'несташна, немирна, *враголаста* особа' (синтагма је посведочена у различитим словенским језицима, за јужнословенске в. s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *živ* – ХФР; s. v. *živ*, ССКЈ; s. v. *жив*, Нанова 2005; s. v. *жив*, РМЈ).

4.2.4.4. ЖИВ КАО ИНТЕНЗИФИКАТОР ГЛАГОЛСКОГ ЗНАЧЕЊА

Ова тачка посвећена је фразеологизмима са глаголским категоријалним значењем који се могу подвести под заједничку фразеосхему. Ради се о фразеологизмима *појести се (изјести се, скидати се) жив, смрзнути се жив, упети се жив, не чути се жив*, затим *умрети жив, заспати жив* и сл. Они заједно творе опште фразеолошко значење 'стање субјекта изражено у највећој мери'.

¹⁶⁹ С. Велковска наводи и синтагму *жива трагедија* (Велковска 2002: 61), но с обзиром на то да се она наводи у значењу 'лош догађај', није фразеологизам у ужем смислу, већ је придев *жив* употребљен у функцији интензификатора и квалификатора и припада моделу описаном у тачки 4.3.2.2.1.

Фразеосхема је ограничена на српски (и хрватски) простор, са тим да се појединачне реализације јављају и на ширем јужнословенском простору. Новијег је датума – најранији период за образовање фразеосхеме јесте 19. век. Јединице су занимљиве из структурно-синтаксичког угла, као и из перспективе фразеолошке семантике и улоге придевске компоненте у фразеологизационом процесу.

Напоредо са датим моделом у српском језику (и другим јужнословенским језицима) јавља се фразеосхема 'глаголска радња извршена у највећој мери', тј. 'радња којом је пацијенс потпуно обухваћен', и ова фразеосхема подразумева реализације са уобичајеном активном конструкцијом са прелазним глаголом: *појести (изјести) кога живога, одрати кога живога, сахранити кога живога* и сл. Овај модел се у српском језику јавља од 17/18. века.

Ми ћемо прво анализирати фразеологизам чији се развојни пут може реконструисати у историјској перспективи, а након тога ћемо покушати да реконструиремо развој датих фразеосхема.

4.2.4.4.1. ИЗЈЕСТИ КОГА ЖИВОГА И ИЗЈЕСТИ СЕ (ПОЈЕСТИ СЕ) ЖИВ

4.2.4.4.1.1. Фразеолошка јединица *појести се (изјести се) жив* посведочена је у савременим лексикографским изворима (s. v. *жив*, РСАНУ; s. v. *појести се*, РМС; s. v. *živ*, Матеших 1982; ХФР) са значењем 'много се (на)секирати'. Уп. следеће примере употребе из РСАНУ:

- (1) „Татијана жива да се поједе [што свекар добро живи са Јелицом], казала би нешто старици, ал' не сме, боји се да не буде горе (Игњ. Ј. 8,8)“;
- (2) „Ја ћу се жив изјести (Хорв. Ј. 1,21)“.

РМС бележи фразеологизам под секундарним значењем повратног глагола *појести се*: „2. фиг. (често у изразу: ~ жив) изгрести се,¹⁷⁰ измучити се, изнурити

¹⁷⁰ Глагол *изгрести се* речници бележе само као узајамно-повратни (s. v. *изгрести се*, РМС; РСАНУ). У РЈАЗУ глагол *изгрести се* бележи се „pasivno ili refleksivno“, а упућује на примере попут „Ајина brzo se izgrize, ako se ne protresa. Ј. Вановас ргиров. 237“ (s. v. *izgristi se*, РЈАЗУ). Мишљења смо да глагол *изгрести се* има и секундарно метафорички настало значење. Чињеница да лексикографи секундарно значење глагола *појести се* (често – али не и обавезно у изразу са придевом *жив*) дефинишу глаголом *изгрести се* у секундарном значењу говори о њиховој синонимији (а слично чине лексикографи и у осталим ексцерпираним изворима.) Поред овога, несвршени парњак *грести се*, за који би се могло очекивати да има сличну полисемантичку структуру

се (у љутњи због учињене неправде, грешке и сл.), не моћи прежалити нешто, изјести се (1)“:

(3) „У себи се поједе што не може да каже оно што види и што мисли. Андр. И.“;

(4) „Водич . . . се просто жив поједе што нас је завео. Чол.“.

Матешихев речник и ХФР дефинишу значење фразеологизма као 'изнервирати се', 'бити нестрпљив', са следећим примерима употребе:

(5) „Radoznanost je morila: da se izjede živa. Kako samo već da dozna: kakav je gost... Sremac – Građa“ (s. v. živ, Матеших 1982);

(6) „Nije svako zlo za zlo. Zamislite da u uzvratu prođemo a ja dobijem žuti karton i onda moram preskočiti finale. Pojeo bih se živ. (N)“ (s. v. živ, ХФР).

Међутим, чини се да је значење апстраховано: 'бити у стању душевног неспокојства уопште'. У дефиницији 'изнервирати се', 'бити нестрпљив' наводи се узрок неспокојства (нестрпљивост) уместо унутрашњег немира који је нестрпљивошћу изазван. Слично је и са значењем 'изнервирати се', које је дато у Матеших 1982 и ХФР.

Наведени примери сведоче о фразеологизму чији семантички центар представља глагол употребљен у секундарном значењу (уп. материјал из РМС), док је придев употребљен као интензификатор глаголске семантике, дакле, у прилошком значењу 'сасвим', 'скроз'. Досадашња анализа придевске семантике и фразеолошких јединица са компонентом *жив* упућује на то да контекст врло често узрокује специфичну семантичку позицију придева као интензификатора.

Јединица *појести се (изјести се)* *жив* може се третирати као компонентна фразеолошка јединица у којој се остварује однос једносмерне зависности:

као и *изгрести се*, посведочен је у секундарном значењу у свим прегледаним речницима, исп., на пример: „1. фиг, *једити се*, *кајати се*. — Она је клела саму себе и гризла се и узалуд се мучила. Андр. И.“ (s. v. *грести се*, РМС). Интересантно је да је именица *грижа* реконструисана као прасловенска, заједно са лексемама *гризота* и *јед* (s. vv. **gryža*, **gryzota*, **ědъ*, ЕССЈА), са широким дијапазоном значења на општесловенском плану, од физичке нелагоде и боли, до бриге, неспокојства, гнева итд.

семантичка позиција придева *жив* зависи од глаголске компоненте (док се глагол може употребити самостално у секундарном значењу): 'појести се → жив'.¹⁷¹

4.2.4.4.1.2. РЈАЗУ (s. v. *živ*) бележи два примера употребе у вези са фразеологизмом:

- (7) „Ko najgora ĩuta srda htjela bih te ĩivu izjesti. Gleđević 32^b“ (17/18. век);
- (8) „Živ sam se izio. Vuk rjeĥn. s. v. Izjesti“ (1818).

Глеђевићев пример представља најстарију потврду прелазног глагола у секундарном значењу са придевом у функцији актуелног квалификатива правог објекта. Но, наведене фразеолошке јединице не морају бити у вези једна са другом: могуће је да се јединица са рефлексивним глаголом развила из јединице са активном субјекатско-објекатском конструкцијом, али ово није нужно: ако су им денотативна значења мотивационих база различита, говорићемо о фразеолошким јединицама које нису историјски повезане.¹⁷²

Последњи пример упућује на *Српски рјечник* В. С. Карацића, где се, у издању из 1818. године, поред глагола *изјести* бележи и *изјести се*: „Изјестисе, једемсе (и изијемсе) v. r. pt. (Ерц.) sich aufressen (vor Aerger, Rummer), devoror (ira)“. У преводу на немачки и латински уводи се проузроковач стања: *јести се од љутње*. У *Рјечнику* из 1852. године (s. v. *жив*) Карацић даје и поменути пример употребе, који преузима РЈАЗУ, без коментара о значењу.

4.2.4.4.1.3. С обзиром на то да је семантички фокус фразеологизма глаголска компонента, ваља прво представити неке одлике самог глагола *изјести (се)*¹⁷³ пре даљих коментара фразеолошке јединице.

¹⁷¹ Д. Мршевић-Радовић (1987: 63) као пример једносмерног односа наводи фразеологизам *заљубити се до ушију*. Предлошко-падежна конструкција *до ушију* остварује се у фразеолошком значењу само уз лексему *заљубити се* реализовану у примарном значењу: *заљубити се* → *до ушију*.

¹⁷² Дати пример је драгоцен из шире митолошке перспективе јер је *љута срда* демонско биће које гута, прождире, и та симболика демона који прождире људе је универзална, уп., на пример, Ламију (s. v., РГРМ) у грчкој или Баба Јагу (s. v., РСМ) у словенској митологији.

¹⁷³ Најранији пример употребе са глаголом *појести се* јесте из корпуса Ј. Игњатовића (РСАНУ), на основу чега лексичко варирање глаголске компоненте смештамо у 19. век.

ЕССЈА (s. v. **jъzěsti*) бележи префигирани облик глагола **jъzěsti* у примарном значењу; секундарно значење 'уништавања' везује се за појединачне словенске језике од 12. века. Не реконструишу се секундарна значења прелазних глагола **ěsti* и **gryzti/*gryzati* у прасловенском језику, али се бележе повратни глаголи са апстрактним значењем у појединачним словенским језицима – исп. значење 'ссорится' – 'препирати се', 'свађати се', које се даје за повратне српске (и хрватске) и украјинске облике *јести се* и *їстися*.

У Даничићевом речнику (s. v. *нзѣсти*) бележи се само примарно значење прелазног глагола *изјести* и не даје се повратни глагол. Са друге стране, пример употребе видског парњака *изједати* из Доментијановог *Житија Светога Саве* подразумева секундарно метафоричко значење:

(1) „мозъкъ въсподиннаніємъ нзѣдаше. Д. 116“ (s. v. *нзѣдати*, Даничић 1863).

РЈАЗУ (s. v. *izjesti*) бележи метафоричко значење глагола *изјести* са значењем „ubiti, uništiti uopće“, а о старини значења говоре потврде из народне поезије:

- (1) „Što nam nema od Koñica Janka? Da l' ga nije nevjera izjela od Turčina Bogom pobratima? Nar. pjes. vuk 3,374“;
- (2) „Izjela ga od nebesa muña! Pjev. crn. 99^b“;
- (3) „Griža ga izjela! Nar. posl. vuk. 46“.

4.2.4.4.1.4. Повратни глагол у секундарном значењу бележи се у 15. веку, у корпусу М. Марулића (s. v. *izjesti*, РЈАЗУ), али је у примеру употребе посведочен у значењу „kad što sve to mañe postaje, n. p. gvoždje od rđe, tkañe od pošeña (vidi u rječnicima)¹⁷⁴, ili se što grize od crvi, od moļaca itd.“. Уп.:

(1) „Put će se izisti, kosti će gole ostat. M. Marulić 152.“

Овде треба напоменути да је наведено значење смањивања можда и старије од хронолошког оквира Марулићевог примера јер се, према Вуку (s. v. *помрчати*, Карацић 1818) у народу користи за смену месечевог лика или помрачење сунца и месеца.

¹⁷⁴ Мисли се на Стулијев и Дела Белин речник.

Секундарно значење „izmučiti se, (a i izmršaviti) n. p. od љutine, od žalosti“ везује се само за коментарисану потврду из *Српског рјечника*.

4.2.4.4.1.5. С обзиром на кратак преглед података о глаголској компоненти, о фразеолошким јединицама *изјести (појести, и сл.) кога живог* и *изјести се (појести се и сл.) жив* може се закључити следеће:

- 1) Метафоричко значење прелазног глагола је старије од потврде из Глеђевићевог корпуса; то значи да се компонентна фразеолошка структура потврђује и у историјској перспективи – прелазни глагол самостално улази у фразеологизациони процес, док семантичка позиција придева зависи од глаголске компоненте. *Изјести некога живог* је фразеолошка јединица са живом унутрашњом формом која има могућност двоструке семантичке интерпретације: денотативно значење подразумева једење живог човека, а конотативно, метафоричко јесте мучење у великој мери, уништавање пацијенса; у анализираном примеру метафоричко значење експлицирано је поређењем: *као љута срда хтела бих те живу изјести*. Ову фразеолошку јединицу смештамо у 17/18. век. Фразеологизам се јавља на ширем јужнословенском простору – мак. *жив го изеде (некој некога)* (Велковска 2002: 60), буг. *жив ће изям <някого>* (s. v. *жив*, РБЕ), словен. *požreti koga živega* (s. v. *živ*, ССКЈ); метафора једења живе јединке са значењем уништавања је универзална, уп. енгл. *to eat someone alive* (s. v. *alive*, ЕД).
- 2) Повратни глагол се у метафоричком значењу везује само за Вука – у првом издању *Српског рјечника* забележено је метафоричко значење повратног глагола, а у другом се наводи фразеолошка јединица као потврда метафоричког значења мучења узрокованог бригом, љутњом и сл. И овде глагол самостално улази у фразеологизациони процес у већ оствареном секундарном значењу (које је мотивисано смањивањем, нестајањем). Из овога произлази да су денотативна значења глаголске компоненте, која је носилац фразеолошког значења, у активном и рефлексивном облику различита. Метафоричка слика мучења означена прелазним глаголом јесте прождирање јединке живе, а метафоричко значење повратног глагола подразумева слику смањивања, постепеног нестајања, копнења; колико је та

слика стара, у наивној представи света говори употреба повратног глагола у значењу 'нестајање', 'смањивање', уз месец и сунце.

Међутим, треба истаћи да се семантика повратног глагола на нивоу дубинске структуре може повезати са семантиком глагола у активном синтаксичком моделу, а о потенцијалној мотивисаности фразеологизма *изјести се* (*појести се*) жив активном јединицом *изјести* (*појести*) кога живогоа говори у прилог и синтаксичка структура.

4.2.4.4.1.6. На физичком плану прототипична манифестација бриге, нервозе и сл. јесте соматска реакција, непријатан осећај у желуцу: мучнина, горушица, управо осећај 'да нас нешто једе изнутра'.¹⁷⁵ Мотивација менталне слике једења налази се у телесној манифестацији (нелагодном осећају у пределу желуца).

Важно је истаћи да је проузроковач стања исказаног повратним глаголом апстрактна сила, емоција, болест итд. (ексцерпирани материјал упућује на сушицу, сумњу, нестрпљење, љубомору, завист, бол, савест и сл.). Заједничко овим емоцијама јесте да су нелагодне, непријатне. Оне би у ширем смислу одговарале ономе што је М. Џонсон (1987) у концептуалној структури назвао схемом, а овде би се сви апстрактни проузроковачи лошег стања могли концептуализовати метафором: НЕПОВОЉНА ЕМОЦИЈА ЈЕСТЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ МУЧИ ГРИЗЕЊЕМ/ЈЕДЕЊЕМ.

Нас метафорички различите емоције једу, а ми од бриге, љутње итд. полако нестајемо, копнимо (уп. реалне физичке манифестације у дефиницији секундарног значења повратног глагола у РЈАЗУ: „*izmučiti se, (a i izmršaviti) n. p. od љutine, od žalosti*“ (курзивом истакао аутор); нарушава се прототипични облик јединке, целина (та целина се нарушава и у помрачењу сунца или месеца и смени месечевих мена у наивној представи света).

Са друге стране, резултат прождирања јединке је опет рашчлањивање, уништавање целине.

¹⁷⁵ Што је заиста тачно јер се од бриге појачано лучи желудачна киселина, која онда долази до једњака и *изједа* (разједа, уништава) ткиво.

Међутим, није свако изједање конотирано на исти начин: ако нас изједа брига, ми нестајемо полако (мршавимо, копнимо, и сл.), док фразеологизам активног синтаксичког модела *изјести (појести) кога живога* подразумева уништење нарушавањем целине (кидањем, тргањем), али то уништење нема истакнуту семантичку компоненту трајања радње. Семантичка компонента трајања потпуно изостаје у семантици фразеологизма *живог ме (га итд.) је срам (стид) појео* (s. v. *жив*, РСАНУ; РМС; РСЈ) – он подразумева експлицирани ентитет у позицији агенса, али и потпуно нестајање пацијенса као резултат глаголске радње, и то нестајање је тренутачно, моментално.¹⁷⁶ У том смислу овој фразеолошкој јединици је синонимна (*жив*) у земљу пропасти (*од стида, срамоте*). Посведочена је и у македонском језику – *жив зми пропаднав* (Велковска 2002: 60).

И то пропадање у земљу може бити дубински мотивисано прождирањем, уп. *земља га прогутала* или „прогутала га је рака умро је“ (s. v. *прогутати*, РМС). Под истом одредницом бележи се и „прогутао га је мрак (ноћ, помрчина, тама) *нестао је заувек, убијен је*“, па се може закључити да експресивна номинација фразеолошких јединица у српском језику подразумева радњу једења, изједања, прождирања, гутања и сл. као део полазног денотата у означавању различитих ситуација, што, опет, имплицира природу наивног мишљења српског етнокултурног бића. Пажњу привлачи чињеница да дате ситуације, када се искључи емоција као агенс, подразумевају недовољно познат простор и да је „објашњење за чудесне нестанке људи и предмета пронађено [је] у демонизираниости таквог простора“ (Мршевић-Радовић 2014: 36).

Ми у активној фразеолошкој јединици *изјести (појести) кога живога* и јединици са повратним глаголом *изјести се (појести се) жив* претпостављамо исти дубински концепт јер у оба случаја радња једења узрокује нестајање, а та радња

¹⁷⁶ Занимљиво је да се у савременом језику бележи и фразеологизам *жив стид (срам) ме је појео* (s. v. *жив*, РСАНУ; РМС; Оташевић 2012; Стојичић 1992: 185; s. v. *živ*, Матешкић 1982), са померањем придевске јединице са позиције актуелног квалификатива правог објекта на позицију конгруентног атрибута у субјекатској синтагми; ово померање омогућено је основном улогом придева у фразеологизационом процесу, а то је улога интензификатора: придев је као интензификатор у синтаксичкој позицији актуелног квалификатива означавао потпуну обухваћеност пацијенса радњом, а у позицији конгруентног атрибута он се опет остварује као интензификатор, али са упућивачком вредношћу уз агенса: *жив стид (срам) → сâм стид*.

изражена је глаголима који су у очигледној етимолошкој формалној и семантичкој вези; међутим, мислимо да је дати концепт различито конотиран у анализираним фразеологизмима. Фразеолошка јединица *изјести се (појести се) жив* подразумева и наглашену семантичку компоненту трајања радње која резултује изнуреним физичким стањем, а та је компонента мотивисана метафоричким значењем повратног глагола 'смањити се у обиму, нестајати'. Са друге стране, фразеолошка јединица *изјести (појести) кога живога* подразумева мучење јединке и нарушавање њене целине или комплетно уништење, али не нужно са наглашеном компонентом трајања радње. На сличан начин, *живог ме је стид појео* је фразеологизам са експлицираном семантичком компонентом завршене радње која није могла дуго трајати.¹⁷⁷

4.2.4.4.1.7. Придевска компонента жиостварује се у функцији актуелног квалификатива синтаксичке јединице са семантичком улогом пацијенса, било да је он у функцији субјекта или објекта. У вези са тим, историјски млађа реченична перспектива са повратним глаголом и померањем агенса у други план синтаксичке структуре (агентивна одредба, ако се уопште изриче) може бити проузрокована и семантиком агенса, који је апстрактна сила, неповољна емоција (не може се видети).

4.2.4.4.1.8. Код Ј. Матешиха се, поред израза *појести се (изјести се) жив*, јавља и израз са глаголском компонентом *iskidати се* у два значења:

- (1) „mnogo se mučiti radeći – Moja se majka iskidala živa za mene i moje petero braće. Red.
- (2) „izgristi se, izmučiti se, imati mnogo briga – Iskidala se živa dok nije dobila pismo od muža. Red.“ (s. v. *iskidati se*, Матеших 1982).

Овај израз бележи се још само у једном примеру употребе у РЈАЗУ под значењем „kao puknuti, crknuti (u iperboličkom smislu)“:

„[...] Ma im robe natrag povратише, e sve bješe ludo i nejako, i ne vaļa nigda svakoјako, od straha se živo iskidalo. Pjev. crn. 265^b“ (1837) (s. v. *iskidati se*, РЈАЗУ).

¹⁷⁷ Не може се рећи * *живог ме стид једе* или * *живог ме стид изједа*.

Изрази *искидати се жив* и *изјести се (појести се) жив* могу се повезати са концептом једења и различитим семантичким фокусима у оквиру тог концепта, међутим, чини се да су ове јединице ипак различити фразеологизми. Речено је да фразеологизам *изјести се (појести се) жив* подразумева физичку изнуреност, мршављење као последицу емотивног стања, а јединица *искидати се жив* ту семантичку компоненту нема. Такође, Матешихеви примери сведоче о томе да се човек може жив искидати од прекомерног физичког рада, уп. пример (1), док је проузроковач стања израженог фразеологизмом *изјести се (појести се) жив* увек емоција.

4.2.4.4.1.9. Придевска компонента израза

Семантика придева у наведеним јединицама своди на: 'жив' → 'сав', 'цео' (па се онда даље у синтаксичко-семантичкој трансформацији значење потпуно адвербијализује) → 'сасвим', 'скроз'. Придевска компонента и у активном синтаксичком моделу и у моделу са повратним глаголом наглашава да је пацијенс на синтаксичком плану цео обухваћен радњом, тј. да се радња исказана глаголом врши у пуној мери – глаголско је значење придевом *жив* појачано до крајњег степена.

Значењска нијанса настала је управо наглашавањем апстраховане компоненте општег придевског значења + 'који постоји са свим својим динамичним особинама (процесима)'. Истицање те семантичке компоненте у контексту доводи до семантичке нијансе 'сав', 'цео', 'у свој својој суштини'. У спрези са глаголом се придевско значење адвербијализује и на тај начин придев и семантички и синтаксички добија улогу интензификатора глаголског значења.

Оваква синтаксичко-семантичка позиција придева омогућена је: 1) његовим семантичким предиспозицијама: широким општим примарним значењем, које је иначе склоно десемантизацији и улози интензификатора као последици десемантизације у различитим контекстима; 2) синтаксичком позицијом придева као актуелног квалификатива, који исказује карактеристику пацијенса актуелну у време реализације глаголске радње (Станојчић/Поповић 2011: 257); 3) самим фразеологизационим процесом, који је у апстраховању особина денотата до

конотативног фразеолошког значења довео до синтаксичко-семантичке трансформације целе базне синтагме.

У разматраним фразеолошким јединицама контекст је „свео“ значење придева на општу особину ’+’, и на тај начин довео до делимичне десемантизације примарног придевског значења, које је онда добило улогу интензификатора.¹⁷⁸ Да није у питању потпуно семантичко пражњење придева, говори хиперболична слика која се придевом предочава. Голико смо се бринули да смо се појели *скроз, сасвим (живи)*.

4.2.4.4.2. АНАЛОШКО ФОРМИРАЊЕ ФРАЗЕОСХЕМЕ

С обзиром на хронолошке потврде представљених фразеологизама, као и с обзиром на то да су реализације истог синтаксичко-семантичког модела млађе (*сахранити кога живога, одрати кога живога; затим жив заспати, жив умрети, жив се не чути* итд.), претпоставили смо да су се под утицајем аналогije према најраније посведоченим јединицама формирале две сродне фразеосхеме:¹⁷⁹

- 1) прва подразумева аналошко уопштавање активног синтаксичког модела ’субјекат + предикат + објекат’ са придевом интензификатором у синтаксичкој функцији актуелног квалификатива правог објекта, са значењем ’глаголска радња извршена у највећој мери’, тј. ’радња којом је пацијенс потпуно обухваћен’;
- 2) друга подразумева аналошко уопштавање синтаксичког модела ’субјекат у улози пацијенса + предикат исказан непрелазним или неправим повратним глаголом’, са придевом у функцији актуелног квалификатива субјекта, са значењем ’особина пацијенса изражена у великој мери’.

¹⁷⁸ Македонски језик зна фразеолошке јединице *жив гладен, жив зелен, жив ненаспан, жив неразбран*, које одговарају српским (и хрватским) *мртав пијан, мртав уморан, мртав гладан* и сл., што говори о истој семантичкој позицији интензификатора антонимног придева *мртав* у српском језику.

¹⁷⁹ О важности аналогije за структурно-семантичко моделирање в. Шански 2012: 74–75.

Нећемо детаљно разматрати појединачне примере, али ћемо оне које бележе лексикографски извори навести и кратко прокоментарисати, да би се стекао увид у продуктивност описаних модела, који су у савременом српском језику отворена категорија.

4.2.4.4.2.1. Фразеосхема са прелазним глаголом

Речено је да је јединица *изјести (појести)* кога *жива* мотивисана тргањем, кидањем жртве на комаде и прождирањем, да је та мотивација универзална, као и то да је фразеологизам посведочен на целом јужнословенском простору. Подстакнут конкретном фразеолошком јединицом модел се могао уопштити и дати и друге реализације:

- 1) Срп. *одерати некога жива* (s. v. *одерати*, РМС), мак. *жив ќе те одерам* (Велковска 2002: 62), буг. *жив ќе дера (одера) някого* (s. v. *жив*, РБЕ; ФРБЕ). Фразеологизам значи 'уништити кога',¹⁸⁰ уп. примере употребе из бугарског корпуса (s. v. *жив*, ФРБЕ):

(1) „— *Хайде да вървим!... — Ама така — без оръжието ли? — Без оръжието, без оръжието... — Не правиш добре, другарю комисар! — Каза глухо момчето. — За тая работа Чорни жив ќе те одере.*

П. Вежинов, *Нашата сила*“;

¹⁸⁰ РМС (s. v. *одерати*) овај фразеологизам наводи заједно са фразеологизмом *одрати коме кожу с леђа* и упућује на секундарно значење глагола *одерати*: „3. фиг. *наплатити претерану цену, олџачкати*. — Опанчар на сајму одере кожу с човјека за те проклете опанке. *Крл.*, а као друго значење наводи „немилоsrдно искористити кога, претоварити тешким радом“. У првом значењу глагол се користи и без интензификатора *жив*, а *одрати некога живог* значи 'пребити', 'намучити' или 'уништити кога' без семантичке компоненте која би експлицирала конкретног проузроковача стања. Како се значење 'намучити' или 'уништити' не бележи као секундарно значење глагола *од(е)рати*, фразеологизам би се могао третирати као глобални, са денотативним значењем 'драње коже са живог човека' и фразеолошким метафоричким значењем 'уништити' или 'много намучити кога', а секундарно и 'уништити кога материјално, оголити га, узети му све, па и кожу с леђа'. Међутим, фразеологизам се може третирати и као компонентни ако се узме у обзир да је једно од секундарних значења несвршеног парњака глагола *д(е)рати* (s. v., РМС) „3. ударати, тући“, садржано и у свршеном парњаку у разговорном језику (уп. и историјску перспективу у s. v. **дърати*, ЕССЈА: псл. глагол имао је првобитно значење 'ударати', 'растављати', в. тачку 4.2.4.10). *Одрати некога живог* у значењу 'пребити некога' може се интерпретирати као 'ударати некога до те мере да му почну отпадати комади коже (меса)' (уп. и *огулити кога од батина*).

(2) „Пази се да не заглеждаш тук работ-ничките. Има една много хубава. Казва се Христина. Моят шеф жив ќе те одере, ако си вљобрази, че ја харесваш. М. Грубешлиева, През иглено уво“.

2) *Сахранити некога жива* је фразеолошка јединица чији је семантички фокус секундарно значење глагола *сахранити* – ’уништити’ (s. v. *сахранити*, РМС). Не бележи се у лексикографским изворима, али је врло честа у разговорном српском језику; *закопати некога жива* се у српском (и хрватском) језику јавља од 18. века (s. v. *zakopati*, РЈАЗУ, в. тачку 4.2.4.8), са истим значењем уништавања и ове се фразеолошке јединице сматрају варијантама; иста јединица јавља се и у бугарском језику.

3) Срп. (и хрв.) *не моћи гледати кога жива* (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982), мак. *не може жив да го гледа* (Велковска 2002: 60), словен. *ne moreti (videti) koga živa* (s. v. *živ*, ССКЈ) јесте компонентни фразеологизам чији је семантички фокус секундарно значење глагола *гледати* (s. v., РМС): „8. *подносити, трпети*“:

(1) „Не може бан подбана жива гледати. *Шен*.“;

(2) „Пази господиће . . . Е, баш не могу да их гледам. *Срем*.“.

Секундарно значење глагола и сама фразеолошка јединица јављају се у блокираном одричном облику.

Из наведеног се може закључити да се реализације фразеосхеме јављају на целом јужнословенском простору, са тим да није сваки фразеологизам посведочен у свим јужнословенским језицима; међутим, заједнички ареални именитељ за све фразеологизме јесте српски (и хрватски) говорни простор.

Све реализације дате схеме су експресивне и подразумевају негативно конотиран однос агенса према пацијенсу, који резултује његовим мучењем или, чешће, уништењем; опште значење фразеосхеме може се дефинисати као ’уништити некога’, са изузетком фразеологизма *не моћи гледати кога жива*, који има значење ’не подносити некога’, а са потенцијалном семантичком компонентом ’желети намучити/уништити некога’.

4.2.4.4.2.2. Фразеосхема са непрелазним и повратним глаголима

Фразеосхема чији је индуктор фразеологизам *изјести се* (*појести се*, *искидати се*) *жив* нарочито је продуктивна на српском (и хрватском) говорном простору; реализације овог модела нису честе на преосталом јсл. простору и нису посведочене у осталим словенским језицима. У питању су следећи фразеологизми:

- 1) Срп. (и хрв.) *жив се испећи* (s. v. *жив*, РМС; Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982) у Матешкићевом речнику дефинише се као „*biti u stalnoj neprilici/u sto muka*“:

(1) „Ако . . . na svom mjestu ostane, tako mora da se živ ispeče. Mažuranić М., Грађа“.

Фразеологизам је глобални и настаје метафоричким преносом денотативног базног значења, експресиван је и има могућност двоструке семантичке интерпретације.

- 2) Срп. (и хрв.) *жив се упети*, са значењем „*svim snagama, svom silom htjeti što*“ (s. v. *živ*, Матешкић 1982):

(1) „Упео се жив да би dokazaо како је његова tvrdnja točna. Red. 2“.

Семантички фокус јединице јесте секундарно значење глагола *упети се*: „2. показати јаку вољу, жељу, навалити да се нешто учини“ (s. v., РМС):

(2) „Сташо је упео и пошао. Бен.“

- 3) Срп. (и хрв.) *жив се смрзнути*, фразеологизам који се јавља у разговорном језику широм српског и хрватског простора иако углавном није посведочен у лексикографским изворима: у РМС се налази у примеру употребе секундарног значења глагола *смрзнути се*, а забележен је још у фразеолошком фонду крижевачко-подравских кајкавских говора (s. v. *смрзнути се*, РМС; s. v. *živ*, Маресић / Менац-Михалић 2008). Уп. следећи пример:

(1) „Ја сам мислио да се морам жив на коњу смрзнути. *Маж. М.*“

Он је у РМС дат поред дефиниције значења „2. а. *јако озепсти, прозепсти*“ (а примарно значење глагола *прозепсти* (s. v., РМС)

дефинисано је као „сасвим, скроз озеисти, промрзнути; укочити се, скочањити се од хладноће, студени“).

- 4) Срп. (и хрв.) *жив се не чинити* је глобална фразеолошка јединица настала метафоричким преносом. Наиме, глагол *чинити се* у датом контексту на синтаксичком плану подразумева допунски предикатив, изражен придевом *жив*, па метафорички пренос индукују глаголска и придевска компонента заједно. Значење је дефинисано као „не давати гласа од себе, притајити се, замрети (очекујући нешто, слушајући и сл.)“ (s. v. *жив*, РСАНУ):

(1) „А ми сви истегли вратове и слушамо га, живи се не чинимо. И, богами, и нама нешто нелагодно око срца (Топ. 2, 111)“.

- 5) Срп. (и хрв.) *жив се не чути* (s. v. *жив*, РСАНУ; РМС; РСЈ; Оташевић 2012; s. v. *živ* – Матешкић 1982; Анић 2009) је глобални фразеологизам чије је значење дефинисано на следећи начин: „бити сасвим тих, миран, држати се сасвим повучено, не проговарати, не реаговати“ (s. v. *жив*, РСАНУ). Његово метафоричко значење заснива се на денотативној слици 'не пуштати гласа од себе', у чијој је базној синтагми остварено примарно значење глагола *чути се* (s. v., РМС), а у фразеологизационом процесу долази до метафоричког преноса заједно са синтаксичко-семантичком позицијом придева интензификатора. Уп. (s. v. *жив*, РСАНУ):

(1) „Попа се бојао, управо се ни жив није чуо (Лаз. Л. 1, 102)“;

(2) „Док му то нисам казала, кашљуцао је и ракао, као у крчми. Сад се завукао у буцак и не чује се жив (Том. Ј. 2, 36)“;

(3) „Тако је и она [као галеб] по неприметним знацима, наслутила буру, и, није се више жива чула (Ђокић 1, 52)“.

Посведочен је и у македонском језику: *жив не се слуша* (Велковска 2002: 60).¹⁸¹

¹⁸¹ Још једна јединица исте структуре посведочен у македонском језику јесте *жив не се сторам*, са значењем 'жив нисам' (s. v. *жив*, ДРМЈ). Користи се и у чину заклетве или клетве (*жив да не будем ако...* и сл.; уп. и *жив да не сум* (Велковска 2002: 62).

- 6) Срп. (и хрв.) *жив умрети*, буг. *жив умрял сџм (умрях)* (s. v. *жив*, РСАНУ; РМС; РСЈ; Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешић 1982; Анић 2009; s. v. *жив*, РБЕ; s. v. *жив*, ФРБЕ) јесте глобални фразеологизам чије је значење у РСАНУ дефинисано као „јакo се уплашити, претрнути од страха“. Заснива се на следећим семантичким преносима: 1) на помаку примарног значења глаголске компоненте – на метонимијском обрасцу ПОСЛЕДИЦА → УЗРОК, праћеном метафоричком транспозицијом; 2) у метафорички пренос укључује се и примарно значење придева *жив*, па долази и до парадокса, који појачава фразеолошку експресивност. Такође експресивне фразеолошке варијанте јесу *жив претрнути* и *жив премрети* (s. v. *жив*, РСАНУ; РСЈ; Оташевић 2012), чији семантички фокус чине примарно (*претрнути*) и секундарно (*премрети*) значење глаголске компоненте (s vv., РМС).
- 7) Срп. (и хрв.) *жив заспати* (s. v. *жив*, РСАНУ; РМС; РСЈ; Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешић 1982, Анић 2009) је глобални метафорички фразеологизам, заснован на метонимијском обрасцу ПОСЛЕДИЦА → УЗРОК, са придевом интензификатором, који је могуће двоструко интерпретирати због природе глаголске радње: стање сна је стање неактивности, обамрлости, па у апстраховању семантичких компонената у фразеологизационом процесу долази до парадокса, само не тако израженог као у претходном примеру (*жив умрети*).

Из наведених примара се може закључити да је фразеосхема најпродуктивнија на српском (и хрватском) простору.

Све реализације дате схеме су експресивне и имају функцију секундарног номината неког стања или особине – 1) ’осећати велику нелагоду’, 2) ’имати много воље за нешто’, 3) ’осећати велику хладноћу’, 4) ’бити веома тих’, 5) ’бити сасвим повучен, миран’, 6) ’бити веома уплашен’, 7) ’бити веома уморан’.

Као важан закључак може се потцртати важност аналогije у образовању дате фразеосхеме и припадност јединица фразеолошком моделу без обзира на

дубинску семантичку структуру појединачних фразеологизама (компонентни : глобални).

Описани примери се према лексикографским изворима јављају од 19. века.

4.2.4.5. *ЖИВ* ('СВЕУКУПАН') КАО ИНДУКТОР ФРАЗЕОЛОШКОГ ЗНАЧЕЊА

Ову групу фразеологизама одликује истоветна семантичка позиција придевског значења у фразеологизационом процесу: метафорички пренос заснива се на концепту укупности особина оног који је жив.

4.2.4.5.1. <И> ЈА САМ ЖИВ ЧОВ(Ј)ЕК

РМС и Анићев речник бележе фразеологизам <и> *ја сам жив чов(ј)ек* са значењем „и ја хоћу, и ја имам потребе као и други људи“ (s. v. *жив*, РМС; s. v. *živ*, Анић 2009). Речници не бележе варијанту која се такође може чути у говору – <и> *ја сам* <само> *жив човек*. Подршка окружења у реализацији јединице огледа се у вањском експлицирању субјекта.

Фразеологизам је глобални и настаје метафоричким преносом, а компонента на којој је заснован процес фразеологизације јесте придев *жив*. Процес фразеологизације од буквалног значења нефразеолошке базе до лексикографски дефинисаног значења 'и ја имам потребе као и други људи' могао би се представити и на следећи начин: 'постојим у свеукупности особина (процеса) које чине живим сваког човека, физичких и менталних, духовних' → 'имам потребе, жеље, способан сам да грешим итд.' → 'нисам савршен'.

Чињеница да човек уопште има некакве потребе говори о његовој несавршености. Човек је социјално биће које зависи од своје средине: сви имају потребу да буду прихваћени, вољени; човек има различита ограничења, стога, има потребу и да се одмори након напорног рада; човек је склон особинама које нису социјално пожељне: човек греша у оквирима социјално додељених улога (није увек искрен према пријатељима, веран партнеру и сл.). Човека одликује свеукупност различитих психичких и духовних особина, од којих су неке мање добре од других. Те особине које човека чине несавршеним или рањивим изражене су фразеолошким

значењем. Притом не треба губити из вида да је људска несавршеност посебно експлицирана кроз однос 'човек : Бог' у хришћанском културном моделу.

О културолошки образованој слици човека као грешног бића говоре и изрази *људски је грешити, погрешити човек*, и сл., само што фразеологизам <и> *ја сам жив човек* не говори нужно само о прототипичном аспекту греха већ о несавршености људске природе уопште. О оваквој интерпретацији фразеолошког значења говори употребна вредност фразеолошке јединице – она ће се изговорити када човек погрешити или када се премори, када је жељан пажње, љубави итд.¹⁸²

4.2.4.5.2. КОЛИКО САМ ЖИВ

Још један фразеологизам који одликује српски језик јесте *колико сам жив* са значењем 'колико год могу, из све снаге' (s. v. *жив*, РСАНУ, РСЈ, Оташевић 2012). Примери употребе забележени су у РСАНУ, са најстаријим с почетка 19. века:

- (1) „Но Корјоланъ упне се, колико е живъ, противу тогъ (Иванов. 1, 33)“ (1809);
- (2) „Ја ти онда попужељке замакнем за један трњак, па бежи колико сам жив кући (Глиш. 1, 40). Радош се скотрља низ неку јаругу . . . сав се изубија и изгребе, па бежи што је жив (И. 7, 247)“.

Фразеологизам настаје у метафоричкој транспозицији, као и претходни, са тим да 'свеукупност' особина изражених придевом у фразеологизационом процесу добија прилошко значење које се налази на највишој тачки на скали мере. Значење 'колико сам жив' интерпретира се као 'даћу све од себе'.

4.2.4.5.3. КОД (ПОРЕД) МЕНЕ ЖИВОГ

Фразеологизам *код (поред) мене (тебе итд.) живог*, са значењем „упркос мом (твом итд.) постојању, присуству, и поред тога што сам ја (што си ти и сл.) ту“ (s. v. *жив*, РСАНУ; s. v. *жив*, РСЈ, Оташевић 2012) такође се заснива на свеукупности особина које човека чине живим, на шта упућује парадокс изражен

¹⁸² Интересантно је да се фразеологизам неће употребити ако човек много згрешити – не бисмо рекли *и он је жив човек* за некога ко, на пример, убије другог човека. Фразеологизам се користи да означи несавршену људску природу, али у социјално разумљивим оквирима.

фразеолошком јединицом: 'особа *A* постоји у укупности особина које је одликују → те особине подразумевају и знање о предмету интересовања у говорној ситуацији → без обзира на то (најчешће из незнања), придаје се важност знању особе *B*, која о конкретном предмету зна мање'.

Уп. примере употребе из РСАНУ:

- (1) „Марко, Марцане, нагађају код тебе живог. Поречи ово или потврди (Наст. 4, 83)“;
- (2) „Појавили се у нас извесни људи проблематичне школске спреме, те, код нас живих лекара, пишу медицинске књиге (Димитријевић Л., Дело 2, 508)“.

4.2.4.6. ЖИВ И ЗДРАВ И СРОДНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Придевски спој *жив и здрав* захтева осврт на наслеђену представу здравља код Словена и других Индоевропљана, која се доводи у везу са концептом 'жив', па ћемо кратко представити везу двају концепата пре него што се упустимо у анализу фразеолошког споја.

КОНЦЕПТИ 'ЖИВОТНА СИЛА' И 'ЗДРАВЉЕ'

На основу досадашњих анализираних података, значење придева *жив* у раном пие. језику дефинисано је као 'активан, покретан, пун животне силе, снажан, јак'. У праисторију се враћамо са разлогом; ако је жив онај који је пун животне силе, он мора бити и здрав да би могао испољити све прототипичне особине живог. Појам здравља метонимијски заснован на појму животне силе Ј. Грковић-Мејџор доказује семантиком пие. корена **ner-*, са значењем „1. ('magische) Lebenskraft'; 2. 'Mann'“ (Покорни 1959: 765), који је у хетитском језику задржао своје првобитно значење:

innarawatar значи животна сила, снага, елан, живот, дуговечност, али и здравље, као манифестације животне силе. Истовремено, вишезначност ове хетитске речи показује поменути нејасну границу међу датим појмовима, који припадају истом концептуалном домену, захваљујући чему је и могућа промена значења. Али илуструје и древно везивање животне силе и здравља (Грковић-Мејџор 2013: 299).

Индоевропски концепт здравља у етимолошким анализама рашчитава се, осим преносом 'животна сила' → 'здравље', још и концептима 'целост' и

'чврстина', на којима се заснива метафоричко схватање здравог човека као целог, неоштећеног или чврстог (Бак 1949: 300–308; Грковић-Мејдор 2013: 292–313; Грковић-Мејдор 2018б). Поменути путеви разумевања здравља очитују се и на лексичком и на фразеолошком плану ие. језикâ. Ј. Грковић-Мејдор (2013: 308) подсећа да нас болест може *начети* и да је здравље *крхко* (енгл. *fragile*, фр. *fragile*, лат. *fragilis* < **bhreg-* 'разбити, сломити'); да човек може бити *ударен*, *опаљен*; Д. Мршевић-Радовић (2014: 103–105) истиче да *нарушено* ментално здравље фразеологија изражава јединицама попут *фали му даска у глави*, *није читав*, буг. *не съм с всичкия си ум*, *не съм с целия си <ум>* и сл.

'ЦЕЛИНА' ↔ 'ЗДРАВЉЕ' ↔ 'ЖИВОТНА СИЛА'

Према концепту здравља заснованом на когнитивном примитиву 'цео', здрава јединка је цела, неоштећена; овај концепт везује се за хронолошки најдубљу пие. раван и потврђен је на ширем, неиндоевропском материјалу (Грковић-Мејдор 2013: 306–307). Представа здравља као целине лексикализована је у две пие. основе са значењем 'здрав'. Једно је пие. **sol̥cus* (лат. *salvus*), посведочен у староиндијском, тохарском, јерменском, грчком; друго је пие. дијалектизам са основом **kai-lo/lu-*, ограничен на словенске, балтске, германске и келтске језике (стпрус. *kails* 'здрав'; гот. *hails* : нем. *heil* 'цео, читав; здрав'; стенгл. *hāl* : енгл. *to heal* 'лечити', *health* 'здравље', *whole* 'цео, читав'; стисл. *heil*; ствелш. *coilou* (мн.) 'знамења, предзнаци', стбрет. *soel* 'предсказивање, прорицање по утроби жртвених животиња' (Гамкрелидзе/Иванов 1984: 812; Бенвенист 2002: 376; Станишић 2006: 301; Грковић-Мејдор 2013: 298–299; Грковић-Мејдор 2018б: 156–157).¹⁸³

Псл. придев **сѣлъ*, који води порекло од другог пие. дијалектизма, у једном делу словенских језика (југоисточна изоглоса) развија и значење 'здрав' (s. v. **сѣлъ*, ЕССЈА), што говори о очуваном концепту здравља заснованом на метафоричком мапирању концепта 'цео'.¹⁸⁴

¹⁸³ Захваљујемо Олги Богуновић на увиду у необјављени рад *Концепт духовног здравља (дијахронијски аспект)*.

¹⁸⁴ Здравље је у псл. језику иначе засновано на концепту 'чврст', о чему говори и етимологија псл. **сѣдравъ* < **сѣдоръ* (s. v. *здоровый*, Фасмер 1986; Ле Февр 2006: 239–242), заснована на појму дрвета, са којим

За анализу је важно да се рашчитавање концепта 'здрав' на псл. нивоу може тражити у псл. каузативу **gojiti* (< **živъ*), чија етимологија говори о вези 'жив' ↔ 'здрав' ↔ 'неоштећен' (s. v. **gojiti*, ЕССЈА). Она се чува и у балтском материјалу: лит. *gýti* 'живети, постати здрав' лет. *dzît* 'оздравити' < пие. **g^uei-* 'живети' (Грковић-Мејџор 2018б: 156). С обзиром на пие. представу здравља као целине, на делу словенског простора успоставља се синонимски однос псл. **gojiti* и **cěliti* (s. v., ЕССЈА).¹⁸⁵

Ми ћемо навести један пример као могућу илустрацију сложеног односа 'цео' ↔ 'здрав' ↔ 'жив'. У лексикографским изворима забележен је источнословенски фразеологизам *живого места нет* са значењем 'нема целог, неоштећеног места' (s. v. *живой*, БТС; s. v. *живий*, СУМ):

- (1) „I коли листоношу роздягли — на ньому не було живого місця (Юрій Яновський, II, 1958, 205)“ (s. v. *живий*, СУМ).

Према историјско-етимолошком фразеолошком речнику, израз је пореклом из библијског текста (s. v. *место*, Бирих и др. 2005), из 38. Давидовог псалма, на ком се иначе у српској верзији текста јавља придев *здрав*, уп.:

- (2) „Нема *здрава* мјеста на тијелу мојем од гњева Твојега; нема мира у костима мојим од гријеха мојега“ (Дав. 38: 3, превод. Ђ. Даничића).

У тексту *Синајског псалтира* (прир. Северјанов, 1922), који је најближи прапредлошку, на том месту јавља се стсл. нстѣленне:

- (3) „нѣсть ѣстѣленнѣ плѣти моѣи отъ лица гнѣва твоего“ (Северјанов 1922: 49).

Исцелјење је употребљено да се преведе грчка лексема *ἰασις*,¹⁸⁶ са истим значењем (s. v., ГЕЛС), што искључује било какву везу са источнословенским *жив*.

А. Лома (1995: 47–54) доводи у везу и српски (и хрватски) дрен; „изразом *здрав као дрен*, етимолошки гледано, заправо кажемо да је неко 'чврст као дрво'“ (Грковић-Мејџор 2013: 300).

¹⁸⁵ У српском језику такав однос успостављају *исцелјење* и *оздрављење*.

¹⁸⁶ Уп. „οὐκ ἔστιν ἰασις ἐν τῇ σαρκί μου ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου, οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου ἀπὸ προσώπου τῶν ἀμαρτιῶν μου“ (Дав. 37: 4, Септуагинта).

Дата егзистенцијална конструкција¹⁸⁷ није посведочена у староруском језику, нити је придев *жив* посведочен у датом значењу (СРЈА), али се у дијалекатском корпусу руског језика бележи значење „целый, неповрежденный“, и то пре свега о предметима (s. v. *живой* – 3, СРНГ):

- (1) „Говорит-то-де тут да нынче стар-казак: . Уж жива-ле моя сбруня да лошадиная, Уж жива-ле моя приправа да богатырская? Печор., Оичуков. Влад.“;
- (2) „Гнильтина аль живое? Онеж. Арх., Калуж.“;
- (3) „У тебя бисер еще живой? У нас стекло (в окне) живое живет. Том. Тюмен., Ср. Урал.“

У савременом белоруском језику исто значење се бележи о неживом такође (s. v. *жывы*, Скарник):

- (4) „Мне ў памяці горад вясёлы, жывы, Без бомбаў, Без ран і без чорных руінаў. Броўка“;
- (5) „Я ўсё думаю аб адным і тым жа: якім чынам уцалела ферма, засталася жывой, і хто аказаўся тым чалавекам, што заступіўся за яе? Ракітны“.

Описано значење придева вероватно се првобитно остваривало као преплитање концепата 'здрав' и 'цео'.¹⁸⁸ С обзиром на универзалност појмовног раста концептно-језичког материјала, можда се из значења *жив* 'цео, неповређен' у вези са категоријом 'живо' значење метафорички пренело на категорију 'неживо' са значењем целине, неоштећености. Томе у прилог иде појмовно преплитање 'жив' и 'цео' о неживом на српском (и хрватском) простору (в. тачку 4.6).

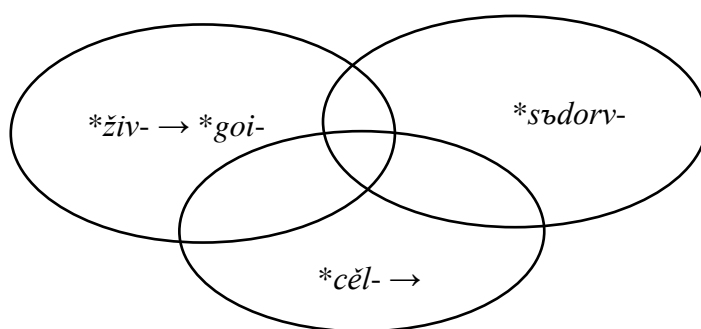
Ова релација морала би се опсежније истражити да би се изнесена претпоставка потврдила или оповргла, али оно што је сигурно јесте да су сумарно представљени односи изузетно сложени и потврђују недискретност категорија у појмовном апарату.

¹⁸⁷ Структурно-семантичка формула 'има/нема х' представља језичку универзалију, уп. Вјежбицка 1996: 124–126; више в. у тачки 4.2.5.2.2.

¹⁸⁸ На исти начин могу се интерпретирати неки примери из српског и хрватског корпуса, уп. 4.2.7.1.

Преплитање концепата који су значајни за даљу анализу на псл. нивоу могло би се изразити на следећи начин:

Схема 1: Умрежени лексикализовани концепти на псл. нивоу

4.2.4.6.1. ЖИВ И ЗДРАВ

4.2.4.6.1.1. У српском (и хрватском) језику посведочен је израз *жив и здрав*:

- (1) „Ој, соколе, жив и здрав нам био (Радич. 1, 112) (s. v. *жив*, РСАНУ)“;
- (2) „Naposljetku je zaključio da više nema dvojbe: ako njegov gost stigne ŽIV I ZDRAV natrag na dvor i sve ispriповijeda caru, loše mu se piše. (Milinović)“ (s. v. *živ*, ХФР).

Најстарији посведочени пример употребе у историјском корпусу забележен је у Даничићевом речнику и представља извадак из *Повеље Ахмета наше Дубровчанима*:

- (3) „[...] и да да богъ семѡи и всакоуѡ писаннѡ обрестн вѡ живѡѡ и здравѡѡ и веселоѡ, а мѡ словѡ живѡѡ и здравѡѡ молеће господина бога“ (1501) (Миклошич 1858: 545).

Жив и здрав (у синдетској или асиндетској форми) јавља се и на општесловенском простору:

- (4) „Маруся чи їла чи не їла, їй лучче усяких розговін.. те, що Василь вернувся і жив і здоров (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 68)“ (s. v. *живий*, СУМ);

- (5) „Verila, že sa jej vráti živý a zdravý. (Fig.)“ (s. v. *živý*, CCJ);
- (6) „Tři léta o něm ani sluch, živ-li a zdrav — zná milý bůh! Erb.“ (s. v. *živý*, ПСЈЧ);
- (7) „Potrzebuje, by mój stary przyjaciel był żywy i zdrowy“ (s. v. *żywy*, КЈП).

Ако лексикографски извори бележе дефиниције овог израза, оне говоре о неповређености, целости, нпр.: „Жив-здоров; жив и здоров (о том, кто находится в благополучном состоянии, в целости и невредимости)“ (s. v. *живой*, БТС), или „Живий і здоровий; Живий-здоровий „все благополучно, все в порядке у кого-нибудь“ (s. v. *живий*, СУМ).¹⁸⁹

С обзиром на семантичку реализацију израза *жив и здрав* у датим примерима и с обзиром на преплитање базичних концепата 'жив', 'здрав', 'цео', сумарно представљених у уводном делу анализе, може се закључити да придевски спој представља плеоназам, овде функционално понављање неправих синонима – придев *жив* у датом контексту употребљен је као контекстуални синоним придеву *здрав*, тј. *жив* је семантички остварен као 'онај који је у прототипичном облику', што у датом контексту подразумева концепт 'цео', 'неповређен' и 'здрав'. Израз *жив и здрав* не подразумева примарно значење придева *жив*, већ наглашавање примарног значења придева *здрав*, које се на појмовном плану (између осталог) подразумева метафоризацијом концепта 'чврст', али и 'цео', 'неповређен'. *Вратио се жив и здрав* значи 'вратио се читав, неповређен', 'остао је у истом облику у ком је отишао'. Постоји паралела израза у балтским језицима, уп. лит. *sveikās gyvas*, у ком *sveikās* носи значење 'доброг здравља' (Ле Февр 2006: 239).

4.2.4.6.1.2. Претпоставља се пие. порекло придевског споја, с обзиром на то да је у различитим варијантним облицима посведочен у латинском, старогрчком, санскриту, авестијском итд. (примери и извори се наводе према Ле Февр 2006):

- (1) ав. *druuā hauruuā* у „hauruuafšauuō druuō.gaēθā... druuā hauruuā“ (Y. 58, 6);
- (2) ав. *aməṛətātā hauruuātā* у „dāidi mōi... aməṛətātā hauruuātā“ (Y. 51, 7);

¹⁸⁹ Дефиниција у *Хрватском фразеолошком речнику* не одговара сасвим реалном значењу израза: „zdrav i čio (крепак, poletan, u dobrom stanju (kondiciji)“ (s. v. *živ i zdrav*, ХФР). Цитирани пример употребе (3) јасно предочава да није важно хоће ли гост чио, крепак или у доброј кондицији стићи до цара, већ хоће ли стићи *читав*.

(3) лат. *vivus et salvus* у „*atque ego te uiuom saluomque uellem*“ (Plaute, *Pseudolus* 309);

(4) стгрч. ὑγίης καὶ ὅλος у „ἀλλὰ ἐάσας ὅλην καὶ ὑγιῆ εἶπε τί ἐστὶν ἀρετή“ (Platon, *Ménon*, 77a).

Варијанта израза *druuā hauriuā* може се превести као *жив и здрав* (уп. табелу ниже). Друга авестијска варијанта уместо лексеме *жив* подразумева лексему *aməratātā*, која значи 'бесмртан' – уп. превод израза *aməratātā hauriuā*¹⁹⁰ на фр. *l'immortalité et l'intégrité* (Ле Февр 2006: 245).

Овом приликом нећемо улазити у све етимолошке везе представљене у раду, нити могуће међусобне језичке утицаје и аналогиије унутар ие. простора,¹⁹¹ али ниже наводимо табелу (она је са незнатним изменама преузета из поменутог рада Ле Февр 2006), која одсликава однос основних варијантних јединица израза у одговарајућим ие. језицима. За ову анализу је важно да све варијанте сведоче о праформи која подразумева преплитање поменутих концепата 'жив', 'здрав', 'цео', па се са правом може претпоставити да су дифузне границе концептног материјала широм словенског простора наслеђене из псл. језика, који је, опет, то преплитање наследио из пие. језика.

Табела 1: Пие. корени и рефлекси у варијантама израза *жив и здрав*

	*g ^w ih ₃ uos	*d ^h (o)r(H)uos	*s(o)l(H)uos
лат.	<i>vivus et</i>		<i>salvus</i> ¹⁹²
стгрч.	ὑγίης καὶ		ὅλος
ав.	[<i>aməratāt-</i>]		<i>hauriuāt-</i>
ав.		<i>druuā</i>	<i>hauriuā</i>

¹⁹⁰ Облик *hauriuā* од *hauriuā* добијен је хапологијом у контексту *aməratātā hauriuā* (Ле Февр 2006: 245).

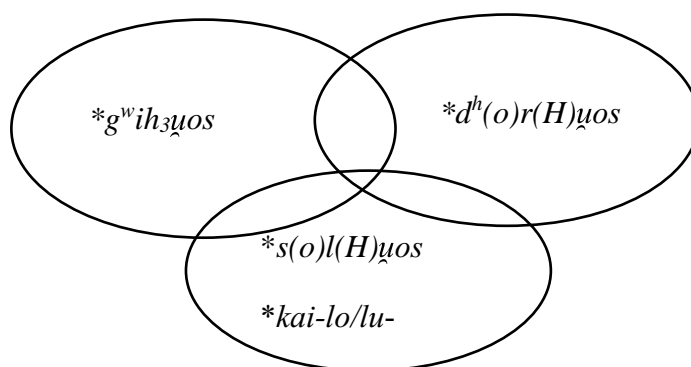
¹⁹¹ Ауторка у раду претпоставља могући ирански утицај на псл. језик, но за нас је важна неспорна реконструкција израза на псл. нивоу, без обзира на тај утицај.

¹⁹² Занимљиви су концепти које у латинском језику означавају придеви *sanus* и *salvus* (s. vv. Левис/Шорт 1879; ОЛД); *sanus* је резервисан за физичко и ментално здравље, целину, нештећеност, док *salvus* поред наведеног подразумева и концепт који укључује спасење; управо је ова лексема посведочена у придевском споју у латинском језику, исто као што се јединице етимолошког гнезда *salv-* у латинском језику користе као поздрав еквивалентан српском *здраво* (уп. *salve*, s. v. *salveo*, Левис/Шорт 1879; ОЛД).

псл.	*živǔ	*sǔ-dorvǔ	
------	-------	-----------	--

Преплитање анализираних концепата може се приказати и на пие. нивоу:

Схема 2: Умрежени лексикализовани концепти на пие. нивоу

Остварена семантичка позиција *жив* и *здрав* потврђује дифузне границе значења, као и то да су значења лексема која одсликавају концепте културолошки важних денотата општа и широка; таква значења често чине не увек до краја размрсиву мрежу узајамно повезаних когнитивних структура. Оно што истраживања у историјској семантици чини изазовним, у исто време чини их и незахвалним јер што су речи старије, границе међу означеним концептима су дифузније, а у корену суштинских концепата морају лежати семантички примитиви (Вјежбицка 1996).¹⁹³

4.2.4.6.1.3. Неиндоевропске паралеле

¹⁹³ О дифузним границама говори и Ј. Грковић-Мејдор (2008: 141) на примеру значења 'цео' и 'чист'; према ауторки, примарно значење псл. придева *cǎlǔ могло би дефинисати као „у првобитном стању које није ничим нарушено”, чиме се оно делимично преклапа са примарним значењем лексема *cǐstǔ (в. Цейтлин 1996: 116), показујући да се ова два појма налазе у истом концептуалном домену“. Првобитно стање које ничим није нарушено означава и једно од секундарних значења придева *жив* (в. тачку 4.6), што подупире хипотезу о когнитивној блискости концепата 'жив' и 'цео'.

Руски историјско-етимолошки фразеолошки речник упућује на шире неиндоевропске паралеле разматраног израза. Наводи се материјал из туркијских језика, а превод изразâ и у тим језицима упућује на преплитање разматраних концепата 'жив', 'здрав', 'цео'. Подаци се износе према Бирих и др. 2005 (s. v. *жив*):

- (1) чув. *сывлах керлех* ('жив, живой' + 'здоровый');
- (2) тат. *исэн-сау* ('здоровый, живой, невредимый' + 'здоровый, невредимый');
- (3) ујг. *сау-сэламэт* (иста семантика као у претходном изразу);
- (4) узб. *сог-сэлэлмэт* (иста семантика као у претходном изразу);
- (5) каз. *сау-сыламет* (иста семантика као у претходном изразу).

Придевски спој у неиндоевропским језицима може бити последица језичког контакта у евроазијском степском појасу,¹⁹⁴ но може лако бити и језичка универзалија, што бисмо пре очекивали с обзиром на културолошки важну универзалну формулу која означава базичне когнитивне концепте и упућује на њихову нераскидиву везу.

4.2.4.6.2. *ДА СИ <МИ> ТИ ЖИВ И ЗДРАВ*

Међу изразима са компонентама *жив* и *здрав* издваја се један који се остварује као фразеолошка јединица у ужем смислу у српском језику и припада савременом корпусу. То је фразеологизам *да си <ми> ти (он итд.) жив и здрав*, наведен у РСАНУ (s. v. *жив*) са квалификатором *фам(илијарно)* и са објашњењем „при одговору на нешто из чега се види саговорникова необавештеност или неблаговремена обавештеност о нечему“, уп. примере из истог речника:

- (1) „Капетан се тек само узбезекну. О, да си ти жив и здрав, господине, поче Симица . . . ја сам га [кљусе] нашао још оно јутро, кад сам вратио находче на место (Глиш. 1, 75)“ (1879);
- (2) „Да си ми ти жив и здрав, ја сам већ пре три године дипломирао (Ред.)“.

Развитак фразеолошког значења необавештености може се повезати са говорном ситуацијом у којој је формула имала апотропејску функцију – штитила је

¹⁹⁴ О језичком и културном утицају који је евроазијски појас имао на Словене в. Лома 2003.

реципијента говорне поруке од њене потенцијалне негативне моћи, тј. од урока. У прилог томе говори формула саопштавања лоших вести на српском говорном простору – *да смо живи и здрави, умро* [...]. У корену фразеологизационог процеса лежи метонимијски пренос праћен метафоричким помаком: функција (прагматичко значење) – ‘апотропејска формула при саопштавању лоше вести онима који о њој нису обавештени’ → значење настало у фразеологизационом процесу – ‘нисте обавештени’.

4.2.4.6.3. ЖИВ БИО, ПА ВИДЕО

Фразеологизам у ужем смислу настао трансформацијом, ширењем базне синтагме јесте *жив био па видео, живи били па видели* са значењем ‘уверићеш се, уверићете се (у истинитост чега)’ (с. в. *жив*, РСАНУ; РМС). Овај фразеологизам је врло чест у разговорном језику. Фразеологизам је настао ширењем базне структуре жељне реченице, у којој долази до метонимијског преноса, тј. померања семантичког фокуса на секундарни, проширени део базне синтагме, са метафоричким помаком: *жив био* (комуникативна функција ЖЕЉА) → *жив био + па видео* (жеља + намера да се саговорник увери у истинитост тврдње) → *жив био, па видео* (уверићеш се у истинитост тврдње). Метафорички пренос заснован је на општој ие. метафори ЗНАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ (Грковић-Мејдор 2008а).

4.2.4.7. ЖИВ И МРТАВ У ФРАЗЕОЛОГИЈИ

У анализи фразеологизма *све живо (и мртво)* (тачка 4.2.4.2) истакнуто је да употреба антонима у фразеологији ради појачане експресивности није необична. У овој тачки представљене су фразеолошке јединице са обавезним компонентама *жив* и *мртав* заједничке српском и другим словенским језицима.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Поред представљених јединица, у осталим словенским језицима посведочене су и друге, уп. словен. *kričati, piti, tepsti na žive in mrtve* и *opravljati koga na žive in mrtve* (с. в. *živ*, ССКЈ), у којима напоредна употреба антонима појачава фразеолошку експресивност.

4.2.4.7.1. Ни жив ни мртав

Фразеологизам *ни жив ни мртав* јавља се у српским и хрватским савременим лексикографским изворима у три значења:

- 1) 'врло уплашен, престрављен' (s. v. *жив*, РСАНУ, РМС, РСЈ; s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *živ*, ХФР);
- 2) 'преморен, исцрпљен' (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Анић 2009);
- 3) са значењем категоричког одбијања – 'никако, ни по коју цену' (s. v. *жив*, РСАНУ, РМС, РСЈ; s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, ХФР; s. v. *živ*, Анић 2009).

Фразеологизам се наводи као полисемична језичка јединица у свим изворима који бележе бар два његова значења. Мишљења смо да се у сва три случаја ради о различитим денотативним значењима, тј. да о различитим значењима мотивационих база, чиме наведена значења остварују хомонимну везу; с обзиром на то, не треба говорити о једном фразеологизму који се остварује у три значења, већ о хомонимним језичким јединицама (Шански 2012: 57–58; Вуловић 2015: 179–180).

4.2.4.7.1.1. Фразеолошко значење 'врло уплашен, престрављен'

Наведено значење остварује се у следећим примерима употребе:

- (1) „Стрина Марица ни жива ни мртва . . . Ја почех отварати писмо; настаде тајац (Весел. 11, 240)“ (s. v. *жив*, РСАНУ);
- (2) „Kad je ugledala mrtvog oca, stade pred njim ni živa ni mrtva. Red.“ (s. v. *živ*, Матешкић 1982).

Фразеолошка јединица је општесловенска (s. v. *жив*, ДРМЈ; s. v. *живой*, БТС; s. v. *живы*, Скарник, s. v. *živý*, ССЈ, итд.), овде наводимо примере за бугарски и украјински (остали савремени извори не дају примере употребе):

- (3) „Веднага от всичките складове загърмяват пушки .. Ужасна тревога! Мойше ни жив, ни мъртъв... Ал. Константинов, Съч. I, 230“ (s. v. *жив*, РБЕ);
- (4) „Минув тиждень, я ходжу ні жива ні мертва (Нечуй-Левицький, III, 1956, 278)“ (s. v. *живий*, СУМ).

Податак који отвара могућност хронолошког позиционирања фразеологизма јесу примери употребе у староруском корпусу, који фразеолошку јединицу везују за 16. век (s. v. *живой*, СРЈА):

- (5) „А посоль бухарской сидить подле шаха почернѣвъ, ни живѣ ни мертвѣ, ни одново слова не отвѣчалъ. Поосольство Тюфякина, 442. 1599. г.“;
- (6) „Азь же ни живѣ ни мертвѣ. Ж. Зос. С. 151. XVI в.“.

У *Фразеолошком етимолошком речнику руског језика* предлажу се три различите мотивације за настанак фразеолошке јединице (s. v. *живой*, Бирих и др. 2005):

- 1) фразеолошка јединица везује се само за руски корпус (с обзиром на доступне потврде, ова хипотеза мора бити искључена);
- 2) претпоставља се могућност калкирања према латинском *neque vivos neque mortuos*, из Плаутовог корпуса, и оваква претпоставка може се наћи и у другим фразеолошким речницима руског језика, уп.: „*Neque vivos neque mortuos sum timore torpeo, neque quid nunc faciam scio. Plaut. Trucul[entus]. 823*“ (s. v. *ни жив, ни мртв*, Михељсон 1912);
- 3) с обзиром на потврде на ширем словенском простору, претпоставља се псл. порекло фразеологизма, а денотативно значење везује се за обреде иницијације старих Словена (s. v. *живой*, Бирих и др. 2005).

С обзиром на ареалне потврде и податке из староруског корпуса, мислимо да се фразеологизму хипотетички може доделити прасловенско порекло, мада не треба искључити ни хипотезу о позајмљивању из латинског јер формално и семантички одговара општесловенском фразеологизму.

Што се интерпретације унутрашње форме тиче, ако пођемо од стања недефинисаног простора сусрета живота и смрти, денотативно значење тешко може да индукује конотативно фразеолошко значење страха. Треба оставити могућност томе је мотивациона база носилац значења ’одузет, обамро, неактиван’, тј. значења стања у ком не владамо собом. То је стање супротно природном стању живе јединке (активности), али није права смрт, већ некакво стање обамрлости, на граници категорија живог и мртвог. Мотивација за овакво именовање стања страха може

бити једноставна, соматска – једна од реакција на опасност јесте укоченост. У том случају фразеологизациони процес подразумевао би метонимијски пренос ПОСЛЕДИЦА → УЗРОК: 'обамрлост' (→ која се исказује метафорички антонимском релацијом *ни жив ни мртав*) → 'страх'; дакле, у корену метонимије јесте метафора којом се стање обамрлости описује.

С обзиром на хронолошке потврде, претпоставља се да су секундарно изведена значења 'бити постиђен', 'бити изненађен', тј. свака емоција која резултира истом физичком манифестацијом одузетости, обамрлости, нпр.:

(7) „Море, брука ти је то! Саг'о Нинко главу, па ни жив ни мртав (И., 45)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

4.2.4.7.1.2. Фразеолошко значење 'преморен, исцрпљен'

Значење 'преморен, исцрпљен' (или 'болестан') забележено је, нажалост, без примера употребе у основном корпусу (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Анић 2009). Ово фразеолошко значење је, међутим, према сведочењу матерњих говорника српског језика, најживље у језичком осећању у односу на остала значења, а постоји и у језичком осећању говорника других словенских језика. Забележено је у дијалекатским изворима, уп. пример из говора Црне Траве:

(1) „Добил дивтерију, па се едва вуче, ни жив ни мртав“ (s. v. *дивтерија*, ЦР).

Као један од примера употребе овог значења можда се може узети и:

(2) „Ni živ ni mrtav stigao sam do ulaza u baraku, gdje je batinanje prestajalo, i bacio se unutra kao što bi netko, zahvaćen požarom, skočio u vodu. (Brešan)“ (s. v. *živ*, ХФР).

Овај пример употребе дат је за фразеолошко значење 'врло уплашен, престрављен'. Међутим, нама се чини да контекст („gdje je batinanje prestajalo“) експлицира значење исцрпљености, измучености (уп. и „bacio se unutra kao što bi netko, zahvaćen požarom, skočio u vodu“).

Денонативно значење антонимског споја није повезано са претходним нити настаје на исти начин. Остварено метафоричко значење интерпретира се као

'полужив', и може се рашчитати на следећи начин: неко је толико измучен (од болести, умора и сл.) да изгледа као да није више жив – а није ни заиста мртав јер га одликује некаква, макар слаба активност (за разлику од претходног значења, које прототипично подразумева укоченост, неактивност). Ово фразеолошко значење синонимно је изразу *једва жив* који се бележи у фразеографским изворима (s. v. *živ*, ХФР; Менац-Михалић / Менац 2011).

4.2.4.7.1.3. Фразеолошко значење 'никако, ни по коју цену'

Фразеологизам *ни жив ни мртав* забележен је и у значењу категоричког одбијања:

- (1) „Нећу ни жив ни мртав у Бездин (Груј. Н. 5, 260)“ (s. v. *жив*, РСАНУ);
- (2) „Kad je to čula, moja majka je potpuno podivljala; stala je kao luda po kući vikati da ona to neće ni živa ni mrtva, jer ona nije Juda Iškariotski da prodaje svoga Isusa za novac... (Brešan)“ (s. v. *živ*, ХФР);

Усамљен пример у РЈАЗУ (s. v. *živ*) сведочи о фразеологизму само са компонентом *жив*:

- (3) „А ја не ćу živa за њ те не ćу. (Popovo u Hercegovini) 13, 238. i t. d., i t. d.“.

Фразеолошко значење јединица *ни жив* и *ни жив ни мртав* значи 'нећу ни по цену живота', с тим да је фразеолошка јединица са употребљеним антонимима изразито експресивна.

У разговорном језику је посведочена и јединица *ни мртав* у истом значењу (*ни мртва нећу на то пристати* и сл.); напоредна употреба јединица са компонентом *жив* и са компонентом *мртав* говори о две перспективе истог значења: *нећу ни жив* – 'нећу ни по цену живота' ↔ *нећу ни мртав* 'нећу ни по цену живота', тј. 'нећу макар ме убио'.

Могуће је да је с временом дошло до контаминације моделâ са појединачним придевским компонентама и да је као резултат настала сложена јединица *ни жив ни мртав*.

Међутим, треба имати у виду да овакав развој за сада остаје само на нивоу претпоставке јер би се морао поткрепити додатним језичким материјалом.¹⁹⁶

4.2.4.7.2. *КО ЖИВ КО МРТАВ*

Фразеологизам *ко жив ко мртав* јесте метафорички глобални фразеологизам новијег датума и маркер је разговорног језика, уп. следеће примере употребе:

- (1) „Napravit ću kuću bez građevinske dozvole, PA TKO ŽIV, TKO MRTAV“ (s. v. živ, ХФР);
- (2) „Uostalom, isplata saborske mirovine moguća je tek kad navršim 60 godina, a do tada – TKO ŽIV, TKO MRTAV. (N)“ (s. v. živ, ХФР);
- (3) „А: *Kad nismo išli na koncert danas, ići ćemo drugi put* В: *Do drugog puta tko živ tko mrtav*“ (s. v. živ, Анић 2009).

Његово значење дефинише се као 'не зна се шта се може десити у будућности', често као изражавање неверице у реалност изреченог предлога/претпоставке. Фразеологизам се у првом примеру интерпретира у значењу 'како коме буде', 'како год да буде'. Фразеолошка експресивност постиже се двоструком семантичком интерпретацијом (живом унутрашњом формом).

4.2.4.7.3. <Или> ЖИВ ИЛИ МРТАВ

У језичком осећању говорника српског језика (и других словенских, романских, германских језика) јесте и фразеологизам <или> *жив или мртав*, који не бележе лексикографски извори, и који вероватно представља калк према енгл. (*wanted*) *dead or alive* (s. v., Фарлекс) натпису у популарној култури познатом из америчких постера тражених криминалаца (нарочиту експанзију израз добија са вестерн филмовима). Његово метафорички транспоновано значење гласи 'по сваку цену'. Због тога треба оставити и другу могућност за настанак фразеологизма (која не искључује нужно већ изречену претпоставку): могуће је да је његов индуктор

¹⁹⁶ РЈАЗУ не даје друге податке осим анализираног примера употребе, а РСАНУ не даје никакве податке о разматраним фразеолошким јединицама.

био антонимни фразеологизам *ни жив ни мртав*, са значењем 'ни по коју цену'. Фразеолошка јединица забележена је у бугарском корпусу (s. v. *жив*, ФРБЕ):

- (1) „Раксине, Костадине, жив или мртв да ми доведете злосторника! Ст. Загорчинов, Ден последен“;
- (2) „Утре жив или мртв треба да дойдеш на срещата“.

4.2.4.8. ЖИВ ЗАКОПАН И ЖИВ САХРАЊЕН

4.2.4.8.1. Фразеологизми *жив закопан* и *жив сахрањен* наводе се као варијантне фразеолошке јединице у савременим лексикографским изворима (s. v. *жив*, РМС, s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *жив*, Оташевић 2012), а у неким речницима наводи се само једна од варијаната (s. v. *жив*, РСЈ, s. v. *živ*, Анић 2009).

Фразеолошко значење дефинише се као 'одвојен од друштва, осамљен', исп. примере употребе у Матешкићевом речнику:

- (1) „Ovaj učenjak je živ sahranjen: živi samo za svoju ideju. Red.“;
- (2) „Ako ne želiš biti živa zakopana, idi među ljude! Red.“

У истом речнику наводи се и фразеологизам са правим повратним глаголом *сахрањивати (сахранити) себе жива*, са истим значењем ('прекидати везе са околином, осамити се'):

- (3) „Nemojte se sahranjivati za života. Velikanović 2, Građa“;
- (4) „. . . dok on mrtav trune, zar da se ona živa sahranjuje? Vukičević, Građa“.

Наведени примери говоре о глобалном фразеологизму, чије се значење заснива на метафоричком преносу. Експресиван је и има живу унутрашњу форму, тј. могућност двоструке семантичке интерпретације.

4.2.4.8.2. Историјски корпус не бележи фразеологизам *сахранити себе жива* нити партиципску форму *жив сахрањен*. Не бележи ни *жив закопан* у датом фразеолошком значењу. Међутим, РЈАЗУ (s. v. *zakopati*) под примарним значењем глагола *закопати* („staviti u priređenu jamu u zemlji i zatrpati zemļom, pokopati“) као прву семантичку реализацију у оквиру прототипичног значења наводи „zakopati čovečje tijelo posle smrti“ и бележи се следећи пример са денотативним значењем потенцијалне мотивационе базе:

(5) „Anijan svijeti, koga živa prije zakora. Kavašin (1913) 291^a“ (поч. 18. века).

Фразеологизам је посведочен и у метафоричком значењу под знаком „b) и prenesenom smislu“:

(6) „Dokle vas žive ne zakora u grobnicu paklenu. Banovac pred. 38“ (1759).

Уп. и употребе примарног значења глагола *закопавати* (s. v. *zakopavati*, РЈАЗУ):

(7) „Žive u mračne špije zakopavat. Banovac pred. 2“ (1759);

(8) „Žive ih (građane) u zemlju zakopavaše. Kačić razg. 85“ (1759).

Пример употребе бр. (6) говори о 18. веку као релативном хронолошком оквиру за метафоричку потребу израза *закопати кога живог* са значењем 'мучити некога'. Примери (5), (7) и (8) говоре о денотативном значењу израза, које подразумева физичко мучење као врсту казне – закопавање живог човека. Наведени примери упућују на закопавање целог човека у некакав подземни простор (уп. гробницу у примеру (6) или шпилу у примеру (7)).¹⁹⁷

Овде треба поменути да на занимљиве етнокултурне податке упућује и руска пословица *Фофан в землю вкопан*, чије порекло Т. Н. Кондратјева (1982) везује за некадашњи ритуал жртвовања. Међутим, с обзиром на то да анализа примера употребе фразеологизма *закопати некога жива* упућује само на денотативно значење мучења, ми ова два концепта нећемо доводити у везу.

Према наведеним примерима, фразеолошки модел могао би се реконструисати као 'прелазни глагол + рекцијска допуна (прави објекат) у ак. јд. са обавезним актуелним квалификативом *жив*'. Разматрано буквално и метафоричко значење фразеолошке јединице изражено овим моделом разликује се од савременог

¹⁹⁷ Различите врсте живог закопавања су интернационални мотиви кажњавања или жртвовања. Човек је у ранијој историји практиковао и живо уповавање, које подразумева да један део тела (горњи део или само глава) остаје ван земље. О овој врсти казне сведочи епска поезија, уп.: „Zakopava Momčilovu ľubu, zakora је u zemľu do pasa. Рјев. стп. 268a“ (1837) (s. v. *zakopavati*, РЈАЗУ). С. Зечевић (1966: 287–295) говори о пракси живог узиђивања, коју су практиковала различита индоевропска племена, а држи да су реликти ове обредне праксе сачувани и у нашој традицији (*Зидање Скадра на Бојани* или легенда о узиђивању у темеље мостова с почетка романа *На Дрини ћуприја*); посебно се бавио таласонима (духовима заштитницима грађевина).

структурног облика и значења фразеологизма, али се са њим може довести у везу. Семантичка померања, која прати прилагођавање синтаксичке структуре у фразеологизационом процесу можда би се могла објаснити на следећи начин:

'закопати кога живога' (денотативно значење)

→ 'мучити кога' (метафорички пренос)

→ 'изоловати кога од света' (специјализација фразеолошког значења)

→ 'бити изолован' (пренос семантичког фокуса на пацијенса).

Међутим, врло је важно истаћи да са променом семантичког фокуса на пацијенса долази и до промене значења фразеолошке јединице. *Жив закопан* у савременом језику значи 'прекомерно се оптеретити неким послом', при чему метафоричка слика подразумева пацијенса у некаквој шупљини, рупи, која се затрпава прототипично папирима, књигама и сл. Са друге стране, фразеологизам *жив сахрањен* остварује се у значењу 'бити изолован', и можда је настао као последица лексичког динамизма од почетне, историјски посведочене јединице са глаголском компонентом *закопати*.

Ако се пође линијом предложене реконструкције мотивационе базе и даљег фразеологизационог процеса, облик фразеолошке јединице *жив сахрањен* био би последица лексичког варирања трпног придева, заснованог на неправој синонимији глаголске компоненте,¹⁹⁸ и та варијанта фразеолошке јединице је она која је задржала почетно, историјско значење; *жив закопан* би подразумевао промену значења од 'бити изолован' до 'прекомерно се оптеретити неким послом', са преносом семантичког фокуса на пацијенса. С обзиром на то да се јединицама изражавају различита фразеолошка значења, треба их третирати као посебне фразеологизме.

¹⁹⁸ Однос неправе синонимије видљив је и на историјском и на савременом плану у нешто другачијим релацијама с обзиром на динамику развоја полисемантичких структура лексема (в. s. v. *zakopati*; s. v. *sahraniti*, РЈАЗУ; s. v. *закопати*; s. v. *сахранити*, РМС).

На крају, из перспективе семантике придева занимљиво је то да се *жив* у фразеологизму *сахранити себе жива*¹⁹⁹ остварује као део денотативног и фразеолошког значења, али да у фразеолошком значењу добија и функцију интензификатора, уп. дефиницију фразеологизма у РМС (s. v. *сахранити*): „прекинути *све* везе са светом, повући се *сасвим* у усамљен живот“ (курзивом истакао аутор).

4.2.4.9. БУБНУТИ (РЕЋИ, ЛУПИТИ) И ОСТАТИ ЖИВ

4.2.4.9.1. *Бубнути (рећи, лупити и сл.) и остати жив* је фразеологизам забележен у савременим српским (и хрватским) лексикографским изворима (s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *živ*, ХФР; s. v. *živ*, Анић 2009) са значењем 'изрећи велику глупост':

- (1) „Učitelj upita Veljka: »Kada je započeo Prvi svjetski rat?« »1920« reče Veljko i ostade živ. – Red.“ (s. v. *živ*, Матешкић 1982);
- (2) „Kako možeš reći da Sava izvire u Mađarskoj? STVARNO BUBNEŠ I OSTANEŠ ŽIV!“ (s. v. *živ*, ХФР).

У РМС фразеологизам је забележен у форми *остати жив*. Претпоставка је да су лексикографи тако поступили јер се ради о компонентном фразеологизму у ком је носилац фразеолошког значења предикатска реченица *остати жив*. Међутим, речено је да компонентне фразеологизме одликује једносмерна зависност, компонента (или компоненте) које су носилац фразеолошког значења то значење остварују само у додиру са обавезним нефразеолошким делом мотивационе базе (Мршевић-Радовић 1987: 63). Реченица *остати жив* није носилац фразеолошког значења осим ако није реализована заједно са глаголском компонентом која припада тематској групи говорења (*рећи, лупити, бубнути*). У осталим контекстима *остати жив* реализоваће се у свом денотативном, а не у фразеолошком значењу: *рећи (бубнути, лупити) → остати жив*. Управо из ових разлога би компонентни фразеологизам требало наводити у пуној форми (уп.

¹⁹⁹ Друго денотативно значење садржано је у фразеологизму са активном синтаксичком структуром *сахранити некога живог*, чији је структурно-семантички модел описан у тачки 4.2.4.4.2.1.

анализу поредбених фразеологизама и начин навођења у Мршевић-Радовић 1987, 2014, Вуловић 2015 или Марјановић 2017).

Напоменули смо да фразеологизам одликује варирање глаголске компоненте у делу мотивационе базе који није носилац фразеолошког значења. Неутрални члан тематске групе – глагол *рећи*, остварује се у свом примарном значењу. Његови неправи синоними, глаголи *лупити* и *бубнути* употребљени су у својим секундарним значењима, експресивни су и доприносе експресивности фразеологизма такође.

4.2.4.9.2. Сама фразеолошка јединица се заснива на парадоксу: очекивано би било да се човек који изговори велику глупост постиди. Начин на који би се могла рашчитати мотивациона база фразеологизма је следећи: непромишљеним изрицањем одређене ствари крши се устаљена норма и излази се из оквира примереног → у складу са уобичајеном представом о друштву, очекује се стид као примерена реакција → до очекиване реакције не долази, што одступа од прототипичне представе узрочно-последичног односа у датом случају.

Две су тачке фразеологизационог процеса важне. Једна је метафорички пренос у делу мотивационе базе који подлеже фразеологизацији: *остати жив* → *не постидети се*. Друго, инкодирана структура позадинског знања претпоставља стид као реакцију за изречену глупост, али до ње не долази.

На крају, синтаксичка структура фразеологизма је занимљива јер подразумева две независне предикатске реченице у напоредном саставном односу. Синтаксичка релација са везником *и*, која прототипично подразумева саставни однос, такође доприноси изненађењу – неочекиваном исходу.

4.2.4.10. Виче (ЈАУЧЕ, ДЕРЕ СЕ) НЕКО КАО ДА ГА ЖИВА ДЕРУ

4.2.4.10.1. Вишелексемни спој *виче (јауче, дере се) неко као да га жива деру* јесте компонентни поредбени фразеологизам²⁰⁰ са развијеном синтаксичком

²⁰⁰ Поредбене фразеолошке јединице су специфична подврста фразеологизама и постоје различита неслагања у вези са њиховом класификацијом према семантичком критеријуму јер су многи од њих нултог или ниског степена идиоматичности и често не подлежу семантичкој реинтерпретацији (в. преглед у Марјановић 2017: 142–154). Поредбени фразеологизми су најчешће компонентни и процес фразеологизације заснива се

структуром (која захтева подршку окружења), посведочен на српском (и хрватском) простору. Потврђен је само у Матешихевом речнику (s. v. *živ*) са значењем „*vikati/jaukati iz svega glasa*“:

1. „Kad je dijete primijetilo da je ostalo samo, počelo je vikati kao da ga živa deru. Red.“.

Фразеолошка јединица подразумева предикат исказан глаголом у примарном значењу и поредбenu одредбу, реализовану поредбеном реченицом *као да (га) жива деру*. На структурно-синтаксичком плану ради се о моделу 'глагол у личном глаголском облику + поредбена одредба (поредбена речца *као* + зависна реченица'.

Релативну устаљеност фразеологизма на лексичком плану показује употреба глагола у примарним значењима који припадају истом синонимском реду: поред *викати* користи се *јаукати* и *драти се / дерати се*²⁰¹. Лексички динамизам глаголске компоненте је узрок фразеолошке варијантности.

Поредбени део мотивационе базе је онај који улази у процес фразеологизације. Поредбена реченица остварује експресивну функцију фразеологизма, са значењем *у највећем степену, у највећој мери*. У фразеологизационом процесу један појам се приближава другом према критеријуму интензитета.²⁰² Поређење се врши са елементом који је кроз историју познат просечном говорнику српске језичке и културне заједнице – интензитет се изражава сликом методе мучења: *драња коже живом човеку*.

Слика фразеолошког поређења почива на механизму метонимије. *Драње коже као казна* прототипично је праћено неконтролисаним испуштањем јаука, викањем, драњем. У корену бирања овакве слике за фразеолошко поређење јесте узрок викања: *драње коже живом човеку (узрок) → неконтролисана вика услед*

семантичкој транспозицији поредбеног дела мотивационе базе. С обзиром на то да поредбени фразеологизми у нашој грађи имају све одлике фразеолошких јединица у ужем смислу, не видимо сметњу да их тако и третирамо.

²⁰¹ Глаголи *драти (се)* и *дерати (се)* разликују се из историјске перспективе према нултом и пуном ступњу вокализма у не. корену **dr-* – **der-* (s. vv. **derti*, **derati (se)*, ЕССЈА).

²⁰² О поређењу као узроку семантичке фразеологизације в. Мршевић-Радовић 1987: 42–44.

болова (последница) ↔ фразеолошко значење *интензивно, у највећој мери*. Фразеологизација је заснована на поређењу са сликом мотивисаном каузалном метонимијом.²⁰³

4.2.4.10.2. Жива унутрашња форма дозвољава претпоставку о културној мотивацији за настанак фразеолошког поређења.

Прво, драње коже као занат познато је свим старим народима (уп. претпостављено псл. порекло лексеме *живодер* у 4.2.4.11.1, где в. и остале лексеме које се узимају као псл. потврде о старини заната). Друго, драње коже живом човеку као казна или метода мучења карактеристично је за азијске народе. Словени су такође примењивали драње коже са одређених делова тела као казну или методу мучења, под утицајем народа са истока:

У друштву и ропству азиских народа, а и сами још сирови, они су понекад били врло свирепи; набијање на колац, бацање живих људи у ватру, и дерање коже с леђа нису ретки случајеви, који се приписују пљачкашким словенским четам (Ћоровић 1997: 44).

Међутим, у овом историјском податку може, али не мора нужно лежати мотивација за настанак фразеолошког значења. Према увиду у корпус, за овај фразеологизам зна само српски (и хрватски) језички простор. Да је драње коже било сасвим интегрисана форма кажњавања код Словена и да је чврсто инкодирано у етнокултурну словенску свест, фразеологизам би вероватно био потврђен и у другим словенским језицима. То што су Словени знали за овакву врсту кажњавања не мора да значи да је нису „заборавили“ преласком на хришћански културни код.

На српском културном простору драње коже као казна или метода мучења бележи се након доласка Турака. Ранији историјски извори код Срба овакву казну не бележе. У наслеђеној грчко-византијској правној доктрини оличеној у *Крмчији Светога Саве* очекивано нема податка о оваквој врсти казне.²⁰⁴ Међутим, ни у *Душановом закону*, првом српском националном закону, поред различитих начина кажњавања (одсецање одговарајућих делова тела, вађење очију, спаљивање

²⁰³ О основним врстама метонимије и истраживачима који се њоме баве исп. Драгићевић 2007: 160–175.

²⁰⁴ О *Номоканону Светога Саве* исп. Петровић 1990.

живог човека), драће коже се не помиње.²⁰⁵ То значи да је мотивација за настанак фразеолошког поређења вероватно новијег порекла, из османлијског периода у српској историји.

Један од података који потврђује овакво кажњавање на нашим просторима јесте извадак из *Историје српског народа* (ИСН) који говори о смрти Старине Новака: „Смртна казна извршена је 5. фебруара 1601. [...] Вести о погубљењу имају призивак достојности, јер су у старим папирима сачувани подаци о свим, па и најситнијим трошковима, које изискује такав чин [...]“ (ИСН 1994: 268). У даљем тексту дају се два сведочења о смрти Старине Новака. Сведочења се подударају, са тим да је други сведок био исцрпнији у навођењу појединости у вези са мучењем. Овде се наводи део првог сведочења:

Баш на тај дан (5. фебруар), око 10 сати, били су живи везани за греде Баба Новак, најславнији војник Михаила Храброг, заједно са својим свештеником, и спаљени на пијаци. Најпре су им одрали кожу. Онда су их, одране, везали за греде и ставили лицем окренуте изнад ватре [...] (исто).

Српска епска поезија бележи различите примере са овом врстом мучења. Уп. следеће стихове из песме *Сењанин Тадија*:

„[...] Сви јунаци ником поникоше | И у црну земљу погледаше, | Ал’ не гледа Котарац Јоване,
| Веће скочи на ноге лагане, | Па он оде овчар-чобанину, | И донесе овна деветака, | Добра
јарца од седам година, | Донесе их Сењанин-Тадији. | Оба жива одерао брава, | Па их пусти у
јелово грање, | Грана дирне, стоји дрека јарца, | Ован ћути, не пушта авазе. | Тада рече Котарац
Јоване: | О Тадија, нашој чети главо! | За што пусти браве одеране? | Проговори Сењанин
Тадија: | Видите ли, моја браћо драга! | Какова је мука на хајвану, | Још је већа мука у Турака,
| Кад нашега увате јунака; | Који може муке поднијети, | Да ошуди, моја браћо драга, | Ка’
одеран ован кроз планину; | Који л’ муке отрпит’ не може, | Од мене му Богом просто било, |
Нек се врати Сењу на крајину.” (Караџић 1846: 286–287).

4.2.4.10.3. Осим илустративности, одломак из песме *Сењанин Тадија* одабран је и због стиха „Грана дирне, стоји дрека јарца“, којим се уводи фразеолошка синонимија анализираног фразеологизма са фразеологизмом *дерати*

²⁰⁵ В. Законик цара Стефана Душана (за ову анализу консултовано је издање уредника ур К. Чавошког и Ђ. Бубала, том IV, књига I, из 2015. године).

се као *јарац*.²⁰⁶ У Матешкићевом речнику (s. v. *јарас*) фразеологизам се наводи са значењем „*derati se, vikati iz sve snage/iz sveg grla*“:

- (1) „Ако на примјер осванете једног јутра у преисторији као Pupar, не треба се сада због те ситуације *derati* као *јарас* – Klarić 1.“

На структурно-семантичком плану фразеологизам *дерати се као јарац* према многим параметрима одговара фраземи *виче (јауче, дере се) не(т)ко као да га жива дере*. И овде је реч о компонентном поредбеном фразеологизму са глаголом реализованим у примарном значењу. На структурно-синтаксичком плану ради се о формули 'глагол у личном глаголском облику + поредбена одредба (поредбена речца *као* + именица у номинативу)'. Међутим, без обзира на исто значење и сличност структурног модела, фразеологизме сматрамо синонимима, а не варијантама исте фразеолошке јединице јер су у питању различите претпостављене мотивационе базе које у процес фразеологизације улазе.

Д. Мршевић-Радовић (1987: 94) посебно коментарише фразеологизме у којима је именичка поредбена компонента животиња:

[...] нпр. поређење се односи на човека, а именица у функцији члана с којим се врши поређење означава неки конкретан предмет, биће (животињу, биљку) или неки нежив појам. У основи фразеологизационог процеса је слабљење предметног значења именице до значења особине која се метафорично приписује неком лицу.

Даље наводи примере као што су *живети као нас*, *радити као црв* итд. Овим примерима придружујемо и *дерати се као јарац*. „Слабљење предметног значења“ о ком говори Д. Мршевић-Радовић јесте перспективизација. Једна од сема која чини предметно значење именице *јарац* јесте и + 'снажно се оглашава, посебно кад се осети угроженим'. Ова семантичка компонента посебно се наглашава, а остале се

²⁰⁶ У вези са овим фразеологизмом јавља се и варијанта са именичком компонентом *магарац*, исп. разг. *дерати се као магарац*. Међутим, конотативна макрокомпонента лексичког значења именице *магарац* подразумева колективни став о магарацу као глупој и досадној животињи, која је притом немузикална и јако се оглашава, па и сам фразеологизам има другачију конотацију. Исп. значење лексеме (s. v. *магарац*, РСАНУ), као и фразеолошке јединице са овом компонентом (s. v. *магарас*, Матешкић 1982).

потискују у други план.²⁰⁷ Заправо до изражаја долази прототипична представа о именичком денотату.

4.2.4.10.4. Зашто *јарац*?

У домаћој традицији значај јарца је неоспоран, од словенске давнине до српског националног фолклора. Међутим, важност јарца као ритуалне животиње је наслеђена – јарац је пореклом из Азије и био је важан економски чинилац живота доисторијских Индоевропљана од Месопотамије и Мале Азије до историјског Ирана. У Европи се појављује сразмерно касно, са миграцијама ие. племенâ на исток, тако да се претпоставља да је соларна природа јарца и његова ритуална улога код у култу плодности код Словена (а тако и код Балта и Германа) архаично индоевропско наслеђе (више података в. у Гамкрелидзе/Иванов 1984: 585–589).

Лексема *јарац* повезује се са прасл. кореном **jarъ-* < **iōro-* / **īero*, који је:

првобитно означавао соларни циклус, период Сунчеве активности. [...]. Етимолошки наводи потврђују ие. корен **iōro-* / **īero-*, чији се рефлекс читавају у грч. ὄρα – време, сат; ὄρος – година, гот. jēr – година, ствнем. iār – година, авестијски уār – година, немачки Jahr – година. Они означавају почетак Сунчевог циклуса или цео циклус (који се рачунао управо према почетку) [...] (Беговић 2014: 21).

Међутим, није сигурно да ли је *јарац* изведен из корена **jarъ-* зато што се повезује са свим младим што буја и расте у пролеће (*јарица* 'млада пшеница', али и 'коза која још увек није била скотна' или 'кокош која још увек није снесла прво јаје' итд. (s. v. *јар*, s. v. *јарица*, РСАНУ), или зато што је био важан у култу плодности, па је зато и жртвован – „može biti da postaje od 1. jar (adj. uprav koji pripada jaru (proleću)) (jer se kozlići i jagañci rađaju ili barem koļu u proleće)“ (s. v. *јарас*, РЈАЗУ).²⁰⁸

²⁰⁷ Са овим фраземом у вези треба поменути и израз *вечи као јарац* (s. v. *вечати*, РСАНУ). Водећи се за Д. Мршевић-Радовић, израз не одређујемо као фразеолошки. „Реч је о називима за природно оглашавање појединих животиња (типично за поједине врсте) којима се, по сличности, именује одговарајућа људска активност. Према томе, сматрамо да је у оваквим случајевима реч о самосталној метафоричној употреби глагола («цвркатати», «брундати» и сл.), а не о фразеолошким конструкцијама“ (Мршевић-Радовић 1987: 94).

²⁰⁸ За више информација о прасл. корену и његовој семантици исп. Беговић 2014: 15–26.

Б. Сикимић у раду *Кожа деверска* (1996: 342) упућује на *Прасловенски речник* (*Słownik prasłowiański*), у ком се наводе изрази **dъrati, derti kožq* и **dъrati, derti kozq*, као и други прави објекти уз глагол *драти*: **dъrati, derti ovcq* **dъrati, derti dervo*, **dъrati, derti korq*, **dъrati, derti agne*, итд.²⁰⁹ Примарним значењем израза **dъrati, derti kožq* бавили су се В. Н. Топоров (1983) и Екерт (1988). Аутори претпостављају мотивацију израза у комадању живе жртвене животиње (најчешће јарца/козе/јарета) у раном псл. периоду. Осим културолошким подацима, она се поткрепљује и чињеницом да је псл. глагол имао значење 'ударати', 'растављати'. О томе пише Р. Екерт, позивајући се на интерпретацију В. Н. Топорова:

Heidnische Glaubensvorstellungen wurden auch in folgendem von V. Dal' angeführten Sprichwort widergespiegelt: Козий бог на веревочке издох. Es besteht u. E. kein Zweifel, daß **dъrati kožq* *«kozьlъ»* eine altertümliche Wendung darstellt, die ursprünglich die Opferung einer Ziege bzw. eines Ziegenbockes wiedergab. V. N. Toporov meint sogar, daß die Tötung ursprünglich durch Zerreißen des lebendigen Opfertieres in Stücke erfolgte, was dann wohl durch andere Arten der Tötung (Abstechung) abgelöst wurde (Екерт 1988: 64).²¹⁰

Међутим, с обзиром на то да је фразеологизам *дерати се (драти се) као јарац* резервисан за српски (и хрватски) говорни простор, вероватније је да је културолошка мотивација за настанак фразеолошке јединице једноставнија.²¹¹

На простору Балкана јарац је важна животиња не само због наслеђене симболике него и зато што опстаје у кршевитим, планинским пределима, па је човек кроз време врло често зависио управо од ње. Оно што је занимљиво и што је на крају, нама се чини, послужило као мотивациона база за настанак фразеологизма

²⁰⁹ Драње коже са животиња јесте наслеђе палеолитске ловачке заједнице, а о користи животињске коже за човека непотребно је говорити. Етимологија **koža < *koz- + *-ja* (s. v. **koža*, ЕССЈА) иде у прилог јарцу/кози као прототипичној животињи чија је кожа користила псл. заједници.

²¹⁰ „Паганска веровања се такође одсликавају у следећој пословици В. Даља: *Козий бог на веревочке издох*. По нашем мишљењу, несумњиво је да **dъrati kožq* *«kozьlъ»* представља архаични обрт, који је имао значење жртвовања козе или јарца. В. Н. Топоров чак сматра да је првобитно постојала пракса кидања живе жртвене животиње на комаде, која је потом уступила место другим видовима убијања (убадање)“ (ауторов превод).

²¹¹ С обзиром на семантику глагола *драти* и на могућу интерпретацију фразеологизма *одрати некога живог* (в. тачку 4.2.4.4.2.1), треба оставити могућност и томе да је јединица *виче као да га жива деру* настала поређењем са концептом 'ударати некога до те мере да му почну отпадати комади коже (меса)'.

јесте природа и ћуд ове животиње, која је позната као веома осетљива, плашљива, склона специфичном оглашавању. Зато у песми *Сењанин Тадија* „стоји дрека јарца“, а ован као предводник трпи болове и одран ћути.

Колико је вишеслојна симболика јарца дубоко инкодирана у српски и хрватски етнокултурни модел говори и митски *јарац живодерац*.

4.2.4.11. ЦРТИЦЕ О ЈЕДНОМ ПРЕЦЕДЕНТНОМ ИСКАЗУ – *ЈАРАЦ ЖИВОДЕРАЦ*

Јарац живодерац познат је говорницима српског и хрватског говорног простора као лик из дечјег фолклора – из народних дечјих песмица (Курт 1901: 484), из различитих варијанти народне приповетке (Карацић 1870, додатак 13; Ваљавец 1890: 285–286; Плохл Хердвигов 1868: 112–113; Папратовић 1940: 162–163; Смичиклас 1911: 297–298), у загонеткама и као игра речи, затим као игра физичке издржљивости (Сикимић 1997: 347). За њега се везује фолклорна формула:

- 1) „Ја сам јарац живодерац жив клан не доклан, жив сољен не досољен, жив печен не допечен! Зуби су ми као колац прегришћу те као конац!“ (Карацић 1870, додатак 13).²¹²

Ова формула јавља се у различитим варијантама; уп. из прозног текста:

- (1) „Ја sam jar nedodar; imam glavu kô malj, imam noge kô štap, imam rogove kô vile: ako ti izađem napoļe, zgazit ću te kô pile“ (Смичиклас 1911: 298, околина Осијека);
- (2) „Ја sam magarac²¹³ kozodaras, imam rogove kao vile, probost ću te kao pile!“ (Папратовић 1940: 162, Ђаково, Славонија);

²¹² У *Српском рјечнику* наводи се нешто другачија формула: „Ја сам јарац живодерац, жив дрт не одрт, жив печен не испечен (у једној игри)“ (s. v. *живодерац*, Карацић 1818). Етнографска грађа сведочи о игри издржљивости, која подразумева да се деца окаче ногама о мотку и висе наопако док други изговарају формулу. Ако које дете падне, „од јарца постаје магарац“ (Мијатовић 1907: 201, према Сикимић 1997: 247).

²¹³ Д. Перић (2014: 190 – 191) нас обавештава да је у питању грешка у приповедању; информатор је девојчица која се, према речима сакупљача, „vjerojatno u kazivanju zabunila“ (Папратовић 1940: 163). Томе у прилог говори синтагма *јарац козодарац* која функционира као еквивалент *јарцу живодерцу* (s. v. *козодарац*, РСАНУ).

(3) „pol me odrtine pol me kosmatine; tak te vritnem kak ti dlaku, tak te vgriznem kak ti repu“ (Ваљавец 1890: 286, околина Вараждина).²¹⁴

У последњој наведеној варијанти приче протагониста је ован. У једној од варијаната ован се назива *прчем* (друго име за јарца) (Плохл Хердвигов 1868: 113). Д. Перић (2014: 191) закључује да је могуће да је прича првобитно подразумевала лик јарца, а да се касније он супституише у неким крајевима ликом овна. Томе у прилог иду и сижејне структуре приповедних варијанти које аутор анализира, као и чињеница да се у европском контексту у овој улози јавља коза (Грим 2014, бр. 36). Међутим, додајемо да су приповетке у Плохл Хердвигов 1868 и Ваљавец 1890 са кајкавског говорног простора, а код Словенаца, хрватских кајкаваца и северних чакаваца *јарцем* се назива ован (s. v. *jarac*, РЈАЗУ), а јарац се назива псл. апелативом *козел* (s. v. *kozьlъ*, ЕССЈА). И јарац и ован су рогате животиње које су имале истакнуту улогу у соларном култу и култу плодности код Срба и Хрвата (уп. коледаре код Срба, звончаре у Истри, машкуре у Међимурју итд. у Зечевић 2008: 72, 90–91). Још је Фрејзер (1992: 388–394, 457–461) упутио на везу Диониса и са биком и са јарцем, а тракијски дионизијски култ оставио је значајан траг код балканских Словена. Нодило (1981 VI: 13–14) упућује на шире паралеле овна и јарца у религијским представама код Словена, Германа, Индијаца, Иранаца. Са тим у вези не чуди варијантност рогатих животиња у култу плодности на балканском простору.

Пошто варијантност прозног текста и формуле остаје ван граница анализе осим ако није у служби реконструкције митолошког лика јарца, у кратким цртама наводимо сиже варијанте приповетке коју је записао Вук Караџић (1870, додатак 13):

Баба и деда имали су два сина и две снахе, у сиромашном домаћинству само једног јарца. Редом га сваки члан домаћинства води „у шуму, да му накреше да не би крепао од глади“, према устаљеном патријархалном обрасцу: млађа, па старија снаха, млађи, па онда старији син, баба, а на самом крају и деда. Сваки пут кад се врати из шуме јарац лаже да му стављају брњицу, и да не може да брсти. Када јарац

²¹⁴ За преглед различитих извора у којима се синтагма помиње, као и варијанте формуле у дејчим песмицама (које се незнатно разликују од наведених у прозном тексту) в. Сикимић 1997: 347–348.

уради исто и старцу, старац се изнервира, закоље га, одере и стави на ражањ. Јарац скочи са ражња и побегне у шуму, у лисичју рупу. Део приповетке који следи уклапа се у схему приче са животињама. Из рупе не могу да га истерају различите животиње јер их плаши формулом: „Ја сам јарац живодерац, жив клан недоклан²¹⁵ [...]“. Из рупе успева да га истера јеж, који му одговара речима: „Ја сам јеж, свему селу кнез, савићу се у трубицу, убошћу те у гу*ицу²¹⁶“.

На везу између српског и хрватског јарца живодерца и козе из бајке браће Грим (2014: 119–126), као и на истоветност приповедног сижеа својевремено је упутио Н. Нодило (1981 VI: 14). Први део немачке бајке сижејно одговара Вуковој, са тим да се од кажњавања јарца/козе сижеи разилазе (на српском и хрватском простору приповетка се наставља у епизоду приче о животињама, а немачка бајка прати старчева три сина као протагонисте даље радње, што доживљавамо као уметнуте епизоде јер се на крају прича враћа у епизоду са козом у лисичјој рупи, чиме се и ту формира верижна схема приче о животињама). Бајка у којој се препознаје варијанта приче о јарцу мање је сурова – коза је острижена, није (жива) одрана. У немачкој бајци није забележена формула којом коза тера животиње, већ њен демонски лик карактеришу црвене очи које сијају у мраку (Грим 2014: 123).

4.2.4.11.1. ЈАРАЦ ЖИВОДЕРАЦ У ЈЕЗИКУ

Сама именичка синтагма са центром *јарац* и атрибутивом *живодерац* контекстуално је ограничена на формулу за коју се везује.²¹⁷ Носилац је културне информације, познате матерњим говорницима српског и хрватског простора, и тиме улази у категорију прецедентног исказа (Маслова 2007: 53). Колокацијски је стабилна и функционално стоји на граници између онима и апелатива. Служи идентификацији јединственог појма, али зна за варијантност (уп. поменуте еквиваленте *јар недодар* и *јарац козодарац*). Остварује експресивну функцију

²¹⁵ У Вуковим наводима пише *не доклан*; према важећем *Правопису Матице српске* (2018) негација се бележи заједно са трпним придевом – *недоклан*.

²¹⁶ Јавља се и варијанта са лексемом *зубица*, коју је народ вероватно прилагодио децјем опусу (Перић 2014: 188).

²¹⁷ Ако се и јавља у другом контексту, она обавезно алудира на прецедентни текст (в. нпр. Благојевић 1991). У Стојичићевом опусу забележен је израз *жив клан – недоклан*, али без контекста (Стојичић 1992: 185).

сликовитошћу именице *живодерац*, која је постигнута народном етимологијом. Именица *живодерац* постала је суфиксацијом од именице *живодер*, чија је грм. основа послужила као творбена основа на коју је додавањем суфикса *-ац* изведена лексема *живодерац*.²¹⁸ Пошто је примарно значење лексеме *живодер* 'онај који дере кожу са животиња' (s. v. *живодер*, РЈАЗУ), народном етимологијом је реинтерпретирано значење као карактеристика пацијенса – живодерац више није онај који дере кожу са животиња, већ онај који је жив одран. Сама суфиксација је у служби риме, која се види и у варијантним примерима *јар недодар* и *јарац (магарац) козодарац*.²¹⁹ Све ове особине синтагму стављају на руб фразеолошког корпуса српског и хрватског језика. Међутим, синтагма нема функцију секундарне номинације којом се изражава експресивни став колектива према именованом појму, већ примарне номинације, која експресивност постиже реинтерпретираним значењем изведенице *живодерац*. Интересантна је паралела која се са функционалног аспекта може повући између ове синтагме и паремема, које у анализи малих фолклорних форми означавају слободно место „u stratifikaciji imenica na apelative i onime kada je u pitanju folklorni tekst“ (Сикимић 1996: 15).

О старини именице *живодерац*, као и анализираног прецедентног исказа, нема прецизних података, претпоставка је да је *јарац живодерац* у језичкој употреби био бар неколико генерација уназад пре него што га је Вук забележио. Са друге стране, мотивна лексема *живодер* посведочена је 1348. године, и то као презиме (s. v. *Живодеръ*, Даничић 1861–1864). Лексема *живодер* је рано посведочена као оним, а с обзиром на значај заната именованог апелативом (који претходи личном имену), сматрамо је прасловенским наслеђем. *Живодер* је посведочен у јужнословенским и источнословенским језицима, а у западословенским за ову лексему зна само словачки (што би се могло тумачити руским утицајем јер се у осталом зсл. корпусу не јавља). Међутим, ареално ограничење лексеме не спори њену старину. Синоним лексеми *живодерство* на зсл. простору огледа се у псл. лексеми **kozodъra* (чеш. *kozodre* ж. р. 'шкуродерство'; ст. полск. *kozodra*

²¹⁸ Македонски језик зна за лексему *живодерец* (ДРМЈ), претпостављамо, као утицај са српског говорног простора. Словеначки зна за варијанту *kozoderec* (ССКЈ), али не везује се за фолклорну формулу.

²¹⁹ Народни језик познаје све римом мотивисане варијанте: *живодерац*, *живодарац*, *козодерац*, *козодарац*.

‘живодерство’) (**kozodьra*, ЕССЈА). Њено историјски примарно значење је занимање, а секундарно јесте шинтер, али и мучитељ, и то значење мучитеља такође је заједничко свим језицима у којима је лексема посведочена.

На крају, остаје отворено питање да ли је употреба лексеме *живодер* у датом контексту последица само народне етимологије. Она може бити мотивисана и колективним сећањем на поменути ритуалну радњу комадања јарца као жртвене животиње у словенском култу плодности, са којим се лик јарца и приповедни сиже повезују (в. Екерт 1988: 62–65).

4.2.4.11.2. СИНКРЕТИЧНА СИМБОЛИКА ЈАРЦА ЖИВОДЕРЦА

Веза јарца (и рогатих животиња уопште) са култом плодности код Словена, нарочито улога рогате животиње у култу плодности на балканском простору, на који је утицао тракијски култ Диониса, добро је позната. За општесловенски простор в. везу јарца (козе) са Јариловим култом у Иванов/Топоров 1974: 180–216; о Јариловом култу у Банату Филиповић 1954. О демону шуме, леснику и његовим особинама уп. Зечевић 2008: 221–224, а о јарчјем лику (и лику рогате животиње уопште) у обредној игри коледе у вези са соларним култом и култом плодности и вези са тракијским култом Диониса в. Зечевић 2008: 72–115.

Перић (2014) један од могућих обредних предлогака приповедног сижеа о јарцу живодерцу (а онда и порекло фолклорне формуле застрашивања) види управо у словенском култу плодности.²²⁰ Хипотезу заснива на рашчитавању приповедног сижеа у кључу *храњење – убијање – васкрсавање* (Перић 2014: 188), који је применљив на приповетку и представља варијанту универзалне схеме у вези са обредима жртвовања. Осим могуће везе приповедног сижеа са ритуалним радњама код Словена (Иванов/Топоров 1974: 187–189), истичемо да се и у корпусу словенских бајки чува колективно сећање на улогу јарца у култу плодности

²²⁰ Друга хипотеза је у вези са праксом жртвеног јарца (а не искључује се ни могућа контаминација обредних елемената). Практика жртвеног јарца дошла је у словенску културу, према доступним подацима, тек са јудео-хришћанском традицијом (Вуловић 2015: 167), што је чини мало вероватном за разматрање порекла приповедног сижеа. Међутим, треба имати у виду да порекло жртвеног јагњета уопште Фрејзер види у симболици аграрних представа – у убијању и васкрсавању божанства вегетације (Фрејзер 1992: 554–556), а том реконструктивном линијом симболика жртвеног јарца у јудео-хришћанском контексту може бити само симболичка реинтерпретација наслеђа наших предака.

(Топоров 1983), као и то да псл. израз **dъrati kozq* има вероватно ритуално порекло (Екерт 1988: 62–65). Доступни етнолошки подаци, међутим, не везују лик живодерца само за култ плодности већ упућују на симболички синкретизам.

У часопису *Вила* објављена је 1868. године у неколико делова приповетка *Бугари старог кова* Љ. Каравелова. У делу приповетке забележена је фолклорна формула у следећем контексту: ковач Циганин седи поред ватре и кује ексере окружен својим помоћницима, који меховима ватру распирују. Сви певају:

(4) „Клан клан не доклан, | дран дран недодран, | уши ми са лопатури, | зуби ми са иглитури, | очи ми са тарлуци: | кого стигна, того бодна, | кого бодна, крв пушта“ (Каравелов 1868: 172).²²¹

Словеначки извори бележе још један драгоцен податак – у једном пастирском обреду мушкарци иду око ватре и вичу:

(5) „Živi ogenj, jari žerec, kožoderec, vse polizavec, vse požigavec, hom, hom, hom“ (Пајек 1884: 132).

Бугарска и словеначка формула више не осветљавају митолошки лик јарца у оквиру аграрних представа. Обредни контекст формулу застрашивања везује за култ ватре. Бугарска формула изговара се у обреду који чува сећање на божанског ковача – креатора, господара ватре (Елијаде 1982: 85). У архаичном словеначком пастирском обреду то није јарац, већ *жива ватра*, демон који прождире све пред собом.

У делу анализе о ритуалној живој ватри код Словена (т. 4.2.2.4.3.3) назначено је централно место ватре у обнови соларног циклуса (а тиме и централно место у култу плодности); упућено је и на нераскидиву везу ватре са соларним култом и њену везу са еманацијом бога сунца. Речено је и да се могућа хенотеистичка концепција словенске религије огледа у централном лику Перуна, који представља различита пројављења небеске ватре (па се у вези са тим специјализују ликови Дажбога (сунца) и Сварожића (ватре)). На нераскидиву везу култа ватре са култом плодности сачувану у словенској религији може упутити и тумачење

²²¹ Без обзира на то што је реч о уметничком тексту, Љ. Каравелов познат је као писац реализма, али и етнограф и познавалац народних обичаја. Према речима В. Јагића, „имао је талента да изнесе у оштрим цртама карактеристичне стране народног живота“ (Јагић 1880: 518).

источнословенског и банатског Јарила као једне од еманација Перуновог божанског лика (Лома 2005: 18).

Соларну природу јарца живодерца препознаје Нодило (1981 VI: 13–14), а на њу упућују и Гамкрелидзе и Иванов (1984: 586–587). Нодило претпоставља да се у живодерцу крије света животиња бога громовника или сâм бог. Износећи упоредне податке из религије Балта, Индијаца, Иранаца, Грка, нарочито Германа (Торова кола вуку јарци које он симболички убија и васкрсава; занимљиво је да козу која зачикава укућане бележи немачка бајка бр. 36 у првом издању бајки браће Грим), аутор закључује да је „spomen odrtih, a ipak živih jaraca gromovitog boga“ (Нодило 1981 VI: 13) сачуван у причи о јарцу живодерцу.²²²

Формула застрашивања „Ја сам јарац живодерац жив клан недоклан...“ појављује се у широком дијапазону жанрова: у прозном тексту, дечјим песмицама, загонеткама, дечјим играма.²²³ Очекивано би било да се формула – прецедентни исказ, издвојила из ширег контекста – прецедентног текста, и онда прелила у друге фолклорне жанрове – песмице, игре, загонетке.²²⁴ Међутим, и сам текст приповетке је жанровски синкретичан: то је и дечја прича, али и прича која може бити намењена одраслима, прича о животињама, као и шаљива прича са хуморним исходом (Перић 2014: 189–192). С обзиром на међужанровски статус приповетке, као и појам прасижеа који са потврдом у бајци браће Грим упућује на дубоку старину, треба имати у виду да фолклорна формула можда није настала осамостаљивањем из прецедентног текста.

Порекло формуле треба тражити у ритуалу, и то не нужно у истом ритуалном предлошку за који се везује приповедни сиже. Као имплицитни аргументи у корист овоме могу се узети следеће чињенице:

²²² Основне податке о вези јарца и соларног божанства за бсл. план в. Иванов/Топоров 1974: 83–84; за германску митологију Торп 2001: 26; за индоиранске паралеле Иванов/Топоров 1974: 214.

²²³ Не улазећи овом приликом у анализу фолклорних форми које бележе формулу, истичемо да су у „okviru међужанровске paradigmaticnosti malih formi folklorа практично [su] moguće sve комбинације“ (Sikimić 1996: 20).

²²⁴ Кратке језичке и фолклорне форме обично се осамостаљују из ширег контекста. Тако фразеологизми често настају од пословица, изрека итд., а изреке и пословице од обимнијег текста, често из корпуса басни, Библије итд. (Мршевић-Радовић 1987: 25–27; Вуловић 2015: 26–28).

- 1) коза из бајке браће Грим не плаши животиње вербалном формулом (она је могла бити накнадно уметнута);
- 2) различити елементи дечјег фолклора иначе своје порекло дугују ритуалу;²²⁵
- 3) потврде о формули застрашивања на ширем јужнословенском терену не јављају се само у контексту дечјег фолклора већ и у обредима у вези са култом ватре, што посредно може сведочити о архаичности формуле и сложености њене интерпретације.

Јарац живодерац изражава синкретизам и у жанру и у симболичком декодирању. У себи оваплоћује жртвену животињу (или демона)²²⁶ култа плодности, као и демона који припада култу ватре. Његова симболика разјашњава се у кружном синкретизму соларни култ ↔ култ ватре ↔ култ плодности ↔ соларни култ.²²⁷

Међутим, синкретизам лика живодерца не исцрпљује се наведеним. Демони вегетације су са преласком на хришћански културни код позајмили своје обличје ђаволу:

Лик ђ. је претхришћанског порекла, али су хришћанске представе о ђ. одлучујући утицале на касније приказе његовог лика: у источнословенском фолклору и народним сликама, ђаволи су антропоморфна створења, покривена црном длаком, с роговима, реповима и копитама (једним копитом), црвеним очима [...] (. v. *ђаво*, РСМ).

Ђаво је у народној представи Словена често приказан са елементима козјег лика, и коза је „ђавоље створење“ (s. v. *коза*, РСМ). Отуд поларизација козе у

²²⁵ Уп. у вези са козом у корпусу дечјег фолклора Топоров 1983: 99–100; Екерт 1988: 65.

²²⁶ Веза између животињских и демонолошких ликова у народној традицији некада је толико блиска да „повремено иде до њиховог потпуног неразликовања или поклапања“ (Гура 2005: 11).

²²⁷ Значење гл. *јарити* са значењем 'распаљивати, подстицати ватру', али и 'оплођавати' коментарише се кратко у Лома 1999: 138. Додајемо да глагол значи и 'окопавати за пролећну сетву' (s. v. *јарити*, РСАНУ). Исти корен доводимо у везу са различитим лексемама из домена пролећа и култа плодности, нпр. *јар* у значењу 'пролеће', *јарица* 'млада пшеница', али и 'коза која још увек није била скотна' или 'кокош која још увек није снесла прво јаје' итд. (s. v. *јар*, s. v. *јарица*, РСАНУ). Псл. корен **jarъ-* у глаголу *јарити* посматра се у ЕССЈА као хомонимичан према истом корену у вези са пролећем и годишњим циклусом (s. v. **jariti*, s. v. **jaro* / **jara* / **jarъ*, ЕССЈА). Ми значења псл. гнезда **jar-* сматрамо полисемичним и изводимо га из ие. **iōro-* / **iēro-* (из овог корена изводи се *јар* 'пролеће' са својим дериватима), који је у вези са Сунчевим циклусом. Више података в. у Беговић 2014.

словенским обредним радњама – са једне стране носи симболику аграрних представа и има улогу жртвене животиње код Словена, а са друге је нечиста животиња, па се, на пример, у Банату и Македонији не сме клати. За могућу деградацију свете (ритуалне) животиње соларне природе и демона вегетације у лик ђавола налазимо потврде не само у фолклорној формули – која описује крвавог одраног јарца са зубима попут кочева – већ и у сижеу приповетке. Перић (2014: 189) у њему препознаје архетипски лик трикстера, а митску улогу трикстера у словенској митологији има управо ђаво, чије особине варалице преузима јарац у приповеци:

- 1) он завитлава укућане;²²⁸
- 2) није га могуће убити зато што заправо не припада свету живих, већ хтонском; сакрива се у јаму – припада му „доњи свет“ (Чајкановић 1973: 48);
- 3) плаши животиње вербалном формулом, али и својим демонским ликом; истерује га јеж – животиња која има космичку улогу у стварању света код Јужних Словена; јеж припада култу сунца, има функцију апотропеја, исцелитељска и магијска својства (Гура 2005: 193).

Јарац живодерац је посведочен на јужнословенском простору у жанровској разноликости фолклорних форми. На основу приповедног сижеа и формуле за коју се везује, као и упоредних религијских и етнолошких података реконструисан је митолошки лик јарца и упућено на његову симболичку синкретичност. Циљ анализе није коначан одговор на питање ко је јарац живодерац, већ упућивање на синкретичност у интерпретацији његовог лика. За рашчитавање јарца живодерца у српској и хрватској етномитологији нуди се следећа развојна линија: света/жртвена животиња соларног божанства (култ сунца ↔ култ ватре) → жртвена животиња / демон у словенском култу плодности (култ плодности ↔ култ ватре) → деградација у представу словенског ђавола.

4.2.5. ЗНАЧЕЊЕ 1. (← I₁)

4.2.5.1. Дефиниција значења 1. (← I₁) јесте „који је сачињен од нечега живог (људи, животиња, биљака)“. Ово значење индуковано је метонимијским моделом

²²⁸ „У народним веровањима, ђаво се стално петља у живот људи, прави им ситне пакости, приморава их на неоправдане поступке (‘уводи у грех’), шаље им олују, нагони пијанце да лутају [...]“ (s. v. *ђаво*, РСМ).

ДЕО → ЦЕЛИНА од примарног значења придева *жив* (I.1). Најстарији посведочени пример употребе у вези са овим значењем јесте:

- (1) „Živim plotom i dračama vrto i lire svoje gradu. Kavañin (1913) 360^b“ (поч. 18. века) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као један од илустративних примера употребе може се узети:

- (2) „Нашавши се пред непријатељским живим зидом . . . докторова преплашена поворка одједном стане (Мар. Р. 3, 176)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је општесловенско. Лексикографске потврде на српском и хрватском простору не упућују на старину лексичког значења придева *жив* колико на старину појединачних лексемских спојева са функцијом номинације –синтагма *живи плот* је општесловенска и вероватно представља калк према лат. *saepes viva* (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879; ОЛД; више у тачки 4.6.1.2). У анализираном историјском корпусу српског (и хрватског језика) нису пронађени други примери употребе овог значења придева *жив*, док савремени лексикографски корпус њима обилује (нпр. *живи зид*, *жива сила*, *жива ограда*, *живи венац*, *живи ланац* и сл. (s. v. *жив*, РСАНУ; РМС; РСЈ). И остали словенски језици знају за синтагме са функцијом номинације у којима се придев *жив* остварује у овом значењу.

4.2.5.2. Заједничке синтагме за јужнословенски простор јесу:

1) срп. (и хрв.) *живи плот* (s. v. *živ*, РЈАЗУ, Матешкић 1982; s. v. *жив*, РСАНУ); буг. *живи плет* (s. v. *жив*, РБЕ) / срп., мак. *жива ограда* (s. v. *жив*, РСАНУ, РМС, РСЈ; s. v. *жив*, ДРМЈ) / словен. *živa meja* (s. v. *živ*, ССКЈ);

2) срп. (и хрв.) *живи зид* (s. v. *жив*, РСАНУ; РМС; s. v. *zid*, Матешкић 1982;); / буг. *жива стена* (s. v. *жив*, ФРБЕ) / мак. *живи ѕид* ; s. v. *жив*, ДРМЈ) / словен. *živī zid* (s. v. *živ*, ССКЈ);

3) срп. (и хрв.), буг., мак. *жива сила* (s. v. *жив*, РМС, РСЈ; s. v. *жив*, РБЕ; s. v. *жив*, ДРМЈ) / словен. *živa sila* (s. v. *živ*, ССКЈ).

У свим језицима осим у македонском посведочена је синтагма *живи ланац* (s. v. *жив*, РСАНУ) / *жива верига* (s. v. *жив*, РБЕ) / *živa veriga* (s. v. *živ*, ССКЈ). Бугарски језик зна за различите варијанте синтагме *живи зид* – поред лексичког споја *жива стена* користе се и *жив кордон* и *жива барикада*, док се физичка

препрека кружног облика састављена од људи зове се *жив обрџ* или *жив прџстен* (s. v. *жив*, РБЕ). У словеначком језику користи се и термин *živa lestvica* да означи мердевине састављене од људи – „nastaviti komu sklenjene roke, ramena, da nanje stopi in se tako povzrne“, као и *živ tovor* – стока која се превози (s. v. *živ*, ССКЈ). Синтагма *живи товар* јавља се још у пољском језику – *żywy towar* (s. v. *żywy*, СЛПД), док у источнословенским језицима синтагма има другачије значење, уп. рус. „Ж. товар (о рабах, крепостных, проститутках и т.п.)“ (s. v. *живой*, БТС); блр.: „Жывы тавар — людзі, якімі гандлююць у эксплуатаатарскім грамадстве (рабы, прыгонныя, прастытуткі)“ (s. v. *тавар*, Скарник); укр. „Живий (людський) товар — про людей, якими торгували й торгують в эксплуатаатарському суспільстві (рабів, невільників-полонених, кріпаків та ін.)“ (s. v. *товар*, СУМ).

Живи инвентар је синтагма која означава стоку, домаће животиње, посведочена је само у РМС на јужнословенском простору, али за њу знају и источнословенски и западословенски језици: пољ. *inwentarz żywy*, (s. v. *żywy*, СЛПД), чеш. *živý inventář* (s. v. *živý*, ПСЈЧ) слов. *živý inventár* (s. v. *živý*, ССЈ) рус. Ж. инвентарь (рабочий скот)“ (s. v. *живой*, БТС), блр. *жывы инвентар* (s. v. *инвентар*, Скарник), укр. *живий инвентар* (s. v. *инвентар*, СУМ).²²⁹

Живи зид је термин који се користи у фудбалу, али није резервисан само за фудбал. За *живи зид* (‘густо поређана жива бића, најчешће људи’, РМС) као преграду састављену од људи словенски језици знају у различитим варијантама, и она није ексклузивна јужнословенска црта. Међутим, *живи зид* као термин у спорту има још једну компоненту значења коју нема нужно у другим контекстима: он је активан, покретан – играчи који образују живи зид у фудбалу могу се померати ради ефикасније одбране током извођења пенала, а могу правити и различите формације докле год чине „један организам“ (један играч лежи док други скачу и сл.).

²²⁹ У свим језицима у којима је посведочена, синтагма *живи инвентар* остварује антонимску релацију са синтагмом *мртви инвентар* (попис неживе имовине). Оно што треба додати јесте чињеница да се лат. *inventarium* према лексикографским изворима не остварује у синтагмама *vivum inventarium* и *mortuum inventarium* (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879; ОЛД).

Треба напоменути да наведени примери нису једине синтагме са функцијом номинације у којима је реализовано дато придевско значење; циљ ових редова није исцрпни списак колокација, већ опис репрезентативних примера. Ово значење је веома продуктивно и остварује се са различитим именичким денотатима/референтима. Зато њихов попис није и не може бити коначан.

4.2.5.3. Готово све наведене синтагме су термини у ширем смислу – представљају релативно устаљене дволексемске спојеве са функцијом номинације (о критеријумима дефинисања термилошких синтагми в. тачку 4.7). Сви наведени термини су транспарентни, мотивисани: *жива ограда* је ограда од самониклих или посађених, живих биљака, *живи зид* је привремена препрека (зид) од живих бића – људи, и тако даље. На лексичком плану, ове синтагме су релативно устаљене колокације у којима је реализовано придевско значење 'који се састоји од живог' са различитим конкретним именицама реализованим у примарном значењу (*зид, ланац, ограда, обруч* итд.). На српском (и хрватском) простору изузетак су именице *сила* (по значењу апстрактна) и *инвентар*, које се остварују у својим секундарним значењима.²³⁰

Лексикографски поступак у вези са овим значењем упућује на две дилеме. Једно је то да ли су представљене колокације термини, а друго је то да ли је значење 1. (← I.1) уопште посебно значење у односу на примарно значење придева.

Лексикографи РМС значење нису приказали као посебно у речничком чланку (за разлику од РСАНУ), већ су честе колокације навели у изразима, баш зато што су овако образоване синтагме релативно устаљене, са функцијом номинације и то их приближава термилошким синтагмама. У консултованом речнику чешког језика (ПСЈЧ) значење такође није дефинисано као посебно, у словачком речнику (ССЈ) само се наводе репрезентативни примери испод дефиниције примарног значења, а исто је и у речнику пољског језика (СЈПД). У украјинском (СУМ) и белоруском речнику (Скарник) значење се даје као подзначење примарног, а у

²³⁰ „1. попис имовине, особито покретне. 2. сама имовина. — Унео је у задругу сву своју земљу и инвентар. Пол. 1950“ (s. v. *инвентар*, РМС); „10. војска, војне јединице (често с атрибутом оружана) — Влада је одлучила да очува мир и ред . . . оружаном силом Обз. 1932“ (s. v. *сила*, РМС).

речнику руског језика (БТС) наводи се као посебно секундарно значење (под бројем 2). У македонским изворима (РМЈ, ДРМЈ) значење није наведено као посебно, а у словеначком (ССКЈ) и бугарском (РБЕ) речнику значење је наведено као посебно секундарно значење под бројем (3), исто као у РСАНУ.

Мишљења смо да је придевско значење реализовано у представљеним синтагмама придевско значење утемељено у структурно-језичком материјалу 'жив'. Иако су многе реализације релативно устаљене колокације, оне представљају последицу колокационог опсега датог придевског значења, није придевско значење последица контекста. Оно је системско и контексти су потенцијално неограничени (у оквирима датог лексичког слагања). Управо је оволика продуктивност последица придевског значења.

Друго, описане колокације имају функцију номинације, али нису термини у ужем смислу. Терминолошке синтагме одликује глобално значење, које може бити и мотивисано, али није продуктивно, већ једном настало значење дате синтагме добија функцију номинације. Осим системности, важно је истаћи и то да у колокацијама никад нема семантичке трансформације као у терминолошким синтагмама (семантичка трансформација и глобално значење јесу критеријуми који терминолошке синтагме приближавају фразеологизмима у ужем смислу).

Међутим, без обзира на статус семантичке везе коју описане колокације остварују, оне јесу блиске терминима због своје релативне устаљености и функције номинације. Зато се све терминолошке синтагме у ужем смислу и овакве колокације које се могу условно назвати терминима у ширем смислу, у овом раду сврставају у категорију 'термини' и посматрају кроз скалу градуалности у тачки 4.7.

4.2.6. ЗНАЧЕЊЕ 2. (← I.1)

Из примарног значења придева *жив* развија се секундарно значење „који и даље постоји као биолошка врста, који није изумро“. Механизам семантичког преноса јесте метонимијски образац ПРЕДСТАВНИК ВРСТЕ → ВРСТА. Међутим, метонимијски пренос за собом повлачи и генерализацију значења, уопштавање

процеса: **живи** представници → **постојећа** врста. Примери употребе за ово значење су примери из савременог језика (s. v. *жив*, РСАНУ):

- (1) „Њима (главношцима) припада само један живи род Nautilus (Петк. К. 1, 243)“ (1949);
- (2) „Слонови [су] . . . једини живи сисари сурлаши (Енц. Просв., под слонови)“ (1959–1960).

У историјском корпусу се не јавља. Значење је забележено у РСАНУ (s. v. *жив* – 2. а) и РСЈ (s. v. *жив* – 1. б).

Речници осталих словенских језика не издвајају ову семантичку реализацију придева као посебно значење. Чини се да је оно толико блиско са примарним значењем придева да је „подразумевано“ у словенским језицима. Осим овога, претпостављамо да је значење постало актуелно са развојем науке у српској средини.

Значење улази у домен општег значења II 'постојећи'.

4.2.7. ЗНАЧЕЊЕ I.2 (← I.1) И ЊЕГОВА ФРАЗЕОЛОГИЈА

4.2.7.1. ЗНАЧЕЊЕ I.2 (← I.1)

4.2.7.1.1. Значење I.2 (← I.1) дефинисано је као „део јединке која постоји са свим својим особинама (процесима); духовни или телесни, органски део“. Оно представља метонимијски сужено примарно значење придева према формули ЦЕЛИНА → ДЕО.

У ексцерпираним лексикографским изворима обично се не издваја као посебно значење: издваја се у РЈАЗУ под ознаком *živ* – 1. а. е) *o tijelu i njegovim dijelovima*, затим 1. а. ф) *o drveću i biljkama, što rastu, i o njihovim nevelim dijelovima*, а делом и у 1. а. а) ссс) са дефиницијом *uz imenice čovjek, duh, duša, oko (kad znače čeljade), zatim uz zamjenice nitko i svak, živ stoji radi pojačanja značenja*; у РМС под ознаком *жив* – 1. б).

Значење је у анализи одељено ради једноставнијег увида у специфичности реализације примарног придевског значења са денотатом/референтом 'део тела

(биљке)’. Одељено је и ради прегледности у даљој анализи полисемантичке структуре придева и његове фразеологије; оно је мотивно значење за значење 1. (← I.2) (тачка 4.2.3.3).

Као илустративну, потврду метонимијски суженог примарног значења у вези са човеком наводимо из Андрићевог корпуса:

(1) „Чинило јој се да јој је искинут комад жива меса. Андр. И.“ (s. v. *жив*, РМС).

Значење се према ексцерпираним изворима реализује са денотатима/референтима који се односе на делове човека или биљке (недостатак потврда у вези са животињама није значајан податак; оно се исто реализује како са човеком тако и са животињама).

Један од најстаријих забележених примера употребе у вези са делом биљке јесте Рељковићев пример:

(2) I lišće joj veće nije živo. J. S. Reļković 314“ (1796) (s. v. *živ*, РЈАЗУ),

мада потврде у илирским речницима сведоче о ранијем калку према латинском *viviradix* (s. v. *viviradix*, Белостенец 1740; s. v. *Vīvirādix*, Јамбрешић 1742), а као илустративан може се узети пример из Болићевог корпуса:

(3) „Neke su trave sa živim koreњem snabdjevене. Bolić sov. 1, 224“ (1816) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Међутим, увидом у историјске потврде о примарном значењу придева *жив* уз део људског тела запазили смо две ствари. Једно је то да семантичка позиција придева уз делове тела подразумева и анализирано (в. тачку 4.2.4.6) преклапање концепата ’жив’ ↔ ’цео, неоштећен’ ’здрав’, уп.:

(4) „Vidi desnicu живу i zdravu. Kanižlić utoč. 48“ (1759) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Друго је чињеница да, у реализацији са деловима тела као денотатима/референтима, придев врло често уз остварено лексичко значење има и функцију интензификатора:

(1) „Ma se hoće u meni sad raspući живо srce. Nar. pjes. bogišić 93“ (1878) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Срце јесте живо, али употреба придева представља плеоназам – ако је срце „и мени“, оно мора бити ’живо, куцајуће’; придев се интерпретира и са упућивачком функцијом: „само срце (живо, куцајуће, у грудима) ће ми пући“. Слично је и у наредном примеру:

- (2) „Стиже њега Милош на кулашу, | Удари га међу плећи живе“ (Карацић 1845: 142, *Женидба Душанова*).

Друго, важни делови тела (глава, очи, и сл.) односе се на јединку као целину према метонимијској формули ДЕО → ЦЕЛИНА (s. v. *živ*, РЈАЗУ):

- (3) „Svaki za čas i za slavu prije se i meće živu glavu. Kavaĥin (1913) 260^{ac}“ (почетак 18. века);
(4) „Od њih oka ne uteće živa. Pjev. crn. 50^{bc}“ (1837).

4.2.7.1.2. Посебну пажњу привлаче они случајеви у којима је реализација примарног значења придева *жив* у вези са деловима тела мање типична. Претходни редови показују да су семантичке реализације посматраног значења придева у контексту вишеслојне (да придев поред лексичког значења у ком се остварује има и функцију интензификатора, тј. да добија упућивачко значење ’сам’). Постоје и примери употребе значења I₂ који показују преплитање са другим значењима у полисемантичкој структури придева. Такав је пример:

- (1) „Izide iz rane vruća i živa krv. Kašić fran. 207“ (1627) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

У овом примеру значење I₂ преплиће се са значењем: 2._(III) „о органским појавама, телу (човек, животиња, биљка) и његовим деловима – који је активан, који се креће, помера“. Осим тога, корелира и са значењем V „који је у свом прототипичном – првобитном облику“. У датом примеру употребе крв је жива зато што је, са једне стране, у нераскидивој вези са телом као целином, а са друге, и зато што је активна, зато што се помера (2._(III)), тј. зато што је у свом првобитном облику (V).

Интерпретација у којој је крв жива зато што је активна (зато што се креће) дата је у РЈАЗУ (s. v. *živ* – a. g. bb)). Међутим, није свака крв која тече жива. Ако бисмо пустили крв да тече из епрувете, она не би била жива. Она је жива јер истиче из тела, јер је део тела са својим прототипичним особинама: самостално отицање,

јака црвена боја, топлина. Ако није део тела, нема више прототипичне особине које је чине живом. Дакле, крв је жива јер је део тела и јер је као део тела у свом првобитном, прототипичном облику (а тај облик подразумева и кретање као важну семантичку компоненту за идентификацију живог). Интерпретација крви у датом контексту је сложена и заснива се на међусобно испреплетаним концептима, који су очигледно у истом когнитивном домену: 'део живог бића' ↔ 'у прототипичном (првобитном) облику' (→ 'активан').

Етнокултурна симболика крви је сложена, али културолошку универзалију представља чињеница да је човек је од најстаријих времена знао да живот зависи од крви, и да са крвљу отиче. Према веровању различитих народа, „крв је исходиште и симбол живота, супстанца животне снаге, место пребивалишта душе“ (s. v. *крв*, *Појмовник српске културе*).²³¹

Слично је и са поменутиим примером из РМС („Чинило јој се да јој је искинут комад жива меса. Андр. И.“), мада је у интерпретацији синтагме доминантна компонента 'у прототипичном (првобитном) облику': месо је живо јер је црвено и крваво (а оно је такво јер је његов првобитни облик везан за чињеницу да је део тела или да је до скора било део тела, па је, иако одвојено од остатка живе јединке, још увек у прототипичном облику и још увек живо).²³²

4.2.7.1.3. Значење I.2 придева *жив* остварује се и са денотатима/референтима који су условно означени као духовни делови јединке – 'дух' или 'душа'.

4.2.7.1.3.1. Концепти изражени лексемама 'дух' и 'душа' сложени су и испреплетани у амалгаму народне традиције и хришћанске филозофије (а онда и даље у проширењу когнитивног концепта).

Хришћанска филозофска мисао раздваја појам духа (*pneuma*), као свеприсутне божанске силе која дарује живот, од појма душе (*anima*), која симболички представља одуховљеност сваког живог бића (s. v. *duh*, s. v. *duša*, РБТ):

²³¹ У РЈАЗУ налази се и терминолошка синтагма *жива крв* са значењем рањавања (*мртва крв* значи убиство). Пример је посведочен у чакавском споменику, *Пољичком статуту* (s. v. *živ* – 1. d. d) *živa krv*, РЈАЗУ): „Ако би тко učinio krv mrtvu (t. j. ubojstvo) ili živu. (Stat. pol.) Statuta 51“ (16. век).

²³² *Живо месо* у значењу 'сирово' (тачка 4.6.2.1) налази се у истом когнитивном домену, а семантичка позиција придева ограничена је само на концепт 'првобитни облик'.

„А створи Господ Бог човјека од праха земаљскога, и дуну му у нос дух животни; и поста човјек душа жива“ (Пост 2, 7). Но, без обзира на дубину филозофског концепта, наслућује се у истим редовима да, осим што сваки живи створ јесте жива душа, он (овде поједностављено) јесте и садржатељ за живу душу (тј. Божју одуховљеност којом се постаје *жив*): „А свјему звјерињу земаљском и свјема птицама небеским и свјему што се миче на земљи и у *чем има душа жива*, дао сам сву траву да једу. И би тако“ (Пост 1, 30; истакла К. Б.).

Према народним схватањима, душа може бити или органска, дакле динамичка, везана за један део тела, или и за цело тело, или је она нешто што је од тела различито и што од њега може бити, привремено или једном заувек, одвојено. У првом случају душа би била отприлике исто што и животна сила, живот (таква душа понекад се назива и »дух« [...]); у другом случају душа је слободна, и има карактер засебне личности: она је, углавном, човеков духовни дупликат, његов *alter ego*, његова *психа* (Чајкановић 1994 5: 72).

Српска народна традиција у појму душе чува две старе универзалне представе. Једно је спиритуалистичка представа о души као самосвојном начелу које може напустити тело; према њој, душа може настанити дрво или камен, она борави у водама, где чека да буде (ре)инкарнисана, душе превремено или насилно умрлих могу се претворити у демоне и мучити људе итд.). Са друге стране, у јудео-хришћанском концепту душа је неодвојиви део тела, који у тело улази и напушта га дахом као начелом Божјег духа. Поједностављеност јудео-хришћанског концепта (у ком се душа такође може налазити у крви – s. v. *duh*, РБТ) паралелна је са народном представом душе која је органски везана за део тела (кости, косу, нокте итд.; в. Чајкановић 1994 5: 72–77).

Из ових разлога је примарна семантичка реализација придева *жив* са лексемом *душа* означена као I.2.

4.2.7.1.3.2. Употреба придева *жив* уз *дух* и *душу* (колико се може закључити на основу старих писаних извора и података из етнографије) дошла је у словенску културу са јудео-хришћанском традицијом и грчким предлошком:

- (1) „бѣсть първън чл(о)в(ѣ)къ адамъ въ д(оу)шю жнвоу еіς ψυχήν ζῶσαν 1С 15,45 Christ Slepč Mak Šiš (въ д(оу)хъ жнво[во]творящъ Ochr)“ (s. v. жнвъ, ССЈА).

Као илустративни пример употребе у вези са лексемом *душа* на српском и хрватском простору може се узети:

- (2) „Dušu živu dao je nami (*bog*). Kavañin (1913) 334^a“ (поч. 18. века) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Следећи пример:

- (3) „Va kući ni bilo žive duši. Nar. prip. mikul. 111“ (1876) (s. v. *živ*, РЈАЗУ)

показује лексичко значење именице *душа* у значењу 'човек', у складу са разматраним јудео-хришћанским концептом у ком душа представља „одуховљеног, живог човека“ (а може се односити и на живо биће уопште). Ова семантичка реализација се прототипично тумачи као употреба према метонимијском моделу ДЕО (душа) → ЦЕЛИНА (живо биће). У *Старом завету* је доста примера који потврђују именицу *душа* и синтагму *жива душа* у значењу 'човек' или 'живо биће':

- (4) „Јер ево пустићу потоп на земљу, да истријем свако тијело, у којем има жива душа под небом; што је год на земљи све ће изгинути“ (Пост 6, 17);
(5) „Дође к Ноју у ковчег по двоје од свакога тијела, у којем има жива душа“ (Пост 7, 15) итд.

4.2.7.1.3.3. Придев *жив* реализован у свом примарном значењу уз лексему *дух* означава човека или живо биће (s. v. *živ*, РЈАЗУ), нпр.:

- (6) „Gdi nije vidit duha živa. Vetranić 1,13“ (15/16. век);
(7) „Sanak me mori, a živa duha ni. M. Držić 40“ (16. век);
(8) „Niti je živ duh znal. Krnarutić 17^b“ (1584);
(9) „Svaki živi duh, to jest svaki čovjek. Divković nauk 130^a“ (1680).

У претходним редовима видели смо да хришћански концепт разликује појам духа и душе. Међутим, видели смо и да се примарна значења лексема *дух* и *душа* доводе у синонимску везу када означавају животну силу (уп. Чајкановићев навод). С. Ристић (1999) показала је преплитање концепата изражених лексемама *дух* и *душа* на материјалу РСАНУ. Не улазећи у сложеност концепата и сличности и разлике међу њима, за нас је значајно следеће:

Тројство, које по хришћанској антропологији карактерише човеково постојање: дух – душа – тело, нема свог потпуног ни издиференцираног одраза у језичкој концептуализацији разматраних речи, јер у сазнању носилаца савременог српског језика (његове језичке

личности), како показују контекстуалне реализације речи дух и душа, преовлађује опозициони однос ових речи према речима тело, пѹт (плѹт) (Ристић 1999: 170).

Лексеме *дух* и *душа* употребљавају се као синоними са значењем 'животна сила'. То значење се дефинише као 'бесмртни, нематеријални, принцип живота у човеку' (значење под ознаком З, s. v. *дух*, s. v. *душа*, РМС). У том значењу лексеме се користе и да означе човека према поменутом метонимијском моделу ДЕО → ЦЕЛИНА.

4.2.7.2. ФРАЗЕОЛОГИЈА ЗНАЧЕЊА I.2 (← I.1)

У тачки 4.2.1.2.6.1. обрађен је структурно-семантички модел (*речца ни +*) за *+ именичка синтагма у акузативу*, са значењем тоталне негације: 'нипошто, ни по коју цену'. Лексичко варирање именичке компоненте у датом моделу укључује и соматизме *глава* и *очи*. У описаном моделу се на основу важности датих соматизама (та је важност део конвенционалног, енциклопедијског знања) метафорички изражава немогући услов за реализацију одговарајуће радње. Поред овог модела, придев *жив* се уз соматизме реализује у фразеолошким јединицама (*једва*) *изн(и)јети живу (читаву) главу, стављати/ставити кому што у жива уста* и *нема живе душе*.

4.2.7.2.1. (ЈЕДВА) ИЗН(И)ЈЕТИ (ИЗВУЋИ) ЖИВУ (ЧИТАВУ) ГЛАВУ

Фразеологизми са компонентом *глава* бројни су у свим словенским језицима, што је очекивано јер „konvencionalno znanje određuje glavu kao najvažniji dio ljudskoga tijela koji upravlja ljudskim postojanjem te kao sjedište intelekta, snova i emocija“ (Ковачевић 2012: 107). Б. Ковачевић (исто) на основу спроведеног истраживања закључује да је у 96 од 107 фразеологизама са овом соматском компонентом управо лексема *глава* индуктор фразеологизације („nosiva sastavnica frazema“).

Фразеологизам <*једва*> *изн(и)јети (извући) живу (читаву) главу* (s. v. *жив*, РМС; s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Матешкић 1982; s. v. *živ*, Анић 2009) у српском (и хрватском) корпусу наводи се са значењем 'спасити се, једва остати жив'. Исти фразеологизам посведочен је у македонском језику: „Едвај извлеков жива глава – 'едвај се спасил, си го спасил животот'“ (Велковска 2002: 60). У

питању је глобални фразеологизам са категоријалним глаголским значењем. Припада структурном моделу 'глагол + именичка синтагма са конгруентним атрибутом у ак. јд.'. Синтагма има функцију рекцијске допуне (правог објекта), а глагол се у реченици реализује као предикат (у одговарајућем морфолошком облику с обзиром на подршку окружења). Фразеолошка варијантност се постиже варирањем глаголске компоненте: *изн(иј)ети* и *извући* су релативни синоними, који означавају радњу премештања објекта из затвореног у отворен простор; варијантност се такође постиже и варирањем придевске компоненте *жив* и *читав*, које се доводе у раван релативних синонима јер именују концепт 'онај који је у свом првобитном, прототипичном облику'. Фразеологизам је експресиван и има живу унутрашњу форму.

Метафорички пренос се заснива на двоструко интерпретираној слици: у мотивационој бази, која изражава денотативно значење, и глагол *изн(иј)ети* (*извући*) и именица *глава* употребљени су у примарном значењу, а у реализованом фразеолошком значењу глаголска радња подразумева излазак из опасне ситуације (значење 1. б, s. v. *извући*, РСЈ), а *глава* се интерпретира као 'живот' (значење 3, s. v. *глава*, РСЈ). Међутим, без обзира на то што се фразеолошко значење може свести на лексичка значења компонената саставница, у питању је фразеологизам у ужем смислу. Доказ је могућност двоструке интерпретације значења: метафора је заснована на томе да је глава (део тела) похрањена у затвореном простору који симболизује опасност. Када извучемо главу из тог простора, избећи ћемо опасност; други доказ је и експресивност метафорички интерпретираног значења; трећи доказ је тест антонимијске трансформације (Мршевић-Радовић 1979: 459), којим се види да се метафоричко значење не заснива на збиру лексичких значења: можемо рећи *извући некога из опасне ситуације*, али и *увући некога у опасну (непријатну и сл.) ситуацију*, али не можемо рећи *увући живу главу у опасну ситуацију*.

Прилог *једва* је факултативан члан и има функцију интензификације фразеолошког значења исказаног метафоричком сликом.

4.2.7.2.2. СТАВЉАТИ (СТАВИТИ, ДАТИ) КОМУ ШТО У ЖИВА УСТА

Матеших у свом речнику бележи следећу јединицу: „stavljati ipf. staviti pf. komu što u živa usta *pomagati/pomoći komu*“ (s. v. *usta*, Матеших 1982). Најстарији посведочени пример употребе јесте из 18. века:

- (1) „Da je što u živa usta na ovome svitu. M. A. Rečković sabr. 55.“ (1795) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

У корпусу Вукових народних пословица налази се следећа:

- (2) „Дај ми што у жива уста, а у мртва ми не треба“, са образложењем „Ако ћеш ми учинити добро, учини ми кад ми је потреба“ (Карацић [1836] 2015).

Важан извор за настајање фразеологизама представљају дуже реченичне структуре – пословице, афоризми, изреке, крилатице, различите вербалне формуле итд. (Мршевић-Радовић 1987: 25–27; Вуловић 2015: 26–28). Према Д. Мршевић-Радовић (1987: 61), када фразеологизам настаје од пословице, настаје најчешће редукцијом њеног другог дела, тако да „нередуковани део представља било самосталну реченицу (фразу), било фразеолошку јединицу, која преузима (чува) значење примарне шире структуре“.

Међутим, треба имати у виду да синтаксичка структура посведочене јединице у Матешихевом речнику упућује пре на варијанту пословице него на фразеологизам у ужем смислу јер јој не треба подршка окружења на онај начин на који је та подршка неопходна правом фразеологизму (уп. тачку 3.1.2.6).

Антонимска релација *жив* : *мртав* у базној синтагми – пословици носилац је и пословичког значења и експресивности. Кондензацијом другог дела пословице придев *жив* остаје носилац значења и експресивности. Придеви су у базној синтагми употребљени у примарном значењу, и на њима се заснива метафоричка транспозиција глобалног пословичког значења.

4.2.7.2.3. НЕМА ЖИВЕ ДУШЕ

4.2.7.2.3.1. У тачки 4.2.7.1. је речено да је лексема *душа* у значењу ’човек’ у складу са наслеђеним јудео-хришћанским концептом у ком душа представља

„одуховљеног, живог човека“. Речено је и да се ова семантичка реализација може прототипично тумачити као употреба према метонимијском моделу ДЕО (душа) → ЦЕЛИНА (живо биће).

Наведеним примерима у којима синтагма *жива душа* у *Старом завету* означава човека (и животињу)²³³ додајемо и неке од примера у којима сама лексема *душа* означава исто:

- (1) „То су синови Лијини, које роди Јакову у Падан-Араму, и јоште Дина кћи његова. Свега душа, синова његовијех и кћери његовијех бјеше тридесет и три“ (Пост., 46: 15);
- (2) „То су синови Зелфе, коју даде Лаван Лији кћери својој, и она их роди Јакову, шеснаест душа“ (Пост., 46: 18);
- (3) „То су синови Рахиљини што се родише Јакову, свега четрнаест душа“ (Пост., 46: 22).

У библијском дискурсу именица *душа* и синтагма *жива душа* поред значења животне силе имају и значење човека или живог бића уопште. И то је мотивациона база за фразеологизам *нема живе душе* – уп. поменут пример из РЈАЗУ „*Va kući ni bilo žive duši. Nar. prip. mikul. 111*“ (1876).

4.2.7.2.3.2. Фразеолошка јединица *нема живе душе* је интернационална, у облику егзистенцијалне реченице са варирањем структурно-синтаксичке конфигурације с обзиром на природу појединачних словенских, и шире, европских језика. У многим општим и фразеолошким реченицама словенских и несловенских језика фразеологизам се наводи у облику *жива душа* са коментаром да се често користи у синтаксичкој конструкцији са негацијом. Сама именичка синтагма *жива душа* према разматраним критеријумима фразеолошких јединица у овом раду није фразеологизам у ужем смислу већ историјски стабилна колокација,²³⁴ али егзистенцијална реченица *нема живе душе* са значењем ’нема никога’, ’потпуно је

²³³ Стари завет у овоме одсликава стару индоевропску представу света о бићима која имају душу (уп. поглавље 4.2.2.7. о прототипичности референата).

²³⁴ Лексема *душа* се метонимијски користи да означи целу јединку, а придев *жив* се реализује у примарном значењу, са тим да придев у библијском дискурсу јесте посебно конотиран.

пусто', са посебним истицањем негативног тоталитета, јесте фразеологизам у ужем смислу. Уп. одабране примере употребе:

- (1) „Kako ste zrasli! – A čudno je, da ste prišli, ne spomni se me živa duša već. Ves dan presedim tu sama; čisto sama ... (Ivan Cankar, Amalija, NB)“ (s. v. *živ*, Кебер 2015);
- (2) „Мъртвило и тишина цареше наоколо... Нямаше жива душа в това голо, замръзнало поле. Й. Йовков“ (s. v. *жив*, ФРБЕ);
- (3) „Поглянула [Хима] навкруги — нема живої душі, тільки шумить кучерява верба (Марко Вовчок, I, 1955, 52)“ (s. v. *живій*, СУМ);
- (4) „Dnu pusto, živej duše niето. (Kuk.)“ (s. v. *živý*, ССЈ);
- (5) „Nikde živé duše, jako po vymření. Severin“ (s. v. *živý*, ПСЈЧ).

За фразеологизам зна и горњолужички (s. v. *žiwa duša*, Хотко). Посведочен је у свим консултованим речницима европских језика (француски, шпански, италијански, енглески, немачки итд.). Универзалност колокације *жива душа* је очекивана. Међутим, значајна је чињеница да се *жива душа* широм европског простора јавља у негативној егзистенцијалној конструкцији у којој је придев *жив* обавезан члан, а оваква конструкција нема порекло у библијском тексту. Тако се, на пример, у речнику шпанског, наводи *alma viviente (nacida)* са значењем „persona viva. U. m. con neg“ (s. v. *vivo*, ДЛЕ); у енглеском језику то је конструкција „not a living soul. (n.d.)“ (s. v. *soul*, Фарлекс); Грим у свом речнику истиче да се придев *жив* јавља често у фиксним везама и формулама: „lebendig, in bestimmten festen und formelhaften verbindungen. a) kein lebendiger mensch, keine lebendige seele, die negation eindringlicher machend“ (s. v. *lebendig*, ДВБ).

4.2.7.2.3.3. Две су ствари овде важне, структурно и семантички. Структурно, универзалност синтаксичког модела. Семантички, чињеница да је придев *жив* у синтагми *жива душа* факултативан, а у негативној конструкцији обавезан. То не значи да придев није можда у неким језицима постао обавезан члан (ради постизања експресивности) и у синтагми *жива душа* са временом, али то је секундарна појава (уп. примере из *Старог завета*).

Што се структурног модела тиче, изгледа да синтаксичка конфигурација представља језичку универзалију. О оваквим егзистенцијалним конструкцијама

говори А. Вјежбицка (1996: 124–126), и наглашава да је изражавање постојања конструкцијама *there is / there are* универзално, као и то да је мало вероватно да картезијанска „sum“ (ја јесам) перспектива („Cogito ergo sum“) твори смислен логички образац у свим природним језицима.

Што се тиче семантичке позиције придева, она је релативно сложена и у вези је са синтаксичком структуром, али и са функцијом фразеолошке јединице чији базни модел почива на универзалном структурном обрасцу.

Употребу придева у датом моделу не чини обавезном сам модел, мада јој доприноси. Наиме, теоријски се може рећи *има/нема (живих) душа* са логичким субјектом у генитиву множине када се означава +/- 'постојање', мада се у пракси среће само конструкција са логичким субјектом у једнини. Међутим, у осталим случајевима реализује се и нека квантификацијска спецификација јер се у датом моделу остварује граматикализовано партитивно значење (у српском језику то је генитив). *Има много/мало/сто итд. (живих) душа*. Међутим, негативно истицање лежи у граматичком броју и он структурно везује атрибут за логички субјекат: *Нема живе* → *душе*, чиме долази до фразеолошког значења *нема никога*. Не може се рећи **Нема душе*, вероватно због семантике исказа, који се интерпретира са значењем 'бити безосећајан', тј. подразумева реализацију лексеме *душа* у значењу „1. свест и способност човека да мисли и осећа“ (s. v. *душа*, РМС). Дакле, у мотивациону базу фразеологизма *нема живе душе* улази фразеолошка јединица *жива душа* са обавезном придевском компонентом као епитетом (уп. варијанте *нема живе, криштене, рајске* и сл. *душе*).

Једнина се користи да би се истакло потпуно одсуство живог, и то истицање граматичком једнином, дакле у датом обрасцу јесте универзално. Оно није неопходно јер се може рећи *и нема никога, нема људи, нема (живих) душа* и сл., чиме се из домена синтаксичког обрасца опште семантике образац овом граматикализацијом приближава домену фразеолошке структуре. Међутим, неће се употребом било ког атрибута (који је обавезан у конструкцији са генитивом једнине: *нема x душе*) постићи експресивност и ући у процес фразеологизације. Фразеологизам није јединица *нема (ни)једне душе*. Дакле, јесте предуслов за фразеологизациони процес синтаксичка употреба субјекта у једнини, али процес се

остварује само са атрибутом *жив*, и то због природе његове семантике. *Жива душа* јесте стабилна колокација, па је очекивано да се придев и у разматраном обрасцу нађе уз лексему *душа*. Међутим, *жив* се у фразеологизационом процесу остварује као интензификатор фразеолошког значења и осим што је обавезан на структурном плану са логичким субјектом у једнини, постаје обавезан и на фразеолошком плану јер је управо он генератор фразеолошке експресивности.²³⁵

4.2.7.3. ЗНАЧЕЊЕ 1. (← I.2) И ЊЕГОВА ФРАЗЕОЛОГИЈА

4.2.7.3.1. У српском и другим словенским и европским језицима посведочени су примери са поимениченим придевом *жив* (једнина средњег граматичког рода) у значењу дела јединке (I.2). Међутим, *жив(о)* у овим примерима не означава само део тела, већ осетљиви, унутрашњи део живог бића, чије додиривање наноси бол (*живац*), са буквалним и метафорички пренесеним значењем, нпр.:

- (1) „Моја примедба ју је повредила . . . Такнуо сам у живо (Пол. 1965, 28421/21)“
(s. v. *жив*, РСАНУ).

Ово значење дефинисали смо као „(поим.) осетљиви, унутрашњи део јединке (човека, животиње или биљке), заштићен кожом/кором; мишић, живац и сл.“ Његово мотивно значење јесте I.2: „телесни, органски део јединке која постоји са свим својим особинама (процесима)“. Механизам семантичког преноса којим настаје јесте метафора ОНО ШТО ЈЕ ЗАШТИЋЕНО СПОЉНИМ ОМОТАЧЕМ ЈЕ ОСЕТЉИВО, која корелира са метафором ТЕЛО ЈЕ САДРЖАТЕЉ ОРГАНА КОЈИ ИМАЈУ ВИТАЛНЕ ФУНКЦИЈЕ.

Најстарија посведочена потврда која се повезује са описаним значењем јесте из Стулијевог речника:²³⁶

²³⁵ О експресивности и додатном наглашавању негативног тоталитета које придев индукује говоре и синонимна синтагма *нико жив* (*нико жив се не чује, никог живог да сретнеш* итд.). На крају, требало би истражити корелацију *жива душа* : *мртва душа*, и видети да ли је наглашавање живим у описаном обрасцу и наглашавање припадности овом свету у оквирима наивног мишљења.

²³⁶ РЈАЗУ ово значење бележи само у вези са именицом *живац*.

- (2) „Ad vivum refecare, Col. tagliare fino al vivo, Cic. metaf. investigare, esaminare diligentemente una cofa, porèzati do xivoga. figur. trāxiti, iziskivati, izvidjetti“ (s. v. *vivus*, Стули 1801).

Из навода је јасно да се ради о калку са латинског језика (*resecare ad vivum*). Стули преноси два значења посведоченог израза: 'порезати до живога' (дословно значење) и 'извидети, пажљиво истражити нешто'. Дакле, *живо* се у значењу органског ткива које се налази испод омотача (коже или коре) јавља као калк, и то у изразу који има и денотативно и фразеолошко значење, и једно и друго посведочено у латинском језику. О истом сведоче и латински лексикографски извори (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879; ОЛД). Примери се дају према Левис/Шорт 1879:

- (3) „Ad vivum resecare, to cut to the quick, cut very deep: extrema pars ipsius unguis ad vivum resecatur, Col. 6, 12, 3“;
- (4) „Trop.: hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum resecō, ut illi, qui haec subtilius disserunt, i. e. I do not wish to be understood in too strict a sense, Cic. Lael. 5, 18“.

Примери су из 1. века п. н. е. (Цицерон) и 1. века н. е. (Колумела), са тим да је Цицеронов пример са фразеолошким значењем (цитат је из дела *De senectute, de amicitia, de divinatione*)²³⁷ нешто старији. Колумелин пример је из познатог текста *De arboribus*,²³⁸ и говори о резивању дрвећа. О истом говори и један од илустративних примера овог значења придева у савременом српском језику:

- (5) „Свака суха грана осјече или одпили се до жива (ПП 1868, 109)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Resecare ad vivum је устаљени израз који се у латинском језику остварује у два значења, денотативном и метафорички пренесеном, фразеолошком значењу. Денотативно значење израза јесте 'сецирање тела до осетљивог унутрашњег дела'.

²³⁷ Текст је доступан на сајту <http://www.perseus.tufts.edu>.

²³⁸ Текст је доступан на сајту <http://www.perseus.tufts.edu>.

Тај део тела се у неким контекстима (уп. пример 17) може интерпретирати и као есенција живог, суштина живе јединке (а поименичавање би се могло узети као граматикализација овакве представе).²³⁹ Суштина је прототипично сакривена и заштићена и до ње је тешко доћи. То продирање до суштине (и лексема *продирање* је леп пример који одсликава нужност дате метафоре) доводи се у метафоричку раван у којој се појмови когнитивно перципирају као отелотворене категорије: МИСАО ЈЕ ТЕЛО.²⁴⁰

4.2.7.3.2. Изгледа да *фразеологизам такнути, дирнути (и сл.) некога у живо* (s. v. *жив*, РМС; s. v. *živ*, Анић 2009; s. v. *živ*, Матешкић 1982) са значењем 'повредити некога тамо где га највише боли' или предлошко-падежна конструкција *до живого* дугује своје порекло латинској вивисекцији.

Фразеологизам се јавља и у варијанти са лексемом *живац*, са најстаријим примером употребе у примарном значењу из 18. века:

- (6) „Jerbo se zna, da se ne će taknuti u živac od њihovi(h) zloćah. Rapić 348“ (1762)
(s. v. *živac*, РЈАЗУ).

Словеначки лексикографски извори (s. v. *živ*, ССКЈ) бележе далеко више потврда о овом значењу него сви остали описни речници словенских језика, било у примарном било у метафоричком значењу:²⁴¹

- (7) nar[ečno] kositi do živega v živo *do tal*;
(8) ekspr[esivno] suša koruzi ni mogla do živega *je ni ovirala v rasti*;
(9) ekspr[esivno] ni mu mogel priti do živega *izraža nesposobnost osebka, da bi koga bistveno prizadel*“.

²³⁹ Вивисекција је и настала из жеље да се допре до 'суштине' људског тела, да се открију процеси који му омогућавају да припада категорији 'живог'. Притом, треба имати у виду да вивисекција подразумева сецирање без анестезије, што одговара српском прилогу *наживо* (не бележе га лексикографски извори). У словеначком језику бележи се пример „pog[ovorno], ekspr[esivno] rezali so jo v živo, pri živem“ са значењем „operirali brez omlrtvičenja“ (s. v. *živ*, ССКЈ).

²⁴⁰ У овом контексту су илустративна значења именица *срж* и *суштина* и на историјском и на савременом плану (s. v. *srž*, s. v. *suština*, РЈАЗУ; s. v. *срж*, s. v. *суштина*, РМС).

²⁴¹ Тако синтагма *živo mesto* значи болно, осетљиво место: „ni udarjal konja po hrbtu, ampak je izbiral sama živa mesta najbolj občutljiva, boleča“ (s. v. *živ*, ССКЈ).

Поименичени придев се на исти начин јавља у другим словенским језицима, најчешће као део фразеолошке јединице са неким од глагола који би се условно могли сврстати у тематску групу 'додирнути'. Чешће се бележи фразеолошко значење од денотативног значења мотивационе базе:

- (10) Kopytá sa mu zodrali temer do živého. (Kuk.) (s. v. živý, CCJ)
- (11) V chatrnom kabátiku prenikala zima do živého. (Kuk.) (s. v. živý, CCJ)
- (12) Ani mi nedohovárala, že som jej otcovi tak zakrojil do živého. (Tomašč.) (s. v. živý, CCJ)
- (13) Bywa przemiły (...) ale potrafi także drasnąć do żywego spojrzeniem lub słowem. Brosz. Mił. I, 43. (s. v. żywy, СЈПД)
- (14) A bo mu je też ksiądz dojechał do żywego mięsa. Reym. Ziemia 11, 26“ (s. v. żywy, СЈПД)
- (15) Útěk její zarmoutil jej velice a řal jej do živého. Jir. — V. t. jakživ, jaktěživ“ (s. v. živý, ПСЈЧ)
- (16) До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить, — тільки бідній матері допекло (Анатолій Свидницький, Люборацькі, 1955, 191);
- (17) Видно, слова його дійшли до серця, до душі Петру, розворушили її (Михайло Чабанівський, Балканська весна, 1960, 357).

Поименичени придев се у овом значењу у руском језику не користи, али је забележен у фразеолошком корпусу: *задеть за живое* (s. v., Телија 2006), са значењем „кто кого [чем]; Имеется в виду, что лицо (X) случайно или нарочно своими словами или насмешками причиняет душевную боль другому лицу (Y)“.

У културолошким коментарима у речнику налази се и податак да се израз јавља тек крајем 18. века, према подацима у Михељсон 1912: 317 (у исто време је забележен код Срба и Хрвата).

4.2.7.3.3. За сада доступни подаци упућују на то да је фразеолошка јединица *дотаћи, дирнути (и сл.) некога у живо (порезати до живого и сл.)* пореклом калк према латинском изразу. Она се у словенским језицима остварује у буквалном денотативном и фразеолошком конотативном значењу. Предлошко-падежна конструкција у *живо / до живого* у већини словенских језика користи се и ван уског

фразеолошког контекста са којим је (вероватно) наслеђена. Међутим, можда треба оставити могућност и томе да је поименичени придев средњег граматичког рода у овом значењу, као и анализирана фразеолошка јединица, језички универзална, и да се са временом развила у појединачним словенским (и другим европским) језицима.

4.3. ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ II 'ПОСТОЈЕЋИ'

Опште значење групе II јесте 'постојећи'. Заснива се на метафоричком преносу АПСТРАКТНЕ ПОЈАВЕ СУ ЖИВИ ЕНТИТЕТИ ↔ ЖИВО ЈЕ ОНО ШТО ЧОВЕК ПРИМЕЋУЈЕ. Појаве су живе док се налазе довољно близу да их човек може приметити у свом менталном простору. Разлог перципирања појава као живих даље се конкретизује: живо је оно што нас окружује (*пример*), што користимо (*језик*), оно што је нарочито важно за дати тренутак (па га примећујемо више него друге појаве и предмете који нас окружују, на пример *захтев*), живо је оно што је верно доживљено као да се дешава у реалности (*успомена*). С обзиром на то, значење 'постојећи' грана се у четири ужа значења, са тим да су прво и друго значење у групи II мотивна значења за два терцијарна значења:

- (7) Значење 1._(II) (← I.₁): „постојећи као резултат човековог одржавања, коришћења – традиција, предање, легенда, песма, језик итд.“;
- (8) Значење 2._(II) (← I.₁): „постојећи, узет из живота, онај који нас окружује – пример, сведочанство, доказ итд.“;
 1. Значење 1. (← 1._(II), ← 2._(II)): „онај који постоји (дешава се) у реалном времену, онај који је посебно важан за дати тренутак, актуелан – захтев, разлог итд.“;
 2. Значење 2. (← 1._(II), ← 2._(II)): „верно приказано, јасно доживљено, конкретно и апстрактно, тако да изгледа као да се одвија пред нашим очима, да постоји у реалном простору и времену – успомена, сећање, слика итд.“.

Метафоризација 'жив' → 'постојећи' је стара, најстарији забележени примери за њу у српским и хрватским писаним изворима јесу из 14/15. века.

За дати метафорички пренос знају сви словенски језици. Претпостављамо да представља резултат универзалног развоја сродних језика с обзиром на сличан цивилизацијски помак од прихватања хришћанства у средњем веку до савременог доба. На посебне семантичке реализације, које се могу интерпретирати као калкови, упућено је у анализи.

4.3.1. ЗНАЧЕЊЕ 1.(III) (← I.1)

Значење 1.(III) (← I.1) јесте: „постојећи као резултат људског деловања – традиција, предање, легенда, песма, језик итд.“²⁴² Настало је од примарног значења придева метафором ЖИВО У ЉУДСКОМ ИСКУСТВУ ЈЕСТЕ ОНО ШТО ЧОВЕК СТВАРА И ОДРЖАВА СВОЈОМ АКТИВНОШЋУ.²⁴³ Најстарија посведочена потврда о овом значењу јесте из 14. века, уз лексему *језик* у значењу 'основно средство споразумевања међу људима' (s. v. *језик*, РМС):

- (1) „Ispovidali jesu nih živim jezikom (t. j. naustice). (Pod Počitelom, 1393) Mon. croat. 45“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као илустративни може се узети следећи пример:

- (2) „Лако се из тога видјети може, уколико тачна може бити та аналитичка радња док се не изучи жива правна грађа које тако још много у нашега народа има (Богиш. 3, XXXIX)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је у РЈАЗУ посведочено у оквиру значења „a. j) *и prenesenom smislu živo može biti što bestjelesno ili apstraktno*“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ). У овом одељку налазе се и примери употребе других семантичких реализација придева *жив* у вези са апстрактним појмовима, а неке лексеме уз које се придев реализује у значењу 1.(III) јесу *говор, језик, глас, бесједа, ријеч, дјеловање, одлука, уфање, уздање, вјера* (s. v. *živ*, РЈАЗУ). Савремени лексикографски извори Срба и Хрвата такође сведоче о

²⁴² Семантичка реализација придева *жив* уз именицу *језик* у значењу 'средство споразумевања' припада овом значењу, али је специфична и захтева посебну анализу, уп. тачку 4.3.1.1.

²⁴³ Изузев вере, коју даје Бог (или настаје због Бога), уп. на пример: „Komu bog poda živu veru, stanovito ufanje, Glavinić cvit 35^b“ (1628) (s. v. *živ* – a. j) *vjera*, РЈАЗУ).

овом значењу (s. v. *жив* – 2. в, РСАНУ; s. v. *жив* – 2. б, РСЈ; s. v. *živ* – 4. а, Анић 2009).

У словеначком корпусу значење је дефинисано као „*ki se uporablja*“ (s. v. *živ* – 5, ССКЈ); у бугарском корпусу примери употребе овог значења налазе се међу примерима употребе њему блиског значења 2._(II) 'постојећи, узет из живота, онај који нас окружује': „Който е налице, съществува“ (s. v. *жив* – 15, РБЕ), а посебно се издваја значење у вези са језиком: „За език, диалект и под. — който се говори сега, в настоящия момент; говорим. *Противоп.* мъртъв“ (s. v. *жив* – 12, РБЕ). У македонском језику значење је забележено такође (s. v. *жив* – 2, РМЈ, s. v. *жив* – 4, ДРМЈ), са тим да се, слично бугарском корпусу, не прави разлика између значења која је овде изражена ознакама 1._(II) и 2._(II).²⁴⁴

4.3.1.1. О ЖИВОМ ЈЕЗИКУ И ЖИВОЈ РЕЧИ

Пажњу изискује поменути пример употребе у вези са језиком из 14. века – „*Isprovidali jesu njih živim jezikom (t. j. naustice)*“. Значење придева у овом контексту могло би се прецизирати као 'усмен; онај који се говори, употребљава, који настаје и одржава се човековом активношћу'. Ово значење односи се и на друге појмове из језичког домена (s. v. *živ* – а. j) *govor (jezik, glas, besjeda, riječ)*, РЈАЗУ), а у свим примерима употребе у речнику ЈАЗУ придев *жив* значи 'усмен' или неку од последица употребе усменог, говорног језика – 'динамичан', 'делотворан':

- (1) “*Satvari položene i postavlene u pismo ili samo date predanju riči i živa glasa. Budinić sum. 16^{ac} (1583);*

²⁴⁴ Бугарски корпус бележи и једну конструкцију са декомпонованим предикатом у коју придев улази са овим значењем: „*Превръщам в живо дело нещо. Книж.* Осъществявам нещо, което обикн. съм обещал. *Като си отидем от тази конференция, ние ще работим и ще се борим да превърнем в живо дело нашите обещания*“ (s. v. *жив*, РБЕ). Уместо глагола *остварити (осъществявам)* користи се конструкција *учинити стварним (постојећим)*, у којој је семантика остварења појачана атрибутом *жив* у објекатској синтагми *живо дело*. *Претворити у (живо) дело* у датом контексту значи 'оживети нешто', 'учинити нешто стварним'; препознаје се универзална семантика библијског дискурса – Божија жива реч има способност отелотворења.

- (2) „Boļe se moųe sve opraviti ųivom bisedom nego mrtvom kńigom. Vranćić ųiv. 78“ (1606);
- (3) „Da je boųļa rijeć ųiva i kreposna. I. Drųić 68“ (1637);
- (4) „Kad skupimo sve narodne rijeći, koliko se to moųe u ųivome jeziku. Vuk pisma 75“ (1845).

Значење придева *жив* ’усмен, онај који се говори’ јесте могући калк са латинског језика, уп. примере употребе секундарног значења придева *vīvus* дефинисаног као „*vox viva, the actual voice of a living person*“ (s. v. *vīvus*, ОЛД);

- (5) „*quod . . vocem vivam prae vobis indicem vestrarum erga me voluntatum .. tulistis Cic. Agr. 2.4*“;
- (6) „*plus . . tibi . . viva vox . . quam oratio proderit Sen. Ep. 6.5; Quint. Inst. 2.2.8*“;
- (7) „*vocis vivae penuria erat Gel. I4. 2.1*“.

Уп. исто s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879, где је значење дефинисано као „*vox, living, i. e. oral discourse*“ (курзивом истакла К. Б.).

Метафора се може дефинисати на следећи начин: ЈЕЗИК ЈЕ ЖИВ ЈЕР ГА ГОВОРИМО ↔ ЖИВО У ЉУДСКОМ ИСКУСТВУ ЈЕСТЕ ОНО ШТО ЧОВЕК СТВАРА И ОДРЖАВА СВОЈОМ АКТИВНОШЋУ. Као илустрација значења у савременом корпусу, а уједно и као потврда стабилности значења кроз време може се узети пример:

- (8) „Побележио је и таких неколико [речи] којих нема у Вукову речнику, а које је Бранко знао или из народних песама или из живога народнога говора (Вулов., ГСКА 13, 61)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Из описаног значења механизмом генерализације (’усмен’ → ’усмен’ + ’писан’) развија се значење „*који се још употребљава, који има своје носиоце, представнике; који се још негује, чува, одржава*“ (s. v. *жив*, РСАНУ), дакле, значење ’постојећи као резултат људског деловања’, 1._(II) (← I.₁) у нашој

систематизацији. Примери употребе овог значења у РСАНУ интерпретирају се у терминолошком значењу синтагме *живи језик*:²⁴⁵

- (9) „Познавао је готово све мртве и живе европске језике (Бар. 5, 123). У XIX веку на Крку је још постојао један живи далматски дијалекат (Ред.)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Терминолошко значење синтагме *живи језик* експлицира семантичку компоненту + 'матерњи говорник' (која је имплицитно садржана у хронолошки старијем значењу 'усмен', јер је језик средство споразумевања прототипично међу матерњим говорницима). Према семантичкој компоненти '+ матерњи говорник' формира се антонимијска релација са значењем исказаним терминолошком синтагмом *мртав језик* – мртав језик може бити усмен, њиме се може писати, али остаје у лингв. класификацији *мртав* зато што нема матерњих говорника.²⁴⁶ Да би језик био жив, мора се спонтано користити у свакодневној комуникацији, тј. мора испуњавати своју основну функцију – бити средство споразумевања. Може се рећи нпр. *Они на часовима разговарају (и пишу) на латинском језику и на тај начин га одржавају живим*; али разговарање на латинском језику данас само је *одржавање језика вештачким путем у животу* – он се не користи „као *razgovorni jezik nekog naroda*“ и не „*менја [se] u svakodnevnoj govornoj praksi*“ (s. v. *živi jezik*, Мозаик 1972). Дакле, у лексичком значењу придева *жив* 'постојећи о језику' важне семантичке компоненте су спонтана и слободна употреба и спонтана промена језика свакодневном употребом, што је заправо дефиниција лингв. термина *живи језик* (s. v. *živi jezik*, Мозаик 1972).

Према доступним подацима, синтагма *живи језик* је у старосрпском прво значила 'постојећи ↔ усмен језик' (14. век). Из тог значења се генерализацијом развило значење 'који се говори **и пише**' (потврде су само из савременог корпуса,

²⁴⁵ Уп. одредницу *živi jezik* у *Мозаику знања* (1972).

²⁴⁶ Ови термини као баштина филологије и лингвистике припадају књижевним (стандардним језицима) и интернационални су, посведочени у општесловенском корпусу и другим европским језицима, уп. шп. *lingua viva* (s. v., ДЈЕ) ит. *lingua vivente* (s. v., Батаља 1995) фр. *langue vivante* (s. v., Ларус) нем. *lebende Sprache* (s. v., ДВБ) итд.

19–20. век). Међутим, с обзиром на то да језик као средство споразумевања прототипично подразумева своје „природне“ носиоце, тј. матерње говорнике, значење 'постојећи ↔ језик који се говори и пише' експлицира семантичку компоненту + 'живи матерњи говорник' (потврде од 19. века, јављају се са развојем филолошке науке), чиме постаје и лингвистички термин.

Значење 1.(II) „усмен; онај који се говори, употребљава, који настаје и одржава се човеком активношћу“ у вези са лексемама из тематске групе 'језик' индуктор је једног секундарног и два терцијарна значења. Изведена терцијарна значења према категорији типичности припадају групи значења IV, 'интензиван'. Представимо их овде да не бисмо прекидали развојну линију анализе придевског значења 'постојећи' у вези са лексемама из тематске групе 'језик'.

4.3.1.1.1. ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1.(II))

Прво забележено значење у историјским изворима после значења 'усмен' у вези са језиком и сродним појмовима јесте „слободан, спонтан, природан, динамичан; за разлику од оног што је написано“. и то је значење 1. (← 1.(II)) у систематизацији:

- (1) „Воје се може све оправити живом биседом него мртвом књигом. Вранчић жив. 78“ (1606) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Под значењем „**8. а.** *који се чује у говору, који је у употреби, усмен; који није смишљена, веиштакки уобличена творевина, слободан, спонтан*“ (s. v. *жив*, РСАНУ) дају се два (од четири) примера употребе у којима се *жив* остварује у значењу 'делотворан', и то у антонимској релацији према писаном језику, исто као у примеру из Вранчићевог корпуса:

- (2) „Знамо да 'жива реч' више делује и чини него 'мртво слово' на хартији (Позор. 1872, 31)“;
- (3) „А баш је снага тих дјела била у језику, у говору који није био књишки, него жив (Бен. 1, 95)“.

И ово значење посведочено је у латинском језику под тачком „3 (of works of art) Having the appearance of life, lifelike. b (of speech) like that of real life (in style or content):

(4) „respicere exemplar vitae . . et vivas hinc ducere voces Hor. Ars 318“;

(5) „aiebat alios declamasse, Varium Geminum vivum consilium dedisse Sen. Suas. 6. II“ (s. v. *vīvus*, ОЛД).

У свим наведеним примерима употребе из савремене перспективе значење ’делотворан’ може се подвести под ’слободан, спонтан’ јер је последица увакве употребе језика утисак који оставља, тј. његова делотворност. На делу је метонимијска формула ПОСЛЕДИЦА ЗА УЗРОК. *Жива беседа, жив језик, жива реч* нису више само слободне и спонтане творевине. Оне су делотворне. *Књишки језик*,²⁴⁷ *мртва беседа, мртво слово на папиру* у датим примерима изражавају неоствареност писаног језика, тј. немогућност његовог утицаја на реципијента. Придев *књишки* је у примеру употребљен у свом секундарном значењу (уп. „1. који се употребљава само у књигама; који је значајан, карактеристичан за књижевно изражавање, књижеван. [...] 2. који је црпен, извађен или научен само из књига и није у вези са стварношћу, теоретски, апстрактан“ (s. v. *књишки*, РМС)). *Мртво слово на папиру* је (књишки, пореклом библијски) фразеологизам „који се употребљава да се означи да је нешто остало неостварено (s. v. *слово*, РМС)“ (Мршевић-Радовић 2004: 98). Дакле, *мртво слово на папиру, мртва беседа, књишки језик* овде повезује семантичка компонента ’без утицаја на реципијента, тј. нереализован, неостварен’. Они као такви неспорно стоје у антонимском односу према *живом језику* (*говору, речи* и сл.), са значењем ’делотворан’ (← ’слободан, спонтан, природан’). Међутим, порекло дате антонимске релације, и могуће, порекло самог концепта *живе речи* као усмене (коју одликује слободна и спонтана употреба), а последично и делотворне, треба тражити у библијском тексту.

Живу реч (тј. *живо слово*)²⁴⁸ као устаљену синтагму сви словенски језици додују библијском тексту, уп.:

²⁴⁷ О термину ’књишки’ в. Мршевић-Радовић 2004: 95–96.

²⁴⁸ Историјски примарно значење лексеме *слово* јесте *реч* (s. v. **slǫvo*, Дирксен 2008). Оно у савременом језику није семантички примарно значење, и у српским лексикографским изворима обележено је

(6) „нже прнетъ словеса жнва дати вамъ λόγια ζῶντα А 7,38 Hilf.“ (s. v. живъ, ССЈА).

Подразумева се да су књижевно словенско *слово* и српска *реч* еквиваленти грчког логоса, чије је семантичке нијансе преводом тешко обухватити (s. v. λόγος, ГЕЛ), а у датом контексту не подразумева већ сложен појам речи и мишљења, већ и апсолутног стваралачког (тј. Божијег) начела.²⁴⁹ Пошто је реч је у хришћанском учењу еманација Бога, она мора бити стваралачка, животворна сила (Јов 1, 1–5). Бог изрицањем ствара свет (Мој 1, 1). Реч (говор) је истовремено начин на који се Бог спознаје (разговори са Мојсијем, нпр. Изл 3), и симболички Божије отелотворење. Појам речи је суштински део јудео-хришћанског учења.

У нераскидивој вези са филозофијом хришћанског логоса јесте интерпретација *живе речи*.

К. Јунг наводи мистичара Ортелија (Orthelius, 1702) који сматра да постоје два блага: једно је писана реч (*verbum scriptum*), а друго „*verbum dictum et factum*”, „ријеч утеловљена у Божјим створењима” (1984: 441, 442). У библијској интерпретацији „жива реч” је дух, а *мртво слово* само пророчанство које без Христа остаје неостварено, мртво (Мршевић-Радовић 2004: 98).

Са овим на уму тумачи се и поменути фразеологизам *мртво слово на папиру*, чије је вероватно порекло у речима светог апостола Павла „Јер слово убија, а дух оживљује“ (2 Кор 3, 6) (Мршевић-Радовић 2004: 98).

Жива реч као усмена, активна, делотворна пореклом је из библијског текста. Зато се она са свим датим нијансама и мора тумачити у примеру

(7) „Da je božja riječ živa i kreposna. I. Držić 68“ (1637) (s. v. živ, РЈАЗУ).

Иста семантика препознаје се у *Посланици апостола Павла Јеврејима*:

квалификатором *архаично*. *Јеванђеље по Јовану* је у стсл., па онда и у ссл. корпусу почињало реченицом *У почетку беше слово*; уп. нпр. текст *Мирослављевог јеванђеља* или *Хваловог зборника*. Вук ће у преводу *Новог завета* књижевно и књишко *слово* заменити народном *ријечи* (Јов.1,1).

²⁴⁹ Појму логоса као речи изнедрене разумом одговара словенско *слово*, мотивно за изведеницу *словесан* са значењем 'разуман': „Човек масе живи само чулним животом, то је пре животарење . . . но живот свесна и словесна човека. Скерл.“ (s. v. *словесан*, РМС).

(8) „Јер је жива реч Божија, и јака, и оштрија од сваког мача оштрог с обе стране, и пролази тја до растављања и душе и духа, и зглавака и мозга, и суди мислима и помислима срца“ (Јев. 4, 12).

Жива реч (као и *жив говор*, *жив језик* и сл.) значи усмену реч у свим словенским језицима; значи и слободну, спонтану, природну, динамичну, а последично и делотворну употребу језика пошто су све то одлике усменог језика у опозицији према писаном тексту. Лексикографске потврде о значењу налазе се у РЈАЗУ (s. v. *živ* – а. j) *govor (jezik, glas, besjeda, riječ)*, РСАНУ (s. v. *жив* – 8. а, РСАНУ), РСЈ (s. v. *жив* – 10. а, РСЈ). Међу изразима у РМС бележи се и „жива реч 1) наставникове, предавачеве речи (за разлику од књиге, од оног што се чита); 2) занимљив говор, способност говора“ (s. v. *жив*, РМС); иста значења наводе се и у другим изворима (s. v. *živ*, Анић 2009; s. v. *riječ*, Матешкић 1982).

Значење усменог језика као спонтаног и динамичног посведочено је и у осталим словенским језицима, за јужнословенске језике в. потврде за словеначки (s. v. *živ* – 5, ССКЈ), бугарски (s. v. *жив* – 11, РБЕ), македонски (s. v. *жив* – 2, РМЈ).

4.3.1.1.2. ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1. (← 1.(II)))

Дефиниција значења 1. (← 1. (← 1.(II))) јесте „о ономе што се изражава говором – изразит, интензиван, буран“. Његово мотивно значење је 1. (← 1.(II)): „слободан, спонтан, природан, динамичан; за разлику од оног што је написано“. Механизам семантичког преноса јесте метафора ЖИВО ЈЕ ИНТЕНЗИВНО, а метафори подлеже семантичка компонента ’+ динамичан’. Релативни хронолошки оквир овог значења јесте 19. век:

(1) „Скупштина се живим одобравањем захвалила председнику на његовом говору (Пор. 1881, 2/61)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Као илустративни пример може се узети:

(2) „Тих дана водила се жива препирка између биолога и богослова (Пуп. 1, 96)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је посведочено само у савременим лексикографским изворима (s. v. *жив* – 10. б, РСАНУ; s. v. *жив* – 5. б, РСЈ; s. v. *živ* – 4. б, Анић 2009). Посведочено је и у

другим словенским језицима, на јужнословенском простору у словеначком (s. v. *živ* – 8, ССКЈ) и бугарском (s. v. *жив* – 8, РБЕ). Македонски језик зна за ово значење иако га не бележе лексикографски извори.

4.3.1.1.3. ЗНАЧЕЊЕ 2. (← 1. (← 1._(II)))

Ово значење дефинисано је на следећи начин: „о усменом и(ли) писаном језику и ономе што се дочарава језиком – сликовит, живописан, занимљив“. Његово мотивно значење је 1. (← 1._(II)): „слободан, спонтан, природан, динамичан; за разлику од оног што је написано“. Механизам семантичког преноса је генерализација значења: 'динамичан (сликовит, занимљив и сл.) о усменом језику' → 'динамичан (сликовит, занимљив и сл.) о усменом и писаном језику'. Релативни хронолошки оквир за ово значење према лексикографским изворима јесте 19. век:

- (1) „Описи, макар како да су живи и тачни, не могу бити оно што би било да се очима види (Мил. М. Ђ. 13, 157)“ (1872) (s. v. *жив*, РСАНУ).

Као илустративни пример може се навести:

- (2) „U tom je djelu prirodniji i življi nego u kom drugom. *Daničić u Ivekovićevu rječniku*“ (1901) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Значење је посведочено у историјским и савременим лексикографским изворима (s. v. *živ* – b. a), b) РЈАЗУ; s. v. *жив* – 9. д, РСАНУ; s. v. *жив* – 5. б, РМС; s. v. *živ* – 4. b, Анић 2009). Јавља се у другим словенским језицима, потврђено је на целом јужнословенском простору: (s. v. *živ* – 7, ССКЈ; s. v. *жив* – 12, РБЕ; s. v. *жив* – 5, РМЈ; s. v. *жив* – 3, ДРМЈ).

4.3.2. ЗНАЧЕЊЕ 2._(II) (← I.₁) И ЊЕГОВА ФРАЗЕОЛОГИЈА

4.3.2.1. ЗНАЧЕЊЕ 2._(II) (← I.₁)

Значење 2._(II) (← I.₁) дефинисано је као „постојећи, узет из живота, онај који нас окружује – пример, сведочанство, доказ итд.“. Настаје од примарног значења метафором АПСТРАКТНЕ ПОЈАВЕ СУ ЖИВИ ЕНТИТЕТИ ↔ ЖИВО ЈЕ ОНО ШТО ЧОВЕК ПРИМЕЋУЈЕ. Значење је посведочено већ у 16. веку:

- (1) „Ovo jošte jest jedno živo svidočanstvo, da . . . Budinić sum. 7^b“ (1583) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као илустративни пример може се узети:

- (2) „Протекла година дана је на живој пракси показала . . . правилност (Борба 1949, 238/3)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Примери из РЈАЗУ сведоче о овом значењу уз различите именице које означавају апстрактне појмове, нпр. *потреба*, *правда*, *разлог*, *сила* (s. v. *živ* – а. ј, РЈАЗУ). Значење бележи и РСАНУ (s. v. *жив* – 8. б, 8. д, РСАНУ).

Значење је посведочено у другим словенским језицима, на јужнословенском простору је у словеначком корпусу дефинисано као „*ki obstaja (v resničnosti) // ki izhaja iz življenja, temelji na njem // ki obstaja, je*“ (s. v. *živ* – 6, ССКЈ); у бугарском корпусу примери употребе овог значења се јављају под поменутом ознаком 15 у РБЕ (овде оно није одељено од значења 1.(II) (← I.1)), међутим, дефинисано је и као „Който е налице, съществува. Който съществува наистина, обективно, реално и независимо от съзнанието на човека; реален, действителен, истински“ (s. v. *жив* – 14, РБЕ), са намером да се нагласи чињеница да појава постоји без активног људског учешћа; у македонском корпусу значење је дефинисано као „вистински, дејствителен“, са примерима *жива дејствителност*, *жив факт*, *жив доказ* (s. v. *жив* – 4, ДРМЈ) и „3. (како да е жив, како да е пред очи) жива историја *živa istorija*; живо сведоштво *živo svedočanstvo*“ (s. v. *жив* – 3, РМЈ).

4.3.2.2. ФРАЗЕОЛОГИЈА ЗНАЧЕЊА 2.(II) (← I.1)

4.3.2.2.1. ЖИВ КАО ИНТЕНЗИФИКАТОР И КВАЛИФИКАТОР ЛЕКСИЧКОГ ЗНАЧЕЊА У ИМЕНИЧКОЈ СИНТАГМИ

Ово значење обично не улази у процес фразеологизације нити се остварује као део компонентног фразеологизма. Међутим, оно јесте почетно значење у читавој серији устаљених синтагми као што су *жива истина*, *жива мука*, *жива жеља*, *жива згода*, *живи пример*, (у савременој перспективи) *живи огањ (ватра)*,²⁵⁰

²⁵⁰ У питању је семантичка реализација 'отворен, јак пламен', описана у тачки 4.2.2.4.3.1, са ознаком (4) у графичком приказу полисемантичке структуре придева (тачка 4.2.2.4.5.2).

затим *живо злато*, *живи мрамор* и сл. Именице су у наведеном типу синтагми употребљене у свом примарном или неком од секундарних значења, а придев се понаша као квалификатор и интензификатор именичког значења, и то захваљујући широком апстрактном значењу 'постојећи', које се своди на општу компоненту '+'. Даље у зависности од лексичког значења именице придев модулира своје значење у 'истински', 'прави', 'чист', 'велики' итд. Механизам семантичког преноса је перспективизација мотивног значења 2.(II) (← I.1): „постојећи, узет из живота, онај који нас окружује – пример, сведочанство, доказ итд.“, праћена десемантизацијом.

У тачки 4.2.1.1. говорено је о семантичким особинама широког примарног значења придева *жив* и „концептној нејасности“ (Рафаели 2009: 119) придева уопште. Чињеница да придеви захтевају присуство именице за потпуну семантичку интерпретацију некада резултује драматичним променама истог лексичког значења у различитим контекстима. Значење 'постојећи' модификује се у спрези са одговарајућим лексичким значењем именице уз које се реализује и притом се семантички празни у том процесу. Другачије семантичке реализације истог придевског значења могуће су захваљујући томе што је значење 'постојећи' толико широко да се управо због те ширине може свести само на општу компоненту '+'; онда се то опште значење 'који постоји' перспективизује у зависности од лексичког значења именице уз коју придев стоји.

У синтагми *жив пример*, *жив* не значи 'јак', 'велик' као што то значи у вези са жељом, већ значи 'онај који постоји и који је најрепрезентативнији у том постојању' (тако се и дефинише у *Хрватском фразеолошком речнику*: „najbolji (nedvojben, očigledan) dokaz <čega>“ (s. v. *živ*, ХФР):

- (1) „Sve je to na svojoj koži iskusio protagonist epa o kojem je riječ. Prema plemićevu zaključivanju, on je žrtva i ŽIVI PRIMJER objesti bogova. (HNK – Jurić)“.

Жива истина означава сушту, непобитну истину:

- (2) „Istina je to! Gola živa istina! Isplatio Vajnrebe dvije hiljade i četiri stotine. Krleža 2, Građa“ (s. v. *istina*, Матешкић 1982).²⁵¹

²⁵¹ Синтагма *жива истина* зна за варирање придевске компоненте, које подразумева и танано семантичко нијансирање: *гола истина*, *чиста истина*.

Жива мука је велика мука:

- (3) „Spopala ga živa muka kad je vidio da je na dnevni red opet stavljeno po peti put rješavano pitanje. Red.“ (s. v. *muka*, Матешић 1982).

Све ове, и многе друге примере спаја значење 'постојећи', али се оно драстично другачије реализује у различитим контекстима. Када бисмо говорили само о перспективизацији, контекст не би у тој мери могао да модулира придевско значење. Као поткрепљење значајне улоге десемантизације придевског значења у анализираним случајевима наводимо један од примера перспективизације дат у студији придевске семантике Р. Драгићевић (2001: 240) – *храбар сведок*, *храбар војник*, *храбар родитељ*, где храброст родитеља и храброст сведока на суђењу повезује много више семантичких компоненти него храброст војника, а храброст војника и храброст родитеља или сведока на суђењу опет имају више заједничких компоненти него што је то случај са значењским нијансама придева у пару *жива ватра* : *живи пример*.

Ове колокације су експресивне захваљујући придеву у улози интензификатора и квалификатора лексичког значења израженог именицом уз коју придев стоји. Додатна експресивност постиже се инверзијом, која се врло често чује у разговорном језику: *мука жива*, *истина жива*, *ужас живи* итд.

Описане тенденције у развоју придевске семантике забележене су у 16. веку, и најстарији пример употребе је у вези са синтагмом *живи огањ*:

- (4) „U paklu sam, u živom ognju gorim. M. Držić 23“ (16. в.) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као још један илустративни пример може се узети:

- (5) „Жива згода да их похватамо, драги ага! Само да пружиш руку, па си их већ спопао за врат! (Весел. 6, 210)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

У историјским лексикографским изворима налазе се различите потврде о перспективизацији и делимичној десемантизацији значења 2._(II) (← I.₁). Вук је у оба издања *Српског рјечника* забележио честе колокације, у првом само колокацију *жива жеља* (s. v. *жив* – 3, Карацић 1818), а у другом колокације *жива жеља*, *жива мука*, *жива згода* (s. v. *жив* – 4, 5, Карацић 1852). РЈАЗУ даје обиље примера са придевом *жив* у функцији интензификатора и квалификатора именичког значења:

s. v. *živ* – 1. a. j) boj, bolest, čemer, delovanje, istina, izgled, ljubav, milost, muka, nastojaње, nenavidost, odluka, ogledalo, pakao, pamet, plod, potaknuće, pomna, potreba, prilika, razlog, sreća, svjedočanstvo, trud, ufaње, uzdaње, vjera, zгода, zloba, želja; 1. i) aa) aaa); c. b), РЈАЗУ.

У савременим изворима забележене су *жива истина*, *жива мука*, *живи пример*, *жива жеља*, *жива згода* и сл. (s. v. *istina*, s. v. *primjer*, s. v. *muka*, Матешић 1982; s. v. *istina*, s. v. *primjer*, s. v. *muka*, s. v. *očaj*, ХФР; Стојичић 1992: 185; s. v. *жив* – 3. а), *жива жеља*, *жива мука*, *жива згода*, РМС; s. v. *жив* – 11. а), б), РСАНУ; s. v. *živ* – *živa muka*, *živa istina*, *živa zгода*, *živa želja*, Анић 2009).

За овакве семантичке реализације придева *жив* у значењу 'постојећи' знају и други словенски језици (за јужнословенски простор в. s. v. *živ* – 7 (knjiga je živ dokaz tistih dni), 12, 13, ССКЈ; s. v. *жив* – 10, 16, РБЕ; s. v. *жив* – 3, 5, 6, РМЈ; s. v. *жив* – 4, 8, ДРМЈ), са том разликом да су на српском (и хрватском) простору неке синтагме толико устаљене (са именичким центрима *жеља*, *мука*, *истина*, *пример*, *доказ*) да се појављују и у фразеолошким речницима. Важне особине ових синтагми јесу устаљеност и експресивност, мада оне не припадају фразеологији у ужем смислу јер немају глобално реинтерпретирано значење.

4.3.2.2.2. ЖИВ У ЗНАЧЕЊУ 'ПОСТОЈЕЋИ' У МОТИВАЦИОНОЈ БАЗИ ФРАЗЕОЛОГИЗМА

Међу датим синтагмама налази се и једна која има статус фразеологизма у ужем смислу у хрватском стандардном језику: „(to је) *živa kemija*“, са значењем „to је od upotrebe kemikalija, konzervansa, pesticida, zaštitnih sredstava itd. nezdravo ili opasno po zdravlje (o hrani, materijalima za gradnju itd.)“ (s. v. *kemija*, Анић 2009). *Жива хемија* са значењем 'то је потпуно нездраво (вештачки)' јесте синтагма која је подлегла фразеологизационом процесу и чије је глобално значење реинтерпретирано: *хемија* у семантичком преносу добија значење хемијског производа (s. v. *хемијски*, s. v. *хемикалија*, РМС), тј. у датом контексту синонимна је са лексемом *вештачки*, а придев добија значење 'потпуно, сасвим, кроз' у складу са функцијом интензификатора коју има. Фразеологизам *жива хемија* новог је датума и говори о томе да придев *жив* може ући у фразеологизациони процес у секундарном значењу 'постојећи'.

4.3.2.2.3. ПРИДЕВ ЖИВ У УЛОЗИ ИНТЕНЗИФИКАТОРА И КВАЛИФИКАТОРА – ЗНАЧЕЊЕ 'ЧИСТ'

Нагласили смо да семантичке реализације придева *жив* у анализираним колокацијама зависе од именичке семантике и да се значење 'постојећи' модулира у 'велики', 'прави', 'истински' итд. Једна од тих модулација јесте и 'чист' уз различите елементе, материјале означене лексемама *вода*, *вино*, *злато*, *сребро*, *мермер* и сл.

Две су чињенице у вези са овом семантичком реализацијом придева занимљиве. Прво, у Стулијевом речнику се под четвртим значењем придева *жив* наводи:

- (1) „*puro, purus, merus – ovo nie vino nu xiva voda, questo non è vino, ma gli è pura acqua, hoc non est vinum, sed mera aqua*“ (s. v. *xiv* – 4, Стули 1806).

У овом значењу придев *жив* понаша се као неправи синоним придеву *чист*, на сличан начин као и придев *цео* (уп. *ц(и)ело вино*, s. v. *вино*, РМС), у значењу 'без додатних примеса', тј. 'онај који је у свом прототипичном облику'). Ј. Грковић-Мејдор (2008б: 141), анализирајући семантику придева *цео*, закључује да би се примарно значење придева могло дефинисати као „у првобитном стању које није ничим нарушено“, чиме се оно делимично преклапа са изворном семантиком лексеме **čistъ* (в. Цейтлин 1996: 116), показујући да се ова два појма налазе у истом концептуалном домену“. То је врло занимљив податак, јер је последњи анализирани концепт који именује придев *жив* „који је у свом прототипичном – првобитном (ничим нарушеном) облику“ (уп. тачку 4.6).

Српска народна епика бележи разне потврде у којима се придевом *жив* истиче чистота састава, уп. следеће примере из РСАНУ (s. v. *жив* – 11. а):

- (2) „Прид двором му деветора врата | све од сребра и сухога злата | А десета од жива мрамора (НП Бос., 404)“;
- (3) Црква јесте од сувога злата | Латенице од живога сребра (НП Б–Б, 198)“.

Друго, податак у *Речнику старословенског језика* говори о томе да је способност придева *жив* да се реализује у контекстуалном значењу 'чист' веома стара појава, уп.:

- (4) „Nota: жнвѣ semel pro чнстѣ in Grig apparet глава его ωт(ѣ) злата жнва ἀπὸ χρυσίου χρεστοῦ, var. καθαρῶ, Dn 2,32 Grig, Zach“ (s. v. жнвѣ, ССЈА).

У датом примеру придев *чист* (s. v. χρεστός, s. v. καθρός, ГЕЛ) преведен је придевом *жив*, а не псл. еквивалентом **čistъ* (уп. s. v. **čistъ(jь)*, ЕССЈА, Грковић-Мејдор 2008б: 140–141). У питању је *Григоровичев паримејник – Paroemiarion Grigorovičianum (Lectiones Veteris Test.)*, споменик који се везује за 12–13. век (ССЈА LXXI), текстом близак прапаримејнику из времена Климента Охридског. Придев се у датој семантичкој позицији, колико нам је познато, не јавља у другим језицима, па ово семантичко померање ограничавамо на словенски југ.

4.3.2.2.4. БИТИ (БИВАТИ, НАЋИ СЕ, НАЛАЗИТИ СЕ) НА <ВЕЛИКОЈ (ГРДНОЈ, ЖИВОЈ)> МУЦИ

Један фразеологизам који бележе савремени српски и хрватски лексикографски извори у вези са синтагмом *жива мука* јесте *бити (бивати, наћи се, налазити се) на <великој (грдној, живој)> муци*, са значењем 'бити у великој невољи, у неприлици' (s. v. *tuka*, Матешић 1982; s. v. *жив*, Оташевић 2012):

- (1) „Sada su u Bugojnu na mucí: kako poništiti ono što su nadležni u radne knjižice novorečenih majstora upisivali; tko da vrati novac što su ga ljudi, željni znanja i stručnih kvalifikacija za svoje doškolovabje plaćali. Vt. 1975“;
- (2) „U drugom poluvremenu Stinčić se našao nekoliko puta na grdnoj mucí . . . Din. 1976“ (s. v. *tuka*, Матешић 1982).

Уп. и пример из опуса Светолика Ранковића, са посведоченом варијантом са придевском компонентом *жив*:

- (3) „Тек она је сад на живој муци, не зна шта да каже. Гојко је гледа не дишући, а и писар некако чудно гледа... Шта ће сад? О, муке !...“ (Ранковић [1898]: 285).²⁵²

Фразеологизам одговара моделу 'глагол мировања у примарном значењу + предлошко-падежна конструкција са значењем места: предлог на + именица /

²⁵² У питању је издање Народне просвете између два рата, без године издања. У загради је дата година првог издања романа.

именичка синтагма у локативу'. Варијанте ове фразеолошке јединице јављају се и у другим словенским језицима, нпр. у словачком језику посведочен је без атрибута, у поредбеној конструкцији, са квалификатором 'застарео': „fraz. zastar. byť/chodiť ako na mukách (s. v. *muka*, ССЈ); у пољском језику је фразеологизам такође посведочен без атрибута, али у варијанти са подразумевајућим субјектом из спољног окружења као агенсом, а не пацијенсом: „wziąć na tęki“ (s. v. *teka*, СЈПД), који би се могао превести као „узети (ставити) на муке некога“.

Фразеолошка јединица вероватно је настала метафоризацијом поредбене јединице; на структурном плану она подразумева елидирање поредбеног везника: *бити (налазити се, и сл.) [као] на (живој, грдној, великој и сл.) муци (мукама)*. Њена варијантност огледа се у лексичком динамизму глаголске компоненте, али и у варирању факултативног атрибута уз именицу *мука*. Именичка компонента може се реализовати у локативу једнине или множине.

Једно од секундарних значења именице *мука* јесте 'невоља, неприлика' (s. v. *мука*, РСАНУ), а сликовитости фразеолошке јединице доприноси предлошко-падежна конструкција 'на + лок.'. Фразеолошка јединица настала је декомпоновањем глагола *мучити се* у функцији предиката. Могуће је да је била мотивисана самом колокацијом *жива мука* на српском (и хрватском) простору:

1) синтагма *жива мука* посведочена је раније у историји језика од фразеолошке јединице, код Ј. Кавањина (поч. 18. века) и у народној епици (s. v. *živ*, РЈАЗУ):

- (4) „Pripravĳa (*grijev*) duh za pakla žive muke. Kavaĳin (1913) 3^b“;
- (5) „Ko je na to cara naučio, živijeh se muka namučio. Nar. pjes. vuk 3, 69“;
- (6) „I mene će živu uvatiti i na žive muke udariti. 4, 64“.

4.3.3. ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1._(II), ← 2._(II)) И ЊЕГОВА ФРАЗЕОЛОГИЈА

Значење 1. (← 1._(II), ← 2._(II)) дефинисано је као „онај који се дешава (постоји) у реалном времену, који је посебно важан за дати тренутак, актуелан“. Мотивно значење за ову семантичку реализацију јесте 'постојећи' (у анализи значења 1._(II) и 2._(II)) – није важно то да ли је ентитет жив зато што га примећујемо или зато што га активно користимо и коришћењем одржавамо. Механизам семантичког преноса је

специјализација, додавањем семантичке компоненте неопходног услова: 'постојећи' + 'важан за савремени тренутак'.

Релативни хронолошки оквир јесте 18. век:

- (1) „Pokazujući živim razlozi, da oni bogovi . . . nisu pravi. Lastrić test. ad. 85^b“ (1755) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као илустративни пример може се узети:

- (2) „Светозар . . . је поставио неколико основних захтева књижевности, који су и данас остали живи (Поп. Ј., Књиж. 3, 14)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је посведочено у историјским и савременим српским и хрватским лексикографским изворима (s. v. *živ* – 1. а. ј) *razlog*, РЈАЗУ; s. v. *жив* – 8. в, РСАНУ; s. v. *жив* – 4, РМС; s. v. *жив* – 10. б, РСЈ; s. v. *živ* – 8, Анић 2009), а јавља се и у другим словенским језицима (за јужнословенски план в. s. v. *živ* 5 – *ki vpliva, vzbuja zanimanje*; 6 – *aktualen, pereč*; ССКЈ; s. v. *жив* – 11, РБЕ).

Ово значење индукује фразеолошку јединицу у *живо*, која се у речницима бележи као *преносити уживо* (s. v. *жив*, РСЈ); словен. *ekspr. oddaja v živo* (s. v. *živ*, ССКЈ), која је интернационална, уп. шп. *en vivo* – „en directo. Programa en vivo“ (s. v. *vivo*, ДЈЕ) или енгл. „2.1 of a broadcast) transmitted at the time of occurrence, not from a recording. ‘live coverage of the match’“ (s. v. *live*, ЕД). *Пренос уживо* је директан пренос, онај путем којег видимо шта се догађа у садашњем тренутку.

4.3.4. ЗНАЧЕЊЕ 2. (← 1.(II), ← 2.(II))

Дефиниција значења 2. (← 1.(II), ← 2.(II)) јесте „верно приказано и јасно доживљено, као да постоји у реалном простору и времену“. Значење је универзално, посведочено у свим словенским језицима, такође у германским, као и у романским језицима као наследницима латинског; у њему су се живим означавала уметничка дела која верно представљају стварност: „(of portrayed movement, expression)“ (s. v. *vivus*, ОЛД):

- (1) „placido fulget vivus in ore decor Mart. 6.13.4“;
- (2) „sonipes .. cui rigidis stant colla iubis vivusque per armos impetus Stat. Silv. 1.1.48“.

Без увида у појединачне историјске корпусе осталих словенских језика, који би пружио податке о најстаријим примерима употребе значења и евентуалним утицајима језичких контаката, не може се закључити да ли је у питању: 1) универзални семантички помак у сродним језицима; 2) калк према латинском језику; 3) познији утицај италијанског језика на српски и хрватски језички простор на Јадрану (исто и утицај других романских језика на словенски простор, најпре француског као језика међународне комуникације на руски језик). Ситуацију отежава чињеница да се наведене хипотезе нужно не искључују. Вероватном се чини хипотеза каснијег позајмљивања из романских језика јер се значење у староруском корпусу не бележи (горња хронолошка граница корпуса јесте 17. век), а забележено је у каснијем периоду, што одговара реформи Петра Великог и уласку француског језика у руску културу. (s. v. *живой*, СРЈА). Томе одговара и ситуација на Балкану јер је најстарији пример из корпуса И. Гундулића, па је могућ утицај италијанског језика:

- (3) „Ke se čudo meni otkriva? – kliče paša – Doistine kraļevića vidim živa! (*o slici kraļevičevoj*). Gundulić 441 i 442“ (s. v. *živ* – c. a), РЈАЗУ.

Значење је терцијарно, изведено од секундарног значења 'постојећи', и може се представити метафоричким односом ВЕРНО ПРИКАЗАН ЕНТИТЕТ ЈЕ СТВАРНИ ЕНТИТЕТ ↔ ЕНТИТЕТИ КОЈИ ПОСТОЈЕ У РЕАЛНОМ ПРОСТОРУ И ВРЕМЕНУ СУ ЖИВИ.

Као једна од реализација овог значења узима се апстрактније значење 'јасно доживљен', о менталним сликама, успоменама и сл.: МЕНТАЛНЕ СЛИКЕ СУ ЖИВИ ЕНТИТЕТИ ↔ ЖИВО ЈЕ ОНО ШТО ЧОВЕК ПРИМЕЋУЈЕ. Као најстарија лексикографска потврда о овом значењу узима се пример употребе:

- (4) „Ispraviti ćudi življenja živon spomenom њеје (smrti). Radovčić nač. 236“ (1657) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

За илустративни пример одабран је:

- (5) „Живи су у нашем сећању они дани, када је реакционарна штампа . . . доносила крупне наслове . . . 'Мадрид је пао' (Балк Т., Књиж. 1, 432)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

И ова семантичка реализација је универзална и одлика је свих словенских и других романских и германских језика.

Значење 2. (← 1.(II), ← 2.(II)) посведочено је у историјским и савременим историјским изворима (s. v. *živ* – 1. j) *izgled, spomen*; c. a), РЈАЗУ; s. v. *жив* – 8. г, РСАНУ; 10. в, РСЈ; s. v. *živ* – 4. b, Анић 2009). За јужнословенски простор в. s. v. *živ* 7 – *ki ima izrazite poteze, značilnosti, podobne kot v resničnosti*, ССКЈ; s. v. *жив* – 11 – Който става, се осъществява или възниква непосредно, 13, РБЕ; s. v. *жив* – 3, РМЈ; s. v. *жив* – 5, ДРМЈ).

4.4. ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ III 'АКТИВАН'

Групу значења III одликује опште значење „активан – који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси“. То опште значење дефинише се метафоричким односом АКТИВНИ ЕНТИТЕТИ СУ ЖИВИ.

Ово опште значење уобичајено се односи на појаве у природи: воду, вулкан, песак, блато и сл.; значење 'активан' у вези са појавама у природи је когнитивно истакнуто значење групе III. То је уједно и најстарије значење ове групе: 1) реконструисано примарно значење придева *жив* у пие. језику било је 'активан' – показано је да су денотати/референти на које се примарно значење односило укључивали активне природне појаве (ватру и воду), што значење 'активан' нужно преплиће са примарним значењем придева, тј. значи да се ово значење утемељује у полисемантичкој структури придева са променом перцепције категорије 'живо' (+ 'умире'), чиме нпр. ватра и вода престају бити живе, али остају активне; из историјске визуре, за развој овог значења у полисемантичкој структури придева заслужно је историјски примарно значење; 2) друго је чињеница која се тиче старосрпског језика – поред наслеђених прасловенских, многе колокације у којима се ово значење придева остварује су калкови са латинског језика, који су у српским и хрватским лексикографским изворима забележени већ од 15. века.

Поред прототипичног значења у вези са природним појавама, издвојена су још два значења. Једно је у вези са конструкцијама или машинама које су производ човекове делатности – оно је најмање типично говорницима српског језика јер је посведочено у хрватском стандарду и словеначком језику; ради се о новом значењу,

које је структурно утемељено на основу већ постојећег концепта активности у вези са природним појавама. Друго је већ анализирано метонимијски сужено примарно значење у вези са телом и деловима тела као прототипичним денотатом/референтом: значење I.₂ (← I.₁) – „део јединке која постоји са свим својим особинама (процесима); органски део“.²⁵³

Значење 'активан' грана се у два ужа значења, са тим да је значење у вези са природним појавама индуктор за терцијарно значење 'о различитим објектима – онај који је у функцији, активан':

- (1) Значење 1._(III) (↔ I.₁): „активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси – о појавама у природи (води, вулкану, кречу, песку итд.)“;
 1. Значење 1. (← 1._(III)): „о различитим објектима који су производ човекове делатности – онај који је у функцији, активан, који ради“;
- (2) Значење 2._(III) (← I.₂): „о органским појавама, телу (човек, животиња, биљка) и његовим деловима – који је активан, који се креће, помера“.

4.4.1. ЗНАЧЕЊЕ 1._(III) (← I.₁) И ЊЕГОВА ФРАЗЕОЛОГИЈА

4.4.1.1. ЗНАЧЕЊЕ 1._(III) (← I.₁)

4.4.1.1.1. Под ознаком 1._(III) (← I.₁) налази се значење „активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси – о појавама у природи (води, ватри, вулкану, кречу, песку итд.)“. Изреченој метафори АКТИВНИ ЕНТИТЕТИ СУ ЖИВИ овде се придружује ужа метафора ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ СУ БИЋА: ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ СУ ПОКРЕТЉИВЕ И АКТИВНЕ ↔ БИЋА СУ ПОКРЕТЉИВА И АКТИВНА.

²⁵³ У тачки 4.2.7.1. анализирали смо пример употребе значења I.₂ у вези са крвљу, који показује преплитање са другим значењима у полисемантичкој структури придева, са значењем 'активан' и са значењем 'који је у свом првобитном облику, свеж, непромењен'. Иако свесни тога да није добро решење понављати једно значење у више наврата у анализи, представили смо га и овде јер се лексичко значење разумева као категорија са нејасним границама, а припадност једног значења различитим категоријама линеарно се може представити само понављањем. Уосталом, преплитање је показано у тачки анализе значења I.₂ и неће се даље проблематизовати.

Наглашено је да значење у историјској равни делом представља реализацију сложене схеме примарног значења придева у вези са денотатима/референтима 'ватра' и 'вода'.²⁵⁴ Додавањем компоненте '+ има свој крај у активном облику', примарно значење је специјализовано за денотате/референте за које смрт представља крајњу етапу животног процеса, са изузећем јудео-хришћанске идеје Бога. Но, без обзира на промену перспективе о свету који их окружује, наши преци су наставили означавати природне појаве живима, а тако их означавамо и данас, захваљујући компоненти активности и покретљивости, коју природне стихије са прототипичним носиоцем особине 'живо' – човеком деле. Са једне стране, ради се о сачуваној старој индоевропској представи о категорији 'живо' и њеним члановима, а са друге стране, постојећа подсхема 'природна појава ↔ живо' развија нове реализације захваљујући механизму проширења прототипичног концептно-језичког материјала, нпр. 'жива + ватра, жива + вода → живо + блато, живи + песак, живи + вулкан' и сл., при чему се интернационални термини уклапају у већ постојећу схему.

Најстарија сачувана потврда значења јесте у вези са лексемом *вода* из 15. века:

- (1) „Da nimu mutit vode žive družim na jezeru. (U Omišlju, 1465) Mon. croat. 98“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Међутим, с обзиром на податке о синтагми *жива вода* у значењу 'текућа вода', изнете у тачки 4.2.1.2.5, значење придева *жив* 1._(III) (← I₁) у реализацији са именичким денотатом/референтом *вода* реконструирамо на псл. план. Као илустративни пример из савременог корпуса може се узети следећи:

- (2) „По радљивости [вулкани се деле] на живе и угашене (Радив. Т. 2, 13)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Ово значење придева *жив* у српском језику се препознаје у синтагмама *жива вода*, *живо сребро*, *живи креч*, *живо блато*, *живи песак*, *живи вулкан*. Значење се реализује и са лексемама које означавају појмове из „ватреног домена“:

²⁵⁴ Уп. категорију 'активно : инактивно' у анализи типичности денотата/референтата уз које се реализује примарно значење придева *жив* у тачки 4.2.2.7.

огањ, ватра, угарак, жар, жерава, жеравица, угљен и сл., чиме се експлицира њихова активност.

Слично је и у осталим словенским језицима; подаци се наводе за јужнословенски простор: словеначки језик зна за синтагме *živa voda*, *živo arno*, *geogr. živi pesek*, *mont. živi pesek*,²⁵⁵ *živo srebró* (s. v. *živ*, *živ* – 4, ССКЈ); бугарски језик зна за *жив въглен* и *живо сребро* (s. v. *жив*, РБЕ), а македонски за синтагме *жив(а) вар*, *живо сребро*, *жива вода*, *жив песок* (s. vv. *жив*, *песок*, ДРМЈ).

4.4.1.1.2. Овде треба истаћи две ствари. Једно је чињеница да све поменуте синтагме осим лексемског споја 'жив + лексема која означава објекат из ватреног домена' имају функцију номинације у српском језику. Синтагме *жива вода*, *живо сребро*, *живи песак*, *живо блато*, *живи вулкан* су термини у географији и хемији. С обзиром на то да термилошке синтагме имају функцију номинације, карактерише их глобално значење и обично су демотивисане језичке јединице (Мршевић-Радовић 1987: 23), ове синтагме би се условно могле подвести под термилошке; имају функцију номинације, али њихово значење се изводи се из збира значења лексема које чине термин, а зато што је тако, не могу се третирати као демотивисани језички знаци. То, међутим, не смета да их класификујемо као термине (Мокијенко 1989: 214; њихов статус и однос према осталим терминима посебно се анализира у тачки 4.7).

Друго, а у вези са првим, поставља се питање да ли је оправдано третирати лексичко значење придева као самостално и утемељено у језичко-концептној структури *жив* ако се остварује само са неколико лексема и тако формиране синтагме имају функцију термина. Вероватно зато се у РМС поменуте синтагме дају као изрази, а не под одговарајућим лексичким значењем придева (за разлику од РСАНУ и РСЈ). Без обзира на то, у питању је једно од утемељених значења у језичко-концептној структури *жив*. Поменуте синтагме јесу термини, али нису термилошке синтагме у ужем смислу, често имају и функцију номинације и

²⁵⁵ Живи песак је у српском језику „песак који се деловањем ветра, водене струје помиче с једног места на друго“ (s. v. *песак*, РМС, s. v. *песак*, РСЈ). У словеначком језику су с обзиром на узрок померања песка издвојена два термина, песак који се помера због деловања водене струје наводи се са квалификатором *mont(anistika)*, а песак који се помера због деловања ветра са квалификатором *geogr(afija)* (s. v. *živ*, ССКЈ).

квалификације. Придевско значење заправо није ограничено само на њих, нити је, како је историјска анализа показала, случајно што се активност различитих ентитета из ватреног домена означава *живим*. Даље, у српском језику то није уобичајено, али оно се теоријски може остварити и у лексемској вези са именицама које означавају и друге природне појаве. У чешком језику, на пример, оно се остварује у вези са ветром и ваздухом такође, уп.

(3) „Živý vítr vál od západu. Svob. Pod klenbu znovu nahnul se proud živého vzduchu. A. Mrš.“ (s. v. *živý*, ПСЈЧ).

Чини се да услови ове семантичке реализације придева *жив* највише одговарају појави коју Д. Гортан-Премк (2004: 53) назива „слагање са семантичким детерминатором“. У оваквом лексичком слагању „бар једна од лексема у споју мора својим семантичким садржајем упућивати на семантички садржај лексеме која је у питању, и та лексема која је, на неки начин, семантички детерминатор посматране лексеме, по правилу, има и детерминативну функцију“ (Гортан-Премк 2004: 51).

Поред синтагме *aqua viva*, латински језик зна и за *argentum vivum* (*живо сребро*), *calx vivum* (*живи креч*) *sulphur vivum* (*живи сумпор*), уп.: „2. Of things concr. and abstr.: [...] sulphur, native, id. 35, 15, 50, § 175: [...] calx, unslacked, Vitr. 8, 7; Plin. 29, 3, 11, § 51: [...] argentum, quicksilver, mercury, Plin. 33, 6, 32, § 99“ (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879). За разлику од синтагме *жива вода*, чије је разматрано значење било део словенске етничке свести, општесловенски еквиваленти наведених синтагми су неспорни калкови са латинског језика с обзиром на то да не припадају словенској култури. *Живи песак* и *живи (активни) вулкан* су интернационални термини,²⁵⁶ а *живо блато* бележи се само у РСАНУ.

²⁵⁶ Термин је интернационалан и садржи компоненту активности у свим језицима, уп. на пример фр. *sable mouvant* (s. v., Ларус) или енгл. *quicksand* (s. v., ЕД). У бугарском језику конгруентни атрибут није *живи*, као у осталим јсл. језицима, већ *пливајући*: „Плаваши (плуваши, подвижни) пясъци. Геогр. [...] Голяма опасност за устојчивостта на мостовете представляват така наречените плаваши пясъци (водонаситени). Р. Христов и др., Г, 188“ (s. v. *пясък*, РБЕ).

4.4.1.2. ЗНАЧЕЊЕ I.(III) (← I.1) И ЊЕГОВА ФРАЗЕОЛОГИЈА

У овој тачки анализиране су само синтагме које подлежу фразеологизацији или које мотивишу настанак нових фразеолошких јединица.

4.4.1.2.1. ЖИВО СРЕБРО

4.4.1.2.1.1. Синтагма *живо сребро* са значењем течног метала²⁵⁷ сребрно-беле боје посведочена је у различитим српским и хрватским историјским лексикографским изворима (s. v. *zivo srebrò*, Витезовић 2009; s. v. *Sivo szrebro*, Хабделић 1670; s. v. *Sivo szrebro*, Белостенец 1740 (*Gazophylacium illyrico-latinum*); s. v. *живо сребро*, Карацић 1852; s. v. *živ –1. d. h*) – *živo srebro*, РЈАЗУ). Од савремених извора наводи се у РМС и у Анићевом речнику (s. v. *жив*, РМС; s. v. *živ*, Анић 2009).

За синтагму *живо сребро* знају и други словенски језици, уп. словен. *živo srebró* (s. v. *živ*, ССКЈ), буг. *живо сребро* (s. v. *сребро*, РБЕ), мак. *живо сребро* (s. v. *сребро*, ДРМЈ), рус. *живое серебро* (s. v. *серебро*, БТС), блр. *жывое срэбра* (s. v. *жывы*, Скарник) укр. *живе срібло* (s. v. *срібло*, СУМ), пољ. *żywe srebro*, (s. v. *żywy*, СЛПД), чеш. *živý stříbro* (s. v. *živý*, ПСЧЧ), слов. *živé striebro* (s. v. *živý*, ССЈ), доњолуж. *żywe srebro* (s. v. *srebro*, ДНС).

4.4.1.2.1.2. У РСАНУ и РСЈ синтагма се не наводи, а у РМС је забележена под квалификатором 'покрајински' (s. v. *жив*, РМС) – уместо синтагме широм српског и хрватског простора радије се користи синонимна лексема *жива*, настала универбизацијом (универбацијом).²⁵⁸

Један од првих аутора који су се бавили универбизацијом у српском језику јесте Б. Ћорић (2008: 161), који ову појаву дефинише као скраћивање двочланих, синтагматских назива подстакнуто законом језичке економије. Према Ђ. Оташевићу (2008: 113), под универбизацијом се обично подразумева творба

²⁵⁷ Жива је под ознаком *Hg* са атомским бројем 80 у *Периодном систему елемената*.

²⁵⁸ Под одредницом *жива* у РЈАЗУ може се прочитати да је лексема турског порекла, међутим, Скок је наводи као придев *жив* „роіменічен у f živa »l ° Quecksilber“ (s. v. *živ*, Скок 1974), што је једино исправно тумачење порекла лексеме.

монолексема на основу вишечланих назива различитим творбеним процесима: деривацијом, супстантивизацијом итд., или симплификација вишечланих назива. Идући за Т. Прћићем (2011), Р. Драгићевић (2018б) закључује да универби настају од посебних лексичких спојева који надилазе колокацију, а које Прћић назива фразним лексемама (фразним именицама). „Ради се о јединицама типа родитељски састанак, вршилац дужности, прашак за пециво, ђак првак“ итд. (Прћић 2011: 59). Ми се слажемо са запажањима Ј. Дражић (2014: 80), према којој су овакве синтагме посебан тип колокација, са веома малим колокационим опсегом, стабилном структуром (немају могућност лексичког варирања), близак терминима. У фразеолошкој литератури, *живо сребро* се према различитим критеријумима (глобално значење, устаљеност, идиоматичност, итд. – уп. тачку 4.7) дефинише као термилошка синтагма, што је чини погодним типом синтагматске структуре за универбизацију.

Жива је настала супстантивизацијом и мотивисана је двочланим термином *живо сребро*, при чему се користи као њен синоним и нема експресивну функцију, тј. није маркирана у односу на своју мотивну синтагму. Различити истраживачи (у домаћој литератури в. Ристић 1995, Ћорић 2008, Драгићевић 2018б) упућују на различите узроке који покрећу механизме универбизације, а у овом конкретном примеру семантичка кондензација термилошке синтагме „резултат је тежње ка рационализацији језичког материјала“ (Ћорић 2008: 161). Сама стилска немаркираност новонастале лексеме *жива* сведочи о томе да је настала из потребе за економичнијом номинацијом, а не као средство експресивизације (Ристић 1995). Р. Драгићевић (2018б) упозорава на то да универби често носе богат семантички потенцијал, који увелико надилази мотивне синтагме, међутим, овде то није случај.

Живо сребро је семантички експлицитно мотивисан термин, тј. термин са живом унутрашњом формом (Мокијенко 1989: 214), међутим, има функцију номинације. *Жива* је термин чија је мотивисаност имлицитна и у вези са актуализованим семантичким потенцијалом придева који се односи на активност, но није прозиран термин као што је њен двочлани синоним.

Оно што јесте интересно је то да универб обично не потискује своју мотивну синтагму иако би се то законом језичке економије очекивало (Ћорић 2008:

164). Међутим, још један доказ да је *жива* настала подстакнута законом језичке економије јесте чињеница да ова лексема углавном јесте потиснула синтагму *живо сребро* на српском (и хрватском) говорном простору, и у номинационој функцији и у метафорички индукованом фразеолошком значењу 'бити живахан – о детету'. Осим поменуте чињенице да синтагму не бележе РСАНУ и РСЈ, и да се јавља под квалификатором *покрајински* у РМС, Б. Барчот (2012: 858) примећује да говорници разумеју фразеолошко значење варијанти *бити (као) живо сребро* и *бити (као) жива*, али да је *живо сребро* део пасивног фразеолошког фонда. На то да је фразеологизација термина *живо сребро* (као и његова употреба у примарном номинационом значењу) архаизам упућују и наводи из *Српског рјечника* (1852) – под одредницом *жива* налази се дефиниција „жива каже се за оштро немирно дијете“, а поред одреднице *живо сребро* Вук наводи да је чуо у Дубровнику и упућује на лексему *жива*, што чини могућом претпоставку да је на свеукупности штокавског простора ова синтаagma већ два века ареално омеђена.

4.4.1.2.1.3. О мотивацији термина *живо сребро* писала је Т. Павловић (2004: 101–108), ослањајући се на везу овог метала и бога Меркура, као и на симболику живе у алхемији. Ауторка синтагму *живо сребро* рашчитава кроз исту схему као и *живу ватру* и *живу воду* – „метал који има исто поријекло, односно начин настајања, као и било које друго живо створење“ (Павловић 2004: 103). Хипотеза је заснована на тумачењу да „метал спаја два супротна принципа (ватру и воду, мушко и женско), који дају живот“ (Павловић 2004: 107).²⁵⁹

Жива у алхемији заиста има симболику спајања два супротна принципа (ватре и воде), зато се назива још и 'сувом водом', сматра се живом и животворном, и на тај начин се повезује са магичном, животворном водом и са птичјим или девичанским млеком (уп. тачку 4.2.2.5.2.2), тј. са алхемичарским појмом филозофског камена (*s. v. mercury*, Роланд 1893).

Ова вода која је и раствор и праматерија на коју тај раствор делује, назива се „филозофска вода“, „чудесна вода“, „*aqua permanens*“, „*aqua divina*“ и сл. За ову се воду употребљава педесетак назива, а сама њена природа није ближе дефинисана; некада се назива жива (*argentum vivum*, лат. *mercurium*, грч. *hydrargyrum*). Због течног стања и испарљивости „жива“

²⁵⁹ Ова паралела се поткрепљује андрогеном природом Меркура.

се у опусу назива водом, а захваљујући да „онога који је дотакне не чини влажним” означава се као „сува вода” *aqua sicca* (Elijade 1982: 169, и даље; Jung 1997: 193) (Мршевић-Радовић 2014: 164).

Људска фасцинација живом и њена симболика у различитим старим културама, а нарочито у латинској (римској) култури није спорна. Њене физичке карактеристике (покретљивост, расутост, онда и боја) изазивале су дивљење. Међутим, именовање метала *живим сребром* није ништа друго него мотивација према физичким карактеристикама јер *жива* заиста изгледа као течено сребро – придев *жив* употребљен је у значењу ’активан’ на исти начин као у вези са водом, са тим што је у вези са водом могуће реконструисати слику активне и животворне стихије у прасловенско доба, тј. интерпретирати воду као један од денотата/референата уз које се реализовало примарно значење придева *жив*. Са друге стране, за Словене именовање метала *живим сребром* представља само калк према *argentum vivum*, а латинска синтагма је опет калк према старогрчком ὕδραργυρος (s. v., ГЕЛ), значења воденог, тј. течног сребра, од мотивних лексема ὕδωρ (*вода*) и ἄργυρος (*сребро*).

4.4.1.2.1.4. Речено је да се синтагма *живо сребро* и лексема *жива* остварују у фразеолошком значењу ’живахно, немирно дете’ у поредбеној или скраћеној метафоричкој фразеолошкој конструкцији *бити (као) жива (живо сребро)* (s. v. *srebro*, Матешић 1982, s. v. *živ*, Анић 2009, ХФР). До метафоричке реинтерпретације синтагме долази захваљујући семантичкој компоненти покретљивости, која је продуктивна у колективном језичком осећању и Словена и других европских народа, чиме се уврштава у универзални когнитивно-језички, али и културолошки изоморфизам. У фразеологизационом преносу „leži slika nemogućnosti, tj. otežanog skupljanja žive, tj. živog srebra kojim su punjeni instrumenti poput termometra i barometra. Na tu se sliku [...] naslanja deskriptor „živahnost/nemir“ (Барчот 2012: 858).

Исти фразеологизам посведочен је у словеначком корпусу такође у поредбеној и скраћеној метафоричкој структури: *bíti kákor (kot) živo srebro*, *bíti živo srebro* (s. v. *živ*, ССКЈ; s. v. *živ*, Кебер 2015), а јавља се и у другим језицима, нпр. чешком: „Byl [to] plavovlasý mladík, živý jako rtuť. Hol.“ (s. v. *živý*, ПСЈЧ); словачком „je ani živé striebro pohyblivý“ (s. v. *živý*, ССЈ), руском: „живой как ртуть“ (Барчот

2012: 858); немачком „quecksilberig sein i Quecksilber im Leib (Blut, Hintern, Arsch) haben“ (Барчот 2012: 858).

4.4.1.2.1.5. На крају, термин *живо сребро*, као и лексема *жива*, користе се да означе температуру (жива се користила и користи се још увек у изради термометара), према метонимијском обрасцу ПОСЛЕДИЦА ЗА УЗРОК, па су се некада често могле чути реченице попут *Жива је на термометру достигла тридесет и пети подеок* и сл. Кеберов речник ову метонимију и бележи, и наводи је као фразеолошко значење израза *živo srebró se je povzpélo, živo srebró se je dvígnilo, živo srebró je pádlo, živo srebró se je spustílo* (s. v. *živ*, Кебер 2015). Наведени изрази нису фразеолошке јединице, већ представљају ситуациону метонимију (Гортан-Премк 2004). Оваквих примера има и у пољском корпусу (s. v. *żywy*, СЛПД).

4.4.1.2.2. ЖИВИ КРЕЧ

4.4.1.2.2.1. *Живи креч* се у српским изворима јавља већ у 15. веку; забележен је у *Ходошком зборнику* (жнвы варъ, Катић 1987). Бележи га и РЈАЗУ:

- (1) „Више (*tijelo*) ukorano u klaku i varnu živomu veće miseca. Kašić fran. 207“ (1637) (s. v. *živ* – a. h) bb), РЈАЗУ).

Бележе га и савремени лексикографски извори (s. v. *жив*, РМС; s. v. *živ*, Анић 2009). Користи се у различитим варијантама: осим придевске компоненте *живи*, користи се и *негашени*, а од именица користе се *креч*, *варно* (*јанно*, *анно*), *вар* итд.

Има га на ширем словенском простору, а на јужнословенском терену забележен је у словеначком и македонском језику: *živo varno* (s. v. *živ*, ССКЈ) и *жив(а) вар* (s. v. *жив* 8, РМЈ; s. v. *жив*, ДРМЈ). У бугарском језику користи се синтагма *негасена вар* (s. v. *жив*, РБЕ). Термин је интернационалан, уп. енгл. *quicklime*²⁶⁰ (s. v., ЕД), шп. *cal viva* (s. v. *vivo*, ДЛЕ).

Живи креч или негашени креч је калцијум оксид, који се добија печењем кречњака на високим температурама. Тако добијен, креч је изузетно реактиван све

²⁶⁰ Притом треба имати у виду да се енгл. *quick* етимолошки изводи из пис. **g^wihz-* (s. v. **kwiwa*, Кронен 2013).

док се не „угаси“ водом, а у поступку гашења развија температуру до око 150 степени целзијуса. Тек након реаговања креча са водом и његовог потпуног „гашења“, тј. неутралисања реактивности, он се користи даље.²⁶¹

Поступак је описан да би се разумела мотивација за именовање креча живим – он је жив јер је (ре)активан.

4.4.1.2.2.2. Термин *живи креч* индуктор је фразеологизма „у живо градити, зидати (помоћу креча, малтера) *помоћу креча, малтера*“:

- (1) „Куће су све саграђене од камена . . . Гради се у суво (без јапна) или у живо (с јапном) (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 8, 262)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Синтагма *живи креч* је претрпела универбизацију (њоме је добијен поименичени придев средњег граматичког рода *живо*), а контекст експлицира једно од потенцијалних значења поимениченог придева: *градити, зидати* упућује на *живо* као компоненту грађевинског материјала који је неопходан за извршење глаголске радње. У датом контексту се развија антонимска релација *суво* : *живо* због тога што је креч течан када се помеша са водом (а последица „грађења у суво“ јесте *сухозид* (s. v. *сухозид*, РЈАЗУ).

4.4.1.2.3. ЖИВО БЛАТО

Живо блато је, према дефиницији у РСАНУ (а врло слична је дата и у РСЈ), „блато из кога се жив створ не може сопственом снагом извући, већ све дубље тоне“:

- (1) „Летос су читав батаљон Италијана натерали у неко живо лато (Дед. В. 3, 204)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Живо блато је термин са живом унутрашњом формом, попут термина *живо сребро*. Мотивација називања покретног блата живим лежи у његовој активности, која је узрокована водом (на тај начин успоставља се паралела између текуће,

²⁶¹ Пажњу привлачи чињеница да је креч жив зато што је (ре)активан, али и да постаје живим ватром (печењем кречњака), а гаси се водом. Подаци су доступни на Википедији (<https://sr.wikipedia.org/sr>), приступљено последњи пут 20.8.2019.

покретне воде и живог блата; уп. полисемантичку структуру лексеме *блато* у РЈАЗУ).

Из фразеолошке перспективе је значајно то да термин подлеже ремотивацији, а последица метафоричког преноса у фразеологизационом процесу јесте значење ситуације из које је тешко изаћи, нпр.

(2) „Овај проблем је живо блато, не знам како ћемо се извући“ (српски информатор).

Исту метафоризацију у македонском трпи *живи песак* – „голема тешкотија што се влошува, безизлезна положба“ (s. v. *песок*, ДРМЈ). *Живо блато* није посведочено у историјским изворима.

4.4.2. ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1._(III))

Значење 1. (← 1._(III)) дефинисано је као „онај који је у функцији, који ради – о различитим објектима који су производ човекове делатности“. Настало је метафоричким преносом БИТИ ЖИВ ЈЕ АКТИВНОСТ: КОНСТРУКЦИЈЕ СУ ЖИВЕ АКО ОБАВЉАЈУ ПРЕДВИЂЕНУ ФУНКЦИЈУ. Релативни хронолошки оквир овог значења јесте 20. век. На јужнословенском простору забележено је у хрватском стандарду (s. v. *živ*, Анић 2009) и у словеначком језику (s. v. *živ*, ССКЈ). ССКЈ доноси примере употребе без увида у секундарне изворе: „v dolini je živ samo še en mlin“ (s. v. *živ*, ССКЈ), а концепција Анићевог речника не подразумева примере употребе, па прилажемо дефиницију значења: „који је u функцији, који radi (o dijelovima instalacija, cijevima kroz koje protječe voda iz vodovodne mreže, električnim vodovima itd.), *opr. mrtav*“ (s. v. *živ*, Анић 2009). Оно не постоји у језичком осећању говорника српског језика, али је лако за разумевање. То разумевање је омогућено аналогijом према прототипичном значењу групе III, а то је значење 1._(III) (← I.₁) (о природним појавама).

4.4.3. ЗНАЧЕЊЕ 2._(III) (← I.₂) И ЊЕГОВА ФРАЗЕОЛОГИЈА

Дефиниција значења 2._(III) (← I.₂) јесте: „о органским појавама, телу (човек, животиња, биљка) и његовим деловима – који је активан, који се креће, помера“. Најстарији пример употребе овог значења придева јесте анализирани пример у вези

са крвљу – „Izide iz rane vruća i živa krv. Kašić fran. 207“ (1637); (s. v. živ, PJA3Y). Анализа живе крви, у којој се придев остварује у двострукој семантичкој интерпретацији део живе јединке' ↔ 'активан' ↔ 'првобитни облик', представљена је у тачки 4.2.5.1.2.

Илустративан пример значења 2._(III) (← I.₂), у којем је придев *жив* остварен у значењу 'активан', јесте у вези са живом раном:

- (1) „На гранама и стаблу . . . јављају се живе ране, које се брзо шире (Вукас. П. 2, 35)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Синтагма *жива рана* представља специфичну семантичку реализацију придева *жив*. Она представља оштећење на кожи или кори биљке које тешко, споро зараста.

Жива рана је посведочена у историјским и савременим српским (и хрватским) лексикографским изворима, општим и фразеолошким (s. v. *živ – g*) *živa rana*, PJA3Y; s. v. *жив – 4*, РСАНУ; s. v. *жив – 7*, РСЈ; s. v. *жив*, РМС, s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *živ*, Анић 2009; s. v. *жив*, Стојичић 1992: 185).

Статус синтагме *жива рана* у лексикографским изворима није решен на исти начин: 1) у РСАНУ и РСЈ *жива рана* је добила посебно место у полисемантичкој структури придева; у РМС и Анићевом речнику наводи се у изразима, а наводи се као фразеологизам код Оташевића и Стојичића, с обзиром на то да поред номинационог метафоричким преносом развија и фразеолошко значење 'бол која не пролази'. У овом раду *жива рана* третира се као терминолошка синтагма са номинационим значењем и као фразеолошка јединица са метафоричким значењем. Што се тиче статуса лексичког значења придева, показано је да се придев *жив* у значењу 'активан' реализује уз различите лексеме које означавају разнородне појмове из стварности која нас окружује; с обзиром на то, у синтагми *жива рана* видимо још једну реализацију придевског значења 'активан'; не мислимо да је специјализација колокације у терминолошку синтагму довољан разлог да се семантичкој реализацији 'активан' приступа само као производу контекста.

4.4.3.1. ЖИВА РАНА

За наведену синтагму знају сви готово сви словенски језици: срп. (и хрв.) *жива рана* (s. v. *жив*, Караџић 1898, s. v. *živ* – 1. d. g), РЈАЗУ, s. v. *жив* – 4, РСАНУ, s. v. *жив* – 7, РСЈ, s. v. *жив*, РМС, Стојичић 1992: 185, s. v. *жив*, Оташевић 2012), словен. *živa rana* (s. v. *živ*, ССКЈ), буг. *жива рана* (s. v. *жив*, РБЕ), мак. *жива рана* (s. v. *жив*, ДРМЈ), рус. *живая рана* (s. v. *живой*, БТС), блр. *жывая рана* (s. v. *рана*, Скарник), поль. *żywa rana* (s. v. *żywu*, СЈПД), чеш. *živá rana* (s. v. *živý*, ПСЈЧ), слов. *živá rana* (s. v. *živý*, ССЈ). У многим од наведених језика синтагма се остварује у два значења, термилошко значењу отворене ране која тешко, споро зараста и у метафоричком значењу бола који не пролази.

У Речнику украјинског језика не бележи се *жива* већ *незагоєна рана*:

- (1) „Який ще не загоївся, не зарубцювався (про рану). Мій мозок і тіло ще душать кайдани, І палять огнем незагоєні рани (Олександр Олесь, Вибр., 1958, 283)“ (s. v. *незагоєний*, СУМ).

Међутим, корпус бележи и придев *жив* у вези са лексемом *рана*, уп. следећи пример са метафоричким значењем синтагме:

- (2) „Коли Юлічка запитала його про сестру, він не міг відповісти одразу. Це запитання влучило прямо в його живу, незагоєну рану (Олесь Гончар, III, 1959, 328)“ (s. v. *рана*, СУМ).

Уп. пример из словачког језика такође:

- (3) „Tá strata syna ani do smrti neprestane mi byť živou ranou. (Šolt.) nezahojenou, otvorenou“ (s. v. *živý*, ССЈ).

Атрибут *незагојена* захтева коментар јер по пореклу представља партицип претерита пасива глагола *гојити*, каузатива псл. **žiti*: **žiti* → **gojiti* (s. v. **gojiti* (*se*), ЕССЈА). Каузатив * *gojiti* реконструише се са првобитним значењем 'исцелити, залечити', док се значења 'хранити', 'гајити' изводе из значења 'лечити'. Парадигматска синонимска веза остварује се на синтагматској релацији *жива рана* ↔ *отворена рана* ↔ *незагојена рана* (последње посведочено у зсл. и исл. језицима). Са овим у вези стоји и преплитање концепата 'здрав' и 'цео' са структуром придева

*жив:*²⁶² незагојена (жива) рана није само активна већ и незацељена рана, она која (оста)је у свом првобитном облику. Овом семантичком компонентом *жива рана* повезује се на делу словенског простора са општим значењем V, „онај који је у свом првобитном облику“ (уп. тачку 4.6).

Дакле, са једне стране, *жива рана* подразумева концепт 'активан', а са друге, 'који је у свом првобитном облику'.

Речено је да се *жива рана* широм словенског простора реализује као термин и као фразеологизам. Метафоричка транспозиција говори о културолошкој обједињености словенског простора, а сведоџбе о терминолошком значењу синтагме, с обзиром на ширину простирања, потенцијално говоре или о великој старини или о калку. С обзиром на то да се синтагма не јавља у германским и романским језицима, претпоставили смо да је има у средњовековном историјском корпусу словенских језика. Међутим, о синтагми *жива рана* нема старијих лексикографских потврда од 19. века у српском (и хрватском) корпусу. Није забележена у Катићевом речнику средњовековне медицине. Колико нам је познато, нема је у староруском и старочешком корпусу. Не бележе је различити етимолошки речници словенских језика.

Једна је претпоставка да синтагма није забележена у историјском корпусу јер је могући калк у духу народног језика према интернационалном латинском термину *ferita incurabile, vulnus incurabile* (s. v. *živ*, РЈАЗУ). Међутим, томе не иде у прилог следећи податак: Вук (1852) синтагму забележи са напоменом да је посведочена у Херцеговини, и у дефиницији одреднице само упућује на одредницу *живина*. *Жива рана* је за Вука била дијалекатски ограничена, што значајно смањује (или искључује) могућност калкирања. Могуће је, са друге стране, следеће: њена дијалекатска омеђеност потенцијално говори о њеној старини; то што је она данас део активног фонда говорника на српском и хрватском говорном простору може бити резултат ревалоризације термина као последице Вукове реформе. Оваквој хипотези у корист иду и сведоџбе широм словенског простора, ако им доделимо хипотетичко посл. порекло.

²⁶² О овој вези је већ говорено у тачки 4.2.4.6, у вези са изразом *жив и здрав*.

У том светлу можда треба посматрати однос *живе ране* са лексемом *живина* у историји српског језика. *Живина* је са значењем рака, рак-ране, отворене, гнојне, тешке ране која споро зараста (дакле, живе ране) посведочена у старосрпском и староруском корпусу већ од 14. века. Налази се у *Ходошком зборнику* и *Хиландарском медицинском кодексу*, посведочена је у Катићевом *Терминолошком речнику српске средњовековне медицине* (s. v. живина, Катић 1987). *Живина* и синтагма *жива рана* стоје у односу неправне синонимије: *живина* често значи рак, али значи и гнојну, живу рану; уп. следеће податке о лексеми *живина*:

рак, карцином, свака рана која тешко зарашћује, cancer, fistula итд. [...] Али поред овог тумачења израз живина може се односити и на још нека друга обољења (старе гнојне ране, кожни антракс, гасну гангрену, итд.) (s. v. живина, Катић 1987).²⁶³

Могуће је да *жива рана* и *живина* имају исто порекло, као и то да се *жива рана* не може наћи у историјском корпусу јер је радије коришћен њен једночлани синоним.²⁶⁴

4.4.3.2. СТАВИТИ (СТАВЉАТИ, МЕТНУТИ) СОЛИ НА (ЖИВУ) РАНУ

Жива рана мотивише настанак фразеолошке јединице *ставити (стављати, метнути и сл.) соли на живу рану* са значењем 'повредити некога помињањем за ту особу болног искуства' (s. v. жив, Оташевић 2012; s. v. sol, Матешкић 1982). Уп. пример употребе из Матешкићевог речника:

- (1) „Zašto spominješ nesretnoga sina, zašto mećeš soli na živu ranu. Znaš da nisam prebolio njegov odlazak. Red“.

²⁶³ Према наводима у РЈАЗУ (s. v. živina), живина може означавати и црве у рани (значење се везује за 18/19. век), те се не сме занемарити ни таква мотивација за именовање ране живом.

²⁶⁴ На општесловенском плану ситуација је сложенија јер је лексема *живина* са значењем болести посведочена само још у староруском корпусу: „Обрѣте чл[ове]ка лежеша и бѣху уди ему сви изедении от страсти г[о]лемь живина, и не бѣше на немже костемь никакоже цѣли“ (Ипатијево муч.). П. Отреч. П, 134. XV в. (s. v. живина, СРЈА). Није посведочена у зсл. корпусу, нити у бугарским дијалекатским и етимолошким речницима, што искључује интерпретацију језичке јединице као југоисточне псл. изоглосе. За тумачење изнесених података и могуће закључивање нужно је спровести опсежнију анализу, која би показала прецизнији статус лексеме у историји словенских језика и омогућила веродостојну интерпретацију.

У питању је глобални фразеологизам настао метафоричким преносом компоненте 'активан', тј. 'незалечен' у лексичком значењу придева *жив*. Фразеолошка јединица је експресивна и ту експресивност постиже живом унутрашњом формом, тј. двоструком семантичком интерпретацијом, буквалном, денотативном и метафоричком, конотативном.

За говорника српског језика фразеолошка јединица значи само 'наносити бол', и мотивисана је физичким болом који узрокује стављање соли на отворену рану. Оно што је занимљиво у вези са самим чином стављања соли на рану јесте чињеница да се со на отворене ране није сипала ради мучења већ ради дезинфекције: „На рану, особито посекотину, сипа се со, дуван, струготина са унутрашње стране каиша“ (Барјактаровић 1986: 219), све у циљу лечења те ране.

4.5. ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ IV 'ИНТЕНЗИВАН'

Опште значење IV дефинисано је као 'интензиван'. Најпродуктивнија семантичка компонента за развој појединачних значења ове групе јесте 'активан', тј. 'покретљив' примарног значења придева *жив* (само три значења не настају метафоризацијом ове компоненте: 'висок', 'богат', 'јарки' (о бојама). Група значења обједињена је општом метафором ЕНТИТЕТИ КОЈЕ ОДЛИКУЈЕ ИНТЕНЗИВНОСТ ОСОБИНА/ПРОЦЕСА СУ ЖИВИ ↔ ЖИВ ЈЕ ОНАЈ КОЈИ ПОСТОЈИ СА СВИМ СВОЈИМ ОСОБИНАМА/ПРОЦЕСИМА.

Скала интензитета формира се према прототипичном члану одговарајуће категорије. Живо дете је немирније дете у односу на другу децу; особа живог карактера је, на пример, радозналија у односу на друге, понаша се динамичније, импулсивније; жива улица је прометна улица, али прометнија у односу на друге; придев се у архаичном значењу 'материјално богат, имућан' најчешће и користи(о) у компаративу или суперлативу (s. v. *жив* – 12, РСАНУ).

Група IV условно је подељена на две категорије: значења која се односе на човека и значења која се односе на човеково окружење. Ова подела је формална и служи лакшем праћењу текста. У овој тачки анализирана су следећа значења:

О човеку:

- (1) Значење 1._(IV) (← I.1): „који изражава особине живог појачаним интензитетом – пун животне енергије, активан (живахан, немиран, склон непредвидивим, брзим покретима итд.)“;
- (2) Значење 2._(IV) (← 1._(IV) // ← I.1): „живахан о духовним особинама“;²⁶⁵
- (3) Значење 3._(IV) (← 1._(IV) // ← I.1): о уму, машти, памети – развијен, бујан“;
- (4) Значење 4._(IV) (← I.1) јесте „економски добростојећ, богат, имућан“;

О човековом окружењу:

- (5) Значење 5._(IV) (← I.1): „пун вреве, кретања, динамичан, прометан“;
- (6) Значење 6._(IV) (← I.1): „о светлости, бојама – јарки, живописан“;
- (7) Значење 7._(IV) (← I.1): „брз, динамичан“;
- (8) Значење 8._(IV) (← I.1): „покретљив, динамичан, који лако мења правац и положај, распоред“;
- (9) Значење 9._(IV) (← I.1): „висок, велик“.²⁶⁶

Опште значење 'интензиван' посведочено је у свим словенским и разним другим европским језицима у различитим семантичким реализацијама и представља резултат значењског потенцијала наслеђеног пие. придевског корена и универзалног развоја појединачних лексичких значења придева у генетски сродним језицима.

Придев *жив* ни са једним значењем из ове групе не улази у процес фразеологизације нити се остварује у овом значењу као део фразеолошке јединице.

²⁶⁵ Ово и наредно значење означено је као секундарно иако је могуће да су у питању терцијарна значења, како се види у њиховој анализи.

²⁶⁶ Подсећамо да анализирана терцијарна значења 1. (← 1. (← 1._(II))) „о ономе што се изражава говором – изразит, интензиван, буран“ и 2. (← 1. (← 1._(II))) „о усменом и(ли) писаном језику и ономе што се дочарава језиком – сликовит, живописан, занимљив“ припадају групи са општим значењем 'интензиван' (в. тачке 4.3.1.1.2. и 4.3.1.1.3).

4.5.1. О ЧОВЕКУ

4.5.1.1. ЗНАЧЕЊЕ I.(IV) (← I.1)

Дефиниција значења I.(IV) (← I.1) јесте „онај који интензивно изражава особине живог – пун животне енергије, активан, немиран (склон непредвидивим, брзим покретима и сл.)“. Настаје од примарног значења метафором, а метафоричком преносу подлеже сема активности, покретљивости: ЖИВО ЈЕ БИЋЕ КОЈЕ ОДЛИКУЈУ ИНТЕНЗИВНЕ ОСОБИНЕ ↔ ЖИВ ЈЕ ОНАЈ КОЈИ ПОСТОЈИ СА СВИМ СВОЈИМ ОСОБИНАМА/ПРОЦЕСИМА (+ КРЕЋЕ СЕ). Најстарија посведочена лексикографска потврда о значењу је из 16. века:

- (1) „Oloferna gñivu pridadoše vrućine, kako koñu živu . . . kad mu dadu ostrog. Marulić 25“ (s. v. *živ*, РЈАЗУ) (године живота 1450–1524).

Као илустративни пример употребе може се узети:

- (2) „Појавила се поново насмијана, но нешто превише жива (Шег. 2, 52)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).²⁶⁷

Значење је богато посведочено у српском и хрватском историјском лексикографском корпусу: s. v. *Sgiv* – Obrritan, Viuace) [sic!], Микаља 1649; s. v. *Vivax*, s. v. *Vive*, s. v. *Vivide*, Белостенец 1740 (*Gazophylacium Latino-illyricorum*); s. v. *siv*, *šivuchi* – *vividus*, Белостенец 1740 (*Gazophylacium illyrico-latinum*); s. v. *Vīvĕ*, s. v. *Vīvidĕ*, s. v. *Vīvidus*, Јамбрешић 1742; s. v. *vivatus*, s. v. *vivax*, s. v. *vive*, s. v. *vivide*, *vive*, *valide*, s. v. *vividus*, Стули 1801 (*Lexicon latino-italico-illyricum*); s. v. *Xiv* – 2, s. v. *Xivlje*, s. v. *Xivlji*, Стули 1801 (*Rjecsoslòxje slovinsko-italiansko-latinsko*); s. v. *živ* – b. a), РЈАЗУ.²⁶⁸

Треба имати у виду да се значење у илирским речницима јавља као преведеница латинских лексема *vivus*, *vividus*, *vivax*, и њихових прилошких

²⁶⁷ *Жив* у датом контексту упућује на узнемиреност као узрок претеране активности.

²⁶⁸ У оба издања *Српског рјечника* под одредницом *жив* не бележи се значење 'живахан', али описана значењска структура прилога *живо* показује да је значење 'живахан' лексикализовано и у придеву *жив*. Исто је и у РЈАЗУ (s. v. *живо*, Караџић 1818; s. v. *жива*, s. v. *живахан*, s. v. *живо*, Караџић 1852). * s. v. 2. *adv. živo*, * s. v. 2. *adv. živo c*), РЈАЗУ).

деривата, које су посведочени у латинском корпусу у различитим семантичким нијансама, но сви су обухваћени општом компонентом интензитета (s. v. *vivus*, s. v. *vividus*, s. v. *vivax*, ОЛД, Левис/Шорт 1879). У речницима са штокавицом или кајкавицом као полазном, дате латинске лексема објашњавају се придевом *жив*.

У савременом језику значење је стабилно (s. v. *жив* – 9. а., РСАНУ; s. v. *жив* – 2. а, 5. б, РМС; s. v. *жив* – 4. а, РСЈ; s. v. *živ* – 2. а, 2. б, 4. с, Анић), не само на српском и хрватском простору већ и у осталим словенским језицима; у словеначком (s. v. *živ* – 8, 9, ССКЈ); бугарском (s. v. *жив* – 4, РБЕ); македонском (s. v. *жив* – 2, ДРМЈ); затим руском (s. v. *живой* – 3, БТС), украјинском (s. v. *живой* – 2, СУМ), белоруском (s. v. *жывы* – 3, Скарник), чешком (s. v. *živý* – „prozrazující mnoho životní energie, plný života, pohyblivý, rychlý, bystrý“, ПСЈЧ); словачком (s. v. *živý* – 3, ССЈ); пољском (s. v. *żywy* – 2, СЛПД). Посведочено је и у лужичком корпусу: у доњолужичком језику немачка лексема *lebhaft* преводи се као *temperamentny* и *żywy* (s. v. *lebhaft*, ДНВ).²⁶⁹

4.5.1.2. ЗНАЧЕЊЕ 2._(IV) (← 1._(IV) // ← 1._I).

Значење 'претерано активан, немиран' у следећим примерима у РЈАЗУ (s. v. *živ* – б. а)) перспективизацијом излази из своје почетне семантичке позиције, уп.:

- (1) „Vesela si pastjerica mlada, živa sva si u sebi. Gleđević 5^а“ (17/18. в.);
- (2) „Biti će u sebi živo i otresno ono čeļade. Della Bella razg. 191^б“ (17/18. в.);
- (3) „Kud je ona živa duša i obrtna (*Kleopatrina*) odletjela. Zuzeri 233^а“ (1793).

У прва два примера предлошко-падежна конструкција у *себи* дефинише семантичку позицију придева *жив* – он се више не односи на физичке манифестације, већ на психичке особине, карактер, ћуд, природу и може се дефинисати као 'претерано активан, немиран – о психичким особинама'.

У трећем примеру придев се не интерпретира у хришћанском значењу уз лексему душа као 'човек' (уп. тачку 4.2.7.1), већ такође као немирна, тј. активна,

²⁶⁹ s. v. *vivus* – 2, * s. v. *vividus* – 2, Белостенец 1740 (*Gazophylacium Latino-illyricorum*); * s. v. *Vřividě*, Јамбрешић 1742; * s. v. *vivatus*, * s. v. *vivax*, * s. v. *vive*, * s. v. *vivide*, * s. v. *vividus*, s. v. *vivus* – 2, Стули 1801 (*Lexicon latino-italico-illyricum*); *xiv* – 2 Стули 1801 (*Rjecoslosxje slovinsko-italiansko-latinsko*); s. v. *živ* – б, РЈАЗУ (само у дефиницији).

динамична, радознала природа. Значењска амбивалентност разрешава се у синтаксичкој позицији: природа душе се спецификује придевом *обртан*, који стоји у саставном напоредном односу са *жив*, употребљен у стилски успелој инверзији. Да атрибут *обртан*, који је овде употребљен да додатно нагласи динамичну природу носиоца особине, као својеврсни плеоназам, не стоји у саставном напоредном односу са атрибутом *жив*, семантичка интерпретација датог примера могла би се релативизовати. Потврда из Стулијевог речника изречено такође потврђује – одреднице *vivatus* i *vivax* дефинисане су синонимским редом у ком је иза придева *обртан* наведен *жив* („obârtaŋ, xiv, vefeo [...]“, s. v. *vivatus*, s. v. *vivax*, Стули 1801). Уз то додајемо да се неправи синоними из стилских разлога често могу наћи у напоредном саставном односу ради додатног семантичког нијансирања и наглашавања појма који лексеме означавају. Уп. и следеће примере:

- (4) „Žena od duha *uzigrana* i *živa*. Tomiković živ“ (1794) (s. v. *živ*, РЈАЗУ);
- (5) „Дете, кадъ е *немирно* и *несташно*, знакъ е да е живогъ духа, кои непрестано *заниманъ* и *забаву* хоће (Спасић М. 4, 60)“ (s. v. *жив*, РСАНУ);
- (6) „Ана Игњатијевна и гласом и кретњама одавала је *жив* и *необуздан* темперамент (Крл. 2, 82)“ (s. v. *жив*, РСАНУ), курзивом истакао аутор.

У прилог напоредној употреби синонима као стилском поступку иде и поменута хипотеза М. Ивић (1995) у вези са пореклом придевских изведеница суфиксом *-цат* (*-цит*) (уп. тачку 4.2.4.1).

Из наведених примера се види како контекст анализиране семантичке реализације придева кроз време постаје све експлицитнији: 'бити жив у себи' → 'бити живе *душе*' // 'бити живог *духа*' → 'бити живог *темперамента*'.

Претпоставља се да је ово значење секундарно у односу на значење претеране физичке активности, немира, односно терцијарно у односу на примарно значење придева, мада може бити развијено и директном метафоризацијом компоненте 'активан', 'покретљив' примарног значења придева – зато је и означено као 2._(IV) (← 1._(IV) // ← I.1). У прилог првој хипотези о пореклу значења посредно може сведочити хронологија јер је прво посведочено значење физичког немира у развоју полисемантичке структуре придева. У прилог оваквој реконструкцији иде и чињеница да развој одговара (постепеном) когнитивном расту од конкретног

према апстрактном, тј. утемељености метафоризације у категорији елементарног, физичког искуства (Грковић-Мејдор 2007: 228): 'примарно значење придева' (+ 'активан', 'покретљив') → 'немиран о физичким манифестацијама' → 'немиран о психичким особинама'. Значење је познато свим словенским језицима.

4.5.1.3. ЗНАЧЕЊЕ 3.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1)

Сродно претходном јесте значење дефинисано као „развијен, бујан – о уму, памети, машти“. Вероватно је настало перспективизацијом значења 'пун животне енергије, претерано активан, немиран', мада се оставља могућност и директном развоју из примарног значења: 3.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1).

Релативни хронолошки оквир значења јесте 17. век:

- (1) „Roditeļi, žive videći ga pameti, u Aleksandriju od Egipta . . . studijati poslahu ga. Glavinić cvit 372^{ac}“ (1628) (s. v. *živ*, PJA3Y).

Као илустративни може се узети пример из бугарског корпуса:

- (2) „Живият ум на Иван-Владислав работеше непрекъснато. Д. Талев, С II, 135“ (1959) (s. v. *жив*, РБЕ).

Значење је на јужнословенском простору забележено у PJA3Y (s. v. *živ* – b), PJA3Y) и у бугарском и македонском корпусу (s. v. *жив* – 5, РБЕ; s. v. *жив* – 2, ДРМЈ). Исто значење користи се и у другим словенским језицима, на пример у руском – „3. Полный жизненных сил; жизнерадостный [...] Ж. ум (острый, бойкий, находчивый ум“ (s. v. *живой*, БТС) или чешком – „**D** stále trvající n. působící, nezaniklý; účinný, působivý [...]:

- (3) Křížácká tažení Němců proti husitům byla ještě v živé paměti. Rez.“ (s. v. *živý*, ПСЈЧ).

У развоју семантичке реализације 'развијен, бујан о памети' семантичке компоненте које су индуктор значења јесу 'активан' и 'брз' – жива памет

подразумева радозналост, брзину у реаговању, повезавању различитих информација, испрeност и сл.²⁷⁰

Хронолошки млађа семантичка реализација овог значења јесте уз лексему *очи* (обично у мн.):

- (6) „Његове су живе очи гледале једнако пажљиво (Новак Вј. 1, 7)“ (1901) (s. v. *жив* – 9. б, РСАНУ).

Као илустративну семантичку реализацију у вези са очима још једном прилажемо пример из бугарског корпуса:

- (7) „Живият поглед на ясните му [на стареца] очи, ..., навред сееше благост. Елин Пелни [sic!], Сьч. I, 69“ (1943) (s. v. *жив*, РБЕ).

Да се ради о истом значењу, у ком очи метонимијски означавају јединку, тј. њене психичке особине, али и памет и сл., експлицира РБЕ: „За очи, поглед, лице и под. — којто обикн. е свързан с притежание на буден ум, богата душевност и бързо променя своя израз“ (s. v. *жив* – 5, РБЕ). Оно је имплицирано и у објашњењу у речнику словеначког језика: „*ki izraža, kaže življenjsko silo, veselje, zanimanje za kaj* (živ pogled; pogledati z živimi očmi)“ (s. v. *živ* – 8, ССКЈ).

Наведена метонимија је очекивана не само у словенским већ и у другим ие. језицима. Радња гледања често се перципира као свесна ментална активност и у уској је вези са разумевањем света који нас окружује. Са тим у вези стоје ие. метафоричке транспозиције на релацији 'видети' → 'знати':

Видети је један од семантичких примитива и често се јавља и као значењска компонента семантички сложенијих глагола, на пример, оних који укључују контролисану пажњу, тј. свесну менталну активност,^[6] као што је „гледати“ (срп. *гледати*, енгл. *look (at)*, франц. *regarder*, грч. *ατενίζω*, лат. *specto* итд.). Управо због семантичке компоненте „ментална активност, вољност“ наведени и њима слични глаголи могу се дефинисати као интенционални, активни, те се семантичка опозиција глагола „видети“ и „гледати“ базира на опозицији инактив : актив. Ова појава је честа у индоевропским језицима (Грковић-Мејџор 2008а: 61).

²⁷⁰ Ова семантичка реализација придева уз лексему *машта* већ нема изражено значење брзине, већ бујности, богатства, али такође и активности и динамичности.

4.5.1.4. ЗНАЧЕЊЕ 4.(IV) (← I.1)

Дефиниција значења 4.(IV) (← I.1) јесте „економски добростојећ, богат, имућан“. Као најстарији посведочени пример употребе забележен у лексикографским изворима може се узети:

- (1) „Razda žito siromasima u milostiñu, a živļijema na veresiju bez dobiti. Ćubiša grip. 52“ (1875) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као илустративни пример може се узети:

- (2) „Кућа и зграда Срби нису смели градити и да су имали новаца. У најживљих људи куће беху земунице, или тескобне и мрачне кривињаре (Мил. М. Ђ. 19, 15)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је обележено квалификатором покр(ајински) у РСАНУ (s. v. *жив* – 12), примери из РЈАЗУ упућују на употребу придева у овом значењу у Славонији (Винковци), Далмацији (Буковица) (s. v. *živ* – с. е)), а примери употребе ексцерпирани су и из језика писаца попут Стјепана Митрова Љубише, Ива Ћипика итд.

Настало је на метафоричком преносу у чијем је корену метонимијска веза СРЕДСТВО ЗА РАДЊУ – ЖИВ ЈЕ ОНАЈ КОЈИ ИМА СРЕДСТВА ЗА ЖИВОТ; на овој метонимији заснива се метафора БОГАТ ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕК КОЈИ ИМА МНОГО СРЕДСТАВА ЗА ЖИВОТ. Значење је вероватно много старије од хронологије забележених потврда.

Сродна значења овом јављају се у етимолошком гнезду *жив*- на ширем словенском простору. Једно од секундарних значења лексеме *живот* (са значење домаће животиње) у руским дијалектима јесте 'имовина', уп. „3. Имущество; пожитки“ (s. v. *живѳт*, СРНГ):

- (3) „Как до сюль был у меня батюшка — богатого живота человек! Заонежье“;
- (4) „Карбас-от полон привез, да один весь живот и выгрузил. Арх. Олон. Печор., Север., Волог.“;
- (5) „Весь мой живот в одной избе — все мое имущество одна изба. Вят. Перл.“;

- (6) „У их живота много, всего, всего полно. Исет. Перм., Слов. Ср. Урала, 1964 [с примеч. «иногда мн. животы»]. Свердлов., Челяб., Зауралье, Том., Тобол., Енис., Иркут., Забайк., Южн.-Сиб., Кольск. Якут.“

Историјски и дијалекатски лексикографски извори упућују на то да је лексема *живот* је у староруском језику прешла семантички пут 'живот' → 'живо биће' → 'домаћа животиња' → 'жива имовина' → 'имовина уопште'. Најстарија потврда лексеме у последњем значењу је из 14. века:

- (7) „Приказываю животь свои госпоже своей Онтоньи и сынови своему Федору, отцыну свою и дѣдину, землю и воду. Гр. Новг. и Псков., 166.XVII в. со 1393“ (s. v. *животъ* – 4, СРЈА).

Т. Павловић (2004: 111–115) поред разноврсних потврда у различитим дијалекатским изворима о овом значењу у руском језику упућује и на лексикографске изворе који бележе слична значења у пољском језику, тј. значења која се заснивају на метонимијском преносу средства за живот, *żywienie* – 'исхрана', *żywnościowy* – 'прехранбени', *żywność* – 'прехранбени производи', 'храна' (Павловић 2004: 113); последња лексема забележена је већ у 16. веку (s. v. *żywność*, Бориш 2008). У старопољском језику лексема *живот* потврђена је од 14. века, а једно од забележених значења је исто као у староруском: „*wyżywienie, rokam*“ (s. v. *żywot*, Бориш 2008). У старочешком језику лексема *гојни* означава изобиље: „*hojný, adj.; z gojъn-, stsl. goinъ abundans. — Všeho dosti mající, bohatý, valný, veliký*“, са различитим историјским потврдама. (s. v. *hojný*, СС).

Све ово указује на семантичку компоненту обиља садржану у псл. каузативу **gojiti* (s. v., ЕССЈА).

На крају, та компонента не препознаје се само у лексемама са каузативном формом корена у српском језику (*гој*, *гојити се*, *гојазан* итд.): у *Српском рјечнику* (1852) лексема *животан* дефинише се као *obesus*, са објашњењем „н. п. животно јагње, може се испећи“.

4.5.2. О ЧОВЕКОВОМ ОКРУЖЕЊУ

4.5.2.1. ЗНАЧЕЊЕ 5.(IV) (← I.1)

Дефиниција значења 5.(IV) (← I.1) јесте „пун кретања, динамичан, прометан“. Механизам семантичког преноса од примарног значења јесте метафора ЖИВО ЈЕ ОНО ШТО ЈЕ ПОЈАЧАНОГ ИНТЕНЗИТЕТА. Семантичка компонента на којој се темељи метафорички пренос јесте 'активан'. Релативни хронолошки оквир јесте 17. век:

- (1) „Uzdržaše tijekom načinom živo trgovanje po onijeh stranah. Kašić fran. 144“ (1637) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

За илустративни пример изабран је следећи:

- (2) „Израсли су огромни савремени градови са живим улицама и многоспратним зградама (Прикр. 1, 106)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Потврде значења у историјском корпусу су у вези са трговањем (s. v. *živ* a. j) – *trgovina*, РЈАЗУ). Значење је посведочено у свим српским и хрватским лексикографским изворима (s. v. *жив* – 9. г, РСАНУ; s. v. *жив* – 2. б, РМС; s. v. *жив* – 4. в, РСЈ; s. v. *živ* – 2. б, с, Анић 2009). Јавља се и у другим словенским језицима, за јужнословенски корпус уп. словеначки: s. v. *živ* – 9 (*živa ulica / živ promet med prazniki / kopališče je bilo ves dan živo*), ССКЈ; бугарски: s. v. *жив* – 7, РБЕ; македонски: s. v. *жив* – 7, РМЈ; s. v. *жив* – 6, ДРМЈ.

4.5.2.2. ЗНАЧЕЊЕ 6.(IV) (← 2.(II))

Дефиниција значења 6.(IV) (← 2.(II)) јесте „јарки, живописан – о светлости, бојама“. Индуктор овог значења јесте значење 2.(II) 'постојећи', а значење је настало метафором метафором ЖИВО ЈЕ ОНО ШТО ЈЕ ПОЈАЧАНОГ ИНТЕНЗИТЕТА ↔ БОЈЕ СУ ЖИВИ ЕНТИТЕТИ. Најстарији пример употребе на српском (и хрватском) простору јесте:

- (1) „Upenga im žestoč . . . s tolicijem živijemi koluri. I. Držić 217“ (1637) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као илустративни пример може се узети:

(2) „Изведбу особито обогаћују живе боје (Мађаревић В., Реп. 1957, 2-3/44)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је стабилно у савременом језику (s. v. *жив* – 9. д, РСАНУ; s. v. *жив* – 5. а, РМС; s. v. *жив* – 4. г, РСЈ; s. v. *živ* – 3, Анић).

Историјске потврде посведочене су само у РЈАЗУ (s. v. *živ* – 1. j) боја, РЈАЗУ), са тим да је најстарија потврда из текста Ивана Држића, који је превео *Наука духовни*, дело исусовца Хуана Гондина на дубровачку штокавицу (РЈАЗУ 23: 937). С тим у виду, значење може бити семантички калк са шпанског језика (исп. целу синтагму *живи колури*). Наиме, колико нам је засад познато, нема старијих потврда о значењу 'јарки, живописни' у српском и хрватском корпусу, а романски језици наследили су ово значење од свог латинског претка: живе боје биле су, као и живе слике, оне којима се верно одражавала стварност (s. v. *vivus*, ОЛД; Левис/Шорт 1879).²⁷¹

Треба поменути још и то да се у Стулијевом речнику са 'словинским' као полазним бележи и лексема *живобојан*, као калк према италијанском: „*di color florido vivo, qui &c. est floridi, ac vividu coloris*“ (s. v. *Xivobòjan*, Стули 1801).

Придев се у овом значењу јавља у свим словенским језицима, у које је вероватно с временом стигао као романска семантичка позајмица; за остале јужнословенске језика уп. s. v. *živ* – 11, ССКЈ; s. v. *жив* – 9, РБЕ; s. v. *жив* – 3, ДРМЈ).²⁷²

²⁷¹ Уп. разматрано значење у тачки 4.3.4: „So of statues and images: vidi artes veterumque manus variisque metalla viva modis, Stat. S. 1, 3, 48“ (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879).

²⁷² Можда би се могла размотрити и могућност калкирања у преводу са грчког предлошка (Грковић-Мејдор 2013: 370). Међутим, придев *жив* није посведочен у стл. лексикографским изворима са овим значењем. Што се тиче грч. ζωροφητός (*разнобојан*) (s. v., ГЕЛ), домаћи калк *живописан* употребљава се у значењу 'интензиван о бојама, говору и сл.' тек од 19. века (s. v. *živopisan*, РЈАЗУ; једина лексема која се јавља код Даничића јесте животописац, потврђена у једном примеру код Доментијана). Лексеме ζωροφός (*живописац*, тј. сликар), ζωροφία (*живопис*), ζωροφητός (s. vv., ГЕЛ) подразумевају експлицитну творбену мотивацију – сликар је у античком свету био онај који верно подражава свет око себе, тј. *живот*.

4.5.2.3. ЗНАЧЕЊЕ 7.(IV) (← I.1)

Значење 7.(IV) (← I.1) дефинисано је као 'брз', 'динамичан'. Настало је метафоричком транспозицијом од примарног значења, а семантичка компонента заслужна за пренос јесте 'покретљив'.

Најстарији забележени пример употребе, у ком се преплићу семантичке реализације 'брз' и 'снажан', 'енергичан', јесте:

- (1) „Црница је такође вода обилна и жива; на њој се многа вуна свакога лета пере (Мил. М. Ђ. 9, 204)“ (1868) (s. v. *жив*, РСАНУ).

Као илустративни примери могу се узети:

- (2) „Железнички саобраћај је, који је изазвао живље грађење путева . . . све јаче вршио своје дејство (Јапч. Д. 6, 110)“ (s. v. *жив*, РСАНУ);
- (3) „И старац се чисто и сам прену и живљим корацима отиде у манастир (Нов. 23, 296)“;
- (4) „Свој успех [у стизању на време] приписивао [сам] молитвама, а не своме живом трчању (Недић М. 1, 63)“;
- (5) „Што је крвоток вимена живљи, утолико ће се више млека стварати (Јов. А. 4, 25).

Значење је далеко више реализовано прилогом него придевом (s. v. *живо*, Караџић 1852; s. v. *živo* – c), РЈАЗУ).

Посведочено је у савременом корпусу (s. v. *жив* – 9. в, 10. а, РСАНУ; s. v. *жив* – 5. а, РСЈ), а јавља се још у словеначком језику (s. v. *živ* – 9 (*živi koraki* / *živ tok reke*), ССКЈ).

4.5.2.4. ЗНАЧЕЊЕ 8.(IV) (← I.1)

У вези са општим значењем 'интензиван', 'динамичан' јесте значење дефинисано на следећи начин: „покретљив, који лако и брзо мења правац и положај, распоред“. Његово мотивно значење јесте I.1, а механизам семантичког преноса јесте метафора. Ово значење типично се остварује у вези са предметима/појавама означеним градивним именицама, које подразумевају

влакнасти облик који је тешко контролисати: *коса, брада, сено* и сл. Значење се преплиће са семантичком позицијом значења $3_{(IV)}$ уз *очи*, јер је поглед паметног човека или човека живог темперамента динамичан, брз.

Релативни хронолошки оквир јесте 19. век. Као најстарији пример употребе може се узети:

- (1) „На њима . . . коса и брада живе као пепео (Брл. 1, 66)“ (1920) (s. v. *жив*, РСАНУ).

За илустративни пример узет је:

- (2) „Буцмаста девојчица, косе живе, где свака влас стоји засебно и иде некуд на своју страну, готово ме увређено опомену (Макс. Д., КН 1948, 20/3)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је посведочено само у савременом корпусу (s. v. *жив* – 9. б, РСАНУ; s. v. *жив* – 4. б, РСЈ). Посведочено је још у словеначком језику (s. v. *živ* – 10, ССКЈ).

Оно што треба истаћи у вези са овим значењем и неким другим значењима из групе IV чији је индуктор компонента динамичности и покретљивости (нпр. $7_{(IV)}$ или семантичка позиција значења $3_{(IV)}$ уз лексеме *очи* и *поглед*), јесте то да вероватно представљају само специфичне контекстуалне семантичке реализације општег значења 'интензиван'. Ми се даље нећемо бавити структурном утемељености ових семантичких реализација, али ваља напоменути да се оне остварују у различитим словенским језицима иако их речници углавном не бележе, што може ићи у прилог њиховом статусу семантичке нијансе, а не структурно утемељеног значења.²⁷³

4.5.2.5. ЗНАЧЕЊЕ $9_{(IV)}$ (← I.1)

Дефиниција овог значења јесте „висок, велик“.

Забележена је у усамљеном примеру у РСАНУ:

²⁷³ Напоменуто је већ да је разлику између значењске нијансе и значења некада врло тешко установити. За спроведено истраживање није кључно које су од семантичких реализација у групи IV права значења, а која контекстуално условљене значењске нијансе.

- (1) „Где се на ливади денуло три стога – једва испао пластић, по метра живљи од човечја стаса (Радић Д. 5, 56). (ЦГ, Јовић. 1)“ (1937) (s. v. *жив* – 13, РСАНУ).

4.6. ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ V 'ПРВОБИТНИ ОБЛИК'

Група значења V дефинисана је општим значењем „који је у свом првобитном (ничим нарушеном) облику“. Ово опште значење заснива се на метафоричком мапирању различитих сродних домена ('цео', 'чист', 'непромењен'),²⁷⁴ који се посебно коментаришу у појединачним тачкама анализе. У групи са заједничком општом компонентом „који је у свом првобитном (ничим нарушеном) облику“ издвајају се следећа значења:

- (1) Значење 1._(V) „необрађен, некултивисан, зарастао; којим није манипулисао човек – о биљкама“;
- (2) Значење 2._(V) „који је у свом првобитном, непромењеном облику – о храни“:
 1. Значење 2.1_(V) „о храни – цела, она која није променила првобитни облик“;
 2. Значење 2.2_(V) „о храни – она која није (до краја) термички обрађена, која није променила своје особине“.

Пре него што представимо појединачне тачке, треба подсетити на то да се нека друга значења придева преплићу са семантичком позицијом „који је у свом првобитном (ничим нарушеном) облику“. Тако је са значењским потенцијалом колокације *жива крв*, о којој је већ говорено (4.2.7.1); такво је и остварење термина *жива ограда* (4.2.5), на које ћемо се посебно осврнути у наредној тачки; на крају, о преплитању концептуалних домена 'жив' и 'цео' путем концепта 'здрав' говорено је у тачки о фразеолошком споју *жив и здрав* (4.2.4.6). Придев *жив* се у значењу 'цео, неоштећен' остварује у источнословенским језицима, и то како у вези са деловима тела (у разматраној синтаксичкој позицији *живого места нет*), тако и са

²⁷⁴ О значају концепата 'цео' и 'чист' за развој семантике придева *жив* већ је говорено у анализи, уп. 4.2.4.6 и 4.3.2.2.3.

различитим предметима, па су живи бисер или живо окно такође цели, неоштећени (4.2.4.6).

Веза концепата 'жив' и 'цео' у анализи фразеолошког споја *жив и здрав* сведочи о остваривању релације 'жив' и 'цео' путем концепта 'здрав', који би историјски могао бити концепт посредник у развоју разматране когнитивне везе. Метафоризација концепта 'цео', лексикализована у придеву *жив*, у вези са означавањем неживог мора бити секундарна у односу на метафоризацију истог тог концепта у вези са категоријом живог. Појмовни раст од когнитивно једноставнијег до сложеног концепта овде би се могао представити на следећи начин: 'жив' → 'здрав' → 'цео', а након завршеног мапирања, концепт 'жив' аналошки би се почео примењивати и на неживо.²⁷⁵

Као општи закључак у вези са овом групом значења остаје чињеница да семантичке релације међу датим појмовима треба истражити на широј индоевропској равни.

4.6.1. ЗНАЧЕЊЕ 1._(v)

Дефиниција значења 1._(v) (← I.1) јесте „необрађен, некултивисан, зарастао – о биљкама“. Ово значење заснива се на различитим концептима, који се међусобно преплићу. То су 'цео, неоштећен' и 'дивљи, некултивисан'.

4.6.1.1. УКРШТАЊЕ КОНЦЕПАТА 'ЦЕО, НЕОШТЕЋЕН' И 'ДИВЉИ, НЕКУЛТИВИСАН'

4.6.1.1.1. *Жива шума* се у РЈАЗУ (s. v. *živ – d. i*) дефинише као „gora, [sic!] и којој од ративјека није било сјеће“. Потврда је дијалекатска (њу је у месту Дрежница у Лици забележио један од приносника који су слали прикупљене речи редакцији за израду речника ЈАЗУ), што потенцијално говори о њеној старини. Пример употребе исте колокације у РСАНУ такође говори томе у прилог јер је ексцерпиран из *Српског етнографског зборника*, уп.:

²⁷⁵ То није исто што и употреба лексеме *здрав* уз денотате/референте који припадају категорији неживог; етимолошко значење придева *здрав* јесте чврст (Грковић-Мејдор 2013: 305–306).

(1) „Они [су] . . . се овде настанили пре 50 година и дошли су у живу шуму (Ивић А., СЕЗБ 36, 72)“ (1923) (s. v. *жив*, РСАНУ).

Дефиниција значења у оквиру којег се даје наведени пример јесте „који се још налази у првобитном, природном стању (непрокрчен, необрађиван, неугажен и сл.)“ (s. v. *жив* – 7. в, РСАНУ). Дакле, у темељу метафоричког значења „жив о биљкама“ препознаје се разматрани концепт ’цео, неоштећен’, који подразумева непромењени облик. Из дефиниције значења у РСАНУ – „непрокрчен, необрађиван“ наслућује се још један концепт који може бити изворни домен за анализирано значење – то је концепт ’дивљи, некултивисан’. Шума у којој никада није било сече јесте цела, неоштећена, али и дивља, непроходна, некултивисана у примарном значењу речи – човек њоме није манипулисао и мењао јој првобитни облик на било који начин.

4.6.1.1.2. Утемељење разматраног значења придева *жив* на обама концептима рашчитава се и у срп. деривату *живица* (s. v., *Српски рјечник* 1852). Вук бележи три значења ове лексеме (а иста значења забележена су и у s. v. *živica*, Скок 1974):

1) „у куђељи некаки од онијех струкова на којима расте сјеме, и који се послѣје не даду добро набити, него се у ређењу ваде и бацају напоље“;

2) у дефиницији другог значења упућује на ледину: „лѣдина (лѣдина) f. земља која није скоро орана, ungeacfertes Sand, solum incultum“;

3) треће значење јесте „жива обала (cf. наживичити), Lebendiger Baun, viva serpes“, а преводи на латински и немачки, као и забележена архаична значења именице *обала* (’зид’, ’ограда’, s. v. *обала*, *Српски рјечник* 1852; s. v. *obala*, РЈАЗУ) упућују на то да се ради о живој огради.

Друго значење засновано је на преплитању концепата ’цео’ и ’дивљи’, као и значење колокације *жива шума*. Земља која скоро није орана јесте дивља, зарасла, некултивисана, али се у њој препознаје и концепт целине – она је и цела, неоштећена. Уп. читав синонимски ред који се развија да означи дати денотат: *ледина* – *живица* – *целица* – *здравица*; **čělīca* се у ЕССЈА дефинише као ’необрађивана, чиста травната површина, тј. ледина’, **čělīna* као ’ледина’ и ’слој земљишта који није обрађиван, здравица’, **čělъсь* као ’чист, неугажен снег’ (s. vv.,

ЕССЈА). Из наведених примера се види да метафоричко значење придева *жив*, као и деривата *живица*, почива на концепту 'у првобитном стању које није ничим нарушено', како концепт 'цео' дефинише Ј. Грковић-Мејџор (2008б: 141). Та семантика првобитног стања за биљке подразумева и некултивисаност, отуд преклапање са концептом 'дивљи'.

4.6.1.1.3. Из дефиниције трећег значења лексеме *живица* види се да дата лексема развија однос неправе синонимије са колокацијом *жива ограда* (*живи плот*). Вук такође бележи и деноминал *живичити* (и глаголску именицу *живичење*), мотивисан трећим значењем лексеме: „жйвичити, чйм, v. impf. (у Сријему) н. п. обалу, einen lebendigen Baun ziehen, viva sepe munire“ (s. v., *Српски рјечник* 1852).

Синтагма *жива ограда* (*плот*) у РЈАЗУ (s. v. *živ*) се дефинише као „živa ograda, živi plot, živa živica, t. j. od grmlja zasadenog“:

- (1) Živim plotom i dračama vrto i lire svoje gradu. Kavañin (1913) 360^b“;
- (2) „За живу ограду употребљава се разво шибље као: бели глог, гледичија, чалија, граб, бели дуд и багрен“ (Марк. Ј. 2, 16) (s. v. *жив*, РСАНУ);
- (3) „А ја наставим пут кући . . . путем који је био обрастао с обје стране живим плотом (драчом и купином) (ГЦ 1885, 363)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Неколико је ствари у вези са *живом оградом* (*живим плотом*) занимљиво.

Из појединачних примера употребе наслућује се да *живица* или *жива ограда* нису увек биле култивисана ограда, „од грмља сађеног“, већ природна, дивља међа, трњак, уп. дефиницију секундарног значења лексеме *живица* и примере употребе у РЈАЗУ (s. v. *živica* – b) – „živi plot, ograda od drače, trña; trñak, ivica“:

- (1) „Обично granice међу земљама различњих gospodara јесу: међа, živica или živi plot, graba, jarak, kamen . . . (Lika) Bogišić zborn. 432“;
- (2) „Nepošteno је i grehota . . . међу preorati i živicu počupati . . . (Lika) 434“;
- (3) „Trñe oko livade zove se živica (Otok u Slavoniji) Zborn. za nar. živ. 2, 278“.

Наведени примери су из 19. века, али су сви дијалекатски, па претпостављамо да је значење много старије. Најстарија потврда у

лексикографским изворима о трњаку, шибљу као природној међи јесте из Хабделићевог речника – лексема *живица* као превод лат. *dumetum* (s. v. *Sivicza*, Хабделић 1670). Исто је посведочено и у другим илирским речницима (s. v. *vivus*, Белостенец 1740; s. v. *Sivicza*, Белостенец 1740; s. v. *Vivus* – 2, Стули 1801. Илирски речници дају драгоцен податак у вези са лексемама *живица* или *жива ограда* – она се користи да се преведе лат. *dumetum*, *vepres*, али и *saepes viva*, која се у Белостенчевом речнику (s. v. *vivus*) налази под трећим значењем придева, са следећом дефиницијом: „3. *quod* Naturalis. [...] *viva* fepes, *šivichni*, *šzamonikli plot*“. Прво, треба истаћи да је латинска синтагма преведена као *самоникли* плот, а друго, *saepes viva* је у наведеном значењу посведочена у латинском лексикографском корпусу (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879).

Синтагма је посведочена широм словенског простора, уп. јсл. потврде: срп. (и хрв.) *живи плот* (s. v. *živ*, РЈАЗУ, Матешкић 1982; s. v. *жив*, РСАНУ); буг. *живи плет* (s. v. *жив*, РБЕ); срп., мак. *жива ограда* (s. v. *жив*, РСАНУ, РМС, РСЈ; s. v. *жив*, ДРМЈ); словен. *živa meja* (s. v. *živ*, ССКЈ).

Оно што је у вези са семантиком синтагме значајно јесте то да обухвата два различита концепта: 'који се састоји од живог' ↔ 'који је у првобитном, неизмењеном облику'.

Друго, поставља се питање у каквом су историјском односу *живица* и *жива ограда*.

Лексема *живица* је веома стара реч, вероватно прасловенска – као топоним забележена је код Даничића у једној повељи из 1381. године (s. v. *живица*, Даничић 1863). Оно што живицу чини занимљивом за даље истраживање семантичких наноса јесте чињеница да је у овом значењу посведочена само у западнојужнословенском ареалу са македонским језиком на међи; већ се у бугарском језику не јавља у овом значењу, а на преосталом словенском простору има (такође старо, прасловенско) значење смоле (животног сока) (s. v. *живица*, СРЈА; s. v. *živice*, ЕССЧ; s. v. *жууу*, Бориш 2008).

4.6.1.1.4. На крају, у вези са представљеним значењем мора се споменути и *жив камен*, *живац*, „камен који је чврсто усађен у земљу, станац камен“ (s. v. *жив*, РМС; исто и s. v., *Sivecz kamen*, Хабделић 1989). То је камен који је „ожилио“, па се

не може маћи и служи као природна међа, исто као и дивљи, природни трњак. Овакав камен је чврсто укопан у земљу, чврст, непомичан, отуд и варијанта *станац камен*. Међутим, термилошка синтагма зна и за друга значења. Једно од њих је значење 'неоштећен, јак, чврст камен' – термин има и своју варијанту *целац камен*. Заједнички именитељ концепта 'усађен у земљу, непомичан' и 'цео, неоштећен' јесте семантичка компонента 'чврст, јак'. Он се не може померити и не може се оштетити. У Стулијевом речнику секундарно значење лексеме *Xivac* (s. v. Стули 1806) преводи се као *pietra viva, pietra soda, lapis vivus, petra solida*. Још једно значење синтагме *живи камен*, очигледно мотивисано, које није повезано са претходним, јесте 'кремен камен' (Sivech kamen, Белостенец 1740; s. v. živac, РЈАЗУ), а синтагма је посведочена још и у значењу стене из које извире вода (s. v. živac, РЈАЗУ).

И овако скроман осврт на значења која синтагма именује показује старину поменутих концепата; због тога ју је вероватно могуће сагледати у широј ие. перспективи јер је *жив камен* посведочен и у латинском језику у значењу чврсте, неоштећене стене и у значењу кремена камена (s. v. *vivus*, Левис/Шорт 1879; ОЛД).²⁷⁶

4.6.1.2. КОНЦЕПТ 'ДИВЉИ, НЕКУЛТИВИСАН'

Осим наведених примера, концепт 'дивљи, некултивисан' очитује се у словенским језицима у вези са влакнастим биљкама, травом или кошевином. Уп. пример из РСАНУ (s. v. *жив*):

- (1) „Вилама се не смије дубоко забадати, да се не завати живе (неутрте) сламе (Оток, Ловрет., ЗНЖ 2, 275)“.²⁷⁷

²⁷⁶ У разматрање треба узети и камен као станиште душе (s. v. *камен*, РСМ), мада овај концепт, колико нам је познато, није денотиран синтагмом *живи камен*.

²⁷⁷ У руском језику, на пример, *живучий* значи 'свеж, непромењен (који још увек има воде у себи, несасушен)': „неиспортившийся, свежий. Попадающуюся в зарод траву и листья, которые и сухие не теряют зеленого своего живучина цвета. Новолд. Новг., 1854“ (s. v. *живучий*, СРНГ). *Живица* у вологодским руским говорима значи 'недосушено сено' (Павловић 2004: 118), а исто означавају и *живичный* и *живига*, као и сам придев *живой* (s. vv., СРНГ; Павловић 2004: 118).

Као језичка реализација овог концепта долази и прво значење лексеме *живица* у Вуковом рјечнику – „у кућељи некаки од онијех струкова на којима расте сјеме, и који се послје не даду добро набити, него се у ређењу ваде и бацају напоље“. Живо, недосушено сено, она слама која није утрта, стабљике које се не могу добро набити у струк, све њих повезује семантичка компонента 'дивљи, некултивисан', са тим да се понекад са овим концептом (у вези са сеном, на пример) преплиће и концепт 'брз, покретљив, динамичан'. То исто преплитање, које резултује значењем 'дивљи, којим се не може манипулисати, који се не може укротити' реализује се са денотатима/референтима попут 'коса' и 'брада' (s. v. *жив*, РСАНУ):

- (2) „Буцмаста девојчица, косе живе, где свака влас стоји засебно и иде некуд на своју страну, готово ме увређено опомену (Макс. Д., КН 1948, 20/3)“;
- (3) „На њима . . . коса и брада живе као пепео (Брл. 1, 66).“

Умрежавање концептних структура је врло сложено: *живу косу* и *живу браду* повезује покретљивост и брзина са *живим очима* (као репрезентом немирног, радозналост духа), но *живе очи* нису „неукротиве“ на исти начин као коса и брада; са друге стране, *живу косу* и *живу браду* са *живим сеном* осим покретљивости повезује и компонента 'дивљи, који се не може укротити'.

4.6.2. ЗНАЧЕЊЕ 2.(v) (← I.1)

Ово значење је дефинисано као „непромењен, у свом првобитном облику – о храни“. Зна за две различите реализације; једна је посведочена на јужнословенском простору са изузетком словеначког језика, а друга је омеђена на српски (и хрватски) простор. Обе реализације се, према хронолошким оквирима у лексикографским потврдама, смештају у 19. век, али се, с обзиром на то да се ради о дијалекатски живим значењима, претпоставља да су старије.

4.6.2.1. ЗНАЧЕЊЕ 2.1(v) (← I.1)

Дефиниција значења јесте „о храни – она која није термички обрађена, која није променила своје особине“. Ово значење посведочено је касно у српском (и хрватском) корпусу, релативни хронолошки оквир према РЈАЗУ јесте тек 19/20. век:

- (1) „Još se u posne dane jede mnogo i »živ« kiseo kupus. Za to se prosto iseče glavica . . . posoli, zapapriči . . . i tako jede. (Srpska nar. jela u Levču i Temniću u Srbiji) Etnogr. zborn. 10, 16“ (1908) (s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Као илустративни пример може се узети:

- (2) „Када се вршник посипе, онда се човек на њему не сме грејати, јер ће хлебац остати жив (непечен) (Тановић С., СЕЗб 32, 262)“ (1925) (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је посведочено у савременом језичком корпусу српског (и хрватског) језика (s. v. *živ* – с. d), РЈАЗУ; s. v. *жив* – 7. а, РСАНУ; s. v. *жив* – 6, РМС, s. v. *жив* – 9. а, РСЈ; s. v. *živ* – 5, Анић 2004).

Ова семантичка реализација посведочена је још у источнојужнословенском ареалу (s. v. *жив* – 18, РБЕ; s. v. *жив* – 7, ДРМЈ; s. v. *жив* 8 – РМЈ). Није посведочена у историјском и савременом словеначком корпусу, у ком се за ознаку хране која није (сасвим, до краја) термички обрађена, користи само *surov* (s. v., ССКЈ). Значење је посведочено и у дијалекатским изворима, уп., на пример:

- (3) „Ови качамак жив, слабо куван“ (s. v. *жив*, Вујичић 1995).²⁷⁸

4.6.2.2. ЗНАЧЕЊЕ 2.2(v) (← I.1)

Значење је дефинисано као: „о храни – она која није променила првобитни облик“. Као најстарији посведочени пример употребе у лексикографским изворима може се узети:

- (1) „Дуже живи, ко залогаје добро сажваће, него ко их живе гута (МС 1878, 436)“ (s. v. *жив*, РСАНУ).

Као илустративни пример наведен је следећи:

²⁷⁸ С обзиром на старину концепта прототипични облик, непромењени облик, потврде у дијалекту и потврде у етнографији (уп. изворе за пример (1)), очекивали бисмо раније примере употребе о овом значењу. За јасна одређења о простирању овог значења и његовој потенцијалној старини требало би детаљно испитати дијалекатски корпус словенских језика. Оно што је занимљиво јесте да се *жив* у значењу 'сиров о месу' користио још у хетитском језику (Гамкрелидзе/Иванов 1984: 467–468), а сама синтагма *живо месо* посведочена је широм словенског простора.

(2) „Ако се примети да [ждребад] живо зрно избацују . . . онда им редовно зоб треба мешати са исецканом сламом (Спасић Д. 3, 241)“ (1896) (s. v. *жив*, РСАНУ).

Значење је посведочено само у савременим изворима (s. v. *жив* – 7. б, РСАНУ; s. v. *жив* – 9. б, РСЈ) и није забележено у другим јужнословенским језицима.

На крају, треба рећи да су семантичке реализације групе V занимљиве из културолошке перспективе јер се сагледавају у оквирима природног (првобитни облик) и културног (чији је облик човек променио), тј. у ширим културолошким релацијама Леви Стросовог модела.

4.7. ТЕРМИНОЛОШКЕ СИНТАГМЕ

Терминолошке синтагме су вишелексемни спојеви са функцијом номинације у језику. Оне се често разумевају као посебна категорија термина јер термин није само „научни или стручни назив, име одређеног појма“ (s. v. *термин*, Клајн/Шипка 2006), већ и *народни* назив одређеног појма. Наиме, терминолошке синтагме јесу номинати предмета или појава из реалног света (Мршевић-Радовић 1987: 21), с тим да њихова припадност категорији научног или стручног зависи од постављених граница за категорије 'научно' или 'стручно'; термини не постоје само у оквиру савремених грана науке или научних достигнућа, већ паралелно у оквирима различитих грана народне науке, која је њима нарочито богата. За терминолошке синтагме знају медицина (нпр. *царски рез*, *друго стање*), математика (*заједнички именитељ*, *знак једнакости*), географија (*живи песак*, *жива вода*), позориште (*жива слика*), али и народна ботаника (*жива трава*, *попино прасе*), народна медицина (*жива рана*, *живи огањ*, *курје око*), народна биологија (*жива нит*). Њима се називају различите материје из људског окружења: хемијски елементи (*живо сребро*) или једињења (*живи креч*); оне су називи специјализованих појава или предмета који су важни за функционисање човека и заједнице, попут анализираних апотропејске *живе ватре* итд.

4.7.1. КРИТЕРИЈУМИ ЗА ДЕФИНИСАЊЕ ТЕРМИНОЛОШКИХ СИНТАГМИ И ЊИХОВА ПРИМЕНА НА КОРПУС

4.7.1.1. О термилошким синтагмама и критеријумима за њихово дефинисање писали су различити аутори (К. П. Сидоренко, Н. И. Шански, В. М. Мокијенко итд.). Један од најзначајнијих радова о односу термилошких синтагми и фразеологизама у ужем смислу у руској, и уопште, словенској фразеологији, написала је Е. Толикина 1964. године, када је совјетска фразеологија као научна дисциплина већ била заузела водеће место у светској лингвистици (Барчот 2017: 15). У складу са ставовима Е. Толикине, у српској фразеологији границу између фразеолошких јединица и термилошких синтагми дефинисала је Д. Мршевић-Радовић (1987: 20–23), на сличан начин на који је то у руској фразеологији учинио и В. М. Мокијенко (1989: 214–222).²⁷⁹

4.7.1.2. На основу ставова поменутих аутора могу се систематизовати категоријалне особине термилошких синтагми које их, са једне стране, приближавају фразеологији у ужем смислу, а са друге, од ње удаљавају. Те особине су следеће:

- 1) сложена структура – вишелексемни спој (Мршевић-Радовић 1987: 20; Мокијенко 1989: 214);²⁸⁰
- 2) глобално значење (Мршевић-Радовић 1987: 21);
- 3) устаљеност – термилошке синтагме имају непроменљив лексички састав и редослед лексема саставница (Мршевић-Радовић 1987: 21) ↔ релативна устаљеност – термилошке синтагме знају за варијантност (Мокијенко 1989: 215);²⁸¹

²⁷⁹ О термилошким синтагмама се некада говори као о једној од категорија 'квазифразема', прелазном типу вишелексемских јединица од колокација ка правим фразеологизмима, нарочито у чешкој идиоматици; податак се може наћи у подели квазифразема заснованој на Мељчуковим и Чермаковим критеријумима у Поповић С. 2013.

²⁸⁰ Овим се искључују све синтагме у којима *жив* има функцију интензификатора лексичког значења именице, нпр. *жива ватра* у значењу ватре из пушака, пуцњава и сл.

²⁸¹ Не знају за лексичко варирање као фразеологизми у ужем смислу.

- 4) репродуковање – термилошке синтагме се репродукују у језику као целовите језичке јединице, попут фразеологизама (Мршевић-Радовић 1987: 21);
- 5) функција – примарна, директна номинација (Мокијенко 1989: 214–215);
- 6) одсуство мотивисаности, а последично и сликовитости и конотативно-вредносне компоненте значења (Толикина 1964: 156, према Мршевић-Радовић 1987: 21) ↔ мотивисаност као обележје одређених категорија термина (Мокијенко 1989: 219–220).

Сложена структура (1), глобално значење (2), репродуковање (3) и номинациона функција (5) јесу подразумевајући критеријуми: свака термилошка синтагма јесте вишелексемни спој са функцијом номинације у језику, која се репродукује као готова језичка јединица. Зато су у табеларни приказ термилошких синтагми из нашег корпуса уврштени критеријуми мотивисаности и варијантности, који се посебно и коментаришу, с обзиром на то да постоје неслагања у вези са статусом ових обележја термилошких синтагми, као и с обзиром на то да многи термини у ширем смислу у нашем корпусу (тачка 4.2.5.) знају за мотивисаност и варијантност.

4.7.2. КЛАСИФИКАЦИЈА ТЕРМИНОЛОШКИХ СИНТАГМИ СА КОМПОНЕНТОМ

ЖИВ

4.7.2.1. Придев *жив* је врло продуктиван у творби стабилних вишелексемних спојева са номинационом функцијом у језику. Компонента *жив* се унутар вишечланог термина готово по правилу остварује као конгруентни атрибут у именичкој синтагми,²⁸² и у базу термилошке синтагме не улази само са примарним већ и са разним секундарним значењима. Именичке компоненте у термилошку базу такође улазе у примарном или неком од секундарних значења, а неке синтагме настају семантичком реинтерпретацијом која се не може извести из збира значења лексема саставница. Из наведеног се закључује да не постоје

²⁸² Изузетак је термин *пренос уживо* и неки словеначки термини са падежним атрибутом у именичкој синтагми, нпр. *smolarenje na živo* и *cepljenje na živo oko* (s. v. *živ*, ССКЈ).

семантичка ограничења лексема саставница у образовању термилошких синтагми – могуће су следеће комбинације:

- 1) примарно значење придева + примарно значење именице (*живо цвеће*);
- 2) примарно значење придева + секундарно значење именице (*живи инвентар*);²⁸³
- 3) секундарно значење придева + примарно значење именице (*жива ограда*);
- 4) секундарно значење придева + секундарно значење именице (*живи језик*);
- 5) реинтерпретација лексичких значења лексема саставница (*живо сребро, жива нит* итд.)

²⁸³ „1. попис имовине, особито покретне. 2. сама имовина. — Унео је у задругу сву своју земљу и инвентар. Пол. 1950“ (s. v. *инвентар*, РМС).

Табела 1: Термини

Термини који настају слагањем ЛЗП + ЛЗИ ²⁸⁴	Мотивисаност	Варијантност
Придевско значење I₁ + ПЗИ²⁸⁵		
срп. (и хрв.) <i>живо цвеће</i> // буг. <i>живи цветя</i>	+	
срп. (и хрв.) <i>жива материја</i> // буг. <i>живо вещество</i>	+	
буг. и мак. <i>жива стока</i>	+	
Придевско значење I₁ + СЗИ²⁸⁶		
срп. (и хрв.) <i>жив добитак</i> , ²⁸⁷ <i>живо благо</i> , ²⁸⁸ <i>живи инвентар</i>	+	+
Придевско значење 1. (← I₁) + ПЗИ		
срп. (и хрв.) <i>живи плот (жива ограда)</i> // словен. <i>živa meja</i> // буг. <i>живи плет</i> // мак. <i>жива ограда</i>	+	+
срп. (и хрв.) <i>живи зид</i> // словен. <i>živi zid</i> // буг. <i>жива стена</i> // мак. <i>живи ѕид</i>	+	
срп. (и хрв.) <i>живи ланац</i> // словен. <i>živa veriga</i> // буг. <i>жива верига</i>	+	
буг. <i>жив кордон, жива барикада</i>	+	+
буг. <i>жив обрџч, жив прџстен</i>	+	+
словен. <i>živa lestvica</i>	+	
словен. <i>živ tovor</i>	+	
буг. <i>жив труд</i>	+	
словен. <i>živo svetlikanje</i>	+	
срп. (и хрв.) <i>жива вакцина</i> // словен. <i>živo cepivo</i>	+	
Придевско значење 1. (← I₁) + СЗИ		
срп. (и хрв.) <i>жива сила</i> // словен. <i>živa sila</i> // буг. <i>жива сила</i> // мак. <i>жива сила</i>	+	
Придевско значење 1._(II) + ПЗИ		
срп. (и хрв.) <i>жива реч</i> // словен. <i>živa beseda</i> // буг. <i>живо слово</i> // мак. <i>жив збор</i>	+	
буг. <i>жива наставка</i>	+	
срп. <i>жива лова</i>	+	

²⁸⁴ ЛЗП: лексичко значење придева; ЛЗИ: лексичко значење именице.

²⁸⁵ ПЗИ: примарно значење именице.

²⁸⁶ СЗИ: неко од секундарних значења.

²⁸⁷ У питању је архаично значење именице *добитак*, уп. један од примера из Даничићевог корпуса (одабрани пример је из *Повеље бана Нинослава Дубровчанима*, 1234–1240, уп. Миклошич 1858: 24): „да ходє власн свободно, нхџ добџткџ, тако како соџ ѝ бана коџлна ходнлн“ (s. v. *добытъкъ*, Даничић 1863).

²⁸⁸ „3. б. стока, марва. — Ако је за благом и био који . . . чобанин, била је то обично нека старчина. Поп. У сутон силазио би с благом на појило. Гор.“ (s. v. *благо*, РМС).

словен. <i>živo delo</i>	+	
Придевско значење 1._(II) + СЗИ		
срп. (и хрв.) <i>живи језик</i> // словен. <i>živi jezik</i> // буг. <i>жив език</i> // мак. <i>жив јазик</i>	+	
словен. <i>smolarenje na živo oko</i>		
Придевско значење 1._(III) + ПЗИ		
срп. (и хрв.) <i>жива вода</i>	+	
срп. (и хрв.) <i>живи (негашени) креч (живо вапно // апно // јапно)</i> // словен. <i>živo arno</i> // (буг. <i>негасена вар</i>) // мак. <i>жив(а) вар</i>	+	+
хрв. <i>живи сумпор</i>		
срп. (и хрв.) <i>живи песак</i> // словен. <i>živi pesek</i> // мак. <i>живи песок</i> → ф. ј. ²⁸⁹	+	
срп. (и хрв.) <i>живо блато</i> → ф. ј.	+	
срп. (и хрв.) <i>живи вулкан</i>	+	
словен. <i>živa jata</i>	–	
Придевско значење 2._(III) + ПЗИ		
срп. (и хрв.) <i>жива рана</i> // словен. <i>živa rana</i> // буг. <i>жива рана</i> // мак. <i>жива рана</i> → ф. ј.	+	
Придевско значење 1._(V) + ПЗИ		
срп. (и хрв.) <i>жив камен (живац камен // камен станац)</i> // словен. <i>živa skala</i>	+/-	+
срп. (и хрв.) <i>жива шума</i>	+/-	
словен. <i>živi fosil</i> ²⁹⁰ → ф. ј.	–	
Термини који су резултат семантичке реинтерпретације ЛЗП + ЛЗИ		
срп. (и хрв.) <i>жива нит</i> // словен. <i>živa nit</i> // мак. <i>живо влакно</i>	+	
јсл. <i>живи огањ / жива ватра</i>	-	+
јсл. <i>жива вода</i>		
срп. и хрв. <i>жива вага</i> // словен. <i>živa teža</i> // буг. <i>живо тегло</i> // мак. <i>жива мера</i>	+	
далм. <i>живи ћумур (угаљ)</i>	–	
далм. <i>живи брод</i>	+/-	
срп. (и хрв.) <i>живи удовац</i>		
срп. (и хрв.) <i>жива гранчица</i>		
срп. (и хрв.) <i>жива трава</i>	–	
срп. (и хрв.) <i>жива глава</i> // словен. <i>živa pagina</i>	–	
срп. (и хрв.) <i>жива слика</i> // словен. <i>živa slika</i> // буг. <i>жива картина</i>	–	

²⁸⁹ Ознака за семантичку транспозицију у праву фразеолошку јединицу (секундарна фразеологизација).

²⁹² Према словеначким информаторима различитог узраста, термин је застарео. Јавља се у жаргону са значењем веома старе особе (у српском језику користи се само *фосил* у том значењу).

словен. <i>živa grča</i> ²⁹¹ → ф. ј.	–	
срп. (и хрв.), <i>живо сребро</i> // словен. <i>živo srebró</i> // буг. <i>живо сребро</i> // мак. <i>живо сребро</i> → ф. ј.	+	
хрв. <i>жива крв, мртва крв</i>	–	

4.7.3. КОМЕНТАРИ

Пре него што изложимо запажања у вези са овим делом корпуса, важно је истаћи да се у датој табели не налазе сви термини са компонентом *жив*, већ они најфреквентнији, које бележе консултовани лексикографски извори. Овај попис могао би бити дужи, али дати примери су репрезентативни, а онда и довољни да би се категорија са овом придевском компонентом могла сагледати као целина. Табеларни приказ класификованих термина упућује на то да је:

- 1) да угрубо једну трећину представљених термина (32%) одликује семантички реинтерпретирано глобално значење; остали термини настају семантичким слагањем лексема саставница (68%);
- 2) готово све термине одликује структурни модел 'именичка синтагма са конгруентним атрибутом *жив*'; од овога одступа само пример из словеначког корпуса (*smolarenje na živo oko*);
- 3) седам термина (око 15%) зна за варијантност;
- 4) три термина (око 7%) у српском језику подлеже секундарној фразеологизацији;
- 5) термини ограничени на српски (и хрватски) простор су углавном дијалекатски омеђени (*живи удовац, жива гранчица, жива трава, живи брод*).

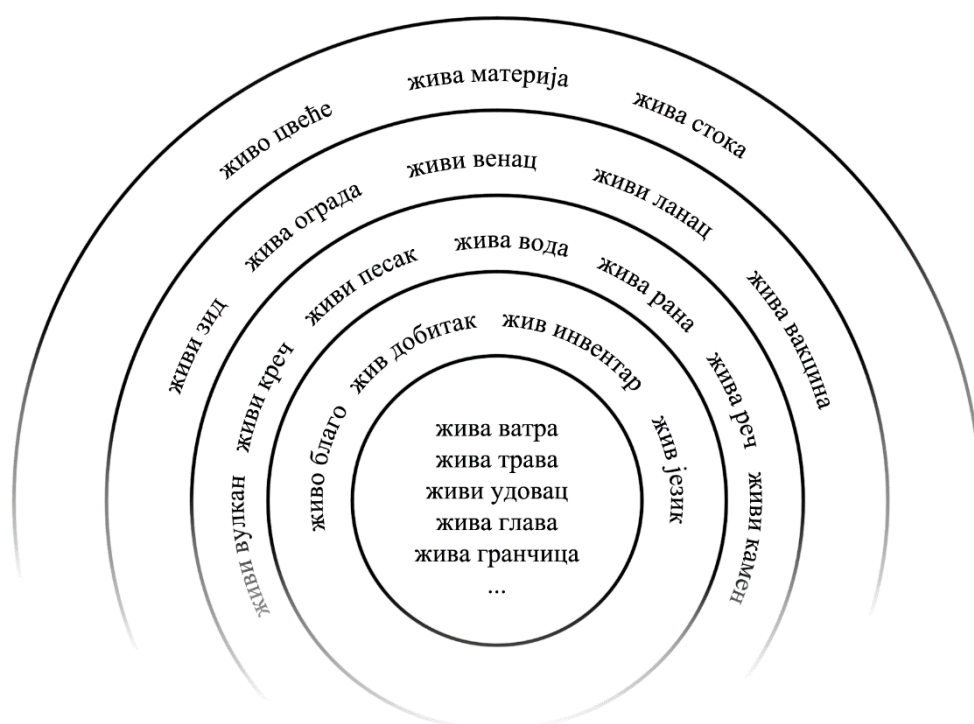
Примећује се да би се категорија термина из перспективе семантичког слагања могла организовати према критеријуму градуалности: прототипични центар категорије чиниле би терминолошке синтагме са глобалним значењем које не настаје слагањем значења лексема саставница (тип *жива ватра*); ближој периферији припадали би термини који настају слагањем примарног или секундарног значења придева и секундарног значења именице (тип *жив језик*);

²⁹¹ Према језичком осећању говорника словеначког језика, *živa grča* у разговорном језику значи 'велика препрека' (словеначки информатор).

наредни ниво би представљале синтагме које настају слагањем секундарног значења придева и примарног значења именице (тип *живи креч*), и на крају, на сам руб категорије дошле би синтагме које настају слагањем примарног значења придева и примарног значења именице (тип *живо цвеће*).

Описана структура категорије термина зна за финије међуступеве с обзиром на прототипичност придевског значења које улази у базу термина, али и оваква груба подела је довољна да се представи градуалност категорије термина.

Схема 1: Двочлани термини као градуална категорија

У оваквој представи корпуса уочава се следеће:

- 1) у центру категорије налазе се семантички непрозирни (немотивисани) термини; њихова идиоматичност опада, тј. прозирност (мотивисаност) расте са удаљавањем од центра категорије; примицањем периферији категорије 'термини' појединачни примери приближавају се центру фразеогнезда 'жив', тј. приближавају се прототипичним лексичким спојевима – колокацијама са придевом *жив* у неком од својих значења (како је и наглашено у тачки 4.2.5);

- 2) са варијантношћу није тако: могућност варирања није велика, али постоји и очитује се и у центру категорије и на њеној периферији; варирање компоненти двочланих термина не може бити динамично као варирање лексичке компоненте унутар фразеолошке јединице због номинационе функције термилошке синтагме; но, оно постоји;
- 3) приступ терминима као градуалној категорији подразумева сагледавање из угла континуума лексичких спојева (Прћић 2008: 147–148).

4.7.3.1. МОТИВИСАНОСТ

Одсуство мотивисаности (5) је проблематичан критеријум јер многе термине одликује ова особина. Термини се традиционално сматрају немотивисанима јер је мотивисаност, тј. жива унутрашња форма, у уској вези са експресивношћу, па су мотивисани изрази најчешће и експресивни јер мотивисаност омогућава двоструку семантичку интерпретацију. Међутим, према В. М. Мокијенку, мотивисаност не спречава термилошке синтагме да остану у тој категорији све док имају номинациону функцију у језику. Дакле, све док је термилошка синтагма примарни денотат, без обзира на мотивисаност базе, она остаје у категорији термина.

Мокијенко (1989: 219–220) примећује да између термина и фразеологизама постоје прелазни типови, који последично представљају и прелазне категорије од неутралности (термини) до експресивности (фразеологизам у ужем смислу). Један од тих прелазних типова јесу управо „образни“ термини – мотивисани термини; у ову категорију аутор убраја и народне називе биљака попут рус. *львиный зев*, *волчье лыко*, чеш. *vlčí ták*, буг. *момина сълза* и сл. На основу изреченог закључује се да се мотивисаност термина не очитује само на скали идиоматичности (’термилошка синтагма → колокација’), већ и на скали експресивности (’термилошка синтагма → фразеологизам у ужем смислу’).

На крају, мотивисаност термина би се морала посебно истражити у савременом језику квалитативним методама јер представља субјективну категорију – термини који су за нове генерације немотивисани за генерације њихових родитеља или две генерације уназад јесу; за некога ко је одрастао у граду *жив камен* не значи ништа, али за некога са села *жив камен* је онај који је дубоко у

земљи и које је тешко померити, исто као што је тешко извалити корен великог дрвета.

4.7.3.2. УСТАЉЕНОСТ

Устаљеност (2) је критеријум према ком се обично фразеологизми у ужем смислу са способношћу варирања одвајају од терминолошких синтагми, чији је лексички састав стабилан. Међутим, неки термини знају за варијантност, уп. анализирани *живи огањ (ватра)* са варијантама *божји огањ, свети огањ, див огањ*, затим *нов, млад* или *зелен огањ* итд. (т. 4.2.2.4.3.3). Још једна ствар коју треба узети у обзир у вези са варијантношћу јесте и могућност постојања једночланог термина (*жива ограда : живица*), који пореклом може бити и универб терминолошке синтагме (*живо сребро : жива*).

4.7.3.3. СЕКУНДАРНА ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЈА

Речено је већ да сразмерно мали број термина подлеже секундарној фразеологизацији. У српском језику то су *жива рана, живо сребро, живо блато*, у македонском *жива рана, живо сребро, живи песак*, а у словеначком језику *živo srebro, živi fosil i živa grča*.²⁹²

У српском језику пажњу привлачи чињеница да сва три термина настају семантичким слагањем значења придева 'активан' са примарним значењем именица. И сви примери подлежу секундарној фразеологизацији захваљујући потенцијалним семама лексичког значења придева: *жива рана* је бол која не пролази (која је активна), *живо блато* је проблем који нас вуче доле, из ког је тешко изаћи управо због компоненте активности, а *живо сребро* подлеже фразеологизационом процесу због компоненте покретљивости, активности, јер је неко живахан као жива, која се не може сакупити. В. М. Мокијенко запажа да не може сваки термин ући у процес секундарне фразеологизације:

Эффективность фразеологизации и актуальность нового фразеологизма во многом зависят от известности термина-источника, его общеязыкового статуса, позволяющего создавать двуплановость и тем самым экспрессивную напряженность. Отсюда определенная

²⁹² Треба имати у виду да је *живо сребро* углавном застарела језичка јединица.

фразеологическая «избирательность» терминологической системы языка (Мокијенко 1989: 215).²⁹³

Могућност за фразеолошку транспозицију у српском језику показале су оне терминолошке синтагме у којима је активирана компонента активности лексичког значења придева, што се може узети као још један доказ семантичког потенцијала придева у процесу фразеологизације.

²⁹³ „Ефективност фразеологизације и актуалност новог фразеологизма умногоме зависе од тога колико је изворни термин познат, од његовог општејезичког статуса, који дозвољава двоструки план, а самим тим и експресивни набој. Отуда и одређена фразеолошка „селективност“ терминолошког система језика“ (ауторов превод).

V. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду анализирана је полисемантичка структура придева *жив* и анализирани су различите синтагматске, у ширем смислу фразеолошке конфигурације у којима се овај придев остварује у српском језику. Истраживање је усмерено на динамичку раван језика и све анализирани јединице посматрају се из развојне, дијахронијске перспективе. С обзиром на природу предмета интересовања, који у различитим сегментима одражава универзалне концепте, и с обзиром на дијахронијску оријентацију истраживања, корпус је заснован на различитим лексикографским изворима српског и других јужнословенских, а неретко и осталих словенских језика. Поређење са несловенским језицима вршено је тамо где је неопходно, како би се одређена словенска појава поставила у одговарајући индоевропски контекст. Рад је у методолошком приступу еkleктичан, али углавном омеђен теоријско-методолошким оквирима когнитивне лингвистике. У анализи лексичког значења придева служили смо се теоријом прототипа, комбинованом колико је било могуће са компоненцијалном анализом. Анализа фразеолошких јединица заснована је на методологији структурно-семантичког моделирања, која за основни циљ поставља реконструкцију мотивационе базе конкретне јединице и реконструкцију структурно-семантичког модела, са тим да је у раду посебна пажња посвећена улози придевске компоненте у фразеологизационом процесу. С обзиром на то да један део корпуса чине синтагматске структуре између слободних лексичких спојева и фразеологизама у ужем смислу, одређени сегменти анализе заснивају се и на семантичком приступу колокацијама. Рад је утемељен на идеји да језичке структуре одражавају устројство концептних структура у когнитивном апарату, те се свакој језичкој јединици приступа као мотивисаном концептно-језичком материјалу.

Укрштање наведених приступа омогућило је различите циљеве анализе, који су систематизовани према различитим параметрима.

5.1. ИНТЕГРАЛНИ ПРИСТУП СТРУКТУРНО И СЕМАНТИЧКИ РАЗУЉЕНОМ КОРПУСУ

5.1.1. Као најважнији општи циљ истраживања постављен је интегрални приступ лексичкој семантици придева и фразеолошкој семантици јединица са придевом *жив*. Полазну тачку анализе чинила је полисемантичка структура придева, а након анализе одговарајућег лексичког значења придева разматране су синтагматске нефразеолошке и фразеолошке конфигурације у које придевска компонента са датим значењем ступа. Овакав принцип анализе заснован је на претпоставци да је семантика придева индуктор експресивности синтагматских структура и важан чинилац фразеологизационог процеса. Као природна последица оваквог семантичког приступа, наметнуо се оквир фразеолошког гнезда, и то не као механички оквир за сагледавање фразеологизама са заједничком лексичком компонентом, већ као структурно-семантичка категорија чија се уређеност може сагледати према основним принципима категоризације из перспективе реализације лексичких значења. У корпусу су сагледани лексички центар и фразеолошка периферија; показане су недискретне границе међу категоријама; истакнута је градуалност као принцип сагледавања појединачних категорија. Класификација фразеологизама према критеријуму фразеолошког гнезда на овај начин прерађена је у складу са методолошким апаратом теорије прототипа.

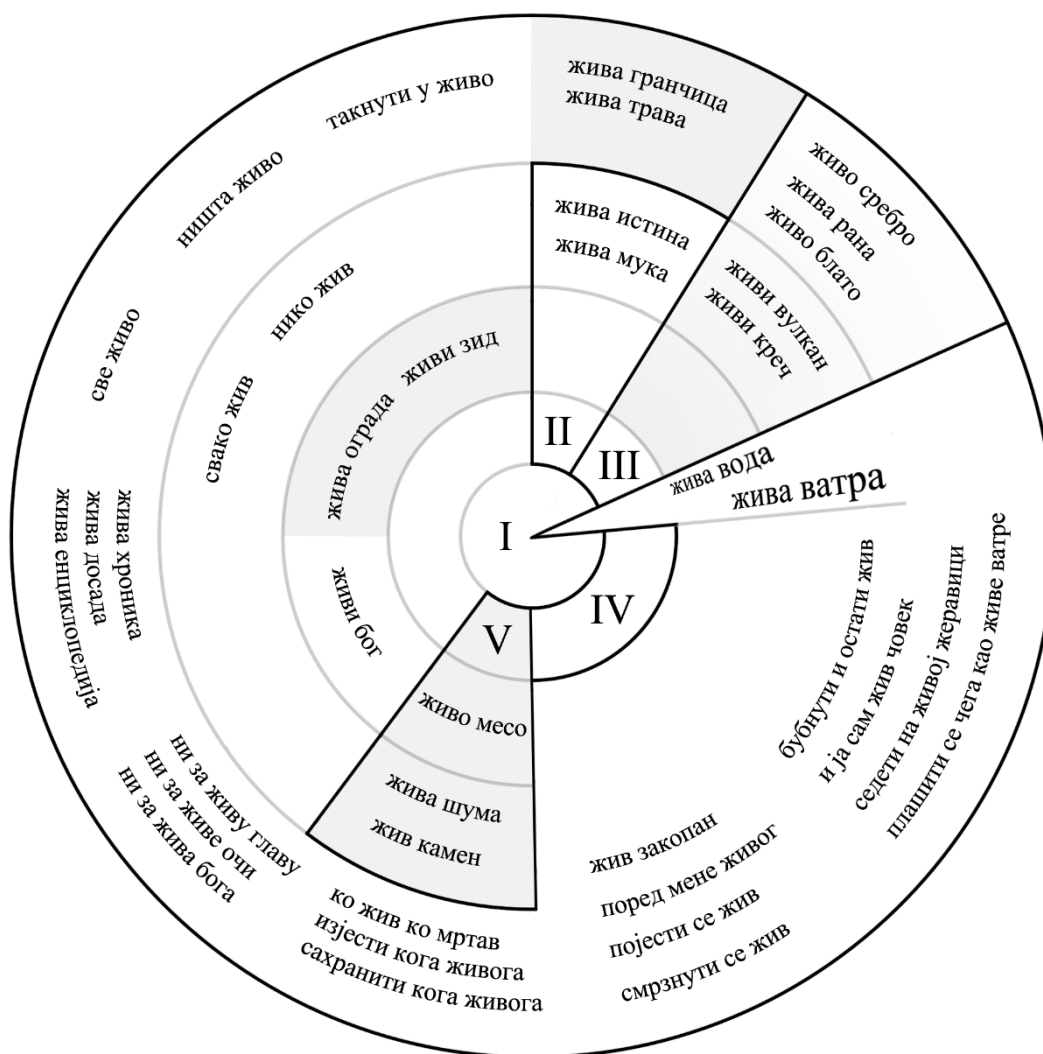
За центар категорије узета је полисемантичка структура придева, тј. прототипични примери употребе семантичких реализација придева (*жив човек*) на нивоу лексичких спојева. Категоризација саме полисемантичке структуре узета је у обзир јер придев у различитим значењима улази у различите синтагматске нефразеолошке и фразеолошке односе, па су ти односи у вези са конкретним значењима придева.

Ближу периферију чине колокације, као недискретна категорија чији се репрезентативни модели посматрају на градуалној скали која се условно може поделити на две развојне линије према критеријуму експресивности: 1) колокације које нису експресивне наћи ће се на путањи која иде од релативно слободних лексичких спојева према до термилошким синтагмама (*жива гранчица*); експресивне колокације кретаће се скалом градуалности према фразеологизмима у

ужем смислу (*ни за жива бога*). Фразеологизми у ужем смислу и праве термилошке синтагме налазе се на периферији фразеогнезда. Тако је због њиховог глобалног реинтерпретираног значења које се не своди на значење лексема саставница – придевска компонента у овим јединицама излази из прототипичне семантичке позиције лексичког значења.

5.1.2. С обзиром на умреженост описаних категорија, сваки графички приказ целокупног корпуса мора бити унеколико упрошћен, па се, са тим у виду, фразеогнездо може представити на следећи начин:

Схема 1: Фразеолошко гнездо *жив*

Графичка представа јасно предочава да је примарно значење придева најзаступљеније у фразеологизационом процесу, као и то да опште значење IV 'интензиван' ни на који начин није фразеолошки продуктивно. Опште значење II 'постојећи' изнедрило је врло продуктиван модел експресивних колокација (*жива истина*). Опште значење III 'активан у вези са природним појавама' дало је различите термине, од којих неки подлежу секундарној фразеологизацији. Језичке јединице са номинационом функцијом осенчене су у графичком приказу, и на тај начин је симболично показана и градуалност категорије колокација у улози термина.

5.1.3. Све фразеолошке јединице класификоване су, у складу са релевантним критеријумима у научној литератури, према обележјима полилексемности, глобалног значења, експресивности и функцији примарне или секундарне номинације. Према овим критеријумима у фразеолошком корпусу издвојени су:

- 1) Фразеологизми у ужем смислу, као експресивне језичке јединице са конотативним значењем и функцијом секундарне номинације (*жива* (*ходајућа, путујућа, ц(и)ела једна*) *енциклопедија* (*лексикон, књига*), *изјести се* (*појести се, скидати се*) *жив*, *<и> ја сам жив човек*, (*ни*) *за жива* (*милога, јединога и сл.*) *бога* (*живе очи, живу главу*) итд.). Ове јединице репрезентују различите структурно-синтаксичке моделе (именичке синтагме, предлошко-падежне конструкције, предикатске реченице, поредбене конструкције) са одговарајућим значењем. Тако је *жива енциклопедија* реализација модела 'именичка синтагма са конгруентним атрибутом израженим придевом *жив*' са значењем 'човек је носилац особине изражене именицом у великој мери', а *појести се жив* део је модела 'субјекат + предикат исказан непрелазним или неправим повратним глаголом, са придевом у функцији актуелног квалификатива субјекта', са значењем 'стање (особина) пацијенса изражено у великој мери'.
- 2) Колокације:
 - а) са номинационом функцијом, које се према својим особинама приближавају терминима (*жива ограда*);

б) са експресивном функцијом (*жива мука*), које се захваљујући експресивности приближавају категорији фразеологизама у ужем смислу.

- 3) Терминолошке синтагме, које одликује глобално значење и номинациона функција у језику (*жива слика, жива нит*). С обзиром на то да су многи термини у корпусу релативно устаљене колокације, категорија терминолошких синтагми сагледана је као градуална, и у њој се препознају центар (терминолошке синтагме у ужем смислу, нпр. *живи удовац*) и периферија (нпр. *жива ограда, живи ланац, живи зид*). Центар категорије термина подразумева непрозирне, идиоматичне синтагме са глобалним значењем и номинационом функцијом, а у периферију су сврстане прозирне, мотивисане јединице са номинационом функцијом (релативно устаљене колокације).

Од укупно 73 јединице у српском језику, 48 припада фразеологији у ужем смислу, а 25 експресивним колокацијама, са тим да дате бројчане податке треба схватити врло условно јер су у обзир узета најтипичнија остварења неких врло продуктивних модела у савременом језику. Укупно је анализирано 35 термина у ширем смислу (терминолошких синтагми и релативно устаљених колокација).

5.1.4. Као основни закључци издвајају се следећи:

- 1) експресивност није довољан критеријум за одељивање устаљених лексичких спојева од фразеологизама у ужем смислу: са једне стране, неке колокације су експресивне, а са друге, експресивност с временом може опадати код фразеологизама у ужем смислу; као најважнији критеријум издваја се семантичка реинтерпретација, тј. глобално значење фразеолошке јединице и секундарна номинација (која из развојне перспективе настаје ради експресивности, док у савременом језику експресивност појединачних фразеологизама може и бледети);
- 2) експресивност је у директној пропорцији са семантичком позицијом придева у свим јединицама са конотативним значењем, и та позиција се најчешће може окарактерисати као позиција интензификатора (и додатног квалификатора) лексичког значења (када се говори о

експресивним колокацијама) или глобалног фразеолошког значења (када се говори о фразеологизмима у ужем смислу);

- 3) у складу са примарном експресивном функцијом фразеологизама у ужем смислу, позиција придева интензификатора (и квалификатора) је релативно обавезна; факултативност придева у ужем фразеолошком корпусу узрокована је: 1) универбизацијом фразеолошке структуре; 2) остали случајеви у којима је придев факултативан своде се на појединачне примере – фразеологизам *бити на (живој, великој и сл.) муци*, затим фразеологизме индуковане лексемом *ватра* или синтагмом *жива ватра*, која је као фразеолошка јединица такође могла проћи кроз процес универбизације;
- 4) све анализиране фразеологизме у корпусу одликује жива унутрашња форма, тј. могућност двоструке семантичке интерпретације, те су предложене одговарајуће базне синтагме и њихова денотативна значења у реконструкцији фразеологизационог процеса;
- 5) могућност двоструке семантичке интерпретације често почива (и) на семантичком потенцијалу придевске компоненте;
- 6) основни механизам фразеологизације јесте метафора, с тим да је најчешће праћена десемантизацијом придева која придевској јединици у датом процесу обезбеђује даља семантичка померања и позицију интензификатора (и квалификатора);
- 7) само три фразеолошке јединице у ужем смислу настале су секундарном фразеологизацијом у српском језику, и у свима секундарну фразеологизацију узрокују потенцијалне семантичке компоненте придева, које се своде на категорију 'активност': *живо сребро, живо блато, жива рана*;
- 8) придев у фразеологизациони процес улази са примарним значењем (једини изузетак у корпусу је фразеологизам *жива кемија*, обележје хрватског стандарда), што потврђује природу фразеологизма у ужем смислу јер његова базна синтагма увек подразумева конкретно денотативно значење;

- 9) структурни модели фразеолошког корпуса су разнолики, а као најпродуктивнији издвајају се они који су у савременом синхронијском тренутку отворене категорије – за фразеологију у ужем смислу то су: 1) две глаголске фразеосхеме, а) 'радња изражена глаголом у највећој мери' (тј. потпуна обухваћеност пацијенса глаголском радњом, прототипични пример *појести кога живога*) и б) 'стање (особина) пацијенса изражено у великој мери' (*појести се жив, заспати жив*); 2) именичка фразеосхема 'носилац особине у великој мери' (прототипични пример *жива енциклопедија*); за колокације то је експресивни структурно-семантички модел 'придев интензификатор и квалификатор + именица која означава појам из категорије неживо' (прототипични пример *жива истина*).

5.1.5. Посебно треба истаћи методолошку важност интегралног приступа корпусу јер је њиме потврђена хипотеза према којој би одељивање анализе семантике придева од анализе фразеолошких јединица са овом компонентом било непотпуно и једнострано, и тај однос лексичке и фразеолошке семантике је однос узајамне зависности:

- 1) у реконструкцији примарног значења придева *жив* без анализе синтагми *жива ватра, жива вода, живи бог* (нарочито прве две), не бисмо имали добар увид у примарно значење придева и модификације које је оно кроз време претрпело; последично, не бисмо могли да поставимо полисемантичку структуру придева на начин који верно одражава семантичка померања, нити бисмо били у стању да адекватно објаснимо концепте изражене придевом и везе међу препознатим концептима;
- 2) са друге стране, без увида у семантику придева и његове колокабилне могућности, не бисмо могли разумети улогу придева интензификатора не само у експресивним колокацијама, већ ни у фразеологизационом процесу.

5.1.6. Треба нагласити да овако обједињени структурно-семантички приступ лексеми и њеном фразеолошком гнезду није увек могућ. Централни члан нашег корпуса јесте придев који би се могао сврстати релативно близу центра категорије

'придеви који изражавају људске особине'. То је придев широке, дисперзивне семантике, подложне десемантизацији, а последично и интензивној перспективизацији. Уопште узев, најдоминантнија особина коју придев у контекстуално условљеним позицијама показује јесте интензификација, која је омогућена претходним семантичким пражњењем. Директна последица овакве семантике придева јесте широк колокациони опсег, и у њему много контекстуално померених, експресивних реализација придева које се могу анализирати у оквирима фразеологије у ужем и ширем смислу.

5.2. ПОЛИСЕМИЈА ПРИДЕВА ЖИВ

5.2.1. Један од циљева овог рада јесте представљање полисемантичке структуре придева као високомотивисане категорије, која одражава одговарајуће когнитивне концепте. Она је представљена као сложена структура централног прототипичног значења и мање истакнутих секундарних прототипичних општих значења, која садрже конкретније семантичке реализације, мотивне за одговарајућа терцијарна значења у структури. У овако организованој структури јасан је однос мотивних и мотивисаних значења, као и механизма развоја секундарних семантичких реализација.

Други циљ био је увид у дисперзивност и недискретност семантичких категорија, нарочито с обзиром на то да је анализирана лексема придев, и то придев сложене семантичке структуре.

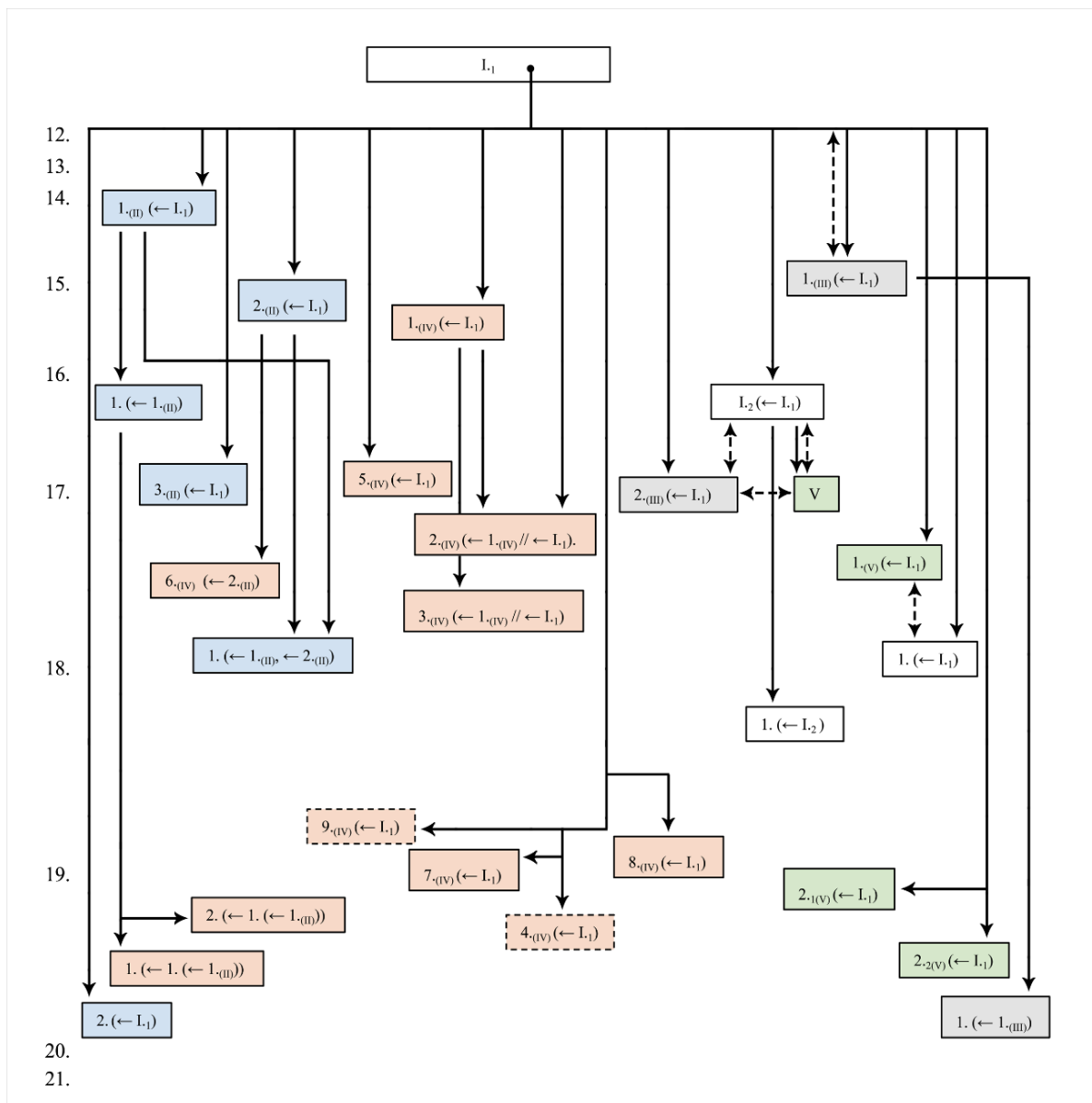
Трећи циљ био је приказивање полисемије као суштински дијахронијске језичке појаве, која развојну природу испољава у сваком синхронијском тренутку, што се у раду вишеструко потврђује реализацијом различитих контекстуално условљених позиција, које говоре о семантичкој динамици лексеме. То поткрепљује хипотезу која претпоставља неодвојивост синхроније од дијахроније – „замрзнута слика“ било ког језичког стања је артифицијелна јер је језик суштински динамичка категорија, па се за приказивање било ког синхронијског тренутка та слика битно поједностављује и најчешће се брише потенцијал за промену који језичка јединица у сваком тренутку испољава.

Сама полисемантичка структура представљена је према следећим критеријумима: 1) мотивисаност значења, 2) хронолошки оквир; 3) припадност значења категорији према принципу родбинске сличности.

Као посебан проблем у свим истраживањима ове врсте намеће се одељивање структурно утемељених значења придева на нивоу концептно-језичког материјала од контекстуално условљених семантичких позиција (семантичких нијанси). У овом раду нијансама се сматрају следеће семантичке улоге придева: 1) интензификација, којој претходи деплеција; 2) интензификација и квалификација, изазване перспективизацијом, којој такође претходи деплеција. Све остале семантичке реализације третиране су као права лексичка значења, иако је аутору рада јасно да су неке реализације више контекстуално условљене од других. Испитивање структурне утемељености лексичког значења је сложено и захтева посебно истраживање.

5.2.2. Када се сви наведени критеријуми узму у обзир, структура придева може се графички представити.

Схема 2: Реконструкција сукцесивности полисемантичке структуре придева *жив*

Дата схема је приказ дијакронијског развоја полисемантичке структуре придева на српском (и хрватском) простору. Пуне стрелице показују однос мотивног и мотивисаног значења, а испрекидане однос међу значењима која се преклапају. Са леве стране графика налази се хронолошки оријентир изражен вековима.

Са изузетком значења 4.(IV) (← I.1) „економски добростојећ, богат, имућан“ и 9.(IV) (← I.1) „висок, велик“, која су данас застарела (у схеми су истакнута посебним оквирима), полисемантичка структура придева овако изгледа и у савременом језику.

5.2.3. Врло слична структура придева посведочена је широм општесловенског простора, што је очекиван податак с обзиром на то да придев означава суштинску категорију у доживљају стварности и да је семантички потенцијал придевског корена наслеђен из пие. периода.

Најважнија запажања у вези са полисемијом придева на српском и осталом (јужно)словенском простору су следећа:

- 1) полисемантичка структура придева је радијално-ланчана;
- 2) придев *жив* је стабилно-динамичка лексема, чија полисемантичка структура јесте хијерархијски устројена, разграната, издељена на различите категорије и поткатоорије, али са релативном дијахронијском стабилношћу примарног значења и са могућношћу да се остале секундарне семантичке реализације (не све подједнако лако) објасне путем примарног значења, а секундарна путем терцијарних;
- 3) придев *жив* прешао је дуг развојни пут од семантичког примитива до придева широког, општег примарног значења, што потврђује директну везу између неодређености значења и важности десигната који је лексичким значењем изражен;
 - а) примарно значење придева *жив* јесте „који постоји са свим својим особинама (процесима) као јединка: + 'настаје', + 'храни се', + 'расте', + 'развија се', + 'стари', + 'завршава своје постојање у активном облику’“. Међутим, анализом примарног значења придева уз лексеме *ватра*, *вода* и *бог* на псл. нивоу, са освртом на ширу индоевропску перспективу, закључено је да је историјски примарно значење придева (вероватно у ранијем пие. периоду) одговарало концепту 'активан, 'пун енергије', (што одговара базичној семантици примитива 'жив'), а тек у каснијем пие. периоду прошло кроз модификацију и постало семантички опонент појму мртвог. Модификација је подразумевала два корака: (1) сужавање придевског значења на само неке од класâ ентитета (човека, животињу, биљку) на које се првобитно односило; (2) опадање интензитета активности који јединка мора испољавати да би се перципирала прототипично живом – човек, животиња или биљка

испољавају нижи интензитет активности у односу на природне стихије ватру и воду, за које се примарно значење придева пре модификације везује;

- 4) основни концепти које значењска структура придева покрива представљени су као чворишта око којих су појединачна значења у структури окупљена – осим концепта 'жив', који је изражен примарним значењем придева, разликују се општи концепти 'постојећи', 'активан', 'интензиван' и 'првобитни облик';
- 5) као општа тенденција придева *жив* издваја се деплеција и позиција интензификатора као последица семантичког пражњења; посебно су занимљиве колокације у којима се придев реализује и као интензификатор и као квалификатор значења израженог центром именичке синтагме, што показује да је пре перспективизације дошло до семантичког пражњења.

5.3. О НЕКИМ ОСОБИНАМА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА СА КОМПОНЕНТОМ *ЖИВ*

Као посебна питања у раду намећу се питање реконструкције фразеолошке јединице на прасловенском нивоу и питање фразеолошке полисемије.

5.3.1. Реконструкција фразеолошких структура на прасловенском нивоу спроведена је у складу са наизглед непомирљивим ставовима са једне стране, Н. И. Толстоја, а са друге, В. М. Мокијенка. Када се размотре основни принципи понуђених методолошких поступака, закључује се да:

- 1) у историјској перспективи прасловенска фразеолошка јединица може бити потврђена у несловенским индоевропским језицима и представљати део заједничког пие. наслеђа; тиме се не умањује њен прасловенски статус (*жива ватра, жива вода*);
- 2) прасловенска језичка јединица може бити посведочена:
 - а) широм словенског говорног простора, и тако је ако је у питању базични, важни етнокултурни концепт који јединица означава (*бојати се чега као живе ватре*);

б) у дисперзивним периферним језичким зонама, и то је дијатопијска слика архаизације јединице као дијахронијског процеса (као пример ове појаве могла би се узети *жива вода* у значењу текуће);

3) у савременој перспективи фразеолошка јединица посведочена у словенским и западноевропским језицима може бити калк према страном језику (могуће *жива енциклопедија*) или резултат појединачног језичког развоја омеђеног заједничким културним и цивилизацијским оквирима (*живи мртвац*);

4) као начелни принцип у свим наведеним случајевима мора се узети етнокултурни контекст фразеолошке јединице.

Јасно је да експлицирани принципи дају само начелне смернице и да су резултати трагања за пореклом фразеолошке јединице често неизвесни.

5.3.2. Питање фразеолошке полисемије је питање којем тек предстоје истраживања на српском корпусу. На основу микроплана који чини анализирани корпус, може се закључити следеће:

- 1) као посебан проблем намеће се сложеност односа полисемантичке структуре лексеме саставнице фразеологизма и саме фразеолошке јединице (*жива ватра*);
- 2) као додатна отежавајућа околност у рашчитавању корпуса намеће се могућност ране универбизације фразеолошке структуре;
- 3) реконструкција базне синтагме фразеолошких јединица које се у лексикографским изворима наводе као полисемичне показује да су те јединице хомонимичне јер полазе од различито мотивисаних денотативних значења која онда пролазе кроз семантичку трансформацију.

5.4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

5.4.1. С обзиром на то да је за предмет истраживања одабрана језичка јединица која одсликава универзални концепт мишљења, нисмо очекивали много језичких особина које би биле ексклузивна одлика српског језичког простора. И то заиста важи за семантику придева. Сва значења полисемантичке структуре придева

жив представљају заједничке изоглосе или за сав словенски простор, или за неки његов део. И то није неочекивано јер се семантички потенцијал пие. примарног значења придева кроз време остварио на сличан начин и у неким несловенским језицима. Врло сличне особине полисемантичке структуре тако деле романски и словенски језици, а у раду се претпоставља да је мањи део истих црта последица калкирања. Међутим, свесни смо да се за прецизније закључке који се тичу семантичких калкова мора урадити додатно истраживање на опсежнијем корпусу. Једино значење резервисано само за српски језички простор јесте значење 4.(iv) (← I.1), дефинисано као 'добростојећи, богат, имућан', али из перспективе семантике етимолошког гнезда ни ово значење није ексклузивно јер је једно од секундарних значења лексеме *живот* у руском језику 'имовина'. Значења која припадају концепту 'обилје' иначе су у словенским језицима често остварена каузативним обликом корена *гој-*.

Што се тиче семантичких нијанси придева, он се у позицијама интензификатора (и квалификатора) остварује на целом јужнословенском простору, али српски говорни простор одликују изразитија десемантизација придева и последично, драматичније перспективизације.

5.4.2. У фразеолошком корпусу ствари стоје другачије. Релативно је велики број фразеолошких јединица које су одлика само српског језика (око 20%):

- 1) група 'жив (свеукупан)' као индуктор фразеолошког значења (*и ја сам жив човек, колико сам жив, поред мене живог*);
- 2) *да си ми <ти> жив и здрав* у значењу необавештености;
- 3) *жив био, па видео* у значењу уверења у истинитост исказа;
- 4) *ни жив ни мртав* у значењу категоричког одбијања;
- 5) *ко жив ко мртав* у значењу неверице у изнесени предлог/претпоставку;
- 6) *жив закопан (сахрањен)*;
- 7) *бубнути (лупити, рећи и сл.) и остати жив*;
- 8) *виче (јауче, дере се) не(т)ко као да га жива деру*;
- 9) *ставити коме шта у жива уста*;

- 10) *живо блато*;
- 11) *ставити соли на живу рану*;
- 12) неке термиолошке синтагме у ужем смислу, углавном дијалекатски омеђене (*живи удовац, жива гранчица, живи брод, жива трава*).

Појаве које се условно могу посматрати у јужнословенском контексту јесу следеће:

- 1) фразеологизам (*једва*) *изн(и)јети (извући) живу (читаву) главу*, који је посведочен у српском и македонском језику;
- 2) фразеологизам *све живо (ништа живо)*, посведочен је у српском и македонском језику такође; са друге стране, експресивне колокације са именичким заменицама за лица (*свако жив, нико жив*, и сл.) јављају се на целом јужнословенском простору;
- 3) формула везана за прецедентни исказ *јарац живодерац*, чије би варијанте требало тражити и у ширем словенском фолклорном материјалу;
- 4) неке реализације глаголских фразеосхема 'радња изражена глаголом у највећој мери' (тј. потпуна обухваћеност пацијенса глаголском радњом, прототипични пример *појести кога живого*) и б) 'стање/особина изражена у великој мери' (*појести се жив, заспати жив*) јављају се на ширем јужнословенском простору, мада су модели најпродуктивнији у српском језику;
- 5) придев *жив* као интензификатор и квалификатор лексичког значења у структурно-семантичком моделу 'придев интензификатор и квалификатор + именица која означава појам из категорије неживо', са реализацијама *жива истина, жива мука, жива жеља, жива згода, живи пример, живи доказ* итд. јавља се у свим јужнословенским језицима, али ни у једном није продуктиван као у српском језику;
- б) придев *жив* као интензификатор и квалификатор лексичког значења у семантичкој позицији 'чист' у примерима *живо злато, жива вода, живи*

мрамор представља стару прајужнословенску црту потврђену у првој половини 13. века и у српској народној поезији.

5.5. МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ СПРОВЕДЕНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Оквири у којима се ово истраживање може применити углавном су методолошки, и међу њима се могу издвојити:

- 1) модификован принцип фразеолошког гнезда са центром у полисемантичкој структури придева;
- 2) анализа полисемантичке структуре придева као дијахронијске категорије;
- 3) могућности реконструкције фразеолошке јединице на псл. нивоу.

На крају, многа питања у раду остају отворена. Тако је са појавом фразеолошке полисемије и хомонимије, као и са проблемом лексичког и фразеолошког калкирања. Изазовну перспективу у историјској фразеологији представља истраживање модела у оквирима историјске синтаксе.

Овом истраживању би у великој мери допринела комплементарна анализа фразеогнезда *мртав*, која би требало да потврди значај аналошких процеса у формирању полисемантичке структуре антонимног придева, али и да покаже евентуални утицај структурно-семантичких модела са компонентом *жив* на формирање фразеолошких модела са компонентом *мртав*.

VI. ФРАЗЕОГНЕЗДО ЖИВ

6.1. СТРУКТУРА АНАЛИЗИРАНОГ КОРПУСА И ТЕХНИЧКЕ НАПОМЕНЕ

Анализирана грађа није обимна, али ју је релативно тешко представити, не само због методолошког оквира и дијахронијског аспекта анализе него и због дисперзивности семантичких категорија и њихових недискретних граница. Свако линеарно приказивање грађе која се третира као мрежа мотивисаних и међусобно повезаних категорија је незахвалан задатак.

Хтели смо да прикажемо најважније особине класификованог корпуса према одговарајућим тачкама, и то тако да се појединачна особина конкретног значења може пратити кроз цео корпус независно од осталих особина. На овај начин читалац није нужно оптерећен свим информацијама о конкретној семантичкој реализацији, које га не морају занимати у сваком тренутку.

Свако значење подразумева опис одговарајуће структуре, која се даље наводи и појашњава у појединачним тачкама.

Ознака значења

Речено је да су групе значења обједињених категоријом општег типичног значења или појединачна значења која се не гранају даље означена римским бројевима, нпр. *Значење I* или *Опште значење II*. Ако се појединачно значење грана на подзначења (у лексикографским дефиницијама 1. а и 1. б), онда добија своју ознаку у виду арапског броја у супскрипту: I₁. Даље, ако се ради о појединачним значењима унутар типичне групе значења, она су означена арапским бројевима, оним редом којим су потврђена у историјским изворима, а поред сваког броја значења у супскрипту у загради налази се типична група значења којој конкретно значење припада; нпр. 1._(II), 2._(II), 3._(II) итд. Свако секундарно (и терцијарно) значење означава се према истом принципу, с тим да се поред одговарајуће ознаке у загради стрелицом са десна улево означава његово мотивно значење: 1. (← I₁) или 1. (← 1._(II)).

Дефиниција значења

Дефиниција је заснована на лексикографским изворима, али се понекад разликује од самих дефиниција датих у тим изворима. Некада лексикографска објашњења значења нису довољно прецизна за истраживања полисемије јер дефиниција примарног значења не садржи увек све продуктивне семантичке компоненте заслужне за развој секундарних значења. Ово се односи и на дефиницију било ког секундарног (терцијарног итд.) значења чије су семе продуктивне у даљем развоју полисемантичке структуре неке лексеме. То значи да се врло често не види мотивисаност развоја одговарајућег секундарног значења.

Мотивно значење

Мотивно значење може се видети и у самој ознаци значења, али овде се даје посебно, ради прегледности анализираниг корпуса (ова тачка у сваком опису значења даје увид у продуктивност појединачних значења придева *жив*).

Механизам семантичког преноса

У овој тачки описа значења дат је механизам којим је секундарна или терцијарна семантичка реализација добијена од мотивног значења.

Преплитања са другим значењима

Овде се налазе ознаке семантичких реализација са којима се анализирано значење преплиће.

Релативни хронолошки оквир

С обзиром на најстарије потврде у лексикографским изворима, даје се релативни временски оквир за појаву значења. Подразумева се да се тај оквир помера без обзира на конкретне потврде у корпусу само када шири, општесловенски или индоевропски језички и етномитолошки материјал на то упућује.

Примери употребе

Примери употребе подразумевају конкретне контексте у којима се реализује значење које се представља. За свако значење је дато, тамо где је то било могуће, два примера употребе: *најстарији* и *илустративни*. Најстарија потврда је била

неопходна ради утврђивања хронолошког оквира одговарајућег значења. Шири контекст примера употребе у секундарним изворима нисмо гледали осим ако пример који се анализира није био нејасан. Хтели смо да прикажемо перспективу „некад“ и „сад“, па смо за илустративне примере углавном бирали примере из РСАНУ. Када би корпус РСАНУ био исцрпен, давани су примери из других извора.

За нека значења није било могуће дати примере употребе. С обзиром на лексикографску концепцију, у неким историјским речницима (нпр. Микаљином или Хабделићевом) нема примера употребе значења које се описује; уобичајено је да се значење објашњава само путем синонима, или се дају штуре дефиниције. Некада се примери употребе наводе (нпр. Витезовић 2009, Дела Бела 1728, Белостенец 1740, Јамбрешић 1742, Стули 1801, 1806), али несистемски, тако да се лако може десити да пример употребе конкретног значења није забележен. Тамо где нема примера употребе у расположивим изворима, дата је *лексикографска потврда о значењу*. То је податак који се у историјском извору даје о значењу лексеме – описна дефиниција или синоним (синонимски ред).

Потврде

Лексички корпус

Све потврде подразумевају навођење одреднице из корпуса и конкретног лексичког значења у складу са структуром речника: потврде из речника насталих у модерној лексикографској концепцији доносе се са ознакама значења (нпр. s. v. жив – 8. а, РСАНУ).

Потврде о значењу придева у историјском корпусу доносе се у складу са концепцијом тих речника: речнички чланак често не садржи посебне ознаке о појединачним значењима лексеме, а некада се обрађује само њено примарно значење; зато потврде у историјским изворима некада садрже само податак о одредници, али не и податак о конкретном значењу (нпр. s. v. живъ, Даничић 1863; s. v. sgiv, duhati, vivo, Микаља 1649).

Фразеолошки корпус

Потврде о фразеолошком корпусу наводе се са податком о томе где се одређени израз у корпусу бележи (нпр. s. v. жив, РСАНУ, РСЈ).

Корпус је представљен у шест подтачака:

Историјски корпус. Подразумева потврде о значењима придева *жив* из срп. (и хрв.) историјских лексикографских извора.

Историјски фразеолошки корпус. Овде се наводе појединачни изрази посведочени у историјском корпусу, посебно издвојени као део фразеолошке грађе.

Савремени корпус. У њему се налазе потврде о значењима придева *жив* из савремених срп. (и хрв.) лексикографских извора.

Савремени фразеолошки корпус. Подразумева потврде о фразеолошким јединицама из савремених срп. (и хрв.) извора.

Упоредни корпус. Потврде под овом тачком доносе класификовану словеначку, бугарску и македонску грађу у вези са семантиком придева *жив*.

Упоредни фразеолошки корпус. Доноси потврде о фразеолошким јединицама у словеначком, бугарском и македонском језику.

Остале напомене

Све се потврде дају онолико прецизно колико то дозвољава конкретни речнички чланак, али и колико то захтева сама класификација грађе (исп. на пример потврду s. v. živ – a. j) *govor (jezik, glas, besjeda, riječ)*, РЈАЗУ, за значење 1.(II) (← I.1)).

Ако се испред одговарајуће потврде налази астериск, то је посведочена потврда на основу које се реконструише претпостављено значење придева које није забележено у лексикографским изворима (нпр. * s. v. Vivens, Стули 1801).

На представљени начин, када се реконструишу одговарајућа значења, означавају се и потврде не само придева *жив* и фразеологизама са том компонентом већ и потврде оног дела етимолошког гнезда *жив* које улази у шири корпус и на основу ког се разумевају историјски семантички и деривациони односи међу одговарајућим лексемама. И ови примери су под звездicom јер представљају индиректне потврде о значењском развоју придева. Дубљи увид у природу ових односа доноси целовитију перспективу развоја полисемантичке структуре придева.

6.2. ФРАЗЕОГНЕЗДО ЖИВ – СИСТЕМАТИЗОВАНИ КОРПУС

ПРИМАРНО ЗНАЧЕЊЕ (I)

ЗНАЧЕЊЕ I₁

Основне особине значења

► Дефиниција: „+ који постоји са свим својим особинама (процесима) као јединка: + 'настаје', + 'храни се', + 'расте', + 'развија се', + 'стари', + 'завршава своје постојање у облику који активни процес подразумева’“.

► Етимолошки и семантички примарно значење.

► Прототипично значење у полисемантичкој структури из дијахронијске и савремене перспективе.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: позни пие. период.

Платисемија					
(1) човек	(2) животиња	(3) биљка	(4) * огањ/ватра	(5) * вода	(6) * бог

Примери употребе

(1) О људима:

Најстарији: „до колѣ съмь живь (M. serb. 2)“; s. v. живь, Даничић 1863–1864 (1189) („Prisezaju ... pravu prijatel biti vamь ... dokoļê съмь живь (*Isprava Kulina bana*, 1189), Mon. Serb. 2“; s. v. *živ*, РЈАЗУ).

Илустративни: „Наш лијечник даде болеснику некакве лијекове . . . и овај остане жив (НПр Чајк., 430)“; s. v. *жив*, РСАНУ (1927).

(2) О животињама:

Најстарији: „живога или мртвога добытка (M. serb. 75)“; s. v. живъ, Даничић 1863–1864. („Џто съмъ даљъ отъ дома краљевства ми живога или мртвога добытка (1302–1321) Mon. serb. 75“; s. v. *živ*, РЈАЗУ).

• Најстарији пример значења са поимениченим придевом: „Da se ne uzme ničto u meste semъ svetemъ unutrъ сръкве или izvънъ или u живе или u мртве (misli se stoka i stvari) (XIII v.) Mon. Serb. 18“; s. v. *živ*, РЈАЗУ.

Илустративни: „Viđeo sam i жива медеда. 3, 32. Nar. pjes. vuk 2, 556 (*u biļešci*)“; s. v. *živ*, РЈАЗУ (1845).

(3) О биљкама:

Најстарији: „Živo drvo sa(h)ne. Dobretić 501“; s. v. *živ*, РЈАЗУ (1782).

Илустративни: „Што је живу дрвету кора његова, то су народу обичаји његови (Мил. М. Ђ. 25, 178)“; s. v. *жив*, РСАНУ (1885).

(4) * О ватри:

Најстарији: „Živi ogañ z grada nas istira. Krnarutić 18^b“; s. v. *živ*, РЈАЗУ (1584).

Илустративни: „Svega se ovoga imamo čuvati ... kako ogañ живога. Divković nauk 126^a“; s. v. *živ*, РЈАЗУ (1611).

(5) * О води:

Најстарији: „Istočnikъ živije vody. (XV v.) Starine 22, 196“; s. v. *živ*, РЈАЗУ.

Илустративни: „Источник живе воде извире подну самога села (Љуб. 3, 36)“; s. v. *жив*, РСАНУ (1902–1903).

(6) О богу:

Најстарији (у преводу на старословенски): „закланнаѣ въ богомъ живынцъ катà тоѡ ζῳντος θεοѡ Supr 264,13; с(ы)нъ в(о)га живаго тоѡ θεοѡ тоѡ ζῳντος Mt 16,16 Zogr Mar As Ostr“ (s. v. живъ, ССЈА).

Илустративни: „Sina boga jedinoga, живога i истинога. Jerković 16“; s. v. *živ*, РЈАЗУ (1634).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. живъ, Даничић 1863; s. v. Vivus, Вранчић 1595; s. v. sgiv, duhati, vivo Микаља 1649; s. v. Siu, Хабделић 1670; s. v. živ (živ), Витезовић 2009; s. v. vivi, s. v. vivo, Дела Бела 1728; s. v. Vivo, s. v. Vivus, Белостенец 1740 (Gazophylacium Latino-illyricorum); s. v. Siv, Белостенец 1740 (Gazophylacium illyrico-latinum); s. v. Vīvus, Јамбрешић 1742; s. v. Vivus – I, * s. v. Vivens, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum); s. v. Xiv – I, s. v. Xivo, * s. v. Xivac – I, Стули 1806 (Rjecsoslòxje slovinsko-italiansko-latinsko); s. v. жив – 1, 2, Караџић 1818; s. v. жив – 1, Караџић 1852; s. v. živ – 1, Шулек 1874/5; s. v. živ – a. a) aa) aaa), bbb), eee), fff); b) aa); c); d) aa), bb); e); f) aa); * g) aa) aaa); * i) aa) aaa); РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус:

* s. v. živa voda, Vitezović 2009; s. v. Vivo – Al vivo, cioè fin alla parte animata. *Vivo tenus. Do scivoga. Ancor vivo, non ancor morto*, Дела Бела 1728; * s. v. Vivens – Vivens flumen, Stat. *acqua corrente, voda tekūcha*; Vivens focus, Ovid. *fuoco acceso*, ogañj xivi, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum); s. v. жив – 1) lebend, vivus: Жив био [...], * s. v. живи огањ, Караџић 1852; s. v. živ – 1. phys. lebendig, tal. vivo: * *živa sila, lebendige Kraft, tal. forza viva*; * *živa voda, lebendiges Wasser, tal. acqua viva*, Шулек 1874/5; s. v. živ – 1. a. a) aa) aaa) (пример: „Ženu živu živcatu najdoše. Kanižlič utoč. 78”, РЈАЗУ (1759)); 1. a. a) eee) – *u izricañu žeļe i u pozdravu, fff) – u zakliñañu*; * g) aa) – *o vodi, izvoru, aaa) u pravom značeñu*; * i) *o čemu što gori (vatra, plamen, žerava, ugļen, iskra, tuña), aa) u pravom značeñu, aaa) uopće –*; * j) – *živa sila*; * 1. d. e) živ ogañ; РЈАЗУ.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 1, * 5, * 6, 14. а, б, РСАНУ; s. v. жив – 1. а, 7, РМС; s. v. жив – 1, * 6, * 8, 11, РСЈ; s. v. živ – 1, 7, Анић 2009.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

бити живи огањ (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. ogañj – Матешић 1982)

бити на живој ватри (s. v. жив – Оташевић 2012)

бојати се (чувати се) као живе ватре (s. v. жив – РМС; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982; s. v. živa vatra, ХФР)

да си (ми) ти (он итд.) жив и здрав (s. v. жив – РСАНУ; РМС)

жив био на видео, живи били на видели (s. v. жѣв – РМС; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009); (Стојичић 1992: 186)

жив живцат (s. v. жѣв – РСАНУ, РСЈ; s. v. živ – živ živcat, ХФР, Менац-Михалић – Менац 2011)

жив заспати (s. v. жѣв – РСАНУ; РМС; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982)

жив и здрав (био, била и сл.) (s. v. жѣв – РСАНУ, РМС, РСЈ; s. v. živ – ХФР, Менац-Михалић – Менац 2011)

жив клан – недоклан (Стојичић 1992: 185)

жив ми жив ти (жи' ми, жи' ти) (s. v. жѣв – РСАНУ; РМС; РСЈ) (*жив ти ја*) (Стојичић 1992: 185)

жив нисам (шта да радим)

жив сахрањен (жив закопан) (s. v. жѣв – РМС; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – // сам закопан// Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982) // сахрањивати (сахранити) себе жива (s. v. živ – Матешић 1982)

жив се изјести (појести, скидати) (s. v. жѣв – РСАНУ; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешић 1982; ХФР; Менац-Михалић – Менац 2011; Менац-Михалић 2005); (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешић 1982)

жив се успећи (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешић 1982)

жив се не чинити (s. v. жѣв – РСАНУ; s. v. živ – Менац-Михалић 2005)

жив се не чути (s. v. жѣв – РСАНУ; РМС; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982; Менац-Михалић 2005)

жив се смрзнути (s. v. živ – Маресић – Менац-Михалић 2008)

жив се упети (s. v. živ – Матешић 1982)

жив стид (срам) ме је појео (ме поједе) (s. v. жѣв – РСАНУ; s. v. жив, Оташевић 2012; s. v. živ – Матешић 1982; РМС; Стојичић 1992: 185)

жив умрети (претрнути, премрети) (s. v. жѣв – РСАНУ; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012) (s. v. жѣв – РСАНУ; РМС; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешкић 1982)

жива вага (s. v. жѣв – РМС; s. v. živ – Анић 2009)

* *жива ватра / живи огањ* (s. v. жѣв – РМС; жива ватра (2 од РМС); s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешкић 1982; ХФР)

* *жива вода* (s. v. жѣв – РМС; s. v. živ – Анић 2009)

жива (цијела, једна, ходајућа) енциклопедија (лексикон, књига) (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. енциклопедија – Матешкић 1982; ХФР);

жива жеравица (жар, угљен) (s. v. жѣв – РМС, s. v. živ – Матешкић; s. v. жив – Оташевић 2012; Стојичић 1992: 185)

живи мртац (s. v. živ – Матешкић 1982; ХФР)

живо благо (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешкић 1982)

живо непојано гробље (s. v. groblje – Матешкић 1982)

живог ме је стид појео (s. v. жѣв – РСАНУ; РМС; РСЈ)

изист кога живога (s. v. živ – Менац-Михалић – Менац 2011; Маресић – Менац-Михалић 2008; Менац-Михалић 2005)

једва жив (s. v. živ – ХФР; Менац-Михалић – Менац 2011)

као да га жива деру (јауче, виче и сл.) (s. v. жѣв – РМС; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешкић 1982)

као (жива) муња (s. v. жив – Оташевић 2012)

ко жив ко мртав (s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – ХФР; Менац-Михалић – Менац 2011; Менац-Михалић 2005)

нема (кога) што је жив (s. v. živ – Менац-Михалић 2005)

не моћи гледати кога жива (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешкић 1982)

ни жив ни мртав (ни жив, ни мртав) (s. v. жѣв – РСАНУ; РМС; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982; ХФР; Менац-Михалић - Менац 2011; Маресић – Менац-Михалић 2008)

ни за жива (милога) бога (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешић 1982)

отворити/отварати (осути/осипати, оборити/обарати, дати/давати, придати)
<живу> *ватру на некога* (s. v. жив – Оташевић 2012)

рећи (бубнути, лупити) и остати жив (s. v. жѣв – РМС; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982; ХФР; Менац-Михалић – Менац 2011; Маресић – Менац-Михалић 2008; Менац-Михалић 2005)

све живо (s. v. жѣв – РСАНУ; РМС; РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982; ХФР; Менац-Михалић – Менац 2011; Маресић – Менац-Михалић 2008)

седети (бити, вртети се, горети, стајати и сл.) <као> *на <живој> жеравици* (s. v. жив – Оташевић 2012)

човјек – жива кроника (s. v. živ – Матешић 1982)

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ – 1, 2, * 4 (razi, че је огенј кје ше živ), ССКЈ; s. v. жив – 1, 2, 19, РБЕ; s. v. жив – I 1, II, РМЈ, s. v. жив – 1, 9, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

Словеначки корпус:

<kot> *živa legénda* (s. v. živ – Кебер 2015)

bolj mrtev kot živ (s. v. živ – ССКЈ)

bíti <kot> (sedéti <kàkor>) na žerjávici (s. v. živ – Кебер 2015)

kričati, piti, tepsti na žive in mrtve (s. v. živ – ССКЈ)

ne báti se živega vrága (s. v. živ – Кебер 2015)

ne moreti <videti> koga živa (s. v. živ – ССКЈ)

opravljati koga na žive in mrtve (s. v. živ – ССКЈ)

pazíti se (báti se) kóga/čésa kàkor (kot) živega ôgnja (vruga) (s. v. živ – CCKJ; s. v. živ – Кебер 2015)

požreti koga živega (s. v. živ – CCKJ)

smolarenje na živo (s. v. živ – CCKJ)

vse živo (s. v. živ – CCKJ)

živ in zdrav (s. v. živ – CCKJ)

živ mrlič (s. v. živ – CCKJ)

* *živ ogenj* (s. v. živ – CCKJ)

živ pokopan (s. v. živ – CCKJ)

živa kronika (s. v. živ – CCKJ)

živa nit (s. v. živ – CCKJ)

živa teža (s. v. živ – CCKJ)

* *živa voda* (s. v. živ – CCKJ)

živa enciklopedija (leksikon) (s. v. živ – CCKJ; s. v. živ – Кебер 2015)

živi vrág (kot <živi, sám> vrág) (s. v. živ – Кебер 2015)

Бугарски корпус:

бега како от огън (s. v. огън – РБЕ)

бягам (назя се, отбягвам се) като од огън (s. v. огън – РБЕ)

всичко живо (s. v. жив – РБЕ)

жив (нов, млад, див) огън (s. v. огън – РБЕ)

жив <или> мъртъв (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жив да си (s. v. жив – ФРБЕ)

жив е бог (господ) (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жив и здрав (s. v. жив – РБЕ)

жив труп (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жив умрял съм (умрях) (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жив ще дера (одера, закопая, заровя, изгоря, изям) някого (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жив-живеничък (s. v. жив – РБЕ)

жива вода (s. v. жив – РБЕ)

жива граматика (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жива е баба (тъща) ти (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жива е свекърва ти (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жива енциклопедия (s. v. жив – РБЕ)

жива история (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жива книга, бачо Добре (бачо Начо) (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жива разкрива (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жива стока (s. v. жив – РБЕ)

живи мощи (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

живо вещество (s. v. жив – РБЕ)

живо тегло (s. v. жив – РБЕ)

живи цветя (s. v. жив – РБЕ)

ни жив, ни умрял (мъртъв) (s. v. жив – РБЕ s. v. жив – Нанова 2005)

станах (сторих се) жива вода (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жив дявол съм (s. v. жив – Нанова 2005)

Македонски корпус:

здрав и жив (да си (ми) жив (и здрав) и сл.) (s. v. жив 1 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 62);

жив в земи не се влегува (s. v. жив 1 – РМЈ)

жив в земи пропаднав (s. v. жив 1 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 60)

жив гладен (s. v. жив II – РМЈ; s. v. жив 9 – ДРМЈ)

жив да не сум (s. v. жив 1 – РМЈ, Велковска 2002: 62);

жив ѓавол (Велковска 2002: 60);

* *жив жар* (s. v. жив 6 – РМЈ; Велковска 2002: 60)

жив закопан (s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 60)

жив зелен (s. v. жив II – РМЈ)

жив ќе те одерам (Велковска 2002: 62)

жив мртовец (леш, труп) (Велковска 2002: 60)

жив не се слуша (Велковска 2002: 60)

жив не се стори (s. v. жив – ДРМЈ)

жив ненаспан (s. v. жив II – РМЈ; s. v. жив 9 – ДРМЈ; Велковска 2002: 60)

жив неразбран (s. v. жив II – РМЈ; Велковска 2002: 60)

жив се изеде, жив го изеде (некој некого) (s. v. жив 1 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 60)

жив се закопа, жив го закопа (некој некого) (Велковска 2002: 60)

жив умрен (s. v. жив II – РМЈ; Велковска 2002: 60)

жива вода (s. v. жив 8 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 61)

жива мера (s. v. жив 8 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ)

жива смеа (s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 61)

жива стока (s. v. жив 8 – РМЈ);

живо влакно (s. v. жив 8 – РМЈ, s. v. жив, ДРМЈ);

не може жив да го гледа (Велковска 2002: 60)

ни жив ни мртов (s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 60)

никој жив (Велковска 2002: 60)

ништо живо (Велковска 2002: 60)

сè живо (Велковска 2002: 60)

ЗНАЧЕЊЕ 1. (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „који је сачињен од нечега живог (људи, животиња, биљака)“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метонимија.

► Преплитања са другим значењима: 1.(v).

► Релативни хронолошки оквир: 18. век.

Примери употребе

Најстарији: „Rastućeg miseca živi plot sadi se. J. S. Rejković 123“; s. v. živ, РЈАЗУ (1796).

Илустративни: „Најприје образоваше живи ланац . . . Први му носач намјести празну кошару, а пуну подигне и преда је другом, а овај опет дода даље (Божић 3, 11)“; s. v. жив, РСАНУ (1954).

Потврде

(1) Историјски корпус:

* s. v. živica (živica), Витезовић 2009; s. v. vivus, Белостенец 1740 (Gazophylacium Latino-illyricorum), * s. v. Sivicza, Белостенец 1740 (Gazophylacium illyrico-latinum); s. v. vivus, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum); * s. v. живица – 3, * s. v. живичење, * s. v. живичити, Караџић 1852; s. v. živ – 1. a. f) bb), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус:

s. v. vivus – Viva sepes, Col *fiere viva fatta di rovi, che anno radice, e crescono*, plot xivi, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum); s. v. живица – 3) жива обала (cf. наживичити), Lebendiger Baun, viva sepes, Караџић 1852; s. v. živ – 1. a. f) bb) *živa ograda, živi plot, živa živica, t. j. od grmla zasađenog*, РЈАЗУ.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 3, * 4, РСАНУ; s. v. жив – 3, * 7, РСЈ.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

живо благо (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешкић 1982)

живи зид (s. v. жи̑в – РМС; s. v. živ – Анић 2009; s. v. zid – Матешкић 1982; ХФР)

живи инвентар (s. v. жи̑в – РМС)

жива ограда (s. v. жи̑в, РМС; s. v. živ, Анић 2009)

живи плот (s. v. plot – Матешкић 1982)

жива сила (s. v. жи̑в – РМС; s. v. živ – Анић 2009)

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ – 3, ССКЈ; s. v. жив 3 – Който е от оделни същества (хора или животни – *Жив кордон. Жива барикада. Жив обрџч. Жив прџстен*) РБЕ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

Словеначки корпус:

živ tovor (s. v. živ – ССКЈ)

živa lestvica (s. v. živ – ССКЈ)

živa meja (s. v. živ – ССКЈ)

živa sila (s. v. živ – ССКЈ)

živa veriga (s. v. živ – ССКЈ)

živo cepivo (s. v. živ – ССКЈ)

živi zid (s. v. živ – ССКЈ)

živo svetlikanje (s. v. živ – ССКЈ)

Бугарски корпус:

жив кордон (s. v. жив – РБЕ)

жив обрџч (s. v. жив – РБЕ)

жив прџстен (s. v. жив – РБЕ)

жив труд (s. v. жив – РБЕ)

жива барикада (s. v. жив – РБЕ)

жива верига (s. v. жив – РБЕ)

жива сила (s. v. жив – РБЕ)

жива стена (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

живи плет (s. v. жив – РБЕ)

Македонски корпус:

жива ограда (s. v. жив 8 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ)

жива сила (s. v. жив 8 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ)

живи сид (s. v. жив 8 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ)

ЗНАЧЕЊЕ 2. (← I.1)

Основне особине значења

- ▶ Дефиниција: „који и даље постоји као биолошка врста, који није изумро“.
- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метонимија → генерализација.
- ▶ Преплитања са другим значењима: II.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „Њима (главношцима) припада само један живи род *Nautilus* (Петк. К. 1, 243)“; s. v. жив, РСАНУ (1949).

Илустративни: „Слонови [су] . . . једини живи сисари сурлаши (Енц. Просв., под слонови)“; s. v. жив, РСАНУ (1959–1960).

Потврде

- (1) Историјски корпус: –.
- (2) Историјски фразеолошки корпус: –.
- (3) Савремени корпус:

s. v. жѣв – 2. а, РСАНУ; s. v. жѣв – 1. б, РСЈ.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус: –.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ I.2 (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „део јединке која постоји са свим својим особинама (процесима); духовни или телесни, органски део“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метонимија.

► Преплитања са другим значењима: 2.(III) и V.

► Релативни хронолошки оквир: 16/17. век.

Примери употребе

(1) О деловима човека — физичко:

Најстарији: „Izide iz rane vruća i živa krv. Kašić fran. 207“; s. v. žŕv, PJA3Y (1627).

Илустративни: „Чинило јој се да јој је искинут комад жива меса. Андр. И.“; s. v. жѣв, PMS (1945–1960).

(2) О души/духу као делу човека у претхришћанском и хришћанском културном моделу:

* Најстарији: „бѣсть пѣрвѣи чл(о)в(ѣ)къ адамъ въ д(оу)шю живоу еѣз ψυχῆν ζῶσαν 1С 15,45 Christ Slepč Mak Šiš (въ д(оу)хъ живо[во]творящъ Оchr)“ (s. v. жнвъ, ССЈА).

Илустративни: Dušu živu dao je nami (*bog*). Kavañin (1913) 334^{ac}; s. v. žŕv, PJA3Y (дело писано почетком 18. века).

(3) О деловима биљке:

Најстарији: „I lišće joj veće nije živo. J. S. Rejković 314“; s. v. živ, РЈАЗУ (1796).

Илустративни: „Neke su trave sa živim koreњem snabdjevене. Bolić sov. 1, 224“; s. v. živ, РЈАЗУ (1816).

Потврде

(1) Историјски корпус:

* s. v. viviradix, Белостенец 1740 (Gazophylacium Latino-illyricorum); * s. v. siv – animatus; s. v. siv – Sivech kamen; Белостенец 1740 (Gazophylacium Illyrico-latinum), * s. v. Vīvirādix, Јамбрешић 1742; * s. v. Vivirādix, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum); * s. v. Xivica, * s. v. Xivduh, Стули 1801 (Rjecosloхje slovinsko-italiansko-latinsko); s. v. živ – 1. a. * a) ссс), е), f) aa), g) bb), j) – duh, duša, РЈАЗУ (појединачни примери).

(2) Историјски фразеолошки корпус:

s. v. živ – 1. d. d) živa krv, РЈАЗУ.

(3) Савремени корпус:

s. v. жи̑в – 1. б, РМС.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

(једва) изнети (изву и) живу главу (s. v. жи̑в – РМС; ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. ž̑v – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982)

нема живе душе (s. v. жи̑в – РМС; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009; s. v. živ – Матешић 1982)

ни за живе очи (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешић 1982)

ни под (за) живу главу (s. v. жи̑в – РМС; s. v. гла̑ва – РСЈ; s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешић 1982)

стављати (ставити, метнути) кому што у жива уста (s. v. živ – Матешић 1982)

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ – 2, ССКЈ; s. v. жив 3 – Който е на организъм, на същество в процес на живеене, РБЕ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

Словеначки корпус:

za živo glavo (s. v. živ – ССКЈ)

živa duša (s. v. živ – ССКЈ; s. v. živ – Кебер 2015)

Бугарски корпус:

жива душа (диха, духа) (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

жива душа (диха, духа) няма (s. v. жив – РБЕ; s. v. жив – ФРБЕ)

Македонски корпус:

едвај извлеков жива глава (Велковска 2002: 60)

жива душа (s. v. жив 1 – РМЈ)

жива душа нема (s. v. жив – ДРМЈ; Велковска 2002: 59)

ни за жива глава (Велковска 2002: 60)

ЗНАЧЕЊЕ 1. (← I.2)

Основне особине значења

► Дефиниција: (често поименичено) „осетљиви, унутрашњи део јединке (човека, животиње или биљке), заштићен кожом/кором; живац“.

► Мотивно значење: I.2.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 18. век.

Примери употребе

* Најстарији: „Ad vivum refecare, Col. tagliare fino al vivo, Cic. metaf. investigare, esaminare diligentemente una cofa, porèzati do xivoga. figur. trāxiti, iziskivati, izvidjetti”; s. v. vivus; Стули 1801.

Илустративни: „Свака суха грана осјече или одпили се до жива (ПП 1868, 109)”; s. v. жѝв, РСАНУ.

Потврде

(1) Историјски корпус:

* s. v. Vivus – Ad vivum refecare, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum).

(2) Историјски фразеолошки корпус:

* s. v. Vivus – Ad vivum refecare, Col. *tagliare fino al vivo*, Cic. *metaf. investigare, esaminare diligentemente una cofa*, porèzati do xivoga. *figur. trāxiti, iziskivati, izvidjetti*; Стули 1801.

(3) Савремени корпус:

s. v. жѝв – 14. в) РСАНУ.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

дирнути (такнути) у живо (s. v. жѝв – РМС; s. v. *ž̂v* – Анић 2009; s. v. *živ* – Матешић 1982)

(5) Упоредни корпус: –.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

Словеначки корпус:

do živega (s. v. *živ* – ССКЈ)

v živo (s. v. *živ* – ССКЈ)

živo mesto (s. v. *živ* – ССКЈ)

ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ II 'ПОСТОЈЕЊИ'

ЗНАЧЕЊЕ 1.(II) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „постојећи као резултат човековог одржавања, коришћења – традиција, предање, легенда, песма, језик итд.“.

- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора // метафора и генерализација (о језику).
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 14. век.

Примери употребе

Најстарији: „Isprovidali jesu njih živim jezikom (t. j. naustice). (Pod Počitelom, 1393) Mon. croat. 45”; s. v. žîv, РЈАЗУ.

Илустративни: Он је сам знао на изуост две три велике књиге живих песама (Нов. 23, 154)“; s. v. жѣв, РСАНУ (1874).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. žîv – a. j) govor (jezik, glas, besjeda, riječ), djelovaње, odluka, ufaње, uzdaње, vjera; РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жѣв – 2. в, 8. а, РСАНУ; s. v. жѣв – 2. б, 10. а, РСЈ; s. v. žîv – 4. а, Анић 2004.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

жива реч (s. v. жѣв – РМС; s. v. žîv – Анић 2009)

живи језик (s. v. жѣв – РМС; s. v. žîv – Анић 2009)

(5) Упоредни корпус:

s. v. žîv 5 – *ki se uporablja*, ССКЈ; s. v. жив 6, 11, s. v. жив 11 – *У латинската раса наклонността към импровизация, особено в живото слово, е един естествен дар*. С. Радев, Худ., 1909, бр. 1-2, 11, РБЕ; 12 – *За език, диалект и под. — който се говори сега, в настоящия момент; говорим. Противоп. мъртъв*; 15, РБЕ; s. v. жив – 2, РМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

Словеначки корпус:

živa beseda (s. v. živ – ССКЈ)

živi jezik (s. v. živ – ССКЈ)

Бугарски корпус:

жив език (s. v. жив – РБЕ)

жива наставка (s. v. жив – РБЕ)

живо слово (s. v. жив – РБЕ)

Македонски корпус:

жив збор (s. v. жив – ДРМЈ)

жив јазик (s. v. жив – ДРМЈ)

ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1.(II))

Основне особине значења

► Дефиниција: „о начину на који се изражава говором и утиску који начин изражавања оставља – слободан, спонтан, природан, динамичан; за разлику од оног што је написано (мртво слово на папиру)“.

- Мотивно значење: 1.(II).
- Механизам семантичког преноса: перспективизација.
- Преплитања са другим значењима: –.
- Релативни хронолошки оквир: 16. век.

Примери употребе

Најстарији: „Boļe se moļe sve opraviti živom bisedom nego mrtvom kńigom. Vrančić živ. 78“; s. v. živ, PJAЗУ (1606).

Илустративни: „А баш је снага тих дјела била у језику, у говору који није био књишки, него жив (Бен. 1, 95)“; s. v. жив, РСАНУ (1950).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. *živ* – a. j) *govor* (*jezik, glas, besjeda, riječ*), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус:

s. v. *živ* – *živa rieč* – *lebendiges Wort*, Шулек 1874/1875.

(3) Савремени корпус:

s. v. *жив* – 8. а, РСАНУ; s. v. *жив* – 10. а, РСЈ.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

жива реч (s. v. *жив* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009; s. v. *riječ* – Матешић 1982)

(5) Упоредни корпус:

s. v. *жив* – 11, РБЕ (У латинската раса наклонноста към импровизација, особено в живото слово, е един естествен дар. С. Радев, Худ., 1909, бр. 1-2, 11); s. v. *жив* – 2, РМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

živa beseda (s. v. *živ* – ССКЈ)

живо слово (s. v. *жив* – РБЕ)

жив збор (s. v. *жив* – ДРМЈ)

ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1. (← 1.(II)))

Основне особине значења

► Дефиниција: „типично о ономе што се изражава говором – изразит, интензиван, буран“.

► Мотивно значење: 1. (← 1.(II)).

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „Скупштина се живим одобравањем захвалила председнику на његовом говору (Пор. 1881, 2/61)“; s. v. жив, РСАНУ.

Илустративни: „Тих дана водила се жива препирка између биолога и богослова (Пуп. 1, 96)“; s. v. жив, РСАНУ (1929).

Потврде

(1) Историјски корпус: –.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 10. б, РСАНУ; s. v. жив – 5. б, РСЈ; s. v. жив – 4. б, Анић 2009.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. жив 8 – nav. експр. *ki izraža, kaže življenjsko silo, veselje, zanimanje za kaj* (v živem pogovoru so prišli domov; živa razprava o kakem vprašanju), ССКЈ; s. v. жив – 8, РБЕ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 2. (← 1. (← 1.м))

Основне особине значења

► Дефиниција: „типично о усменом или писаном језику и ономе што се дочарава језиком – сликовит, живописан, занимљив“.

► Мотивно значење: 1. (← 1.м).

► Механизам семантичког преноса: генерализација.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „U tom je djelu prirodniји i живљи nego u kom drugom. Daničić u *Ivekovićevu rječniku*“; s. v. жив, РЈАЗУ (1901).

Илустративни: „Описи, макар како да су живи и тачни, не могу бити оно што би било да се очима види (Мил. М. Ђ. 13, 157)“; s. v. жив, РСАНУ (1872).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. жив – б. а), б) (примери у вези са усменим или писаним језиком), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 9. д, РСАНУ; s. v. жив – 5. б, РМС; s. v. жив – 4. б, Анић 2009.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. жив 7 – opisovati z živo in iskreno besedo, ССКЈ; s. v. жив 12 – За език на писател или художествена творба; РБЕ; s. v. жив – 5, РМЈ; s. v. жив – 3, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 2.(II) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „постојећи, узет из живота, онај који нас окружује – пример, сведочанство, доказ итд.“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитање са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 15. век.

Примери употребе

Најстарији: „Ovo jošte jest jedno živo svidočanstvo, da . . . Budinić sum. 7^b“; s. v. жив, РЈАЗУ (1583).

Илустративни: „Протекла година дана је на живој пракси показала . . . правилност (Борба 1949, 238/3)“; s. v. жив, РСАНУ.

Потврде

(1) Историјски корпус:

* s. v. *Sívam* – 2. *šivam sílom, rupio, is*, Белостенец 1740 (*Gazophylacium illyrico-latinum*); s. v. *živ* – 1. j) *potreba, pravda, razlog, sila*; РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. *жив* – 8. б, 8. д, РСАНУ.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

бити (бивати, налазити се, наћи се) на живој (грдној, великој) муци (s. v. *мука* – Оташевић 2012; s. v. *živ* – Матешкић 1982)

живи доказ (s. v. *dokaz*, Матешкић 1982; ХФР)

жива жеља s. v. *жћв* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009

жива згода s. v. *жћв* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009

жива истина (s. v. *živ* – Анић 2009; s. v. *živ* – Матешкић 1982; ХФР)

(то је) жива келија s. v. *kétiја* – Анић 2009

жива мука (s. v. *жив* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009; s. v. *živ* – Матешкић 1982; ХФР)

живи прим(ј)ер (s. v. *primjer* – Матешкић 1982; ХФР)

живи ужас (разг.)

тш живи (разг.)

(5) Упоредни корпус:

s. v. *živ* б – *ki obstaja (v resničnosti) // ki izhaja iz življenja, temelji na njem // ki obstaja, je*; ССКЈ; s. v. *жив* – 14, РБЕ; s. v. *жив* – 3, РМЈ; s. v. *жив* – 4, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

преврћам в живо дело (s. v. *жив* – РБЕ)

живи отров (s. v. *жив* – 8, РМЈ)

ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1.(II), ← 2.(III))

Основне особине значења

► Дефиниција: „онај који постоји (дешава се) у реалном времену, онај који је посебно важан за дати тренутак, актуелан“.

► Мотивно значење: 2.(II), 3.(II).

► Механизам семантичког преноса: перспективизација.

► Преплитања са другим значењима: 2.(II), 3.(II).

► Релативни хронолошки оквир: 18. век.

Примери употребе

Најстарији: „Pokazujući živim razlozi, da oni bogovi . . . nisu pravi. Lastrić test. ad. 85^b“; s. v. živ, РЈАЗУ (1755).

Илустративни: „Светозар . . . је поставио неколико основних захтева књижевности, који су и данас остали живи (Поп. Ј., Књиж. 3, 14)“; s. v. жив, РСАНУ (1947).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. živ – 1. a. j) razlog, РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 8. в, РСАНУ, s. v. жив – 4, РМС, s. v. жив – 10. б, РСЈ; s. v. živ – 8, Анић 2009.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

у живо преносити (s. v. жив – РСЈ)

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ 5 – *ki vpliva, vzbuja zanimanje*; 6 – *aktualen, pereč*; ССКЈ; s. v. жив – 11, РБЕ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

oddaja v živo (s. v. *živ* – ССКЈ)

ЗНАЧЕЊЕ 3.(II) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „верно приказано, јасно доживљено, конкретно и апстрактно, тако да изгледа као да се одвија пред нашим очима, да постоји у реалном простору и времену“.

► Мотивно значење: I₁.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 17. век.

Примери употребе

Најстарији: „Ispraviti ćudi življenja živon spomenom ňeje (smrti). Radovčić nač. 236“; s. v. *živ*, РЈАЗУ (1657).

Илустративни: „Живи су у нашем сећању они дани, када је реакционарна штампа . . . доносила крупне наслове . . . „Мадрид је пао (Балк Т., Књиж. 1, 432)“; s. v. *жив*, РСАНУ (1946).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. *živ* – 1. j) *izgled, spomen, prilika*; c. a), * s. v. 2. *adv. živo* a); РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус:

* s. v. *živí dni*, Витезовић 2009.

(3) Савремени корпус:

s. v. *жив* – 8. г, * 9. д, РСАНУ; 10. в, РСЈ; s. v. *živ* – 4. б, Анић 2009.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

жива слика (s. v. *жив* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009)

слика као да је жива (s. v. živ – Матешкић 1982)

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ 7 – *ki ima izrazite poteze, značilnosti, podobne kot v resničnosti*, ССКЈ; s. v. жив – 11 – Който става, се осъществява или възниква непосредно; 13; РБЕ; s. v. жив – 3, РМЈ; s. v. жив – 5, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

Словеначки корпус:

ostáti <šè> v živem spomínu (bíti <šè> v živem spomínu, iméti kóga/kàj <šè> v živem spomínu) (s. v. živ – Кебер 2015)

živa slika (s. v. živ – ССКЈ)

Бугарски корпус:

жива картина (s. v. жив – РБЕ)

ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ III 'АКТИВАН'

ЗНАЧЕЊЕ I.(III) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „активан, који се креће, помера, у ком се одвијају одговарајући процеси – о појавама у природи (води, вулкану, кречу, песку итд.)“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: псл. план (најстарија лексикографска потврда 15. век).

Примери употребе

Најстарији: „Da nimu mutit vode žive družim na jezeru. (U Omišlju, 1465) Mon. croat. 98“; s. v. živ, РЈАЗУ.

Илустративни: „По радљивости [вулкани се деле] на живе и угашене (Радив. Т. 2, 13)“; s. v. *жйв*, РСАНУ (1921).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. *sgiva*, Микаља 1649; s. v. *vivus* – 3, Белостенец 1740 (*Gazophylacium Latino-illyricorum*); s. v. *Vivens*, s. v. *Vivus*, Стули 1801 (*Lexicon latino-italico-illyricum*); s. v. *Xiva*, s. v. *Xivosrebârnjèn*, s. v. *Xivac* – I, Стули 1801 (*Rjecsoslòxje slovinsko-italiansko-latinsko*); s. v. *жйва*, Караџић 1852; s. v. *živ* – 1. a. g) aa) aaa), h) bb), i) aa) aaa), d. h), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус:

s. v. *živo žrebro*, *živo žrebro*, Витезовић 2009; s. v. *Sivo šrebro*, Хабделић 1670; s. v. *Sivo šrebro*, s. v. *Sivech kamen*, Белостенец 1740 (*Gazophylacium illyrico-latinum*); s. v. *жйвѡ срѣбро*, Караџић 1852; s. v. *Živ* – 1, *živo vapno*, Шулек 1874/5; s. v. *živ* – 1. a. g) aa) – *o vodi, izvoru*, aaa) *u pravom značeñu*; i) *o čemu što gori*, aa) *u pravom značeñu*, aaa) *uopće* – ; 1. d. a) *živi brod*, h) – *živo srebro*, РЈАЗУ.

(3) Савремени корпус:

s. v. *жйв* – 2. б, 5, 6, РСАНУ; s. v. *жйв* – 2. а, 6, 8, РСЈ.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

бити као живо сребро (s. v. *živ* – Матешић 1982)

жива вода (s. v. *жйв* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009)

живи креч (вапно, јапно, апно) (s. v. *жйв* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009)

живи песак (покретан песак) (s. v. *жйв* – РМС)

живо сребро (s. v. *жйв* – РМС; s. v. *živ* – Анић 2009)

у живо градити (зидати) (s. v. *жйв* – РСАНУ)

(5) Упоредни корпус:

s. v. *živ* – 4, ССКЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

Словеначки корпус:

bíti <*kàkor, kot*> *živo srebró* (s. v. *živ* – ССКЈ; s. v. *živ* – Кебер 2015)

živa jama (s. v. *živ* – ССКЈ)

živa voda (s. v. *živ* – ССКЈ)

živi pesek (s. v. *živ* – ССКЈ)

živo apno (s. v. *živ* – ССКЈ)

živo srebró (s. v. *živ* – ССКЈ; s. v. *živ* – Кебер 2015)

živo srebró je pádlo (s. v. *živ* – Кебер 2015)

živo srebró se je dvígnilo (s. v. *živ* – ССКЈ; s. v. *živ* – Кебер 2015)

živo srebró se je povzpélo (s. v. *živ* – ССКЈ; s. v. *živ* – Кебер 2015)

živo srebró se je spustílo (s. v. *živ* – Кебер 2015)

Бугарски корпус:

жив вѣглен (s. v. *жив* – РБЕ)

живо сребро (s. v. *жив* – РБЕ)

плаваџи (плуваџи, подвижни) пясъџи (s. v. *жив* – РБЕ)

Македонски корпус:

жив(а) вар (s. v. *жив 8* – РМЈ; s. v. *жив* – ДРМЈ)

жив песок (s. v. *жив* – ДРМЈ)

жива вода (s. v. *жив* – ДРМЈ)

живó сребро (s. v. *жив 8* – РМЈ; s. v. *жив* – ДРМЈ)

ЗНАЧЕЊЕ 1. (← 1.(III))

Основне особине значења

► Дефиниција: „о различитим објектима који су производ човекове делатности – онај који је у функцији“.

► Мотивно значење: I₁.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 19/20. век.

Примери употребе

Најстарији: „v dolini je živ samo še en mlin“; s. v. živ, ССКЈ (19/20. век).

Илустративна лексикографска потврда о значењу: „koji je u funkciji, koji radi (o dijelovima instalacija, cijevima kroz koje protječe voda iz vodovodne mreže, električnim vodovima itd.), opr. mrtav“; s. v. živ, Анић 2009 (крај 20. века).

Потврде

(1) Историјски корпус: –.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. živ – 6, Анић 2009.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус: –.

s. v. živ – 4 (v dolini je živ samo še en mlin), ССКЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 2.(III) (← I.2)

Основне особине значења

► Дефиниција: „о органским појавама, телу (човек, животиња, биљка) и његовим деловима – који је активан, који се креће, помера“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: I.2, 1.(V).

► Релативни хронолошки оквир: 17. век.

Примери употребе

Најстарији: „Izide iz rane vruća i živa krv. Kašić fran. 207“; s. v. živ, PJA3Y (1637).

Илустративни: „На гранама и стаблу . . . јављају се живе ране, које се брзо шире (Вукас. П. 2, 35)“; s. v. жив, РСАНУ (1933).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. živ – a. g) bb), a. e), PJA3Y.

(2) Историјски фразеолошки корпус:

s. v. živ – 1. d. d) živa krv, g) živa rana, PJA3Y.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 4, РСАНУ; s. v. жив – 7, РСЈ.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

жива рана (s. v. жив – РМС, Оташевић 2012; s. v. živ – Анић 2009)

ставити (стављати, метнути) соли на живу рану (s. v. жив – Оташевић 2012; s. v. živ – Матешкић 1982)

(5) Упоредни корпус: –.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

živa rana (s. v. živ – ССКЈ)

жива рана (s. v. жив – РБЕ)

жива рана (s. v. жив 8 – РМЈ; s. v. жив – ДРМЈ)

ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ IV 'ИНТЕНЗИВАН'

ЗНАЧЕЊЕ 1.(IV) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „који изражава особине живог појачаним интензитетом – пун животне енергије, активан (живахан, немиран, склон непредвидивим, брзим покретима итд.)“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 15. век.

Примери употребе

Најстарији: „Oloferna gñivu pridadoše vrućine, kako koñu živu . . . kad mu dadu ostrog. Marulić 25“; s. v. *živ*, РЈАЗУ (године живота 1450–1524).

Илустративни: „Жив као муња, говорио је хитро, али јасно и крепко (Ковачић 1, 41)“; s. v. *жив*, РСАНУ.

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. *Sgiv* – *Obrritan*, *Viuace*) [sic!], Микаља 1649; s. v. *Vivax*, s. v. *Vive*, s. v. *Vivide*, Белостенец 1740 (*Gazophylacium Latino-illyricorum*); s. v. *siv*, *řivuchi* – *vividus*, Белостенец 1740 (*Gazophylacium illyrico-latinum*); s. v. *Vīvē*, s. v. *Vīvīdē*, s. v. *Vīvīdus*, Јамбрешић 1742; s. v. *vivatus*, s. v. *vivax*, s. v. *vive*, s. v. *vivide*, *vive*, *valide*, s. v. *vividus*, Стули 1801 (*Lexicon latino-italico-illyricum*); s. v. *Xiv* – 2, s. v. *Xivlje*, s. v. *Xivlji*, Стули 1801 (*Rjecoslòxje slovinsko-italiansko-latinsko*); * s. v. *Жйво*, Караџић 1818; s. v. *жйва*, s. v. *жйвахан*, s. v. *жйво*, Караџић 1852; s. v. *živ* – b. a), * s. v. 2. *adv. živo*, * s. v. 2. *adv. živo* c), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жи̑в – 9. а., РСАНУ; s. v. жи̑в – 2. а, 5. б, РМС; s. v. жи̑в – 4. а, РСЈ; s. v. жи̑в – 2. а, 2. б, 4. с, Анић.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. жи̑в 8 – *za katerega je značilna življenjska sila, veselje, volja do udejstvovanja*; nav. ekspr. *ki izraža, kaže življenjsko silo, veselje, zanimanje za kaj*: ekspr., v povedni rabi *ki kaže veliko nagnjenje do spolnosti*; 9, ССКЈ; s. v. жив 4 – Който е изпълнен с жизнена енергия, с жизненост и обича движението, който се движи с голяма лекота; подвижен, пъргав // За движение, извършвано обикн. от човек – който става, се извършва бързо, енергично; РБЕ; s. v. жив – 2, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 2.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1).

Основне особине значења

- ▶ Дефиниција: „претерано активан, немиран – о психичким особинама“.
- ▶ Мотивно значење: 1.(IV) // I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: перпективизација // метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 17. век.

Примери употребе

Најстарији: „*Vesela si pastjerica mlada, živa sva si u sebi. Gleđević 5^{aa}* (17/18. в.); s. v. жи̑в, РЈАЗУ.

Илустративни: „Дете, кадъ е немирно и несташно, знакъ е да е живогъ духа, кои непрестано *занимангъ* и *забаву* хоће (Спасић М. 4, 60)“; s. v. жив, РСАНУ.

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. vivide, vive, valide, s. v. vividus, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum); s. v. Xiv – 2, Стули 1806; s. v. živ – b. a), b), PJA3Y.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 9. а, РСАНУ.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ 8 – nav. ekspr. *ki izraža, kaže življenjsko silo, veselje, zanimanje za kaj*, ССКЈ;
s. v. жив 4 – Който е изпълнен с жизнена енергия, с жизненост и обича движението, който се движи с голяма лекота; подвижен, пъргав; РБЕ; s. v. жив – 2, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 3.(IV) (← 1.(IV) // ← I.1)

Основне особине значења

- ▶ Дефиниција: „развијен, бујан – о уму, памети, машти“.
- ▶ Мотивно значење: 1.(IV) // I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: перпективизација // метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: 8.(IV).
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 17. век.

Примери употребе

Најстарији: „Roditeļi, žive videći ga pameti, u Aleksandriju od Egipta . . . studijati poslahu ga. Glavinić cvit 372^a“ (1628) (s. v. živ, PJA3Y).

Илустративни: „Живият ум на Иван-Владислав работеше непрекъснато. Д. Талев, С II, 135“ (1959) (s. v. жив, РБЕ).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. živ – b. b), PJA3Y.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жи̋в – 9. б, РСАНУ.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. žív – 8, ССКЈ; s. v. жив 5 – За ум и под. — който е добре развит и бързо и лесно схваща; пьргав, подвижен; РБЕ; s. v. жив 4, РМЈ; s. v. жив – 2 (*жива фантазија, жив ум*); ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 4.(IV) (← I.1)

Основне особине значења

- ▶ Дефиниција: „економски добростојећ, богат, имућан“.
- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „Razda žito siromasima u milostińu, a živļijema na veresiju bez dobiti. Ćubiša prip. 52“; s. v. žív, РЈАЗУ (1875).

Илустративни: „Кућа и зграда Срби нису смели градити и да су имали новаца. У најживљих људи куће беху земунице, или тескобне и мрачне кривињаре (Мил. М. Ђ. 19, 15)“; s. v. жи̋в, РСАНУ (1879).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. * žív – с. е), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жѝв – 12, РСАНУ.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус: –.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 5.(IV) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „пун вреве, кретања, динамичан, прометан“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 17. век.

Примери употребе

Најстарији: „Uzdržaše tijekom načinom živo trgovanje po onijeh stranah. Kašić fran. 144“; s. v. žĭv, РЈАЗУ (1637).

Илустративни: „Израсли су огромни савремени градови са живим улицама и многоспратним зградама (Прикр. 1, 106)“; s. v. жѝв, РСАНУ (1950).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. žĭv a. j) – trgovina, РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жѝв – 9. г, РСАНУ; s. v. жѝв – 2. б, РМС; s. v. жѝв – 4. в, РСЈ; s. v. žĭv – 2. б, с, Анић 2004.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ – 9 (živa ulica / živ promet med prazniki / kopališče je bilo ves dan živo); ССКЈ;

s. v. жив – 7, РБЕ; s. v. жив – 7, РМЈ; s. v. жив – 6, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 6.(iv) (← 2.(ii))

Основне особине значења

- ▶ Дефиниција: „о светлости, бојама – јарки, живописан“.
- ▶ Мотивно значење: 2.(ii).
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 17. век.

Примери употребе

Најстарији: „Upenga im žestoč . . . s tolicijem živijemi koluri. I. Držić 217“; s. v. živ, РЈАЗУ (1637).

Илустративни: „Изведбу особито обогаћују живе боје (Мађаревић В., Реп. 1957, 2-3/44)“; s. v. жив, РСАНУ.

Потврде

(1) Историјски корпус:

* s. v. Xivobðjan, Стули 1801 (Rjecsoslòxje slovinsko-italiansko-latinsko); s. v. živ – 1. j) боја, РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 9. д, РСАНУ; s. v. жив – 5. а, РМС; s. v. жив – 4. г, РСЈ; s. v. živ – 3, Анић.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ – 11, ССКЈ; s. v. жив – 9, РБЕ; s. v. жив – 3, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 7.(IV) (← I.1)

Основне особине значења

- ▶ Дефиниција: „брз, динамичан“.
- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: 8.(IV) (← I.1).
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „Црница је такође вода обилна и жива; на њој се многа вуна свакога лета пере (Мил. М. Ђ. 9, 204)“; s. v. жив, РСАНУ (1868).

Илустративни: „Железнички саобраћај је, који је изазвао живље грађење путева . . . све јаче вршио своје дејство (Лапч. Д. 6, 110)“; s. v. жив, РСАНУ.

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. * живо, Карацић 1852; s. v. * živo, * živo c), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 9. в, 10. а, РСАНУ; s. v. жив – 5. а, РСЈ.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ – 9 (živi koraki / živ tok reke), ССКЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 8.(IV) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „покретљив, динамичан, који лако мења правац и положај, распоред“.

► Мотивно значење: I.1.

► Механизам семантичког преноса: метафора.

► Преплитања са другим значењима: 3.(IV), 8.(IV) (← I.1).

► Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „На њима . . . коса и брада живе као пепео (Брл. 1, 66)“; s. v. жив, РСАНУ (1920).

Илустративни: „Буцмаста девојчица, косе живе, где свака влас стоји засебно и иде некуд на своју страну, готово ме увређено опомену (Макс. Д., КН 1948, 20/3)“; s. v. жив, РСАНУ;

Потврде

(1) Историјски корпус: –.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 9. б, РСАНУ; s. v. жив – 4. б, РСЈ.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус:

s. v. živ – 10, ССКЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 9.(IV) (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „висок, велик“.

- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Лексикографске потврде о значењу

Најстарија: „Где се на ливади денуло три стога – једва испао пластић, по метра живљи од човечја стаса (Радић Д. 5, 56). (ЦГ, Јовић. 1)“; s. v. жѝв, РСАНУ (1937).

Илустративна: –.

Потврде

- (1) Историјски корпус: –.
- (2) Историјски фразеолошки корпус: –.
- (3) Савремени корпус:

s. v. жѝв – 13, РСАНУ.

- (4) Савремени фразеолошки корпус: –.
- (5) Упоредни корпус: –.
- (6) Упоредни фразеолошки корпус: –

ОПШТЕ ЗНАЧЕЊЕ V 'ПРВОБИТНИ ОБЛИК'

ЗНАЧЕЊЕ 1.(v) (← I.1)

Основне особине значења

▶ Дефиниција: „о биљкама – нетакнут људском руком, необрађен, некултивисан, зарастао“.

- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.

► Релативни хронолошки оквир: 17. век.

Примери употребе

* Најстарији: Dumetum, ti, n; s. v. Sivicza, Хабделић 1670.

Илустративни: „Они [су] . . . се овде настанили пре 50 година и дошли су у живу шуму (Ивић А., СЕЗБ 36, 72)“; s. v. жѝв, РСАНУ (1923).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. Sivicza, Хабделић 1670; s. v. vivus, Белостенец 1740 (Gazophylacium Latino-illyricorum), s. v. Sivicza, Белостенец 1740 (Gazophylacium illyrico-latinum); s. v. Vivus – 2, Стули 1801 (Lexicon latino-italico-illyricum); s. v. живѝца – 1, 2, s. v. лѝдина (ледѝна), Карацић 1852.

(2) Историјски фразеолошки корпус:

s. v. *živ* – d. i) *živa šuma*, РЈАЗУ.

(3) Савремени корпус:

s. v. жѝв – 7. в, РСАНУ.

(4) Савремени фразеолошки корпус:

жив камен (s. v. жѝв – РМС; РСЈ; s. v. *živ* – Анић 2009).

(5) Упоредни корпус: –.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

živa skala (s. v. *živ* – ССКЈ)

ЗНАЧЕЊЕ 2._(v) (← I.1)

Типично значење: „о храни – она која је у свом првобитном стању“.

ЗНАЧЕЊЕ 2._{1(v)} (← I.1)

Основне особине значења

► Дефиниција: „о храни – она која није променила првобитни облик“.

- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „Дуже живи, ко залогаје добро сажваће, него ко их живе гута (МС 1878, 436)“; s. v. жив, РСАНУ.

Илустративни: „Ако се приметити да [ждребад] живо зрно избацују . . . онда им редовно зоб треба мешати са исецканом сламом (Спасић Д. 3, 241)“; s. v. жив, РСАНУ (1896).

Потврде

- (1) Историјски корпус: –.
- (2) Историјски фразеолошки корпус: –.
- (3) Савремени корпус:
s. v. жив – 7. б, РСАНУ, s. v. жив – 9. б, РСЈ.
- (4) Савремени фразеолошки корпус: –.
- (5) Упоредни корпус: –.
- (6) Упоредни фразеолошки корпус: –.

ЗНАЧЕЊЕ 2.2(v) (← I.1)

Основне особине значења

▶ Дефиниција: „о храни – она која није термички обрађена, која није променила своје особине“.

- ▶ Мотивно значење: I.1.
- ▶ Механизам семантичког преноса: метафора.
- ▶ Преплитања са другим значењима: –.
- ▶ Релативни хронолошки оквир: 19. век.

Примери употребе

Најстарији: „Još se u posne dane jede mnogo i »živ« kiseo kupus. Za to se prosto iseče glavica . . . posoli, zapapriči . . . i tako jede. (Srpska nar. jela u Levču i Temniću u Srbiji) Etnogr. zborn. 10, 16“; s. v. živ, РЈАЗУ (1908).

Илустративни: „Када се вршник посипе, онда се човек на њему не сме грејати, јер ће хлебац остати жив (непечен) (Тановић С., СЕЗб 32, 262)“; s. v. жив, РСАНУ (1925).

Потврде

(1) Историјски корпус:

s. v. živ – c. d), РЈАЗУ.

(2) Историјски фразеолошки корпус: –.

(3) Савремени корпус:

s. v. жив – 7. а, РСАНУ; s. v. жив – 6, РМС, s. v. жив – 9. а, РСЈ; s. v. živ – 5, Анић 2004.

(4) Савремени фразеолошки корпус: –.

(5) Упоредни корпус: –.

s. v. жив – 18, РБЕ; s. v. жив – 7, ДРМЈ.

(6) Упоредни фразеолошки корпус:

живо месо (s. v. жив 8 – РМЈ).

ИЗВОРИ

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗВОРИ

- Анић 2009:** Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Белостенец 1740:** Joannis Bēllosztēnēc, *Gazophylacium seu Latino-illyricorum onomatium ærarium, selectioribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum, item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate illyrico delicatis illustratum [...]*, *Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagrabiaë: Typis Joannis Baptiftae Weirz, InclytiRegni Croatiaë Typographi.
- Бенко 2013:** Ana Benko, *Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega slovarja (na primeru koroškega podjunskega narečja)*, odbranjena doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Бориш 2008:** Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo literackie.
- Витезовић 2009:** Pavao Riter Vitezović, *Lexicon latino-illyricum* (Svezak treći, Hrvatsko-latinski rječnik) (prir. N. Vajs, Z. Meštrović), Zagreb: arTrezor naklada / Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (rukopisan oko 1700).
- ГЕЛС 2003:** *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Revised Edition, comp. by J. Lust / E. Eynikel, K. Hauspie, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Даничић 1863–1864:** Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, 1–3, Београд: Државна штампарија.
- Де Ван 2008:** Michiel de Vaan, *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 7, Leiden/Boston: Brill.
- Дела Бела 1728:** Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano-latino-illyrico (A cui fi premettono alcune brevi Istruzioni Gramaticali, necessarie per apprendere la Lingua e l' Ortografia Illirica)*, Ragusa: Nella Stamperia Privilegiata.
- Димитровски–Ширилов 2003:** Т. Димитровски, Т. Ширилов, *Фразеолошки речник на македонскиот јазик (I)*, Скопје: Огледало.

- Дирксен 2008:** Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4, Leiden/Boston: Brill.
- ЕССЈА 1974–:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, Москва: Наука.
- Златковић 1989:** Драгољуб Златковић, „Фразеологија страха и наде у пиротском говору“, *Српски дијалектолошки зборник XXXV* (ур. Павле Ивић), Београд: САНУ, 175–457.
- Јамбрешић 1742:** Andrija Jambressich, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples. In usum potissimum studiosæ juventutis digestum*, Zagrabia: Typis Academicis Societatis JESU, per Adalbertum Wilh. Wefseli.
- Караџић 1818:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*, У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Караџић 1852:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Катић 1987:** Реља Катић, *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*, Београд: САНУ.
- Клајн/Шипка 2006:** Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики лексикон страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Кронен 2013:** Guus Kroonen, *Etymological Dcitionary of Proto-Germanic*, Leiden/Boston: Brill.
- Ларионова 2014:** Ю. А. Ларионова, *Фразеологический словарь современного русского языка*, Москва: БСШ.
- Левис/Шорт 1879:** Charlton T. Lewis, Charles Short, *Harpers' Latin Dictionary: A New Latin Dictionary Founded on the Translation of Freund's Latin-German Lexicon Edited by E. A. Andrews*, New York: Harper and Brothers, Oxford: Oxford University Press.
- Матешић 1982:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Менац-Михаљић 2005:** Mira Menac-Mihaljić, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj (S Rječnikom frazema i Značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema)*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje / Školska knjiga.

- Менац-Михаљић / Маресић 2008:** Mira Menac-Mihaljić i Jela Maresić, *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Менац-Михаљић / Менац 2011:** Mira Menac-Mihaljić i Antica Menac, *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Менац-Михаљић / Менац 2014:** Mira Menac-Mihaljić i Antica Menac, *Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita u 20. stoljeću*, Zagreb: Knjigra.
- Микаља 1649:** Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga illi SLOVNIK ù Komu izgorarajufe rjeci slovinfKe LatinsKi, i DiacKi. Thesavrus lingvae illyricae sive dictionarium illyricum in quo verba illyrica Italicè, & Latinè redduntur*, Lavreti: Apud Paulum, & Io: Baptiftam Seraphinum.
- Микаља 2011:** Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.)*, *Transkripcija i leksikografska interpretacija* (autorka koncepcije i popratne studije D. Gabrić-Bagarić; prir. D. Gabrić-Bagarić, M. Horvat, I. Lovrić Jović, S. Perić Gavrančić), Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Михельсон 1912:** М. И. Михельсон, *Русская мысль и речь. Своё и чужое. Опыт русской фразеологии*, Санкт Петербургъ: «Брокгауз-Ефрон».
- Нанова 2005:** А. Нанова, *Фразеологичен синонимен речник на българския език*, София: Издателство „Хейзъл“.
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974:** К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова, *Фразеологичен речник на българския език (I–II)*, София: Институт за български език, Българска академия на науките.
- Оташевић 2012:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Покорни 1959:** Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Worterbuch*, Bern/Munich: A. Francke.
- РЈАЗУ 1880–1976:** *Rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС 1967–1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.

- PMJ 1961–1966:** Т. Димитровски, Бл. Корубин, Т. Стаматоски, *Речник на македонскиот језик со српскохрватски толкувања I–III* (редакција на Бл. Конески), Скопје: Институт на македонски јазик.
- РСАНУ 1959–:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ.
- РСЈ 2007:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Скок 1971–1974:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Сној 1997:** Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- СРЈА XI–XVII 1975–:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва: «Наука».
- СРНГ 1972:** *Словарь русских народных говоров*, Ленинград: Издательство «Наука».
- ССЈА 2006:** *Словарь старославянского языка IX–XII вв.*, репринтно издание, Санкт Петербург: Издательство Санктпетербургского университета.
- Стули 1801:** Joakim Stuli, *Lexicon latino-italico-illyricum: ditissimum, ac locupletissimum, in quo adferuntur usitatiores, elegantiores, difficiliores earundem linguarum phrases, loquendi formulæ, ac proverbia*, Budæ: Typis, ac sumptibus typographiæ Regiæ Universitatis Pestanæ.
- Стули 1806:** Joakim Stuli, *Rjecsoslòxje slovinsko-italiansko-latinsko u komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorecksja*, Dubrovnik: Po Antunu Martekiñi s' dopucstenjem starjescinā.
- Хабделић 1989:** Juraj Habdelić, *Dictionar, ili Réchi Szlovenfzke zvxega ukup zebrane, u red posztaulyene, i Diachkemi zlahkotene Trudom Jurja Habdelicha, Mafnika Tovarustva Jefusevoga, na pomoch napredka u Diachkom navuku Skolneh Mladenczeu Horvatfzkoga, i Szlovenfzkoga Naroda*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost (fototipsko reprint izdanje iz 1670, Grac).
- Фасмер 1986:** Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка в 4 томах*, Москва: Прогресс.
- Фјодоров 2008:** А. И. Фёдоров, *Фразеологический словарь русского литературного языка, ок. 13 000 фразеологических единиц*, Москва: Астрель АСТ.
- ФСУМ 1998:** В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, *Фразеологичний словник української мови*, Київ: «Освіта».

ХФР 2014: Antica Menac, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak.

ЦР 2010: Радосав Стојановић, *Црнотравски речник*, Српски дијалектолошки зборник LVII, гл. ур. Слободан Реметић, Београд: Институт за српски језик САНУ.

ЕЛЕКТРОНСКИ ЛЕКСИКОГРАФСКИ И КОРПУСНИ ИЗВОРИ

Ахачич и др. 2014: Kozma Ahačić, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Jožica Narat, France Novak, *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.

Батаља 1995: Salvatore Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, Prototipo edizione digitale, доступан на <http://www.gdli.it>.

БЕР 1971: *Български етимологичен речник*, Софија: Издателство на българската академия на науките.

Бернолак 1825: Antonio Bernolák, *Slowár Slowenský-Češko-Lat'insko-Ňemecko-Uherský seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*, Budaë: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricæ, доступан на <http://slovníky.juls.savba.sk>.

Бојанић/Тривунац 2018: Михаило Бојанић, Растислава Тривунац, *Речник дубровачког говора*, дигитално издање (ур. Ана Тешић, Соња Манојловић), Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, доступан на <http://raskovnik.org>.

БТС 2014: *Большой толковый словарь русского языка* (гл. ред. С. А. Кузнецов), Санкт Петербург: Норинт, 1998 (первое издание), публикуется в авторской редакции 2014 года, доступан на <http://www.gramota.ru>.

Вујичић 1995: Милош Вујичић, *Речник говора Прошћења*, дигитално издање (ур. Снежана Петровић, Тома Тасовац), Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, доступан на <http://raskovnik.org>.

- ГЕЛ 1940:** Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of. Roderick McKenzie, Oxford: Clarendon Press, доступан на <http://www.perseus.tufts.edu>.
- Грегорић 2015:** Jože Gregorič, *Kostelski slovar*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.
- ГТС 2013:** Milan Bufon ... et al., Geografski terminološki slovar [Elektronski vir], ur. Drago Kladnik, Franc Lovrenčak, Milan Orožen Adamič, leksikografska in jezikovna redakcija Marjeta Humar, Borislava Košmrlj-Levačič, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, доступан на <http://isjfr.zrc-sazu.si>.
- ДБ 1868:** *Dolnoserbska Biblija 1868*, Bautzen: Sorbisches Institut e. V. / Serbski institut, доступна на <http://www.dolnoserbski.de>.
- ДВБ 1971:** Jacob und Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Teilbänden, Leipzig: Quellenverzeichnis Leipzig.
- ДЛЕ 2018:** *Diccionario de la lengua española*, versión electrónica de la 23.^a edición del *Diccionario de la lengua española*, Madrid: Real academia española, доступан на <https://dle.rae.es>.
- ДНВ 2001–:** *Deutsch-Niedersorbisches Wörterbuch*, Bautzen: Sorbisches Institut e. V. / Serbski institut, доступан на <http://www.dolnoserbski.de>.
- ДНС 2001–:** *Dolnoserbsko-nimske słowniki*, Bautzen: Sorbisches Institut e. V. / Serbski institut, доступан на <http://www.dolnoserbski.de>.
- Дотко 2010:** *Dolnołužický textový korpus*, verze 1 z 20. 12. 2010, Institute of the Czech National Corpus, Lexical Computing Ltd., © NLP Centre FI MU version 0.12.0, доступан на <https://kontext.korpus.cz>.
- ДРМЈ 1997–2019:** *Дигитален речник на македонскиот јазик*, верзија: 1.2.002-, речник доступан на <http://www.makedonski.info>.
- ДТК 1937:** *Dolnoserbski tekstowy korpus*, Bautzen: Sorbisches Institut e. V. / Serbski institut, доступан на <http://www.dolnoserbski.de>.
- ЕД 2019:** *English Dictionary (Powered by Oxford)*, доступан на <https://www.lexico.com>.
- Елезовић 2017:** Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, дигитално издање, (ур. Снежана Петровић, Тома Тасовац), Београд: Институт

- за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, доступан на <http://raskovnik.org>.
- ЕССЧ 2006–:** *Elektronický slovník staré češtiny*, Praha: oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, доступан на <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- Златановић 2017:** Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, дигитално издање (ур. Снежана Петровић, Соња Манојловић, Ана Тешић), Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, доступан на <http://raskovnik.org>.
- Иванчић Кутин 2015:** Barbara Ivančič Kutin, *Slovar bovškega govora*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.
- Кебер 2015:** Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na <http://fran.si>.
- КЈП 1997–2019:** *Korpus Języka Polskiego*, доступан на <http://sjp.pwn.pl>.
- Ларус 2019:** *Dictionnaire de français*, доступан на <https://www.larousse.fr>.
- Лепешав 2004:** Иван Јакаўлевіч Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*, Менск: Беларуска Энциклапедыя, доступан на <http://www.slounik.org>.
- МВ 2019:** *Merriam-Webster.com Dictionary*, доступан на <https://www.merriam-webster.com>.
- МСС 1978:** *Malý staročeský slovník*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, доступан на <http://www.ujc.cas.cz>.
- Новак 2014:** Vilko Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.
- ОЛД 1968:** *Oxford Latin Dictionary*, second edition, Oxford: Clarendon Press, доступан на <https://archive.org>.
- Плетершник 2014:** Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.
- ПСЈЧ 1935–1957:** *Průruční slovník jazyka českého*, I–VI, Praha: Státní nakladatelství / Školní nakladatelství – SPN, доступан на <http://www.ujc.cas.cz>.

- РБЕ 2001—:** *Речник на българския език*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ / ЕТ „Емас“, речник доступан на <http://ibl.bas.bg>.
- СЈПД 1958–1969:** *Słownik języka polskiego* (red. W. Doroszewski), Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna / Państwowe Wydawnictwo Naukowe, доступан на <http://sjp.pwn.pl>.
- Скарник 2013:** *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы, Скарнік — тлумачальны слоўнік на аснове пяцітомніка 1977–1984 гг.* (академічнае выданне пад рэдакцыяй К. Крапівы), доступан на <http://www.skarnik.by>.
- СЛА 2014–2016:** *Slovenski lingvistični atlas 1–2*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.
- Сној 2014:** Marko Snoj, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.
- СрпКор 2013:** *Корпус савременог српског језика*, верзија *СрпКор2013*, Група за језичке технологије универзитета у Београду, доступан на <http://korpus.matf.bg.ac.rs>.
- СС 1970:** J. Gebauer, *Slovník staročeský*, I–II. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903 a 1916; Praha: Academia, доступан на <http://www.ujc.cas.cz>.
- ССЈ 1959–1968:** *Slovník slovenského jazyka I–VI*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, доступан на <http://slovníky.juls.savba.sk>.
- ССКЈ 2014:** *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na <http://fran.si>.
- Стабеј 2014:** Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1608–1710)*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na www.fran.si.
- СУМ 1970–1980:** *Словник української мови, Академічний тлумачний словник*, в 11 т., Київ: Наукова думка, доступан на <http://sum.in.ua>.
- Телија 2006:** Е. Н. Телија, *Большой фразеологический словарь русского языка*, Москва: АСТ-Пресс, доступан на <http://rus-yaz.niv.ru>.

- ТЛФи 2012:** *Le TLFi, Trésor de la Langue Française* (1971–1994), доступан на <https://www.cnrtl.fr>.
- Томинец 2015:** Ivan Tominec, *Črnovrški dialekt*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja на www.fran.si.
- Фарлекс 2003–2019:** *Dictionary of Idioms, The Free Dictionary by Farlex*, доступан на <https://idioms.thefreedictionary.com/>.
- ХЈК 2006–2011:** *Hrvatski jezični korpus*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, доступан на <http://riznica.ihjj.hr>.
- ХЈП 2006–:** *Hrvatski jezični portal*, Znanje/Srce, доступан на <http://hjp.znanje.hr>.
- Хотко 2013:** *Hornolužický textový korpus*, verze 1 z 6. 3. 2013, Institute of the Czech National Corpus, Lexical Computing Ltd., © NLP Centre FI MU version 0.12.0, доступан на <https://kontext.korpus.cz>.
- Чемерикић 1950:** Димитрије Чемерикић, *Збирка речи из Призрена*, доступна на <http://www.prepis.org>.

ОСТАЛИ ИЗВОРИ

- АЛ 1997:** Драгослав Срејовић, *Археолошки лексикон*, Београд: Савремена администрација.
- Барјактаровић 1986:** Мирко Барјактаровић, „Село Петњик, Етнолошка монографија“, *Зборник радова етнографског института* 19, Београд: Етнографски институт САНУ, 169–243.
- Библија 2017:** *Библија, Свето писмо Старога и Новог завјета* (прев. Ђуро Даничић и Вук Стефановић Караџић), Београд: Библијско друштво Србије.
- Благојевић 1991:** Драган Благојевић, „Јарац живодерац или Живи клани недоклани“, *Градина* 7-8-9.
- Ваљавец 1890:** Matija Valjavec, *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*, Zagreb: Knjižara Dioničke tiskare.
- Гољевшчек/Герланц 1988:** A. Goljevšček, B. Gerlanc, *Zlata ptica: sto najlepših pravljic*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Грим 2014:** Jacob and Wilhelm Grimm, *The Complete First Edition. The Original Folk and Fairy Tales of the Brothers Grimm*, Translated and edited by J. Zipes, Princeton/Oxford: Princeton University Press.

- Даничић 1871:** Đuro Daničić, *Poslovice*, U Zagrebu: u Knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju.
- Душанов законик:** *Законик цара Стефана Душана*, књига IV, том I (ур. Коста Чавошки, Ђорђе Бубало), Београд: САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права IV, 2015.
- Жайворонок 2006:** В. В. Жайворонок, *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ: Довіра.
- ИСН 1994:** Радован Самарцић, Рајко Л. Веселиновић, Тома Поповић, *Историја српског народа, трећа књига, том први, Срби под туђинском влашћу 1537–1699*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Каравелов 1868:** Љубен Каравелов, „Бугари старог кова“, *Вила* 8, 169–179.
- Караџић [1836] 2015:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице* (прир. Михаило Шћепановић, наслов *Вукове српске народне пословице*), Београд: Јасен.
- Караџић 1841:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме, књига прва, у којој су различне женске пјесме*, У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Караџић 1845:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме, књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије*, У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Караџић 1846:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме, књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњијех времена*, У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Караџић 1870:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне приповијетке*, Беч: у наклади Ане удовице В. С. Караџића.
- Кулишић и др. 1970:** Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.
- Курт 1901:** Mehmed Kurt, „Sickalice“, *Školski vjesnik*, 1901, 8, 483–484.
- Лазар 2010:** В. Lazar, *Dobrepoljska dolina stoji na jezeru, dobrepoljske ljudske pripovedi*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Малешич 1927:** М. Malešič, *Živa voda*, Celj: Mohorjeva tiskarna v Celju.
- Миклошич 1858:** Franz Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiae Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Vienna: Apud Guilelmum Braumüller.

- Мозаик 1972:** *Srpskohrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja*, Beograd: Interpres.
- Мушкатиновић 1787:** Ђованн Мѣшкатиновичъ, Причте ѿлити По прѣстомѣ послѣвице Тѣмже Сентенциѣ ѿлити Рѣченїа, У Бечѣ при Ђосифѣ благорѣд. ѿ Кѣрцбѣкѣ.
- Пајек 1884:** Josip Pajek, *Ѓrtice iz duševnog žitka štajerskih Slovencev*, Ljubljana: Matica slovenska.
- Папратовић 1940:** Milena Papratović, „Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom“, *Zbornik za narodni život i običaje hrvatskoga naroda* 1940, XXXII, sv. 2, 162–164.
- Народне бајке Лужичких Срба 2002:** *Народне бајке Лужичких Срба*, прир. Никола Јеремић, 1974, Библиотека лужичкосрпских-јужносрпских културних веза, Пројекат Растко – Лужица, доступне на сајту <https://www.rastko.rs>.
- Петровић 1990:** Миодраг Петровић, *Крмчија Светога Саве, О заштити обесправљених и социјално угрожених*, Београд: Штампарија Српске патријаршије.
- Плохл Хердвигов 1868:** Rikardo Ferdinand Plohl Herdvigov, *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke*, Varaždin: Platzer i sin.
- Појмовник српске културе 2016–:** Пројекат „Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе“ (ред. Софија Милорадовић, Јасна Влајић-Поповић, Снежана Петровић, Марта Бјелетић, Виктор Савић, Ивица Тодоровић, Александра Павићевић, Александар Жорић), доступан на <http://www.etno-institut.co.rs>.
- Радевић 2018:** Милорад Радевић, *Пословице и изреке у српској периодици 1818–1887*, Нови Сад: Матица српска / Београд: САНУ.
- Ранковић [1898]:** Светолик Ранковић, *Сеоска учитељица*, Целокупна дела, књига друга (прир. Павле Стевановић, Урош Џонић), Београд/Земун: „Макарије“ А. Д.
- Роланд 1893:** *A lexicon of Alchemy or Alchemical Dictionary by Martin Rulandus the Elder [sic!]*, Translated by A. E. Waite, London: John M. Watkins.
- РБТ 1980:** *Rječnik biblijske teologije* (red. Xavier Léon – Dufour i dr.), Zagreb:

Kršćanska sadašnjost d.o.o.

- РГРМ 1979:** Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд: Српска књижевна задруга.
- РС 1983:** *Rječnik simbola* (red. J. Chevalier, A. Gheerbrant), Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- РСМ 2001:** *Словенска митологија, енциклопедијски речник*, ред. Светлана Толстој, Љубинко Раденковић, Београд: Zepter Book World.
- Северјанов 1922:** С. Северьяновъ, *Синајская псалтырь, глаголический памятникъ XI вѣка*, Петроградъ: Россійская академія наукъ.
- Септуагинта:** *The Septuagint LXX, The Greek Translation of the Hebrew Scriptures*, доступна на <https://www.septuagint.bible/#>.
- Словенске древности 1995–2012:** *Славянские древности, Этнолингвистический словарь* (ред. Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, В. Я. Петрухин, С. М. Толстая), Москва: «Международные отношения».
- Смичиклас 1911:** Tadija Smičiklas, „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XVI/2*, 297–298.
- Стојичић 1992:** Токо Стојичић, *Сјаж разговора, лексикон српских народних изрека*, треће допуњено издање, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Ђоровић 1997:** Владимир Ђоровић, *Историја српског народа*, Бања Лука: Глас српски; Београд: Ars Libri.
- Штрекелъ 1914:** Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I*, Ljubljana: Slovenska matica.

ЛИТЕРАТУРА

- Агапкина 2002:** Т. А. Агапкина, *Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл*, Москва: Индрик.
- Ајдачић 2008:** Дејан Ајдачић, „Библиографија о ватри у народној култури Словена“, *Кодови словенских култура 10 – Ватра*, 300–308.
- Антонијевић 1982:** Драгослав Антонијевић, *Обреди и обичаји балканских сточара*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Алефиренко 2002:** Н. Ф. Алефиренко, *Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культура*, Москва: Academia.
- Алефиренко 2004:** Н. Ф. Алефиренко, *Теория языка. Вводный курс: Учебное пособие для студентов филологических специальностей*, Москва: Издательский центр «Академия».
- Апресјан 1974:** Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва: Наука.
- Афанасјев 1994:** А. Н. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*, в 3 т. (репринт 1865 года), Москва: Индрик.
- Бак 1949:** Carl Darling Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Бали 1921:** Charles Bally, *Traité de stylistique française*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Бандић 1980:** Dušan Bandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Барселона 2003:** Antonio Barcelona, „Introduction. A cognitive theory of metaphor and metonymy“, *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A cognitive perspective* (ed. Antonio Barcelona), Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 1–31.
- Барчот 2012:** Branka Barčot, „Frazemi s pojedinim metalima kao komponentom u hrvatskom, ruskom i njemačkom jeziku“, *Jezikoslovlje 13.3*, 841–865.
- Барчот 2017:** Branka Barčot, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Беговић 2014:** Катарина Беговић, „Мали увод у дијахрону семантику – корен *јагъ- (јар, јара, јарост): значењске транспозиције кроз време“, *Савремена проучавања*

језика и књижевности, књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 15–26.

Беговић 2016: Катарина Беговић, „Фразеологизми са компонентом *жив* – историја и савремено стање. О фразеологизму *виче (јауче, дере се) не(т)ко као да га жива дере*“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 45/1*, Београд: Међународни славистички центар, 395–405.

Беговић 2017: Катарина Беговић, „Како смо се то живи појели? О изразу *појести се (изјести се) жив*“, *Књижевност и језик LXIV*, 3–4, 425–439.

Беговић 2018: Катарина Беговић, „Семантика придева *жив* на штокавском језичком простору. О придевској платисемији“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 47/1*, Београд: Међународни славистички центар, 301–311.

Беговић 2018: Katarina Begović, „Etimološki primarno značenje sintagmi *živi oganj / živa vatra* na srpsko-hrvatskom jezičkom području“, *Beiträge zum 21. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)*, Band 21, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 8–17.

Беговић 2018: Катарина Беговић, „Жива вода као божанска хипостаза – етимолошки примарно значење синтагме *жива вода*“ (рад излаган у виду постер-реферата на XVI међународном конгресу слависта одржаном 20–27. августа 2018. у Београду), *Књижевност и језик LXV*, 3–4, 361–375.

Белић 1937: Александар Белић, *Дело Вуково: поводом стопедесетогодишњице од Вуковог рођења*, Београд: Коларчев народни универзитет.

Белић 1948: Александар Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик: расправе и предавања*, Београд: Просвета.

Белић 1953–1954: Александар Белић, „О значају синтагма за развитак језичких појава“, *Јужнословенски филолог XX*, 1–4, 1–27.

Белић 2006: Александар Белић, *Историја српског језика, Фонетика, Речи са деκлинацијом, Речи са конјугацијом, том 4, Изабрана дела Александра Белића*, Београд: Завод за уџбеника и наставна средства.

Белова/Петрухин 2008: О. В. Белова, В. Петрухин, „«Живой огонь»: мифологија и етнографија“, *Кодови словенских култура 10 – Ватра*, 5–12.

Бенвенист 1975: Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Београд: Nolit.

- Бенвенист 2002:** Емил Бенвенист, *Речник индоевропских установа*, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Бирх и др. 1993:** А. К. Бирх, С. С. Волков, Т. Г. Никитина, *Словарь русской фразеологической терминологии*, München: Verlag Otto Sagner.
- Бирх и др. 2005:** А. К. Бирх, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Русская этимология. Историко-этимологичекий словарь*, Москва: Астрель АСТ.
- Бјелетић 2006:** Марта Бјелетић, *Исковрнути глаголи: типови експресивних превербалних форманата (на српском и хрватском језичком материјалу)*, Београд: Институт за српски језик САНУ / Чигоја штампа.
- Бојовић 2008:** Злата Бојовић, „Паремја у књижевном делу“, *Зборник Матице српске за славистику* 73, 35–42.
- Бреал 1897:** Michel Breal, *Essai de sémantique (science des significations)*, Paris: Librairie Hachette et c.
- Брлек 1987:** М. Brlek, *Leksikograf Joakim Stulli (1730–1817)*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Брозовић 1970:** Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Будимир 1969:** Милан Будимир, *Са балканских источника*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Бугарски 2004:** Ranko Bugarski, *Jezik u društvu, knjiga 4, Sabrana dela*, Beograd: Čigoja štampa.
- Бугарски 2005:** Ranko Bugarski, *Kultura i jezik*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Бургер 2003:** Harald Burger, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Бушуй 1983:** А. М. Бушуй, *Лексикографическая и библиографическая репрезентация фразеологии, Автореферат диссертации*, Университет им. А. А. Жданова, Ленинград.
- Валтер/Мокијенко 2018:** Harry Walter, Valerij Mokienko, „Urslawische Phraseologie: Mythos oder Legende?“, *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress Belgrad 2018* (Herausgegeben von Sebastian Kempgen, Monika Wingender und Ludger Udolph), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 331–340.
- Велковска 2002:** Снежана Велковска, *Белешки за македонската фразеологија*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

- Виноградов 1977:** В. В. Виноградов, „Об основных типах фразеологических единиц в русском языке“, *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Москва: Наука, 140–161.
- Винтерс 1992:** M. E. Winters, „Diachrony within synchrony: The challenge of cognitive grammar“, *Studies in honour of René Dirven on the occasion of his sixtieth birthday* (ur. M. Pütz), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 503–512.
- Вјежбицка 1992:** Anna Wierzbicka, *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*, New York / Oxford: Oxford University Press.
- Вјежбицка 1996:** *Semantics, Primes and Universals*, Oxford: Oxford University Press.
- Влајић-Поповић 2002:** Јасна Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику (преко етимологије до модела семасиолошког речника)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Влаховић 1930:** М. Влаховић, „Вода у вјеровању и обичајима народним“, *Записи – часопис за науку и књижевност* VI/6, 348–356.
- Воткинс 1995:** Calvert Watkins, *How to kill a dragon, Aspects of Indo-European Poetics*, New York / Oxford: Oxford University Press.
- Вукомановић 2006:** Славко Вукомановић, *Српски језик и његов развој*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Вуловић 2015:** Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић 2017:** Наташа Вуловић, „Употреба основних фразеолошких термина у српској (и словенској) лингвистици“, *Словенска терминологија данас* (ур. Предраг Пипер, Слободан Јовановић), Београд: САНУ / Институт за српски језик САНУ, 243–252.
- Вуловић/Миланов 2018:** Наташа Вуловић, Наташа Миланов, „Фразеолошки речници“, *Српска лексикографија од Вука до данас, Каталог изложбе* (ур. Милосав Тешкић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић), Београд: САНУ / Савез славистичких друштава Србије, 203–216.
- Вучковић М. 2013:** Марија Вучковић, *Континуанте прасловенских основа *gъb-, *gub-, *gib- у српском језику*, необјављена докторска дисертација одбрањена 2013. године, Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

- Вучковић С. 2017:** Снежана Вучковић, *Повест словља, Историјсколексиколошка истраживања*, Београд: Филолошки факултет.
- Гамкрелидзе/Иванов 1984:** *Индоевропески језик и индоевропесци. Реконструкција и историко-типологески анализ праязика и протокултуре (в двух частях)*, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Гортан-Премк 1984:** Даринка Гортан-Премк, „Српскохрватска лексикографија XIX века (Преглед лексикографских концепција)“, *Наш језик* XXVI/2–3, 139–146.
- Гортан-Премк 1996:** Даринка Гортан-Премк, „О платисемији“, *Наш језик* XXXI, 1–5, 76–84.
- Гортан-Премк 2004:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грис 2008:** S. Th. Gries, „Phraseology and linguistic theory: a brief survey“, *Phraseology: an interdisciplinary perspective* (ed. S. Granger, F. Meunier), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 3–25.
- Грицкат 1961–1962:** Ирена Грицкат, „О антонимији“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* IV–V, 87–90.
- Грицкат 1966:** Ирена Грицкат, „У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика, поводом иницијативе Матице српске да се састави речник књижевног језика славеносрпског периода“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* IX, 61–66.
- Грицкат 1967:** Ирена Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа“, *Наш језик* XVI, 217–235.
- Грицкат 1969:** Ирена Грицкат, „Језик књижевности и књижевни језик. На основу српског писаног наслеђа из старијих епоха“, *Јужнословенски филолог* XXVIII/1–2, 1–35.
- Грицкат 1981:** Ирена Грицкат, „О именицама типа налет у српскохрватском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXIV/1, 101–134.
- Грицкат 1984–1985:** Ирена Грицкат, „О дихотомији књижевног израза“, *Cyrrillomethodianum* VIII–IX, 17–27.

- Грицкат 1993:** Ирена Грицкат-Радуловић, „Српски књижевни језик средњег века“, *Срби у европској цивилизацији* (ур. Радован Самарцић, Милан Душков), Београд: Nova / Балканолошки институт САНУ, 142–146.
- Грицкат 2004:** Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Грковић-Мејџор 2007:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејџор 2008а:** Јасмина Грковић-Мејџор, „О глаголима визуалне перцепције у старословенском и грчком, *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура* (ур. Ксенија Марицки-Гађански), Београд: Друштво за античке студије Србије / Службени гласник, 60–71.
- Грковић-Мејџор 2008б:** Јасмина Грковић-Мејџор, „Формуле с придевом цѣль у старосрпским повељама“, *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика* (ур. Предраг Пипер и Љубинко Раденковић), Београд: САНУ, 139–146.
- Грковић-Мејџор 2011:** Јасмина Грковић-Мејџор, „О формирању српске редакције старословенског језика“, *Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија*, Беране – Београд, 41–51.
- Грковић-Мејџор 2013:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејџор 2018а:** Јасмина Грковић-Мејџор, „Архаични формулаични искази у повељама средњовековне Босне и Хума“, *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума* (ур. Зорица Никитовић), Бања Лука / Источно Сарајево, 11–24.
- Грковић-Мејџор 2018б:** Jasmina Grković-Mejdžor, „The Slavic concept of ‘health’: Evidence from Old Church Slavonic“, *The Oldest Linguistic Attestations and Texts in the Slavic Languages* (ed. Amir Kapetanović), Vienna: Holzhausen, 154–166.
- Грујић 2012:** Тамара Грујић, „Наравоученија Доситејевих басни и народне пословице – сличности и разлике“, *Државотворна идеја тројице српских великана: грофа Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*,

- зборник радова (прир. Стеван Бугарски, Љубомир Степанов), Темишвар: Савез Срба у Румунији, 10–13.
- Гура 2005:** Александар Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији*, Београд: Бримо / Логос / Глобосино „Александрија“.
- Гутков 1993:** В. П. Гудков, *Сербская лексикография XVIII века*, Москва: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова.
- Данбар 2001:** G. Dunbar, „Towards a cognitive analysis of polysemy, ambiguity, and vagueness“, *Cognitive Linguistics* 12–1, 1–14.
- Даничић 1847:** Ђуро Даничић, *Рат за српски језик и правопис (фототипско издање)*, Будим: Штампарија Пештанскога университета.
- Де Сосир 1977:** Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*, Beograd: Nolit.
- Дилс/Кранц 1985:** H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Zurich: Weidmann.
- Дин 1988:** D. P. Dean, „Polysemy and Cognition“, *Lingua* 75, 325–361.
- Дирвен/Верспур 1998:** R. Dirven, M. Verspoor, *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Диркем 2008:** *Elementarni oblici religijskog života, Totemistički sustav u Australiji*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk / Hrvatsko sociološko društvo.
- Добровољски 1995:** D. O. Dobrovol'skij, *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik: Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*, Tübingen: Gunther Narr Verlag.
- Добровољски/Пиренен 2005:** D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, „Cognitive theory of metaphor and idiom analysis“, *Jezikoslovlje* 6.1, 7–35.
- Добровољски/Пиренен 2006:** D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, „Cultural knowledge and idioms“, *International Journal of English Studies* vol. 6 (I), Murcia, 27–41.
- Добровољски/Пиренен 2010:** D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, „Idioms: Motivation nad etymology“, *Yearbook of Phraseology* (ed. K. Kuiper), Berlin / New York, 73–96.
- Драгићевић 2001:** Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2003:** Рајна Драгићевић, „Механизми настајања секундарних значења лексема“, *Српски језик* VIII/1–2, 221–231.

- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2009:** Rajna Dragičević, „О problemima identifikacije frazeologizama“, *südslavistik°online*, 35–44, рад доступан на <http://www.suedslavistik-online.de>.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2018а:** Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.
- Драгићевић 2018б:** Рајна Драгићевић, „Неки аспекти универбизације у српском језику“, *Osamnaesta međunarodna naučna konferencija Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima* (ur. Amela Šehović), Sarajevo: Slavistički komitet Sarajevo, 104–117.
- Дражић 2014:** Јасмина Дражић, *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ђери 1998:** Gabor Györi, „Cultural variations in the onceptualization of emotions: A historical study“, *Speaking of emotions, Conceptualisation and Expression* (ed. A. Athanasiadou and E. Tabakowska), Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 99–124.
- Ђери 2002:** Gabor Györi, „Semantic change and cognition“, *Cognitive Linguistics* 13–2, 123–166.
- Екерт 1988:** Rainer Eckert, „Zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen (Phraseologismen mit den Komponenten *dъrati & koza* bzw. *kozьль*)“, *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, IV, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 59–70.
- Елијаде 1982:** Mirča Elijade, *Kovači i alkemičari*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Жуков 1978:** В. П. Жуков, *Семантика фразеологических оборотов*, Москва: Просвещение.
- Журављев 1978:** А. Ф. Журавлев, „Охранительные обряды, связанные с падежом скота, и их географическое распространение“, *Славянский и балканский фольклор (генезис, архаика, традиции)*, Москва: Институт славяноведения Российской академии наук.
- Згуста 1991:** Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Зечевић 1966:** Слободан Зечевић, „Таласони – митска бића заштитници грађевина и закопаног блага“, *Гласник Етнографског музеја* 28/29, 287–295.
- Зечевић 1981:** Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Вук Караџић.
- Зечевић 2008:** Слободан Зечевић, *Српска етномитологија*, Београд: Службени гласник.
- Зиновјева/Јурков 2006:** Е. И. Зиновјева, Е. Е. Јурков, *Лингвокултурологија*, Санкт-Петербург: Санкт-Петербуршки државни универзитет.
- Иванов/Топоров 1965:** В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Славјанске језикове моделеујуће семиотичке системе (древни период)*, Москва: Наука.
- Иванов/Топоров 1974:** В. В. Иванов, В. Н. Топоров: *Исследования в области славянских древностей*, Москва: Наука.
- Иванов/Топоров 1988:** В. В. Иванов, В. Н. Топоров: „Древо мировое“, у: *Мифы народов мира*, 1–2, (ред. С. А.Токарев), Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- Ивић 1986:** Павле Ивић, *Српски језик и његов народ*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ивић 1990:** Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд: Београдски издавачко-графички завод / Јединство.
- Ивић 1991:** Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ивић М. 1995:** Милка Ивић, *О зеленом коњу, Нови лингвистички огледи*, Београд: Библиотека XX век.
- Ивић 1998а:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ивић 1998б:** Павле Ивић, „Предговор“, *Говори Ниша и околних села*, Пол Луј Тома, СДЗб XLV, 11–14.
- Јагић 1880: Ватрослав Јагић, „О језику и књижевности садашњих Бугара“, *Отаџбина*, 1880, књ. пета, 508–521.
- Касирер 1998:** Ернст Касирер, *Језик и мит*, Нови Сад / Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

- Кашић 1973:** Јован Кашић, „Неке фразеолошке и лексичке особитости Вукових пословица“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 3*, Београд: Међународни славистички центар, 67–73.
- Кашић 1983а:** Јован Кашић, „Фразеологија у делу Милована Глишића“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 13*, Београд, 13–18.
- Кашић 1983б:** Јован Кашић, „Иновације у српскохрватској фразеологији“, *Књижевни језик XII/2*, Сарајево, 61–69.
- Клеман 2015:** Оливије Клеман, *Тезе или нађимо смисао живота*, Београд: ХКЦ.
- Кликовац 2004:** Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кликовац 2006:** Duška Klikovac, *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet (drugo izdanje).
- Кликовац 2018:** Душка Кликовац, *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Кнежевић 2006:** С. Кнежевић, „Етноантрополошко виђење воде у појмовима народне културе“, *Гласник Етнографског музеја 70*, 316–326.
- Ковачевић 2012:** Barbara Kovačević, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Козерију 1973:** Е. Coseriu, *Sincronía, Diacronía e Historia – El problema del cambio lingüístico*, Madrid: Editorial Gredos, S. A.
- Кондратјева 1982:** Т. Н. Кондратьева, „История фразеологизмов с собственными именами“, *Фразеология и синтаксис*, Казань: Издательство Казанского университета, 46–90.
- Копиленко/Попова 1978:** М. М. Копыленко, З. Д. Попова, *Очерки по общей фразеологии*, Воронеж: Издательство Воронежского университета.
- Корнилова 2011:** Л. Н. Корнилова, „Особенности фразеологической полисемии (на материале процессуальных фразем становления)“, *XII Конгрес међународной асоциацији преподавателей русского языка и литературы*, Shanghai: Shanghai foreign language education press, 338–341.
- Круз 1991:** D. A. Cruise, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кун 1859:** Adalbert Kuhn, *Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*, Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.

- Лајонс 1981:** J. Lyons, *Language, Meaning and Context*, London: Fontana.
- Ланакер 1987:** Ronald Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol. 1, *Theoretical Prerequisites*, Stanford: Stanford University Press.
- Ланакер 2000:** Ronald Langacker, *Grammar and Conceptualization*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Ланглоц 2006:** Andrew Langlotz, *Idiomatic Creativity: a cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ларин 1977:** Б. А. Ларин, *История русского языка и общее языкознание*, Москва: Просвещение.
- Ле Февр 2006:** Claire Le Feuvre, „Vieux russe dobrŭ zborovŭ, russe moderne živ zborov, avestique *druuiā hauruiā* et l'étymologie de slave *sŭdravŭ*“, *La langue poétique indo-européenne, Actes du Colloque de travail de la Société des Études Indo-Européennes (Indogermanische Gesellschaft / Society for Indo-European Studies)* (éd. par Georges-Jean Pinault et Daniel Petit), Leuven/Paris: Peeters.
- Леви Строс 2008:** Klod Levi Stros, *Presno i pečeno*, Novi Sad: Kiša.
- Лејкоф/Цонсон 1980:** George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Лејкоф 1982:** G. Lakoff, „Categories, an Essay in Cognitive Linguistics“, *Linguistics in the Morning Calm* (ed. The Linguistic Society of Korea), Seoul: Hanshin Publishing Company, 139–193.
- Лејкоф 1987:** G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Липка 1992:** L. Lipka, *An Outline of English Lexicology*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Лома 1995:** Александар Лома, „Даље од речи: реконструкција прајезичких лексемских спојева као перспектива словенске и индоевропске етимологије“, *Јужнословенски филолог*, LI, 31–58.
- Лома 1999а:** Aleksandar Loma, „Mitski koreni filozofije“, *Lucida intervalla* 8–9, 12–38.
- Лома 1999б:** Александар Лома, „Петлић, палидрвце или оплодатељ“, *Кодови словенских култура 4 – Делови тела*, 131–143.

- Лома 2002:** Александар Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: Балканолошки институт, САНУ.
- Лома 2003:** Александар Лома, „Евроазијски степски појас као чинилац језичке и културне прошлости Словена“, *Зборник Матице српске за славистику* 63, 133–148.
- Лома 2004:** Александар Лома, „Димом у небо, Обред спаљивања мртвих у старим и традиционалним културама. Његово осмишљење у есхатолошким представама индоевропских народа, са посебним освртом на паганске Словене“, *Кодови словенских култура 9 – Смрт*, 7–64.
- Лома 2005:** Александар Лома, „Стара словенска религија, један поглед из компаративног угла“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* LIII, I–III, 9–27.
- Лома 2008:** Александар Лома, „Вулканологија и митологија“, *Кодови словенских култура 10 – Ватра*, 262–299.
- Малори/Адамс 1997:** J. P. Mallory, D. Q. Adams (ed.), *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London/Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Малори/Адамс 2006:** J. P. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.
- Марјановић 2017:** Саша Марјановић, *Поредбене фраземе са компонентом comme/као у француском и српском језику*, необјављена докторска дисертација одбрањена 2017. године, Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- Марковић Б. 2011:** Војана Marković, „Pridjevske sintagme tipa gol golcat u jezičnim priručnicima i rječnicima hrvatskoga standardnog jezika i čakavskoga narječja“, *Fluminensia* 23/1, str. 23–38.
- Марковић И. 2007:** Ivan Marković, „Repeticija i reduplikacija u hrvatskome“, *Suvremena lingvistika* 64, 141–157.
- Марковић И. 2009:** Ivan Marković, „Tri nehrvatske tvorbe: infiksacija, reduplikacija, fuzija“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, 217–241.
- Марфи 2003:** M. Lynne Murphy, *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and other Paradigms*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Марфи/Ендру 1993:** M. Lynne Murphy, Jane M. Andrew, „The Conceptual Basis of Antonymy and Synonymy in Adjectives“, *Journal of Memory and Language*, Volume 32, Issue 3, 301–319.
- Маслова 2007:** В. А. Маслова, *Лингвокултурологија*, Москва: Издательский центр «Академия».
- Матасовић 2004:** Ranko Matasović, *Gender in Indo-European*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Матешкић 1988:** Josip Matešić, *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod МН; München: Verlag Otto Sagner.
- Мелерович/Мокијенко 2008:** А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко, *Семантичка структура фразеологических јединица савременог русског језика*, Кострома: Костромској государственниј универзитет имени Н. А. Некрасова.
- Мельчук 1995:** Igor Mel'čuk, „Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics“, *Idioms: structural and psychological perspectives*, New Jersey: Erlbaum, 167–232.
- Мельчук 2001:** Igor Mel'čuk, „Collocations and Lexical Functions“, *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications* (ed. A.P. Cowie), Oxford: Oxford University Press, 23–53.
- Менац 1970–1971:** Antica Menac, „O strukturi frazeologizma“, *Jezik*, god. 18, sv. 1., Zagreb, 1–4.
- Менац 1978:** Antica Menac, „Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije“, *Filologija* 8, Zagreb, 219–225.
- Менац 2007:** Antica Menac, *Hrvatska frazeologija*, Zagreb: Knjižica.
- Милановић 2010:** Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Милановић 2013:** Александар Милановић, *Језик веома полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић 2015:** Александар Милановић, „Идентитет српског књижевног језика кроз историју“, *Узданица* XII/1, 55–62.
- Милановић 2018:** Александар Милановић, „Букова улога у стварању риболовне терминологије у Српском рјечнику (1818)“, *Српска славистика, колективна монографија. Том II. Књижевност, култура, фолклор. Питања славистике*,

- зборник радова са XVI међународног конгреса слависта (гл. ур. Љиљана Бајић), Београд: Савез славистичких друштава Србије, 395–407.
- Милер 1878:** Max Müller, *Comparative mythology*, London: George Routledge and Sons, Limited; New York: E. P. Dutton and CO.
- Мокијенко 1975:** В. М. Мокиенко, *В глубь поговорки, Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений*, Москва: Просвещение.
- Мокијенко 1989:** В. М. Мокиенко, *Славянская фразеология* (второе издание), Москва: Высшая школа.
- Мокијенко 2007:** В. М. Мокиенко, *Образы русской речи, Историко-этимологические очерки фразеологии*, Москва: Флинта/Наука.
- Мокијенко 2009:** V. M. Mokienko, „Phraseologische Einheiten“, *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Forschung* (Hrsg. von S. Kempgen, P. Kosta, T. Berger, K. Gutschmidt), Band 1. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 802–809.
- Молина 2008:** С. Molina, „Historical dictionary definitions revisited from a prototype theoretical standpoint“, *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6, 1–22.
- Мршевић-Радовић 1979:** Драгана Мршевић-Радовић, „О фразеолошким јединицама“, *Књижевност и језик XXVI*, 2–3, 457–462.
- Мршевић-Радовић 1982:** Драгана Мршевић-Радовић, „Фразеолошка јединица и њен синтаксичко-семантички динамизам“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 11/1*, Београд: Међународни славистички центар, 87–92.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 2004:** Драгана Мршевић-Радовић, „Фразеолошке јединице с компонентом *књига*, прилог српској лексикографији“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 32/1*, Београд: Међународни славистички центар, 95–104.
- Мршевић-Радовић 2014:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- Мун 1998:** R. Moon, *Fixed expression and idioms in English, A Corpus-Based Approach, Oxford studies in lexicography and lexicology*, New York: Oxford University Press.
- Мусулин 1959:** Sjepan Musulin, „Hrvatska i srpska leksikografija“, *Filologija* 2, 41–63.
- Нерлих 2003:** B. Nerlich, „Polysemy: past and present“, *Polysemy – Flexible Patterns of Meaning in Mind and language* (ur. B. Nerlich, Z. Todd), New York / Berlin: Mouton de Gruyter, 49–78.
- Николић 1973:** Берислав Николић, „Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик XX/1–5*, Београд, 7–13.
- Нодило 1981:** Natko Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split: Logos.
- Огден/Ричардс 1923:** C. K. Ogden, I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Ожегов 1974:** С. И. Ожегов, *Лексикологија. Лексикографија. Култура речи*, Москва: Висшая школа.
- Омазић/Шмит 2008:** Marija Omazić, Goran Schmidt, „Polysemy in Phraseology“, *Lenguaje figurado y motivación, Una perspectiva desde la fraseología* (ed. María Álvarez de la Granja), Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 97–109.
- Павловић 2004:** Тања Павловић, *Живот и смрт у језику и култури (на руском и српском материјалу)*, Београд: Чигоја штампа.
- Павловић М. 1957:** М. Павловић, „Камен станац и везивање душе (фолклористичко-семантичка расправа)“, *Гласник Етнографског института САНУ II–III*, 611–661.
- Палм 1997:** С. Palm, *Phraseologie. Eine Einführung*, Tübingen: Günther Narr Verlag.
- Пантић 2005:** Мирослав Пантић, „Приступна академска беседа Милана Решетара о најстаријем дубровачком говору и њен (необјављени) завршетак“, *Живот и дело академика Павла Ивића, зборник радова са трећег међународног научног скупа Живот и дело академика Павла Ивића* (гл. ур. Јудита Планкош), Суботица: Градска библиотека; Београд: САНУ / Народна библиотека Србије; Нови Сад: Матица српска / Филозофски факултет, 21–33.

- Парадиз 2000:** С. Paradis, „Reinforcing Adjectives: A cognitive semantic perspective on grammaticalization“, *Generative theory and corpus studies* (ed. R. Bermúdez-Otero, D. Denison, R. Hogg, C. B. McCully), Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 233–258.
- Парадиз 2001:** С. Paradis, „Adjectives and boundedness“, *Cognitive Linguistics* 12–1, 47–65.
- Перић 2014:** Драгољуб Перић, „Усменопоетска химера: јарац живодерац – од мита до дечјег фолклора“, *Српски језик, књижевност, уметност (зборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу)*, књ. 2, *Сатир, сатира, сатирично* (ур. Д. Бошковић, Ч. Николић), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 185–194.
- Петровић С. 1999:** Сретен Петровић, *Српска митологија*, Ниш: Просвета.
- Петровић П. Ж. 1932:** П. Ж. Петровић, „Трагови обожавања потајних извора у нашем народу“, *Братство* XXVI, 174–181.
- Петченко 2008:** Л. Педченко, „Русские диалектные наименования ритуального и бытового огня“, *Кодови словенских култура 10 – Ватра*, 158–171.
- Пикио 2003:** Рикардо Пикио, *Slavia orthodoxa*, Москва: Знак.
- Пиренен 2012:** Elisabeth Piirainen, *Widespread Idioms in Europe and Beyond: Towards a Lexicon of Common Figurative Units*, New York: Peter Lang Publishing.
- Поповић И. 1955:** Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад: Матица Српска.
- Поповић М. 1987:** Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић, 1787-1864*, Београд: Нолит.
- Поповић С. 2013:** Снежана Поповић, „Квазифраземи у српском и чешком језику“, *Славистика* 17, 347–351.
- Потебња 1989:** А. А. Потебња, *Слово и миф*, Москва: Правда.
- Прањковић 1993:** Ivo Pranjković, *Život i djela Jurja Habdelića*, Velika Gorica: Ogranak Matice hrvatske.
- Проп 1990:** V. Prop, *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo: Svjetlost.
- Прђић 2008:** Твртко Прђић, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad: Zmaj.
- Прђић 2011:** Твртко Прђић, „И синтагме и речи: фразне именице у српском језику“, *Лексикологија. Ономастика. Синтакса, Зборник у част Гордани*

- Вуковић* (ур. Владислава Ружић, Слободан Павловић), Нови Сад: Филозофски факултет, 59–70.
- Радовановић 1986:** Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada / Dnevnik.
- Раденковић 1996:** Љубинко Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Београд: Балканолошки институт САНУ; Просвета: Ниш.
- Расулић 2004:** Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo – Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskom jeziku*, Београд: Filološki fakultet.
- Рафаели 2009:** Ida Raffaelli, *Značenje kroz vrijeme. Poglavlja iz dijakronijske semantike*, Zagreb: Disput.
- Решетар 1951:** Милан Решетар, „Најстарији дубровачки говор“, *Глас САНУ* 201, 1–47.
- Ристић 1995:** Стана Ристић, „Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике“, *Јужнословенски филолог* LI, 125–133.
- Ристић 1999:** Стана Ристић, „Концептуална организација значења речи души душа у савременом српском језику“, *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет, 169–180.
- Розејзон 1973:** Л. И. Ройзензон, *Лекции по общей и русской фразеологии*, Самарканд: Самаркандский государственный университет.
- Рош 1977:** E. Rosch, „Human Categorization“, у: *Studies in Crosscultural Psychology* (ed. N. Warren), London: Academic Press.
- Савић 2017:** Виктор Савић, „Даничићев рад на историји језика у Друштву српске словесности (1857–1861)“, *Књижевност и језик у Друштву српске словесности* (ур. Злата Бојовић), Београд: САНУ, 77–93.
- Савић 2018:** Виктор Савић, „Даничићев лексикографски поступак у Рјечнику из књижевних старина српских“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 47/1*, Београд: Међународни славистички центар, 137–146.
- Седов 2012:** Валентин Васильевич Седов, *Словени у далекој прошлости*, Нови Сад: Академска књига.
- Сето 2003:** Ken-Ichi Seto, „Metonymic polysemy and its place in meaning extension“, *Polysemy – Flexible Patterns of Meaning in Mind and language* (ed. B. Nerlich, Z. Todd), New York / Berlin: Mouton de Gruyter, 195–216.

- Сикимић 1996:** Biljana Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Сикимић 1997:** Биљана Сикимић, „Кожа деверска“, *Српски језик*, 4/1–2, 337–360.
- Симић 2000:** Радоје Симић, *Основи синтаксе српскога језика*, Београд: Друштво за неговање и проучавање српског језика; Никшић: Јасен.
- Станишић 2006:** Вања Станишић, *Увод у индоевропску филологију*, Београд: Чигоја штампа.
- Станојчић/Поповић 2011:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стојановић 1924:** Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд: Штампарија „Макарије“.
- Стојановић Ј. 2016:** Јелица Стојановић, „Пристапна академска беседа Милана Решетара 'Најстарији дубровачки говор', сажети исказ његовог богатог научног опуса“, *Српски молитвеник, споменица Милану Решетару (1512–1942–2012)* (ур. Јасмина Грковић-Мејдор, Виктор Савић), Београд: САНУ / Фонд „Ђорђе Зечевић“ за унапређење и заштиту ћириличног писма, 51–62.
- Стојковска 2004:** Гордана Стојковска, *Речник на јужнословенска митологија*, Скопје: Издавачки центар Три.
- Суботић 2004:** Љиљана Суботић, „Из историје књижевног језика: 'питање језика'“, *Предавања из историје језика*, Лингвистичке свеске 4, Нови Сад: Филозофски факултет, 145–191.
- Таги 1993:** D. Tuggy, „Ambiguity, Polysemy and vagueness“, *Cognitive Linguistics*, 4–3, 273–290.
- Талми 1983:** L. Talmy, „How Language Structures Space“, *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application* (ур. Н. Pick, L. Acredolo), New York / London: Plenum Press, 225–282.
- Тафра 2005:** Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Тејлор 1991:** R. Taylor, *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, New York: Oxford University Press.

- Телија 1996:** В. Н. Телија, *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Москва: Школа „Языки русской культуры“.
- Толстој 1976:** Н. И. Толстој, „Ђура Даничић као историјски лексикограф и руска лексикографија XIX века“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 5*, Београд: Међународни славистички центар, 495–503.
- Толстој 1995:** Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.
- Толстој 2004:** Н. И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства / Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска.
- Топоров 1983:** В. Н. Топоров, „Несколько соображений о происхождении древнегреческой драмы“, *Текст: семантика и структура* (ред. Т. В. Цивьян), Москва: Издательство «Наука», 95–118.
- Торп 2001:** В. Thorpe, *Northern Mythology, From Pagan Faith to Local Legends*, With an Introduction by J. Simpson, London: Worsworth Edition in association with Folklore Society.
- Требјешанин 1990:** Жарко Требјешанин, „Поговор“, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, Сима Тројановић, Београд: Просвета, 403–441.
- Трифуновић 1975:** Ђорђе Трифуновић, „О Даничићевом Рјечнику из књижевних старина српских“, *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд: Вук Караџић, 619–646.
- Тројановић 1901:** С. Тројановић, *Стари словенски погреб* (сепарат из Српског књижевног гласника), Београд: Штампарија Д. Димитријевића.
- Тројановић 1990:** Сима Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, друго издање, Београд: Просвета.
- Ђорић 2008:** Божо Ђорић: *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ђорић 2011:** Божо Ђорић, *Повеља бана Кулина. Графемика. Фонемика. Морфемика*, Београд: Чигоја штампа.
- Улман 1983:** S. Ullmann, *Semantics – An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford: V. Blackwell.

- Унбегаун 1995:** Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*, Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска / Орфелин.
- Фаненшмид 1878:** Heino Pfannenschmid, *Germanische Erntefeste im heidnischen und christlichen Cultus, mit besonderer Beziehung auf Niedersachsen*, Hannover: Hahn'sche Buchhandlung.
- Фекете 1988:** E. Fekete, „Joakim Stuli – poslednji hrvatski leksikograf dopreporodnog perioda“, *Leksikografija i leksikologija, zbornik radova* (ur. A. Peco), Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, posebna izdanja, knj. LXXXV, 55–60.
- Филиповић 1954:** Миленко С. Филиповић, „Јарило код Срба у Банату“ ЗДН 8, 42–55.
- Финк 2000:** Željka Fink, „Tipovi frazema-fonetske riječi“, *Riječki filološki dani*, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 93–98.
- Финк-Арсовски 2002:** Željka Fink-Arsovski, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb: FF press.
- Финк Арсовски, Ковачевић, Хрњак 2017:** Željka Fink-Arsovski, Barbara Kovačević, Aneta Hrnjak, *Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik*, Zagreb: Knjižica.
- Флајшер 1997:** W. Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Фрејзер 2003:** Džejms Džordž Frejzer: *Zlatna grana, Proučavanje magije i religije*, Beograd: Ivanišević.
- Халас Поповић 2017:** Ана Халас Поповић, *Увод у лексичку полисемију*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Халас Поповић 2018:** Ана Халас Поповић, „Предлог примене теорије прототипа у лексикографској обради полисемије у српском језику“, *Јужнословенски филолог* LXXIV/2, 161–183.
- Хирартс 1988:** Dirk Geeraerts, „Where Does Prototypicality Come From“, in: *Topics in Cognitive Linguistics* (ed. B. Rudzka-Ostyn), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 207–230.
- Хирартс 1997:** Dirk Geeraerts, *Diachronic Prototype Semantics, A Contribution to Historical Lexicology*, New York: Oxford University Press Inc.

- Хирартс 2009:** Dirk Geeraerts, *Theories of Lexical Semantics*, Oxford: Oxford University Press.
- Чајкановић 1994:** Веселин Чајкановић, *Сабрана дела из српске религије и митологије I–V*, Београд: Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партедон.
- Чермак 2007а:** František Čermák, „Idioms and morphology“, *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, 1. Halbband, Berlin / New York: Walter de Gruyter, 20–27.
- Чермак 2007б:** F. Čermák, *Idiomatika a frazeologie česká a obecná*, Praha: Karolinum.
- Чернишева 1977:** И. И. Чернышева, „Актуальные проблемы фразеологии“, *Вопросы языкознания* 5, 34–42.
- Чичеров 1957:** В. И. Чичеров, *Зимний период русского земледельческого календаря XVI–XIX веков (Очерки по истории народных верований)*, Москва: Академия наук СССР.
- Джонсон 1987:** M. Johnson, *The body in the Mind – The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago: University of Chicago Press.
- Шански 2012:** Н. И. Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Москва: URSS.
- Шмелев 1977:** Д. Н. Шмелев, *Современный русский язык. Лексика*, Москва: Просвещение.
- Шипка Д. 1998:** Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.
- Шипка М. 1998:** Милан Шипка, „Књижевни и/или стандардни језик (прилог појмовно-терминолошком разграничењу)“, *Наш језик* XXXII/3–4, 250–258.

СКРАЋЕНИЦЕ²⁹⁴

ЛЕКСИКОГРАФСКИ И ДРУГИ ИЗВОРИ

- АЛ – *Археолошки лексикон*
БЕР – *Български етимологичен речник*
БТС – *Большой толковый словарь русского языка*
ГЕЛ – *Greek-English Lexicon*
ГЕЛС – *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*
ГТС – *Geografski terminološki slovar*
ДБ – *Dolnosrbska Biblija 1868*
ДВБ – *Deutsches Wörterbuch*
ДЛЕ – *Diccionario de la lengua española*
ДНВ – *Deutsch-Niedersorbisches Wörterbuch*
ДНС – *Dolnosrbsko-nimske słowniki*
Дотко – *Dolnolužický textový korpus*
ДРМЈ – *Дигитален речник на македонскиот јазик*
ДТК – *Dolnosrbski tekstowy korpus*
ЕД – *English Dictionary*
ЕССЈА – *Этимологический словарь славянских языков.*
ЕССЧ – *Elektronický slovník staré češtiny*
ИСН – *Историја српског народа*
КЈП – *Korpus Języka Polskiego*
МВ – *Merriam-Webster Dictionary*
МСС – *Malý staročeský slovník*
ОЛД – *Oxford Latin Dictionary*
ПСЈЧ – *Příruční slovník jazyka českého*
РБЕ – *Речник на българския език*
РБ – *Rječnik biblijske teologije*
РГРМ – *Речник грчке и римске митологије.*
РЈАЗУ – *Rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*

²⁹⁴ Скраћенице у цитатима нису уврштене у списак.

- РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*
- РМЈ – *Речник на македонскиот језик со српскохрватски толкувања*
- РС – *Rječnik simbola*
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*
- РСЈ – *Речник српскога језика*
- РСМ – *Словенска митологија, енциклопедијски речник*
- СЈПД – *Słownik języka polskiego (red. W. Doroszewski)*
- СЛА – *Slovenski lingvistični atlas*
- СРЈА – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*
- СРНГ – *Словарь русских народных говоров*
- СС – *Slovník staročeský*
- ССЈ – *Slovník slovenského jazyka*
- ССЈА – *Словарь старославянского языка*
- ССКЈ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*
- СУМ – *Словник української мови*
- ТЛФи – *Trésor de la Langue Française*
- ФСУМ – *Фразеологичний словник української мови*
- ХЈК – *Hrvatski jezični korpus.*
- ХЈП – *Hrvatski jezični portal*
- Хотко – *Hornolužický textový korpus*
- ХФР – *Hrvatski frazeološki rječnik*
- ЦР – *Црнотравски речник*

СКРАЋЕНИЦЕ КЊИГА СВЕТОГ ПИСМА

- Дав. – Давидови псалми
- Изл – Друга књига Мојсијева (Излазак)
- Јев – Јеврејима посланица св. апостола Павла
- Јер – Књига пророка Јеремије
- Јов – Јеванђеље по Јовану
- Пост – Прва књига Мојсијева (Постање)
- 2 Кор – Коринћанима посланица друга св. апостола Павла

ЈЕЗИЦИ

блр. – белоруски

буг. – бугарски

гот. – готски

енгл. – енглески

зсл. – западнословенски

ие. – индоевропски

исл. – источнословенски

ит. – италијански

јсл. – јужнословенски

каз. – казашки

лат. – латински

лет. – летонски

лит. – литавски

мак. – македонски

нем. – немачки

пие. – праиндоевропски

пољ. – пољски

псл. – прасловенски

рус. – руски

сл. – словенски

слов. – словачки

словен. – словеначки

срп. – српски

ссл. – српскословенски

стбрет. – старобретонски

ствелш. – старовелшки

стенгл. – староенглески

стисл. – староисландски

стпрус. – старопруски

стсл. – старословенски

тат. – татарски

узб. – узбечки

ујг. – ујгурски

укр. – украјински

фр. – француски

хрв. – хрватски

цсл. – црквенословенски

чеш. – чешки

чув. – чувашки

шп. – шпански

ОПШТЕ СКРАЋЕНИЦЕ

в. – види

т. – тачка

уп. – упореди

s. v. – sub voce, под одредницом

s. vv. – sub vocibus, под одредницама

РЕГИСТАР ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА²⁹⁵

СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ	<i>жив дявол съм</i>
Белоруски језик	<i>жив е бог (господ)</i>
<i>баяцца як агню</i>	<i>жив език</i>
<i>браць (узяць) за жывое</i>	<i>жив и здрав</i>
<i>жывая вада</i>	<i>жив кордон</i>
<i>жывая рана</i>	<i>жив обръч</i>
<i>жывое срэбра</i>	<i>жив пръстен</i>
<i>жывы агонь</i>	<i>жив труд</i>
<i>жывы тавар</i>	<i>жив труп</i>
<i>жывы труп</i>	<i>жив умрял съм (умрях)</i>
<i>жывы інвентар</i>	<i>жив ще дера (одера, закопая, заровя, изгоря, изям) някого</i>
<i>хадзячая энцыклапедыя</i>	<i>жив-живеничък</i>
Бугарски језик	<i>жива барикада</i>
<i>бега како от огън</i>	<i>жива верига</i>
<i>бягам (пазя се, отбягвам се) като од огън</i>	<i>жива вода</i>
<i>всичко живо</i>	<i>жива граматика</i>
<i>жив (нов, млад, див) огън</i>	<i>жива душа (диха, духа)</i>
<i>жив <или> мъртъв</i>	<i>жива душа (диха, духа) няма</i>
<i>жив да си</i>	<i>жива е баба (тъща) ти</i>
	<i>жива е свекърва ти</i>

²⁹⁵ Регистар обухвата све фразеолошке јединице у ширем смислу (фразеологизми у ужем смислу, изрази, експресивне колокације, термини) анализирани у дисертацији.

<i>жива енциклопедия</i>	<i>žywa woda</i>
<i>жива история</i>	<i>žywe slobro</i>
<i>жива картина</i>	Македонски језик
<i>жива книга, бачо Добре (бачо Начо)</i>	<i>да си (ми) жив (и здрав)</i>
<i>жива наставка</i>	<i>едвај извлеков жива глава</i>
<i>жива разкрива</i>	<i>жив гладен</i>
<i>жива рана</i>	<i>жив го закопа</i>
<i>жива сила</i>	<i>жив го изеде (некој некого)</i>
<i>жива стена</i>	<i>жив да не сум</i>
<i>жива стока</i>	<i>жив жар</i>
<i>живи моци</i>	<i>жив закопан</i>
<i>живи плет</i>	<i>жив збор</i>
<i>живи цветя</i>	<i>жив зелен</i>
<i>живо вещество</i>	<i>жив земи пропаднав</i>
<i>живо слово</i>	<i>жив и здрав</i>
<i>живо сребро</i>	<i>жив и здрав био</i>
<i>живо тегло</i>	<i>жив мртовец (леш, труп)</i>
<i>ни жив, ни умрял (мъртџв)</i>	<i>жив не се слуша</i>
<i>плаваџи (плуваџи, подвижни) пясџи</i>	<i>жив не се стори</i>
<i>станах (сторих се) жива вода</i>	<i>жив ненаспан</i>
Горњолужичкосрпски језик	<i>жив неразбран</i>
<i>žywa duša</i>	<i>жив песок</i>
<i>žywa woda</i>	<i>жив се закопа</i>
Доњолужичкосрпски језик	<i>жив се изеде</i>
	<i>жив умрен</i>

жив човек – се лаже

жив гавол

жив јазик

жив ке те одерам

жив(а) вар

живо́ сребро

жива душа

жива душа нема

жива мера

жива нит

жива ограда

жива рана

жива сила

жива смеа

жива стока

живи сид

живи отров

живи песок

не може жив да го гледа

ни жив ни мртов

ни за жива глава

никој жив

ништо живо

се́ живо

Польски језик

bać się (stronić) jak ognia

człowiek encyklopedia

do żywego mięsa

do żywego

inwentarz żywy

wziąć na męki

żywa dusza (żywy duch)

żywa rana

żywa woda

żywe srebro

żywy (boży) ogień

żywy i zdrowy

żywy towar

Руски језик

бежать от кого-, чего-л. как от огня

бояться кого-, чего-л. как огня

живая вода

живая душа

живая легенда

живая рана

живого места нет

живое серебро

живой (новый, молодой, божий, святой, дикий) огонь

живой инвентарь

<i>живой как ртуть</i>	<i>bolj mrtev kot živ</i>
<i>живой товар</i>	<i>bíti <kàkor, kot> živo srebró</i>
<i>живой труп</i>	<i>bíti <kot> (sedéti <kàkor>) na žerjávici</i>
<i>живой (ходячий) мертвец</i>	<i>cepljenje na živo oko</i>
<i>живые мóщи</i>	<i>do živega</i>
<i>задеть за живое</i>	<i>kričati, piti, tepsti na žive in mrtve</i>
<i>ни жив, ни мертв</i>	<i>ne báti se živega vrága</i>
<i>ходячая энциклопедия</i>	<i>ne moreti <videti> koga živa</i>
Словачки језик	<i>oddaja v živo</i>
<i>byť/chodiť ako na mukách</i>	<i>opravljati koga na žive in mrtve</i>
<i>bát' sa niečoho ako ohňa</i>	<i>ostáti <šè> v živem spomínu (bíti <šè></i>
<i>do živého</i>	<i>v živem spomínu, iméti kóga/kàj <šè> v</i>
<i>živá (nezahojena) rana</i>	<i>živem spomínu)</i>
<i>živá duša</i>	<i>pazíti se (báti se) kóga/čésa kàkor (kot)</i>
<i>živá kniha</i>	<i>živega ógnja (vrága)</i>
<i>živá kronika</i>	<i>požreti koga živega</i>
<i>živá mrtvola</i>	<i>smolarenje na živo</i>
<i>živá voda</i>	<i>v živo</i>
<i>živé striebro</i>	<i>vse živo</i>
<i>živý a zdravý</i>	<i>za živo glavo</i>
<i>živý inventár</i>	<i>živ in zdrav</i>
<i>živý oheň</i>	<i>živ mrlíč</i>
Словеначки језик	<i>živ pokopan</i>
<i><kot> živa legénda</i>	<i>živ tovor</i>
	<i>živa beseda</i>
	<i>živa grča</i>

<i>živa jama</i>	<i>živi vrág (kot <živi, sám> vrág)</i>
<i>živa kronika</i>	<i>živo srebró</i>
<i>živa lestvica</i>	<i>živo srebró je pádlo</i>
<i>živa meja</i>	<i>živo srebró se je dvígnilo</i>
<i>živa nit</i>	<i>živo srebró se je povzπέlo</i>
<i>živa pagina</i>	<i>živo srebró se je spustilo</i>
<i>živa rana</i>	Српски (и хрватски) језик
<i>živa sila</i>	<i><жив> у земљу пропасти</i>
<i>živa skala</i>	<i>сјед(ј)ети (бити, вртети се, горети, стајати и сл.) <као> на <живој></i>
<i>živa slika</i>	<i>жеравици</i>
<i>živa teža</i>	<i>бити (као) живо сребро (жива)</i>
<i>živa veriga</i>	<i>бити (бивати, налазити се, наћи се)</i>
<i>živa voda</i>	<i>на живој (грудној, великој) муци</i>
<i>živi fosil</i>	<i>бити <као> на (живој) ватри</i>
<i>živi jezik</i>	<i>бојати се (чувати се, плашити се)</i>
<i>živi ogenj</i>	<i>чега као живе ватре</i>
<i>živi pesek</i>	<i>виче (јауче, дере се) као да га жива</i>
<i>živi zid</i>	<i>дери</i>
<i>živo apno</i>	<i>да си (ми) жив (и здрав)</i>
<i>živo cepivo</i>	<i>да си (ми) ти (он итд.) жив и здрав</i>
<i>živo delo</i>	<i>дирнути (такнути) у живо</i>
<i>živo mesto</i>	<i>до живогоа</i>
<i>živo svetlikanje</i>	<i>жив био на видео (видео)</i>
<i>živa dúša</i>	<i>жив добитак</i>
<i>živa enciklopedija (leksikon)</i>	<i>жив живџат</i>

<i>жив закопан</i>	<i>жива жеља</i>
<i>жив сахрањен</i>	<i>жива згода</i>
<i>жив заспати</i>	<i>жива истина</i>
<i>жив и здрав</i>	<i>жива легенда</i>
<i>жив и здрав био</i>	<i>жива лова</i>
<i>жив камен (живац, станац)</i>	<i>жива материја</i>
<i>жив клан – недоклан</i>	<i>жива мука</i>
<i>жив ми жив ти (жи' ми, жи' ти)</i>	<i>жива нит</i>
<i>жив нисам</i>	<i>жива природа</i>
<i>жив умр(иј)ети (претрнути, премр(иј)ети)</i>	<i>жива рана</i>
<i>жив се изјести (појести)</i>	<i>жива р(иј)еч</i>
<i>жив се скидати</i>	<i>жива сила</i>
<i>жив се не чинити</i>	<i>жива слика</i>
<i>жив се не чути</i>	<i>жива стока</i>
<i>жив се смрзнути</i>	<i>жива трава</i>
<i>жив се упети</i>	<i>жива шума</i>
<i>жив стид (срам) ме <је> појео</i>	<i>живе мошти</i>
<i>жива (ц(иј)ела једна, ходајућа, путујућа) енциклопедија (књига, лексикон)</i>	<i>живи (негашени) креч (вапно, јапно, апно)</i>
<i>жива вага</i>	<i>живи (прави) ђаво (враг)</i>
<i>жива вода</i>	<i>живи бог</i>
<i>жива глава</i>	<i>живи брод</i>
<i>жива досада</i>	<i>живи вулкан</i>
<i>жива душа</i>	<i>живи доказ</i>
	<i>живи жар (жишка, жеравица)</i>

<i>живи зид</i>	<i>јарац живодерац (јар недодар, магарац козодарац)</i>
<i>живи инвентар</i>	<i>ко жив</i>
<i>живи ланац</i>	<i>ко жив ко мртав</i>
<i>живи мермер</i>	<i>код (поред) мене (тебе и сл.) жива</i>
<i>живи мртвац (леи)</i>	<i>колико (што) сам жив</i>
<i>живи огањ (ватра)</i>	<i>метнути (ставити) соли на живу рану</i>
<i>живи очај</i>	<i>не моћи гледати кога жива</i>
<i>живи п(иј)есак</i>	<i>нема живе душе</i>
<i>живи пиш</i>	<i>ни жив ни мртав</i>
<i>живи плот (ограда)</i>	<i>ни за (под) жива (милога, јединога и сл.) бога (очи, главу)</i>
<i>живи прим(ј)ер</i>	<i>нико жив</i>
<i>живи угаљ (угљен)</i>	<i>ништа (ништо) живо</i>
<i>живи ужас</i>	<i>одерати некога жива</i>
<i>живи језик</i>	<i>отворити/отварати</i>
<i>живо благо</i>	<i>(осути/осипати, оборити/обарати, дати/давати, придати) <живу></i>
<i>живо блато</i>	<i>ватру на [некога]</i>
<i>живо злато</i>	<i>рећи (бубнути, лупити) и остати жив</i>
<i>живо неопојано гробље</i>	<i>сахранити (закопати) кога жива</i>
<i>живо сребро</i>	<i>сахрањивати (сахранити) себе жива</i>
<i>живо цвеће</i>	<i>свако жив</i>
<i>живог ме је стид (срам) појео</i>	<i>све живо</i>
<i>и ја сам (само) жив човек</i>	<i>ставити кому што у жива уста</i>
<i>изјести (појести) кога живога</i>	
<i>ико жив</i>	
<i>испећи се жив</i>	

<i>уживо (преносити)</i>	Чешки језик
<i>у живо градити (зидати)</i>	<i>do živého</i>
хрв. <i>(to je) živa ketija</i>	<i>jako ohně jsme se ho báli</i>
хрв. <i>жива крв</i>	<i>živ a zdrav</i>
хрв. <i>живи сумпор</i>	<i>živá (chodící) encyklopedie (slovník)</i>
<i>чов(ј)ек – жива хроника (кроника)</i>	<i>živá duša</i>
Украјински језик	<i>živá kronika</i>
<i>боятися (стерегтися) як вогню</i>	<i>živá legenda</i>
<i>брати (взяти) за живе кого</i>	<i>živá rana</i>
<i>до живого</i>	<i>živá voda</i>
<i>жив і здоров</i>	<i>živý inventář</i>
<i>живий вогонь</i>	<i>živý jako rtuť</i>
<i>жива вода</i>	<i>živý oheň</i>
<i>жива душа</i>	<i>živý stříbro</i>
<i>живе срібло</i>	НЕСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ
<i>живий (людський) товар</i>	Авестијски језик
<i>живий труп</i>	<i>aməratātā hauruuātā</i>
<i>живий і здоровий</i>	<i>druuā hauruuā</i>
<i>живий інвентар</i>	Енглески језик
<i>незагоєна (жива) рана</i>	<i>a living legend</i>
<i>нема живої души</i>	<i>not a living soul</i>
<i>ні жив ні мертв</i>	<i>to eat someone alive</i>
<i>ходяча енциклопедія</i>	<i>(wanted) dead or alive</i>
	<i>walking encyclopedia (dictionary)</i>

Латински језик

argentum vivum

calx vivum

neque vivos neque mortuos

resecare ad vivum

saepes viva

sulphur vivum

viva aqua

viva vox

vivus et salvus

vivus ignis

Литавски језик

sveĩkas gývas

Немачки језик

eine lebende Enzyklopädie (ein wandelndes Lexikon)

keine lebendige Seele

Quecksilber im Leib (Blut, Hintern, Arsch) haben

<wie> auf glühenden Kohlen sitzen

quecksilberig sein

Старогрчки језик

θεός ζῶς

λόγια ζῶντα

ύγιής καὶ ὅλος

ψυχή ζῶσα

Француски језик

cadavre vivant

encyclopédie vivante

sable mouvant

une légende vivante

Шпански језик

alma viviente (nacida)

cal viva

en vivo

enciclopedia viva

НЕИНДОЕВРОПСКИ ЈЕЗИЦИ

каз. – *сау-сыламет*

тат. *исэн-сау*

ујг. *сау-сэламэт*

узб. *сог-сэлэлмэт*

чув. *сывлах керлех*

О АУТОРУ

Катарина Беговић рођена је 31. 8. 1987. године у Београду, где је завршила основну и средњу школу. Дипломирала је 29. 9. 2011. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смер *Српски језик и примењена лингвистика*, са просечном оценом 9,65. Завршила је мастер студије на истом факултету, смер *Српска филологија*, са просечном оценом 10, а 8. 10. 2012. одбранила је мастер рад на тему *Семантички развитак праиндоевропских бинарних опозитива леви–десни на српском и опитесловенском плану* (ментор проф. др Александар Милановић, члан комисије проф. др Драгана Мршевић-Радовић).

До сада је објавила тринаест научних и стручних радова и три приказа. Учествовала је на једанаест научних скупова у земљи и иностранству.

Области интересовања: историја српског језика, историјска лексикологија, историјска фразеологија.

Од 7. октобра 2013. године ради као асистент на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима на предмету Историја српског језика.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани/а Катарина Беговић

Број уписа 12098/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Фразеологизми са компонентом *живе* на српском и јужнословенском говорном простору: дијахронијски и синхронијски аспект

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Катарина Беговић

Број уписа 12098/Д

Студијски програм Српски језик

Наслов рада Фразеологизми са компонентом *жив* на српском и јужнословенском говорном простору: дијахронијски и синхронијски аспект

Ментор проф. др Александар Милановић

Потписани Катарина Беговић

изјављујем да је штампана верзија мог рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Сви лични подаци могу се објавити на мрежним станицама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Унивезитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом

Фразеологизми са компонентом *жив* на српском и јужнословенском говорном простору: дијахронијски и синхронијски аспект,

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у погодном формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____
